

DOI:
10.15773/EKE.2021.006

Eszterházy Károly Egyetem
Bölcsészettudományi és Művészeti Kar

SZTANCS GÁBOR

**KELETI SZLOVÁKSÁG, KASSA ÉS A SZEPESSÉG 1918 ŐSZÉN.
ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG KORMÁNYZATI ÉS REGIONÁLIS
MEGKÖZELÍTÉSBN**

Doktori értekezés

Témavezető: Szarka László, CSc

Történelemtudományi Doktori Iskola
Magyarország története a reformkor végétől napjainkig doktori program

EGER
2021

Tartalom

I. Bevezetés	4
II. Historiográfiai, módszertani és fogalmi keretek	11
II.1. Regionalizmus, regionális identitás	11
II.2. A nemzetiségi kérdés a „harmadik nemzedék” értelmezésében	17
II.2.1. Demokrácia, területi integritás és nemzetiségi kérdés Jászi gondolkodásában....	19
II.3. A Népköztársaság nemzetiségi politikájának historiográfiai kérdései	25
III. A keleti szlovák/szlovják identitás Sáros vármegyében	30
III.1. A keleti szlovák nyelvi-kulturális régió problémája.....	30
III.2. A nyelvhatárakció	41
III.2.1. Sáros vármegye városai, mint „asszimilációs tégelyek”	48
III.3. Történeti önreprezentáció és nemzetiségpolitikai sajtóakció	53
III.3.1. A vármegyei történetírás intézményi keretei	55
III.3.2. A felvidéki egyesületi élet jellemzői.....	58
III.3.3. Sáros vármegye és a szlovák/szlovják kérdés.....	59
III.3.4. Az eperjesi Széchenyi Kör	63
III.4. A Sárosvármegyei Magyar Közművelődés Egyesület	66
III.4.1. Az <i>Eperjesi Lapok</i> a „pánszlávizmus” ellen	70
III.4.2. Kísérlet a szlovák nemzeti mozgalom ellensúlyozására	72
III.4.3. A <i>Naša Zastava</i> megindulása és működése	77
IV. Utópia vagy kármentés? Jászi és a Károlyi-kormány nemzetiségi politikája	83
IV.1. A wilsonizmus adaptációja Jászi Oszkárnál.....	83
IV.1.1. A Dunai Egyesült Államok: Jászi válasza a Mitteleuropára.....	86
IV.2. A Károlyi-kormány felfogása a nemzetek önrendelkezéséről.....	91
IV.3. A „Magyarországon élő nemzetiségek önrendelkezésének előkészítésével megbízott minisztérium” felépítése és szerkezete	97
IV.4. A minisztérium propagandatevékenysége	103
IV.5. Jászi Oszkár román és szlovák tárgyalásai	109

V. Szepességi köztársasági álmok	120
V.1. Szepes vármegye lépései a cipszer önállóság védelmében	120
V.2. A Szepesség 1918 őszén – a Magyarországhoz lojális elit.....	121
V.3. A „szeparatista” nép	126
V.4. „Selbständige Zipser Republik”	131
VI. A Keleti Tót Népköztársaság	135
VI.1. Csehszlovák önrendelkezés	135
VI.2. Sáros és Abaúj-Torna vármegyék a csehszlovák államalapítás területi céljaiban ...	138
VI.3. Dvorčák Viktor és Liptay Lajos „keleti tót” mozgalma.....	144
VI.4. Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter és a keleti szlovák törekvések	148
VI.5. Keleti Szlovák Népköztársaság, a zsákutcás „kérészállam”	154
VII. Az „elvesz(t)ett város”	160
VII.1. A magyar Kassa végnapjai.....	160
VII.2. Fegyveres ellenállási kísérlet a csehszlovák megszállással szemben	165
VII.3. A csehszlovák hadsereg kassai behívása	169
VIII. Összegzés	173
IX. Felhasznált források és irodalom	182

I. Bevezetés

Értekezésemben az északkelet-magyarországi Sáros, Szepes és Abaúj-Torna vármegyékben élő „keleti szlovák” (szlovják) népcsoport nyelvi-kulturális és politikai identitását, a hungarofil törekvések körükben való megjelenését és az 1918-as impériumváltás hónapjaiban kiéleződött identitáspolitikai küzdelmeket vizsgálom. Bemutatom azt is, miként reagált a magyar állam felbomlásának hónapjaiban a Károlyi-kormány Nemzetiségi Minisztériuma, s a tárcát kiépítő „tárca nélküli” miniszter, Jászi Oszkár azokra az etnoregionális mozgalmakra, amelyek a történeti magyar államkeretek között képzeltek el jövőjüket.

Két irányból közelítem meg tehát az 1918. őszi impériumváltás kassai, eperjesi, késmárki eseményeit, alternatíváit. Egyrészt a katolikus, kisebb részben görögkatolikus vallású – a szomszédos ruszin (rutén) nemzetiségéhez hasonló, szlovák nyelvjárást beszélő – szlovjások mozgalmát, annak kialakulását, magyarrá lett értelmiségi vezetőik hungarofil orientációját, valamint a csehszlovák államalapítással szembehelyezkedő parciális, kistérségi önrendelkezési törekvéseiket. Másrészt nyomon követem Jászi Oszkárnak a nemzetiségi kérdéstről kifejtett nézeteinek fejlődését, s azok hatását a sárosi, a szepességi és az Abaúj-tornai viszonyokra. Ezen két szál eseményei 1918 őszen több ponton is összeértek, amikor a Wilson-i nemzeti önrendelkezési elv minden érintett által másként elképzelt megvalósításában reménykedtek a közép-európai győztesek és a vesztesek. Az értekezés ebben a kettős megközelítésben részben összekapcsolódik a Trianon-centenárium kapcsán a magyar történetírásban erős hangsúlyt kapott „kérészállamok” kérdéskörével.

Számba veszem a dualizmuskori szlovják és a szepességi cipszer törekvések nyelvi-kulturális elemeinek, illetve azok hiányának kérdéseit. A fő vizsgálati szempont, hogy ezek mennyire voltak összeegyeztethetőek a Károlyi-kormány békekonferenciára való felkészülése jegyében megfogalmazott nemzetiségi provizóriumpolitikájával, illetve a Jászi által a túlzó csehszlovák, román területi igényeket ellensúlyozni képes, az ország tényleges nemzetiségi adottságaira támaszkodó „belső önrendelkezést”, illetve népszavazást vizionáló kármentő terveivel.

Témaválasztásom indoka, hogy a fenti kérdések a magyar történetírásban ritkán merültek fel, a korábbi munkák többsége leegyszerűsítő képet nyújt. Az 1918. évi összeomlás, illetve a trianoni békeszerződés századik évfordulója ráirányította a figyelmet a jórészt Sáros megyére jellemző keleti szlovák (a korabeli magyar nyelvhasználatban: „keleti tót”) identitás

kérdésére, és különösen az 1918–1919-es összefüggésekre. Ugyanezt elmondhatjuk az 1918-as impériumváltás szépeességi és kassai vonatkozásairól is.

A modern szlovák nemzetépítő nacionalizmus születésének időszakában a mozgalom északnyugat-magyarországi központjaiban – Turócszentmártonban, Rózsahegyen, Vágújhelyen vagy éppen Zólyomban és Besztercebányán – csekély figyelmet szenteltek ezeknek az északkeleti vármegyéknek, az amerikai kivándorlás által súlyosan érintett ottani szlovák lakosságnak. Aligha véletlen, hogy a szlovák paraszti túlsúlyú társadalom mozgósításában leginkább elkötelezett Milan Hodža például „szlovák Macedónia”-ként, bizonytalan identitású térként emlegette ezt a régiót. Szerinte a Liptótól keletre eső szlovák többségű megyékben a nemzeti gondolatot csupán egy-két katolikus lelkész próbálta felkarolni és terjeszteni. A század elején felerősödött cseh-szlovák egységmozgalom híre pedig legfeljebb a hazatérő amerikasok körében, illetve az első világháború előtti időszakban jelent meg ezekben a szlovák megyékben.

Jórészt ez volt az oka annak, hogy a magyarosítást zászlajukra tűző hazafias társadalmi, közművelődési egyesületek – a magyar kormányok hathatós támogatásával – a helyi, regionális nyelvjárást felhasználva, éppen ebben a három megyében próbálták meg részben önálló, magyarbarát szlovák identitást kialakítani a századfordulót követő időszakban. Mindeközben a gyorsan magyarosodó cipszerek és a kassaiak asszimilációs potenciálja mellett a szlovák identitásnak a szlovák mozgalommal való szembeállítását tűnt számukra a leginkább célravezető eszköznek.

Felmerül a kérdés, hogy sárosi dialektust önállósítani próbáló, jórészt már elmagyarosodott lokális szlovák elit mennyire gondolta „természetes” folyamatnak elkülönülő etnoregionális identitásuk létrejöttét? Mint ahogy azt is érdemes alaposan megvizsgálni, mennyiben járult hozzá a vármegye társadalmi egyesületeinek tevékenysége ahhoz, hogy ezt a sajátos – a ruszin és a szlovák nyelv között elhelyezkedő, a két nyelvet mintegy összekötő – nyelvjárást felhasználva, el- és leválassza a „keleti szlovákságot” a Štúrrek által rögzített irodalmi szlovák nyelvváltozatról. Hogyan használta fel ezt a vármegye politikai elitje a magyar kormányzatok által elvárt hungarofil, asszimilációs politikájához? Felismerték, hogy ha befolyásolni szeretnék a szlovákságot, azt a sajtón keresztül tudják megtenni. Kérdés, hogy például mennyire volt olvasott a keleti szlovák dialektusban íródott *Naša Zastava*, és képes volt-e komoly hatást kifejteni ebben a régióban.

Az értekezés másik elemzési síkján Jászi Oszkár nemzetiségi politikáját vizsgálom. Jászi, aki a 20. század elején kibontakozott progresszív magyar értelmiség egyik vezéralakja volt, hamar felismerte, hogy a nemzetiségi kérdés a történelmi Magyarország Achilles-sarkává

vált. A kérdés megoldása érdekében, a demokratikus rendezés lehetőségeit keresve, jó ideig szociológiai módszerekkel közelítette meg a nemzetiségi ügyeket. A múltban és napjainkban újra sokszor érte, éri Jászit az a vád, hogy munkásságával hozzájárult a történelmi Magyarország felbomlásához. Olvasatomban sokkal inkább arról van szó, s ezt szeretném munkámban is bizonyítani, hogy a dualista rendszer mellett elkötelezett, az ország nemzetiségi problémáinak súlyát jól érzékelő Tisza Istvánhoz hasonlóan, bár egészen más elvi, elméleti politikai bázison, Jászi is tisztában volt a soknemzetiségű országot feszítő ellentétekkel. Az első világháború utolsó évében a konfliktust lezáró békeszerződések alakulásától függővé vált Magyarországon a Károlyi-kormány azonban jóval szűkebb mozgástérrel rendelkezett, mint a háború előtti vagy akár a háború alatti Tisza-adminisztráció. Jászi Oszkár 1918 őszén nem folytathatta ugyanott, ugyanúgy, ahol és ahogy Tisza István félbehagyta a nemzetiségekkel való kiegyezés általa paktumpolitikának hívott tárgyalási elképzeléseit.

Tény, hogy a wilsonizmus Tisza által végső, Jászi által ideális megoldási keretként kezelt, mindkettőjük által ismert kiindulópontjai 1918 november elejére Közép-Európában halomra dőltek. Mint ahogy az is tény, hogy az antant békepolitikája – nem függetlenül a Woodrow Wilson és Robert Lansing által 1918 tavaszán radikálisan átalakított közép-európai elképzelésektől – a háború utolsó félévében az Osztrák–Magyar Monarchia átalakítása helyett már a csehszlovák, nagyromán és jugoszláv megoldást támogatta. Ezzel azonban Tisza és Jászi is csak októberben szembesült. Ebben a többszörösen súlyos válsághelyzetben Wilson helyett az igazságos békekonferenciára kellett áthangolódni. Fő szempontnak az bizonyult, hogy a dualizmus kölcsönös felmondása után létrejött önálló Magyarországon milyen alternatívák között választhatott a Károlyi-kormány „Magyarországon élő nemzetek önrendelkezésének előkészítésével megbízott” minisztere? Milyen mozgástere volt, maradt-e egyáltalán bármilyen döntési lehetősége Károlyiéknak az események gyors változásai során?

A nemzetiségekkel folytatott tárgyalások kudarcra ellenére Jászi végig kitartott az önrendelkezés – általa egyedül demokratikusnak tartott – alternatívája, a népszavazás elve mellett, amelyet később a békekonferenciára való felkészülés legfontosabb elemének szánt, és amelyre majd Apponyi Albert is építkezett beszédében. Mint ahogy azt is szem előtt kellett tartani, hogy ebbe a folyamatosan változó képletbe hogyan illeszkedtek bele a Szlovák Nemzeti Tanács kialakítására törekvő, Matúš Dula, Vavro Šrobár, Andrej Hlinka, Milan Hodža nevével fémjelzett ellenzéki szlovák mozgalomnak és a magát ezzel szemben megfogalmazó, integritáspárti keleti szlovák származású, szűk hungarofil értelmiségi csoportnak az önrendelkezési elképzelései.

Dvorčák (Dvortsák) Viktor és az eperjesi magyarbarát, jórészt már elmagyarosodott szlovják elit 1918 őszén megpróbálta az addigi keleti szlovák hazafias, kulturális-asszimilációs mozgalmat regionális politikai mozgalomként átértelmezni. Érzékelték, hogy a Károlyi-kormány és különösen Jászi Oszkár a nemzetiségi tárgyalások során kereste – a ruszinokban, vendekben és a magyarországi sváb, szepességi szász vezetők egy részében meg is találta – a partnereket a belső önrendelkezési elv alapján történő háború végi rendezéshez. Dvorčáknak az idő rövidsége ellenére sikerült politikai mozgalmat létrehoznia és igyekezett bekapcsolódni a történelmi magyar állam területi integritásának megőrzésére tett erőfeszítésekbe. Felmerül a kérdés, hogy a mozgalom mögött állt-e lényeges társadalmi támogatottság, vagy csak a helyi elitek pozíciómentési kísérlete volt?

Maga a mozgalom eljutott az „önálló keleti-tót köztársaság” létrehozásáig, és megnyilatkozásaiban a Wilson-i ideára hivatkoztak. Vajon miért gondolták életképesnek ezt az 1918 decemberében pár napig dokumentálható „kérésállamot” – ha annak lehet egyáltalán tekinteni – és meddig jutottak megszervezésében? Az északkelet-magyarországi régióon belül – a Keleti Tót Népköztársaság létrehozásának körülményeit vizsgálva – hasznosnak és fontosnak tartottam megvizsgálni a régió másik integritáspárti kísérletét, a hungarofil szepesi értelmiségi csoportja által „kikiáltott” Cipszer Köztársaságot. Arra kerestem a választ, hogy a két „állam” létrehozásába milyen hasonlóságok és különbségek voltak megfigyelhetők. Mennyiben volt más a főhatalomváltás Szepes vármegyében, mint Sárosban, illetve Abaúj-Torna vármegyében, ahol Kassa helyzete, sorsa magyar szempontból kezdettől fogva országos jelentőségű kulcskérdésként merült fel?

Kassa részlegesen a keleti szlovákok 1918-as történetéhez is kapcsolódik. A város 1918–1920-as eseményeivel a centenárium kapcsán a szlovák és a magyar történetírás is intenzíven foglalkozott, és azt vizsgálta, hogyan élte meg Kassa vezetése és lakossága a történelmi magyar állam felbomlását, illetve a csehszlovák katonai megszállást. Értekezésemben külön hangsúlyt fektettem a város kormánybiztosának, Molnár Miklósnak a tevékenységére, aki a város háború utáni életének újraindításában meghatározó szerepet töltött be. Mindent elkövetett annak érdekében, hogy Kassa a magyar állam keretei között maradjon, s hogy megszervezze a rend fenntartását és védelmét. Az általam vázolt elemzési keretek közt maradvány főleg azt vizsgáltam, miként próbált Molnár Miklós megfelelni a nemzetközi, nagyhatalmi és katonai döntések alapján Csehszlovákiához kerülő város élén a Budapesten megfogalmazott magyar igényeknek, elvárásoknak, s hogyan viszonyult a magyar integritás eszméjét támogató keleti szlovák mozgalomhoz. Látva az egyre reménytelenebb eseményeket, hogyan készítette fel a várost és lakosságát a csehszlovák megszállásra? Milyen intézkedéseket és tárgyalásokat

folytatott a magyar kormánnyal, illetve a megszálló csehszlovák csapatok parancsnokával? Tevékenységének elemzésével vajon választ kaphatunk a nagy kérdésre, hogyan lett a magyar Kassából csehszlovák Košice?

Az értekezés három nagyobb forrástípusra épít. A keleti szlovákság dokumentumai több levéltárban találhatóak meg. A kutatás során azzal kellett szembesülnöm, hogy az eleve töredékes forrásanyag mennyisége eléggé korlátozott. Először az Eperjesi Állami Levéltárban (Štátny archív v Prešove) végeztem módszeres kutatásokat. Itt főleg az eperjesi Széchenyi Kör és a Sárosvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület iratanyagát néztem át. Ez a két fond lehetőséget biztosított arra, hogy rálátást kapjak a keleti szlovák identitást felkaroló magyar társadalmi egyesületek tevékenységére és történetére. Ezeken kívül átnéztem Sáros vármegye főispáni és alispáni iratait az 1906–1918-as időszakra terjedően. Ezek a fondok azonban csak csekély mértékben tartalmaztak számomra releváns iratanyagokat.

A Szepességgel kapcsolatos vizsgálódásaimat a Lőcsén és Szepesbélán található levéltárakban végeztem el. Lőcsén az állami levéltárban átnéztem az alispáni fondok közül az adminisztrációra vonatkozót. Ez tartalmazta a legtöbb iratot az 1918-as eseményekkel kapcsolatosan. Szepesbélán Késmárk város jegyzőkönyvét néztem át.

Kassán is folytattam kutatásokat, mégpedig mind az állami, mind a városi levéltárban. Itt is az alispáni iratok és a városi jegyzőkönyvek kerültek átnézésére. Az 1918-as impériumváltással kapcsolatos dokumentumok voltak azok, amelyek az értekezés szempontjából fontosak voltak.

Magyarországi kutatásaim elsősorban az állami szervek iratanyagát őrző Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának fondjaira fókuszáltak. Jászi Oszkár minisztersége kapcsán megkerülhetetlen volt a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli minisztérium iratanyaga. A keleti szlovákokhoz kapcsolódóan az 1918-as és az 1919-es felvidéki irategyüttes jóval több iratot őrzött meg, mint a szlovákiai levéltárak. Itt találtam meg a keleti szlovákok memorandumát és 1918 őszéhez kapcsolódó fontosabb események leírását. Ezenkívül kutattam még a Miniszterelnökség központilag iktatott iratanyagában és természetesen a minisztertanácsi jegyzőkönyveket is alaposan végignéztem. Utóbbiak fontos adalékokkal szolgáltak arra nézve, hogy a Károlyi-kormány tagjai között milyen nézetkülönbségek támadtak Jászi Oszkárnak a szlovákokkal folytatott tárgyalásai kapcsán.

A levéltári források hiányosságait, illetve a hiányzó részletek kitöltését és megértését segítette elő a korabeli sajtó tanulmányozása. Ezért nagyban támaszkodtam a korabeli magyar, német és szlovák nyelvű lapokra is. Megemlíteném, hogy Jászi miniszteri nyilatkozatai, a

tevékenységével kapcsolatos beszámolók főként a *Világ* hasábjain és *Huszdik Század*-ban jelentek meg. A Dvorčák-féle mozgalomra pedig az *Eperjesi Lapok* és a saját lapjuk, a *Naša Zastava* tartalmazza a legtöbb korabeli információt, reflexiót. A felvidéki 1918–1919-es eseményekre vonatkozóan több sajtótermék közül is választhattam: a lapoknak köszönhetően rekonstruálni lehetett Kassa városi közgyűlésének eseményeit. Főleg a *Kassai Munkás*, a *Felsőmagyarország* és a *Kassai Hírlap* bizonyult fontos sajtóforrásnak. Szepes vármegyéhez kapcsolódóan az ottani magyar és német sajtótermékeket egyaránt felhasználtam: ezek a *Szepesi Hírlap*, a *Szepesi Lapok* és a *Karpathen-Post*.

Forrásaim harmadik csoportját alkották a visszaemlékezések: Jászi Oszkár, Károlyi Mihály memoárjai mellett főként Molnár Miklós korábban alig használt dokumentáció jellegű öt kötetes munkájának első két kötetét használtam fel: a *Történelmi adatgyűjtemény* című rész az 1918–1919-es időszak, a vörösuralom és a csehszlovák köztársaság megalakulása idejéből a Kassán történt események leghitelesebbnek mondható forrásgyűjteménye. Molnár a korabeli sajtóanyagok lényegesebb cikkeit, a városi közgyűlés jegyzőkönyveit, illetve személyes visszaemlékezéseit és véleményeit gyűjtötte össze hat kötetben. Az értekezés szempontjából az első két kötet volt a legértékesebb, mivel ezek tartalmazták kormánybiztosi időszakának iratait. Ez a gyűjtemény nagyon fontosnak bizonyult abból a szempontból, hogy rekonstruálni tudtam a magyar Kassa csehszlovák fennhatóság alá kerülését, és az azonnal elkezdődött politikai, nemzetiségi átalakulás folyamatát.

Értekezésem szerkezetét tematikus rendezőelv alapján alakítottam ki. A célkitűzést megfogalmazó *Bevezetés*-t követő második fejezetben a historiográfiai áttekintés mellett a módszertani kérdések és a fogalmi keretek tisztázására keríték sort. Ezen belül vizsgálom Jászi Oszkárnak a nemzetiségi kérdéstről vallott nézeteit a háború előtti időszakban, kiemelten a nemzetiségi problémakörhöz kapcsolódó elveinek és elgondolásainak formálódását.

A harmadik fejezetben Sáros vármegye etnikai összetételét vizsgálom a korabeli népszámlálási összeírások tükrében, valamint bemutatom a statisztikai feldolgozások alapján megrajzolt magyar–szlovák nyelvhatár megváltoztatására tett magyar kormányzati kísérletet. Emellett arra is kitérek, hogy a vármegye társadalmi egyesületeinek magyarosító tevékenysége mennyiben volt alkalmas arra, hogy érdemi etnikai változásokat generáljon. Munkámnak ebben a részében nagy súlyt helyezek a keleti szlovák (szlovják) identitás kialakulására/kialakítására, a vármegyei szlovják elit hungarofil elképzeléseinek a feltárására, amivel a Dvorčák-féle mozgalom céljának és tényleges szerepének, súlyának (vagy inkább súlytalanságának) az elemzése volt a fő célom.

A negyedik fejezet foglalkozik a Wilson-i önrendelkezés magyarországi értelmezési kísérleteivel: hogyan interpretálta ezt a maga számára Jászi, illetve miként próbálta felhasználni miniszterként saját elképzeléseit a nemzetiségek vezetőivel folytatott tárgyalásai során. Ez a rész foglalkozik az általa vezetett Nemzetiségi Minisztérium intézményi felépítésével és a magyar integritás védelmében országos méreteket öltött propagandaakciókkal.

Értekezésem ötödik, hatodik és hetedik fejezete az 1918-as impériumváltás összetett, ellentmondásos folyamatának északkelet-magyarországi sajátosságait elemzi. Részletesen vizsgálom Dvorčákék keleti szlovák „önrendelkezési” kísérletét, azt, hogy miként jutott el egy társadalmilag súlytalan csoportosulás az „önálló állam” létrehozásáig. Azt is itt elemzem, hogy melyek voltak azok a tényezők, amelyek végül arra kényszerítették Molnár Miklóst, hogy Kassa város polgárságának védelme érdekében behívja a csehszlovák csapatokat és átadja a várost a csehszlovák államnak. Önálló fejezetben állítom párhuzamba a szepesi cipszerek önrendelkezési törekvéseit a keleti szlovákokéval. Arra keresem a választ, miben tért el vagy miben hasonlított a szepesi német államalapítási kísérlet az eperjesi szlovják próbálkozástól, hogyan emelkedett ki rövid időre Késmárk városa és hogyan vált súlytalanná Lőcse. A vizsgált régió két parciális, etnikailag átszínezett mozgalmának és a régió természetes központjaként is felfogható Kassa átalakulásának lokális történeteinek keresztül a soknemzetiségű Magyar Királyság felbomlásának belső okaira, összefüggéseire is rávilágítok.

Az értekezést összegző fejezettel, valamint a felhasznált források és irodalom jegyzékével zárom.

II. Historiográfiai, módszertani és fogalmi keretek

II.1. Regionalizmus, regionális identitás

Az európai államokat a szakirodalom jól elkülöníthető típusokra szokta osztani, illetve kategorizálni a többségi nemzet aránya szerint. A magyar szakirodalomban mindenekelőtt Katus László és az ő alapvető kutatásai nyomán Nagy Mariann, nemzetközi megközelítésben pedig Georg Brunner, Romsics Ignác, Győri Szabó Róbert és Szarka László foglalkozott a kérdéssel.¹

Győri Szabó az európai államok alábbi négy típusát különböztette meg. „1. Homogén nemzetállamnak tekinthetők azok az országok, ahol a nemzetiségek aránya országos szinten nem éri el a 10%-ot, és nincs olyan nagyobb területi egysége az államnak, ahol többségben élnének. 2. Nemzetállam: az állam egyes, jól körülhatárolt részein a nemzeti kisebbségek (abszolút) többséget alkotnak, de együttes arányuk országos szinten nem éri el a lakosság 10%-át. 3. Nemzetiségi állam: a nemzetiségek aránya az összlakosság 10 és 25%-a között mozog. 4. Több, illetve soknemzetiségű állam: »a legnagyobb« nemzet nem éri el a lakosság 75%-át.”² Szarka László szerint „ez a kategorizáció azonban csupán az etnodemográfiai adottságokat veszi figyelembe, s a kategorizáció többi lényegi elemével – a politikai dominanciaviszonyokkal, az alkotmányos önmeghatározással és közigazgatási, államjogi helyzettel, a kisebbségek viszonyulásával nem számol”.³

Rogers Brubaker megközelítése a kelet-közép-európai térségre vonatkozóan még tovább finomítja ezeket a típusokat.⁴ Az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve mindkét fele magukat nemzetállamként határozták meg, de multietnikus szerkezetűek és etnopolitikájuk folyamatos változása miatt esetükben inkább a „nemzetesítő állam” kifejezés a helyénvaló. A

¹ Katus, László: Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen der Nationalitätenfrage in Ungarn. In: Hanák, Péter (Hrsg.): *Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900–1918*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 149–216.; Nagy Mariann: Nemzetiségi régiók, agrárregiók a 19/20. század fordulóján. *Közép-Európai Közlemények*, 2008/1. 86–98.; Brunner, Georg: *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Teleki László Intézet, Budapest, 1995; Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és a 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004; Szarka László: *A multietnikus nemzetállam 1918–1992. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2016; Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

² Győri Szabó Róbert: *Kisebbség...* i. m. 44–45.

³ Szarka László: *A multietnikus nemzetállam...* i. m. 10.

⁴ Brubaker, Rogers: *Nacionalizmus új keretek közt*. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2006. 68.

Brubaker-i nemzetiesítő állam a nemzetállamoknak azt az alaptulajdonságát tekinti döntőnek, amely szerint az etnokulturálisan homogén állam a nemzetállam legfőbb értelme és végső célja. Az ilyen államok állampolgárainak jelentős része nem ugyanahhoz a nemzethez tartozik, mint az államot alkotó többségi közösség, ezért ezek az államok eredetileg multietnikusak, vagyis heterogének. Jellemző módon a politikai elitjeik befejezetlen államként fogalmazzák meg és „megvalósulatlan nemzeti államnak tekintik” őket.⁵ Ennek okán az elit – érzékelve a heterogenitást – inkább előmozdítja az államalkotó nemzet nyelvét, kultúráját, demográfiai helyzetét, gazdasági prosperitását vagy politikai hegemoniáját.

A nemzet sem konceptuálisan, sem okságilag nem a politikai terület függvénye. Benedict Andersen szerint: „*A nemzet elképzelt politikai közösség, melynek határait és szuverenitását egyaránt veleszületettnek képzelik el.*”⁶ Ezt a gondolatát Ernest Gellner tézisével szemben fogalmazza meg, aki szerint „*a nacionalizmus nem a nemzetek öntudatra ébredése, hanem ott talál fel nemzeteket, ahol nem léteznek.*”⁷ Valójában minden közösséget elképzeltnek tekinthetünk. Ehhez hasonlóan gondolja Rogers Brubaker is, aki a nemzetet etnokulturális közösségként, nyelvközösségként fogalmazza meg.⁸ Így több politikai egységet is átfoghat vagy egy sokkal nagyobb politikai struktúra részei lehetnek. „*Azokban a régiókban, ahol az etnokulturális közösségek erősen keverednek egymással s ahol a politikai határokat nem lehet úgy meghúzni, hogy lefedjék az etnokulturális határokat. Azokat, amelyek más etnokulturális nemzetekkel vannak átfedésben a szétválaszthatatlanul vegyes határzónákban nem lehet tisztán territorizálni, s az ilyen nemzetek nem szereznek maguknak egykönnyen saját területi államot.*”⁹

Jóllehet az etnikai – nyelvi, kulturális, vallási, történeti stb. – komponensekre visszavezethető nemzeti identitás az egyéni, családi szinteken is jelen van, s az individuális önazonosságban is fontos szerepet játszik, valójában mégis mindig a legnagyobb megélhető makroközösséghez – a nemzeti közösséghez, a különbözőképpen szerveződő nemzeti kollektívumokhoz kötődik. Kollektív identitáson olyan önazonosítási és tájékozódási keretet érthetünk, amely lényegileg több személy számára szolgál közös viszonyítási pontként, többek közös tájékozódási kerete. A közös mivolt mindazonáltal nem követel meg abszolút azonosságot, érthetünk alatta tudatosan elismert közösséget.¹⁰

⁵ Uo.

⁶ Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről.* L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2006. 20.

⁷ Uo. 21.

⁸ Brubaker, Rogers: *Nacionalizmus...* i. m. 41–42.

⁹ Uo. 43.

¹⁰ Olay Csaba: *Implicit regionális és explicit nemzeti identitás.* In: Hörcher Ferenc – Lajtai Máttyás – Mester Béla (szerk.): *Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2016. 30–33.

A „regionális identitás” fogalma olyan tényezőket emel ki, amelyek az egyén szűkebb pátriájához, hazájához kapcsolódnak. A regionális jelző tehát nem csak földrajzi értelemben értendő, hanem beleértődnek a kisebb területi egység nyelvi, mentalitásbeli és kulturális tényezői. Alapjában véve két érintkező, de nem egybeeső dimenzióról beszélhetünk a regionális identitásban, ahol mindkettő potenciális közösséget alkot: egyrészt a dialektusként értett közös anyanyelv, másrészt az adott régió átfogó mentalitása, gondolkodás- és viselkedésmódja, szokásainak összessége, egyszóval mindaz, amit az egyén szocializációja során nagyjából egységesen elsajátít. Mindkét esetben olyan egységsszempontról van szó, mely nem képez teljesen homogén, monolit tömböt. A vegyes nyelvű régiók mutatják az első tényező lehetséges pluralitását, a modern nagyvárosok pedig a második tényező lehetséges sokféleségére adnak példát. Mindkét tényezőtől következően az itt elgondolt régiók esetében porózus határokról beszélhetünk, átmeneti és kontaktuszónák lehetőségét sem kizárva.¹¹

A regionális identitás alapvető tényezője a dialektusként értett anyanyelv ismerete, s ehhez járul a gondolkodásmód, a viselkedés- és szokásrendszerek egységes kerete, valamint esetleg a dialektusként tekintett nyelvhez kapcsolódó magaskultúra, mely nagyon eltérő szerepet játszhat azonos regionális identitású egyének életében.

A regionális identitással kapcsolatban persze az a kérdés is felmerül, miként változik az akkulturációs és az asszimilációs folyamatok hatására. Egyrészt megváltozhat valaki választott hazájában olyan mértékben, hogy regionális identitása is átalakul (értve ezen nyelvi, viselkedésbeli és kulturális reflexeit, magától értetődő beidegződéseit). Másrészt lehetséges, hogy az illetőben megmarad valamilyen idegenség, valamekkora távolság azzal a nyelvvel és azzal a környezettel szemben, amelyben él. Tehát amit regionális identitásnak nevezünk, az nem egyszer s mindenkorra lezáruló eredmény, hanem olyasmí, amelyben bekövetkezhet lassú változás.¹²

A soknyelvű, soknemzetiségű Magyar Királyságnak történetileg többször is külön útra kényszerült, de közjogilag 1918-ig sohasem önállósult, sajátos etnikai összetételű régióját alkotta a szlovák többségű Felső-Magyarország. A szlovák többség ellenére multietnikus – részben a magyar–szlovák és a szlovák–ruszin „nyelvhatár” által osztott, részben a német többségű enklávékkal, városokkal is átszínezett –, Katus László által „felső-magyarországi szlovák régióknak” nevezett terület több etnikum és kultúra sajátos együttélését, akkulturációs, asszimilációs kölcsönhatását és persze rivalizálását eredményezte. Az osztrák–magyar

¹¹ Uo.

¹² Uo. 36–39.

kiegyezés, s különösen az 1868. évi nemzetiségi törvény (1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában) nemzetiségek általi elutasítása után rövid időn belül konfrontálódtak egymással „*az egységes és oszthatatlan magyar politikai nemzet*” fogalmára támaszkodó magyar nemzetállami ambíciók és az ezekkel szemben megfogalmazott szlovák nemzeti területi autonómiatörekvések. Mindehhez az is hozzájárult, hogy a 19. század második felében gyorsan háttérbe szorult a jórészt német–magyar többségű felföldi kulturális központok hagyományos többnyelvűsége és hungarus szellemisége.¹³ Az iskolavárosok líceumaiban, gimnáziumaiban, kollégiumaiban a német és a szlovák nyelv szinte a latint követően, a 19. század második felében szorult egyre inkább háttérbe. A dualizmus fél évszázadában pedig már mesterségesen is megpróbálták megbontani a korábbi évszázadok alatt természetesen kialakult etnikai-nyelvi egyensúlyt.

Emiatt feltételezhetjük, hogy a dualizmus korának társadalmi-gazdasági modernizációs folyamatai a művelődés, az oktatás területén olyan etnikai-nemzeti kísérőjelenségekkel együtt érvényesültek, amelyek a Magyar Királyság multietnikus térségeiben más-más eredményhez vezettek. A nemzetállami elképzelések gyakorlatba ültetése és a 19. századi központosító politika lépésvesztéssel fenyegette a vidéki Magyarországot, különösen annak nem magyar többségű régióit, vármegyéit és városait.

A történeti, földrajzi, gazdasági, etnikai, közigazgatási, kulturális stb. régió fogalmat az egyes érintett tudományterületek más-más módon definiálják. Míg a földrajztudomány társadalmi-gazdasági területiségként, a jog az intézményesült irányítási funkcióval kapcsolatba hozható területként tekint a régióra, a szociológia sokkal inkább az etnikai-kulturális összetartozásra, az adott területen élő népesség általi azonosulásra helyezi a fő hangsúlyt.

A történettudomány mind jobban hajlik a jellegadó sajátosságok szerinti szerveződés elfogadására. Ennek megfelelően kulturális, gazdasági, etnikai alapon is kijelölhetőnek tartja, de alapvetően értelmezési fogalomként kezeli a régiókat. Mindez összhangban van Pierre Bourdieu elméletével, miszerint a régiók léte leginkább a központtól való gazdasági és társadalmi távolsággal bizonyítható, vagyis a régió a központtal, a fővárossal, a kormányzattal szembeni önmeghatározás során válik láthatóvá.¹⁴

¹³ Vö. Hajdu Anikó: A magyar–szlovák kulturális kapcsolatok regionális változatai a 19. század második felében. In: Fedinec Csilla – Szoták Szilvia (szerk.): *Közösség és identitás a Kárpát-medencében*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2014. 13–14.; Szarka László (szerk.): *A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780–1918. Párhuzamos nemzetépítés a multietnikus Magyar Királyságban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011.

¹⁴ Bourdieu, Pierre: Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. *Szociológiai Figyelő*, 1985/1. 7–22.

A terület regionális megközelítésének lehetősége napjainkban is foglalkoztatja a kutatókat. A magyar történetírásban Katus László által elsőként használt felső-magyarországi szlovák (etnikai) régió kifejezés a hét szlovák többségű, a magyar–szlovák nyelvhatártól északra fekvő (Árva, Liptó, Sáros, Szepes, Trencsén, Turóc, Zólyom) és a magyar–szlovák nyelvhatár által metszett, északi felében szlovák többségű (Abaúj-Torna, Bars, Gömör, Hont, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Zemplén, Ung) megyéket takarja.¹⁵ Ezzel a szlovák történetírás parttalan – a mai államkereteket örök nemzeti térként kezelő – Slovensko (Szlovák föld, „Szlovákia”) és a magyar nemzetállami megközelítés „örök Felvidék” (Felföld, Felső-Magyarország) fogalmával szemben Katus László, a megyék és a járások etnikai (anyanyelvi) többségét alapul véve, alapvetően a 19. század végi, 20. század eleji Magyarország nemzetépítő nacionalizmusainak valóságát írta le.

Katus értelmezéséből kiindulva határozta meg a felső-magyarországi régiót Szarka László a szlovák nemzeti fejlődés és a magyar kormányzati nemzetiségi politika szembenállásának olyan sajátos konfliktusterületként, ahol a városokban, illetve az etnikai kontaktuszónákban termékeny interkulturális viszonyok és együttélési formák alakultak ki, ugyanakkor a kulturális-oktatási szférában erőteljes asszimilációs folyamatok kaptak lábra.¹⁶

A kontaktus-zóna fogalmát (a magyar néprajzi szakirodalom a németes „kontaktzóna” kifejezést használja) Gunda Béla honosította meg. Gunda az etnikai „kontaktzónát” kulturális és nyelvi érintkezési övezetként jelöli meg.¹⁷ Paládi-Kovács Attila sajátos karaktert tulajdonított a két egymással határos nyelvterület, nyelvhatár, etnikai határ menti övezetnek.¹⁸ Keményfi Róbert a kontaktzóna fogalmat, mint a kulturális és etnikai határok merev felfogásával szemben álló, folyamatosan változó határövezetek megjelölését használja. Egy olyan sávot ért alatta, „*ahol a két, egymással határos nyelvterület, népterület vagy kulturális terület nyelvi, népi, kulturális kölcsönhatásai különösen erősek*”.¹⁹

Bár a felső-magyarországi szlovák régió közjogi értelemben természetesen sohasem létezett, regionális különbözőségeit az ország többi területétől nem csupán etnikai értelemben

¹⁵ Katus, László: Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen... i. m. 186–194.

¹⁶ Szarka László: Felföld, Felvidék, szláv kerület, Slovensko. Adalékok a felföldi magyar–szlovák nemzeti térkijelölés XVIII–XIX. századi történetéhez. In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *A nemzeti tér történelmi reprezentációi*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008. 143–161.

¹⁷ Gunda Béla: Műveltségi áramlatok és társadalmi tényezők. *Ethnographia*, 1958. 573.

¹⁸ Paládi-Kovács Attila: Kulturális határok és kontaktzónák Észak-Magyarországon. In: Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Hermann Otto Múzeum, Miskolc, 1984. 61–73.

¹⁹ Keményfi Róbert: A kulturális határok értelmezésének kérdéséhez. In: Újváry Zoltán (szerk.): *Folklor és Ethnographia 85. In memoriam Sztrinkó István*. Debrecen, KLTE, 1994. 13–22.; Keményfi Róbert: *A történelmi Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza*. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1998. 296.

lehet kimutatni. Nagy Mariann a magyar mezőgazdaság regionális szerkezetét vizsgálva a statisztikai szakirodalomban használt folyók szerinti elhatárolás szerint a Duna bal parti és a Tisza jobb parti megyék régiófogalmát és annak Fodor Ferenc által részletesen kidolgozott gazdasági regionalizációs beosztását tekinti a felső-magyarországi regionális különfejlődés értelmezésében megkerülhetetlen kiindulópontnak.²⁰

A Magyarország történeti földrajzát kutató Beluszky Pál a gazdasági önfejlődésből fakadó regionalizmus felől megközelítve ugyancsak a történelmi Magyarországon belül alakuló régiókezdeménynek tekinti az általa Felvidéknek nevezett területet. Az ő értelmezésében a modernizáció mértéke alapján a kilenc magyarországi régió közül három alkotja a Felvidéket: Nyugat Felvidék (Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Zólyom), Közép-Felvidék (Turóc, Liptó, Szepes, Gömör és Kishont, Abaúj-Torna), Északkelet-Felvidék (Trencsén, Árva, Szepes, Sáros, Zemplén).²¹ Tóth József szerint a Felvidék egyike volt a regionális fejlődés azon magterületeinek, „*melyekből zavartalan fejlődés esetén minden bizonnyal definitív régiók alakulhattak volna ki*”.²²

A terület regionális jellegét Paládi-Kovács Attila azokban a néprajzi vonásokban látja, melyek szerinte mindig is a felföld jellemzői voltak. Olyan kulturális térként tekint a régióra, melyet az archaizmusok továbbélése, a töretlen feudális fejlődés, konzervatív szellemiség, valamint a magyar–szlovák kulturális kölcsönhatás különböztetett meg a Magyar Királyság többi régiójától.²³

A keleti vármegyék (Szepes, Sáros, Zemplén, Gömör, Abaúj-Torna) a városi funkciók szempontjából szerényebb szintet képviselő, ugyanakkor fontos oktatási-kulturális központ szerepét betöltő Kassa regionális körzetébe tartoztak. A két fő központon kívül valamennyi közepes nagyságú város rendelkezett a maga kulturális kisugárzásával, az iparosodás és a vasútfejlesztés hatására pedig – főként a Vág-völgyi megyékben – fontos iparközpontok alakultak ki (Rózsahegy, Szokolca, Vágújhely, Zsolna). Azokban a megyékben, melyeket kisebb mértékben érintettek az ipari beruházások, ennél fogva a városfejlődés is visszamaradt, kulturális téren a lemaradás jelei figyelhetők meg.

²⁰ Nagy Mariann: *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2003. 460.

²¹ Beluszky Pál – Győry Róbert: *Magyar városhálózat a 20. század elején*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005. 38–40.

²² Tóth József: Régiók a Kárpát-medencében. In: Papp Norbert – Tóth József (szerk.): *Európa politikai földrajza*. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1997. 223.

²³ Paládi-Kovács Attila: *Tájak, népek, népcsoportok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 21–56.

II.2. A nemzetiségi kérdés a „harmadik nemzedék” értelmezésében

Baka András *Eötvös Józseftől Jászi Oszkárig* című könyvében három reformnemzedéket állít egymás mellé. Az első reformnemzedék tagjaként Eötvös József jelölte ki a liberális nemzetiségi kérdés megoldásának lehetséges útját az 1868-as nemzetiségi törvénnyel. Az 1868. évi XLIV. tc. a magyar politikai nemzet elvének deklarálásával ragaszkodott a politikai élet magyar nyelvűségéhez, magyar lett az országgyűlés tanácskozási és ügykezelési nyelve, a törvények hivatalos változatban magyarul születtek, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is kiadták hiteles fordításban.²⁴ A politikai egység kereteiben elfogadta, hogy az ország kulturálisan sokszínű, s széles körűen biztosította az egyéni, anyanyelvi nyelvhasználatot. A törvényhatóságok vitatott nyelvhasználatát után a hivatalos nyelv ott is a magyar lett, de lehetőséget adott a kisebbségek hivatalos nyelvhasználatára is.²⁵ Előírta, hogy a törvényhatósági tisztviselők a községekkel, az egyesületekkel és a magánszemélyekkel való hivatalos érintkezésükben a lehetőséghez mérten azok nyelvét használják.

Láthatjuk, hogy a törvény minden engedékenysége ellenére igyekezett körülbástyázni a magyar nyelv elsőségét, amit a nemzetiségek érthető módon sérelmeztek, hisz úgy vélték, az csökkenteni érvényesülésük esélyeit, mert nem anyanyelvükön, hanem számukra idegen vagy tanult nyelven kellett volna saját érdekeiket kifejezniük és védelmezniük. Ugyanakkor a törvény az egyházak hivatalos belső ügyintézési és liturgikus nyelvhasználatát nem korlátozta, s rájuk bízta, hogy iskoláikban az oktatás nyelvét is ők határozzák meg. Az állami közép- és felsőtanodákban, ha adott területen több nyelvet is használtak, mindegyik számára nyelv- és irodalmi tanszékeket kellett állítani. Az egyetem a tudományos élet nyelvének a magyart jelölte meg, de hozzátette, hogy a többi nyelv számára tanszékeket kell állítani.²⁶ Noha bárki számára szabad volt az iskolaállítást, mégis az egyházak maradtak a legnagyobb iskolafenntartók, így elemi szinten a legtöbb nemzetiségi csoport anyanyelvén tanulhatott. A törvény legfontosabb része mégis a záró passzusa, miszerint a nemzetiség nem lehet akadály a bármely hivatal betöltésének. Ugyanakkor a törvény a nyelvhasználati jogok mellett, részben azokon keresztül, politikai kollektív jogokat is biztosított. Azonban – saját sárosi, szepességi levéltári és

²⁴ Bővebben lásd a nemzetiségi törvény megalkotását és a parlamenti vitát: Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Minerva, Kolozsvár, 1944. 89–247.; Pajkossy Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. Században. Szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 525.

²⁵ Uo.

²⁶ Pajkossy Gábor (szerk.): *Magyarország története... i. m. 527–528.*

sajtó kutatásom alapján – a törvény által preferált hivatalba engedés nagyon kevésbé érvényesült, mivel az elmaradottabb régiók megyéiben nem volt képzett nemzetiségi értelmiségi, kevesen akartak hivatalt viselni és kezdetben a hagyományos vármegyei elitek és a hivatali pályát kisajátítani próbáló dzsentri számára voltak a helyek biztosítva.

Jászi Oszkár szűkebb értelemben vett nemzetiségi koncepciója a liberális reformnemzedékhez – meghatározóan Eötvös Józsefhez – kapcsolódott és már 1904-ben teljesen készen volt. Szabó Ervinnek írta 1904 októberében: *„A szocializmus, a nemzetközi szociáldemokrácia programjában egyetlen olyan tétel sincs, amely egy fejlettebb hazafisággal ellentétbe volna [...] A magyar doctrínának hazafiságára gondolok [...] A magyar, a tót, a német, az oláh, stb. proletár érdekei tökéletesen egyek, s ezeknek nincs oly érdeke, mely a magyar állam szuverenitásával és a magyarság történelmi vezető szerepével ellentétben volna. Ilyen érdekei csak a nemzetiségi középosztálynak vannak. S nincs az országnak pártja, mely a nemzetiségi izgatások ellen oly nyugodtan kérhetné, s követhetné a legszigorúbb büntetőjogi intézkedéseket, mint a magyar szociáldemokraták. Te mondtad nekem egyszer, hogy a magyar szocializmus bátran fogadhatná el alapul a 68-as nemzetiségi törvényt. – úgy, hogy azt megalkotói tervezték. Erre a törvényre kell alapítani a magyar szocializmus nemzetiségi politikáját. Talán tovább kell mennem, s oly adminisztratív, bírói s közigazgatási politikát követelni, mely a nemzetiségek (mindig a polgárságról beszélek) legéletbevágóbb szükségleteit saját anyanyelvükön elégíti ki. Én meg vagyok róla mélységesen győződve, hogy ez egyszersmind az egyedül helyes nemzetiségi politika is.”*²⁷ Jászi többször is visszatért tevékenysége során az 1868-as nemzetiségi törvényre, Eötvös nézeteire.

Pontosan melyek is voltak azok Eötvös-i szempontok, amelyeket Jászi mindig fontosnak tartott? Eötvös arról igyekezett meggyőzni a nemzetiségeket, hogy a történeti Magyarország biztosíthatja csak számukra a nemzeti-nemzetiségi kifejlődés feltételeit, valamint az ehhez szükséges szabadságot, ellenkező esetben elnyeli őket az egyéni szabadságot lábbal tipró s a nemzeti kibontakozásra kevesebb lehetőséget biztosító valamelyik nagyhatalom. Úgy gondolta, hogy a nemzetiségi eszme nem öncél, következésképpen a nemzetiségi elvet az állam harmonikus működésének érdekében korlátozni kell.²⁸ A nemzetet úgy határozta meg, mint olyan egyéniséget, amely külön öntudattal bír, s szükségét érzi másoktól eltérő egyéniségét hangsúlyozni és érvényesíteni. Egyaránt elutasította az államközpontú és a nyelvi-kulturális

²⁷ Jászi Oszkár levele Szabó Ervinhez, 1904. október 16. In: Litván György – Varga F. János: *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991. 48.

²⁸ Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 67–69.

nemzetkoncepciót, helyette egy harmadikat tartott kívánatosnak, amely hasonlít az Egyesült Államokéra vagy Svájcra. Hitt ugyanis abban, hogy a történeti Magyarország népei, nyelvi-származási-etnikai különállásuk ellenére rendelkeznek vagy rendelkezni fognak majd ilyen más nemzetektől őket elválasztó közös tudattal. Ha úgy tetszik, kifejlődik majd a hagyományos hungarus tudathoz hasonló valamiféle közös magyarországi – nem magyar! – eszmeiség.²⁹ Eötvös hitt egy új hungarus tudat majdani kialakulásában, de ő még az 1867 előtti évek átmeneti gondolkodását képviselte, a nemzetiségi törvényt azonban Deák Ferenc hozzáigazította a kiegyezés konzekvenciáihoz, a modern állam és a magyar elit domináns igényeihez, amely azonban még így sem fogadta nagy lelkesedéssel. Jászi inkább a korábbi Eötvös-i és a „későbbi” Deák-i koncepció ötvözetét fejlesztette tovább.

Jászinak a nemzetiségi törvényre való hivatkozása sejteti, hogy az egyéni szabadság garanciáját keresi. Szerinte a nemzetiségeknek adott jogok természete az állam minden polgárára kiterjedő egyenlő egyéni jogok. Jászi Eötvöshöz képest az új garanciát a politikai egyenlőségi jogokban találja meg. A politikai egyenlőség *„nem jelent tényleges egyenlőséget, hanem csupán mindenki számára ugyanazokat a lehetőségeket az alkotmány módosítása és végrehajtásának ellenőrzése körül [...]”*.³⁰ Ez már túlmutatott a liberálisok, így Eötvös felfogásán és kiszélesítette az egyéni szabadság és az egyéni jogok struktúráját.

II.2.1. Demokrácia, területi integritás és nemzetiségi kérdés Jászi gondolkodásában

Jászi Oszkár a nagy magyar doktriner ideológusok egyike volt, akinek erkölcsi nagysága, kivételes igazságérzete, valamint a magyar társadalmi problémák iránti érzékenysége a legnagyobb magyar politikai gondolkodók közé emeli. Jászi igazi „homo politcus” volt, akinél minden más csak alkalmi szerelem volt, s alárendelődött a nagy célnak, azaz az új Magyarország megteremtésének. Az életmű legfőbb gondja azt példázta, mi történik egy alapvetően jószándékú és jóhiszemű értelmiségivel, aki saját akaratából besétál a gyakorlati politika útvesztőjébe és nem számol a mindenkori politikai lehetőségek korlátozott voltával.

Jászi több nemzetiségi tárgyú cikk, elemzés, utazás, tanulmány után 1911 márciusában előadást tartott a nemzetiségi kérdéstről galileisták körében. Elképzeléseit Székely Artúr ismertette a *Szabadgondolat*-ban. Jászi állítása szerint a nemzetiségi kérdés megoldatlansága a magyarországi demokratizálás legfőbb akadály: *„a demokrácia archimédesi pontja”*. Ezzel az

²⁹ Uo. 70.

³⁰ Jászi Oszkár: Báró Eötvös József állambölcselete és politikája. *Husadik Század*, 1913, I. k. 337.

állításával radikálisan új perspektívát adott a magyarországi nemzetiségi kérdés vizsgálatának. Újítása lényegét abban jelölhetjük meg, hogy elsődlegesen nem a „magyar faj szupremáciája”, vagy adott esetben a történelmi Magyarország egységének veszélyeztetettsége szempontjából tekint a nemzetiségi kérdésre,³¹ hanem a demokratikus átalakítást tette meg vonatkoztatási pontnak. Jászi a nemzetiségi kérdést az „új Magyarország”, és nem a „rég Magyarországot” felől szemlélte.³² Az ország területi integritásának fenntartását gazdasági és kulturális érvekkel egyaránt igazolni próbálta és ezzel párhuzamosan anakronisztikusnak minősített mindenfajta területi autonómiára vagy föderalizálásra irányuló tervet.

Jászi könyvek, tanulmányok vitacikkek egész sorában igyekezett választ adni a nemzetiségi kérdés elméleti vonatkozásaira éppúgy, mint gyakorlati-politikai problémáira. Jászi a nemzetiségi kérdés megoldását az ország demokratikus átalakításával egybeeső folyamatnak fogta fel, közvetlenül összekapcsolva az általános választójog megteremtését és a nemzetiségi elnyomás megszüntetését. A nemzetiségi kérdés, mint egyetemes mozgalom jelenik meg nála, amely *„mindenütt fellépett, ahol oly ország halad a feudális foktól a modern polgári demokrácia felé, melynek népe különböző nyelveket beszélő tömegekre, vagyis nemzetiségekre oszlik”*.³³ Ebben a cikkében jelenik meg legelőször az a tézise, hogy a nemzetiségek törekvéseit egy közös minimális programmal még kezelni lehetett volna. Véleménye szerint a jó iskola, jó közigazgatás, jó bíraskodás nemcsak nemzetiségi politikai minimumot, hanem egy szociális létminimumot is jelenthetett volna.³⁴ Jászinál a nemzetiségi kérdés nem pusztán önmagában jelentkezett, hiszen nála ez a kérdéskör összekapcsolódott a szociális probléma és a demokrácia kérdéskörével. *„Csak meg kellene valósítani a szociális nemzetiségi politika alapelvét, mely így szól: Létezik egy közös minimális nemzetiségi program, mely a világ összes nemzetiségi kérdésben közös és amely minimális nemzetiségi programnak a megoldás nélkül sehol a világon a nemzetiségi kérdésben békét, rendet és kooperációt létesíteni nem volt lehetséges.”*³⁵

Jászi 1912-ben sokéves elméleti és empirikus kutatás után jelentette meg *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* című világháború előtti fő művét. Az ebben lefektetett elveken az idők során lényegében nem változtatott, pontosabban fogalmazva az itt lefektetett elveknek megfelelően a nemzetiségi politikai koncepcióját mindig megkísérelte

³¹ Ez nem jelentette azt, hogy Jászi lemondott volna a történelmi Magyarország integritásáról. Vö. Richly Gábor – Ablonczy Balázs: Jászi Oszkár. In: Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 134–155.

³² Jászi Oszkár: Új Magyarország felé. *Husadik Század*, 1907/1. 1–15.

³³ Jászi Oszkár: A nemzetiségi kérdés. *Világ*, 1911. jan. 29.

³⁴ Uo.

³⁵ Jászi Oszkár: Nemzetiségi béke. *Világ*, 1911. ápr. 16.

hozzaigazítani a változó realitásokhoz. A nemzeti államokról készült könyve előtt Jászi már több helyen megfogalmazta a nemzetiségpolitikai minimális programot, s mindig hasonló megállapításokra jutott.³⁶ A minimális program a következő képen hangzott: „[...] a nemzetiségi béke megvalósításának két sine qua non föltétele van: az egyik a jó iskola, jó közigazgatás, jó bíraskodás a nép nyelvén. A másik: minden nemzetiség ama jogának elismerése, hogy nyelvét, kultúráját szabadon fejlesztheti ki. Ezt neveztem el a minimális nemzetiségi programnak [...].”³⁷

Teljességgel igaza volt, valóban nem lehetett elvitatni alapvető jogok megsértése nélkül. Ez az elv azonban gyakran ütközött az ország föderalizálásának egyre gyakrabban felmerülő radikális követelményével. Ő azonban 1914 előtt csak az észszerű, reális igényeket ismerte el. Ha a magyar nemzeti érdekek ütköztek a föderalizmus és a történeti szükségszerűség elveivel, akkor Jászi sohasem habozott az előbbiek javára dönteni. Úgy vélte, hogy a nagyobb egység felé való integrációt nem lehet megállítani, s ezt a folyamatot a kisállamiság (Kleinstaaterei) koncepciója és gyakorlata, tehát a nemzeti partikularizmusok, az eltérő nyelvjárások megosztó törekvései sohasem állíthatják meg.³⁸

Jászi nemzetiségi politikájának második pillérét a szeparatizmusok kezelése jelentette. Szerinte a magyar történelmi osztályok alapvetően nem értették a nemzetiségi kérdés fentiekben megfogalmazott lényegét, és kiváltságaikat féltették a nemzetiségi középosztálytól. Emiatt a hazai nemzetiségek többsége „*elkeseredésében kifelé kezdett tekingetni vagy a nemzetiségi népet égető szociális és gazdasági kérdések megoldása helyett Traján és Szvatopluk birodalmának ködös utópai felé terelgették. Jászi szerint a nemzetiségek politikai üzerei az így ápolt sovinizmus tüzével bankjaikat s ügyvédi irodáikat melengetik egészen úgy, mint azt a mi kurucaink teszik*”. Jászi valószínűleg tévedett abban, hogy a hazai nemzetiségek csupán elkeseredésük miatt tekingettek kifelé. S bár a ködös utópiák valóban aligha állják ki a racionális kritika próbáját, mégis ezek a történeti toposzok egy-egy nemzet nemzetné válásának folyamatában lényeges szerepet játszottak.

Jászinál a vármegyei közigazgatás problémája is inkább nyelvi problémaként vetődött fel. Úgy gondolta, hogy olyan tisztviselőket kellene alkalmazni, akik beszélnek és értik az adott területen élő nemzetiségek nyelvét. „*Saját véréből való hivatalnokok kellenek nekik, kik*

³⁶ Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzeti kérdés*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1912. 457–503. Vö. Jászi Oszkár: *A nemzetiségi kérdés*. *Világ*, 1911. jan. 29.; Jászi Oszkár: *Nemzetiségi béke*. *Világ*, 1911. ápr. 16.; Jászi Oszkár: *A nemzetiségi béke útja*. *Világ*, 1914. febr. 22.

³⁷ Jászi Oszkár: *A nemzeti államok...* i. m. 497.

³⁸ Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője, a dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Új Magyarország Részvénytársaság, Budapest, 1918. 96–99.

ugyanazt a nyelvet beszélük, kik vele élnek szokásait, törekvéseit ismerik.”³⁹ Továbbá a közép- és felsőfokú közigazgatásnál és bíraskodásnál is szintén azt emeli ki, hogy olyan emberek szükségesek, akik megértik a nép nyelvét. Azért fontos ez, mert a meg nem értettségből következett a nemzetiségek jogfosztása, hiszen nem tudták úgy intézni ügyeiket, mint magyar.⁴⁰ Az 1907-es, programadó cikkében a vármegyét a legszélesebb alapon nyugvó népies önkormányzattá kívánta tenni, „a municipalizmus termékeny kezdeményezéseinek felkarolásával”.⁴¹ Máshol viszont a közigazgatás államosításával szemben a vármegyei autonómia szükségességére hívta fel a figyelmet.⁴² Véleménye szerint a közigazgatás átszervezése és a vármegye demokratikussá való átalakítása, az általános választójog révén következhetne be.⁴³

A közigazgatási kérdést 1914-ben kiegészítette a vármegyék autonómiájával. „[...] igen jó közigazgatásra van szükség [...] be kell engedni a vármegye sáncaiba a népet a maga teljességében és akkor a nemzetiségi kérdés az ő méregfogait elveszíti, mert a nemzetiségek jogos nyelvi és kulturális igényeit meg fogjuk oldani a széleskörű vármegyei autonómia keretében [...]”.⁴⁴

Jászi harmadik tétele a következőkben foglalható össze: a hazai nemzetiségek alapvetően kenyérre, saját nyelvű iskolára, valamint jó bíraskodásra vágnak, s ha ezt megkapják, semmi sem veszélyezteti az integer Magyarországot. Az asszimiláció Jászi szerint öntudatlan és az industrializmussal szükségszerűen együtt járó folyamat. Ezt nevezte önkéntes asszimilációnak. A népiskola feladatának azt szánta, hogy az életre hasznos ismereteket nyújtson a nép anyanyelvén. „[...] mindenekelőtt jó iskola, kulturális iskola kell. Nem sovinizta iskola, nem kényszer-magyarosító iskola, hanem egy olyan iskola, amely csakugyan elsősorban kultúrát akar. Kultúra pedig annyit jelent, hogy olyan embereket kell nevelni, akik az életharcra alkalmasak. Azokat az ismereteket kell a népnek megadni, melyekre elsősorban van szüksége és ezt a kölcsönös megértés szellemében kell tenni.”⁴⁵ A népiskola feladata továbbá, hogy szakítva az oktatásban megjelenő magyarosítással, szélesebb értelemben vett kultúrminimumot adjon. A középiskolákban a nemzetiségek nyelvének és irodalmának tanítását hangsúlyozza, de „gondoskodni kell az állam nyelvének oly mértékben való tanításáról

³⁹ Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása...* i. m. 462.

⁴⁰ Uo. 458–464.

⁴¹ Jászi Oszkár: *Új Magyarország felé...* i. m.

⁴² Jászi Oszkár: A nemzetiségi kérdés újabb fejleményei. *Huszdik Század*, II. k., 1914. 205.

⁴³ Jászi Oszkár: A vármegye. *Világ*, 1910/66.

⁴⁴ Jászi Oszkár: A nemzetiségi kérdés újabb fejleményei. *Huszdik Század*, I. k., 1914. 205.

⁴⁵ Uo. 204.

is, hogy a középiskolából kikerülő tanulók magyarul szóban és írásban megtanuljanak”.⁴⁶ Az iskolai nyelvoktatást igen bonyolult problémának látja. „[...] a kérdés nem az, hogy a nemzetiségek megmaradnak-e tótnak, románnak stb., avagy magyarokká lesznek-e, hanem az, hogy megtanulják-e tótul, románul azt a kultúrminimumot, mely nélkül európai közigazgatás és közgazdaság nem lehetséges [...]”.⁴⁷ A kulturális minimum által létrejövő asszimiláció Jászi szerint pár év alatt előbbre haladt volna, mint a kényszer-himnuszénekeltetések, nemzetiségi sajtópörök s a vármegyei basák meddő magyarosításának fél évszázada alatt.⁴⁸

A szakirodalom megismerése és feldolgozása során sok helyütt feltűnt, hogy Jászinak az 1918-as nemzetiségekkel folytatott tárgyalásai és engedményei a vesztes háború által kikényszerített helyzetben, egészen más feltételek közt zajlottak, mint a világháború előtti elméleti munkássága, miközben az első között ismerte fel a nemzetiségi kérdés fontosságát az ország jövője és sorsa szempontjából. Erről sajnos sokan teljesen megfeledkeznek. Megjelenik az a kép is, hogy Jászi Oszkár az összeomlás során felkínált engedményekkel hozzájárult az ország dezintegrációjához és magához „Trianonhoz”. Mindezt alaptalan vádaknak gondolhatjuk, hiszen Jászi részben a Tisza István által megkezdett, 1917 után „kihűlt” tárgyalásokat újította fel és haladt tovább a vesztes világháború utáni kényszerhelyzetben – a Tisza által is elfogadott wilsonizmus elveit alkalmazva – a belső, az országon belüli nemzeti önrendelkezés útján. Bármily meglepően is hangzik, hasonló volt Tisza nemzetiségek felé való „közeledési” szándékának motivációja, a szeparatista tendenciák elfojtása, a nagyromán, a cseh-szlovák és a délszláv egységtörekvések megakadályozása. Nála is a kül- és belpolitikai tényezők voltak azok, amelyek arra kényszerítették, hogy tárgyalóasztalhoz üljön a nemzetiségek vezetőivel.

A Monarchia szomszédságában 1912–1913-ban lezajlottak a Balkán-háborúk, amelyek érintették Ausztria–Magyarország nemzetiségi és külpolitikáját is. Tisza az első világháború előestéjén felismerte a dualizmus közjogi és társadalmi rendszerével szembe forduló nemzetiségi irányzatok sorsdöntő erejét. A magyarországi nemzetiségi konfliktusok hátterében meghúzódó, egyik legnyilvánvalóbb okot Tisza István a következőképpen határozta meg 1914 elején: „A nemzetiségi kérdés, ez lélektani kérdés. Ennek a megoldása a lelkekben kell, hogy folyjon. Ennek a megoldása semmi egyéb, mint az, hogy a magyar állampolgári érzés a

⁴⁶ Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása...* i. m. 500.

⁴⁷ Uo. 458., 460., 463., 472. Vö. Szekfű Gyula: *Állam és nemzet. Tanulmányok a nemzetiségi kérdéstről.* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1942. 161–177.

⁴⁸ Tisza István nemzetiségi politikájáról, a dualizmus kori magyar nemzetiségi politikáról lásd Katus, László: *Die Magyarren.* In: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (Hrsg): *Die Habsburgermonarchie.* III/1. *Die Völker des Reiches.* VÖAW, Wien, 1980. 410–488.; Pölöskei Ferenc: *Tisza István és kora.* Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2014. 75–90.; Vermes Gábor: *Tisza István.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 220–233.

*lelkekben erősebb legyen a faji kérdésnél. És ez hogyan érhető el? Ez csak azoknak az intézkedéseknek az összességével érhető el, amelyek alkalmasak arra, hogy a magyar állampolgársági érzést domináló erejűvé tegyünk a lelkekben”.*⁴⁹ Felismerve ennek a minden kisebbségi kérdés mögött meghúzódó lojalitásdilemmának a súlyát, a magyar miniszterelnök erőteljes kísérleteket tett arra, hogy megegyezzen a magyarországi románság egyházi, politikai képviselőivel. A román kérdést helyezte nemzetiségi politikája középpontjába. Erre ösztönözte Németország románbarát politikája is. Tisza engedékenységet nem belpolitika elképzeléseinek módosulása adta, hanem a külpolitika, közelebbről a Monarchia és Németország Balkán-politikája. Tisza ragaszkodott a magyar nemzetállami gondolathoz, az ország területi és politikai integritásához. Külpolitikai nyomás alatt, a balkáni átalakulások hatásától tartva végül is tárgyalóasztalhoz ült a magyarországi román politikai pártok vezetőivel. Ennek az 1913–1915 között javaslatba hozott „román paktumnak” az általánosítható elemeit jól körülhatárolt jogi eljárás keretében a többi magyarországi nemzetiségre is ki kívánta volna terjeszteni.

Tisza a román és a közvetett szlovák tárgyalások során „elit alku” és „engedménypolitika” révén akart – Deákhhoz hasonlóan – átmeneti megoldást találni a nemzetiségi kérdésre. Tisza Jászinál „nagyobb fejlődésen” ment át, hiszen nem deklarálta – s ez is fontos – eljutott a nem-magyarok politikai szerveződésének, valójában nemzetként való elismerésének szintjéig, amire 1918 előtt az egész magyar politikai elit gondolni sem akart.

Jászi ezt pártpolitikai alapon reakciós antidemokratikus táborerősítésnek mondta, de csendben felismerte, hogy a nemzetiségi kérdésben is lehetséges a nem egyenes vonalú fejlődés. Jászi olyan demokratikusabb magyar–nemzetiségi együttműködésnek és a nemzetiségi intelligenciával közös rendszerváltó álomnak a megvalósíthatóságából indult ki, amelynek a feltételei 1914 előtt is nagyobb részt hiányoztak. S persze a radikálisan megváltozott háború utáni helyzetben nem az volt a lényeg, hogy miniszterként a nemzetiségeknek felkínált közös megoldásokat a Tisza-féle háborús paktum folytatásának is tekinthetjük.

Tiszától teljesen eltérően, aki Erdély Berlin által szorgalmazott autonómiáját 1916-ban a román betörés előtt is mereven elutasította, Jászi az autonómiákra, kantonokra vonatkozó javaslatát az országmentés utolsó békés eszközeként vetette be, egyébiránt Bethlen István, Apáthy István és Bánffy Miklós egyetértésével. S persze az is igaz, hogy Jászi mindig is többet, átfogóbb rendezést kívánt biztosítani a nemzetiségeknek, mint Tisza.

⁴⁹ Barabási Kun József – Illés Gábor – Maruzsa Zoltán: *Gróf Tisza István képviselőházi beszédei*. V. k. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2011. 251.

Ezzel persze Gyurgyák János Jászi-kritikájának⁵⁰ döntő érvébe ütközünk: Jászi már 1914 előtt is az eleve lehetetlennel próbálkozott, amikor – a kormányzati elit lehetőségeit figyelmen kívül hagyva – egyfajta társadalom-mérnökként próbálta volna átrendezni az ország nemzetiségi viszonyait.

II.3. A Népköztársaság nemzetiségi politikájának historiográfiai kérdései

Az 1920-as évek elejének könyvtermelését szinte felrobbantották az 1918–1919-cel foglalkozó pamfletok és memoárok. Döntő többségük vádirat volt. A Horthy-rendszer időszakában két alapálláspont alakult ki, amelyek egy ponton találkoztak, mégpedig a Károlyi-kormányral, s azon belül Jászi nemzetiségi és külpolitikai koncepciójával szembeni kritikában, a forradalmi kormány országmentő igyekezete felett kimondott, érzelmi hordalékoktól sem mentes, súlyos ítéletekben. Az értelmezésben máig domináns véleményt Szekfű Gyula 1920-ban megjelent alapkönyvében a következőképpen fogalmazta meg: „*A katasztrófa felelősségét természetesen azok viselik, kik azt tudatosan előkészítették, valamint azon egyének, akik Tiszát félretolva, magukra vették a nemzet és a monarchia kikalauzolását az útvessztőből, s akik a biztos part helyett beletévedtek az örvénybe, a forradalom kráterébe.*”⁵¹

Jó ideig az a felfogás számított többségi véleménynek, amely tagadta vagy megkérdőjelezte a felbomlás szükségszerű mozzanatait s ebből kiindulva Károlyiékra a végzetes mulasztások egész soráért tette felelőssé. Tormay Cécile, a korszak ismert és sikeres írója naplóként prezentálta visszaemlékezését a *Bujdosó könyv* című művében. Az 1918–1919-es forradalmak korával foglalkozik, melyet a magyar történelem mélypontjának és Trianon egyetlen okának tart. Jásziról negatívan ír: „*Jászi Oszkár, az oláh irredenta régi cinkosa, aki gyűlöl mindent, ami magyar. Aradon ezért tékozolja el az oláhok javára a mienket.*”⁵²

A jobboldali, konzervatív szerzők mellett Jászi tevékenységét legélesebben egykori minisztériumi munkatársai, Domokos László és Szviezsényi Zoltán bírálták.⁵³ Mindketten főként Jászi hiszékenységet és hozzá nem értését hangsúlyozzák. „*Jászi Oszkár a kabinetben a »Magyarországon élő nemzeti kisebbségek önrendelkezési jogát előkészítő miniszter«*

⁵⁰ Gyurgyák János: *Ezzé lett...* i. m. 176.

⁵¹ Szekfű Gyula: *A három nemzedék és ami utána következik.* ÁKV-Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1989. 377.

⁵² Tormay Cécile: *Bujdosó könyv.* Gede testvérek Bt., Budapest, 2003.

⁵³ Domokos László: *A magyar béke és a nemzetiségi kérdés.* Magyar Helikon, Budapest, 1920; Szviezsényi Zoltán: *Hogyan veszett el a Felvidék?* Franklin-Társulat, Budapest, 1921.

*hangzatos címet vette fel s elérkezettnek látta az időt, hogy kedvenc konföderációs elméletét megvalósítsa. Ez a hiszékeny szobatudós [...].*⁵⁴

Pethő Sándor sem írt másként, akinek a nézőpontját alapvetően forradalom- és zsidóellenes ideológiai preferenciái határozták meg. Jászi Oszkár az ő szemében nem „pojáca” és nem is „balek”, hanem „jóhiszemű utópista” volt, akinek egyetlen bűne abban állt, hogy olyan történelmi feladatra vállalkozott, amelyre szellemi és erkölcsi gyarlóságai egyenesen diszkvalifikálták. *„Dogmatikus, vaskalapos ember, akit tragikus csalódásai talán máig nem tudtak kijózanítani könyvszagú ábrándjából.”*⁵⁵

A baloldali, szociáldemokrata visszaemlékezésekben kettős Jászi kép alakult ki. Károlyi Mihály – tény, hogy nem volt szociáldemokrata, de későbbi nézetei miatt került ide – visszaemlékezéseiben⁵⁶ Jászi hozzáértését emeli ki, tény, hogy későn sikerült a politikai színtérré lépni, de igyekezett felmenteni Szekfű Gyuláék által ért vádak alól, bizonyítva, hogy nem Jászin múltak az események, hanem maga a kialakult helyzet tette reménytelenné az eseményeket. Garami Ernő, mint sokan mások, akik részt vettek az őszirózsás forradalomban, megírta visszaemlékezését a *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulságok* címmel. Kiemeli, hogy Jászi akkor került olyan helyzetbe, *„amikor már késő volt. S hatalomra jutása következtében ő lett egyszerre felelős mindazoknak a kormányoknak a bűneiért, amelyek ellen egész életén át elkeseredett harcot folytatott”*. Ezek mellett főként Jászi szocialista jellegét emeli ki. Nem tudott *„polgárság energikus vezérévé”* válni, mert *„szívében, lelkében szocialista”* volt.⁵⁷

Az 1960–70-es években viszont a Monarchia s azon belül a történelmi Magyarország széthullását – mint a megkésett kelet-európai polgári nemzetté válás lezárulását – történelmi törvényszerűségként kezelte a magyar történetírás, s ezzel összefüggésben a magyar kormány politikájával szemben a korábbival éppen ellentétes előjelű, de a fentieknél nem kevésbé súlyos elvi kifogásokat emelt. Konkrétan az az integritásezsmény vált céltáblává, amelyet Jászi az elszakadást is magába foglaló, radikális és nagyhatalmi segédlettel realizált önrendelkezési jog helyébe emelt, mint a megegyezései önrendelkezés eszközét és célját. Ilyen jelleggel írt Jásziról

⁵⁴ Szviezsényi Zoltán: *Hogyan veszett el...* i. m. 73.

⁵⁵ Pethő Sándor: *Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története*. Enciklopédia Rt., Budapest, 1925. 129–138.

⁵⁶ Károlyi Mihály: *Egy egész világ ellen*. Bécsi Magyar Kiadó, Wien, 1923; Károlyi Mihály: *Az új Magyarországért. Válogatott írások és beszédek, 1908–1919*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968.

⁵⁷ Garami Ernő: *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulságok*. Pegazus Kiadás, Leipzig–Wien, 1922.

Fukász György, Hajdú Tibor, Vargyai Gyula vagy éppen Kővágó László, bár utóbbi már valamivel méltányosabb volt vele.⁵⁸

Az 1980-as évek során megjelent eszme- és politikatörténeti tanulmányok, könyvek ezt az állandósult historiográfiai helyzetképet – nem függetlenül a román és részben a csehszlovák történetírás negatív inspirációitól – kétségkívül dinamizálták. A rendszerváltás környékén történt meg a Jászi életmű teljes újragondolása és a vele kapcsolatos kutatások súlypontjának áthelyezése.⁵⁹ A bűnbak szerep ártértékelését, egy sokkal tárgyilagosabb objektívabb Jászi kép kialakítását végezte el Hanák Péter és Litván György. Ekkor adták ki magyarul Jászinak *A Habsburg Monarchia felbomlása* című, mai napig is használt nagy munkáját, amely korleletnek tekinthető arról, hogy miért bomlott fel a Monarchia és a történelmi Magyarország. Hanák Péter könyvében⁶⁰ és az előbb említett könyvhöz írt előszavában Jászinak azon erényeit emeli ki, hogy ő volt az, aki felismerte a Dunai-medence sorskérdését, hogy a térség soknemzetiségű jellegét és annak gazdasági egybentartását csak az integráció segíthette volna elő. Ez a koncepciója a kezdetektől fogva foglalkoztatta és még az emigrációjában is az 1930-as években a térség összefogását hirdette, mindig az adott külső fenyegetéssel szemben. Litván György munkássága komoly figyelmet érdemel, több szempontból is. Az ő munkájának köszönhetően kerültek kiadásra Jászi Oszkár levelezései, fontosabb publicisztikai írásai,⁶¹ de neki köszönhető, hogy az emigrációs iratokból megjelent Jászi naplója.⁶² Ekkor adták ki újra Jászi 1912-es⁶³ nagy munkáját is, amelyhez Litván írt terjedelmes előtanulmányt a könyv keletkezéséről, céljáról és arról a munkásságról, amit Jászi belefektetett a számára szükséges információk összegyűjtésébe. Litván-életmű – mondhatjuk – koronája a 2003-ban megjelent Jászi Oszkáról szóló monográfia.⁶⁴

⁵⁸ Fukász György: *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez 1900–1918. Jászi Oszkár ideológiájának bírálata*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1960; Kővágó László: *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964; Hajdú Tibor: *A nemzeti kérdés és az 1918–1919-es forradalmak. A dualizmus nemzeti politikájának csődje és a monarchia felbomlása*. In: Arató Endre et al.: *A magyar nacionalizmus kialakulása és története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964. 232–272.; Vargyai Gyula: *Nemzetiségi kérdés és integráció. Adalékok Jászi Oszkár nemzetiségi koncepciójának értékeléséhez*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jurgtudományi Kara, Pécs, 1970. 3–24.

⁵⁹ Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984; Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. Magvető, Budapest, 1987; Hajdu Tibor: *1918–1919. Két forradalom utóélete*. Medvetánc 1984/4., 1985/1. 273.

⁶⁰ Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1985.

⁶¹ Litván György – Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991; Litván György – Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatás*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982.

⁶² Litván György (s. a. r.): *Jászi Oszkár naplója, 1919–1923*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2001.

⁶³ Litván György: *Egy régi könyv időszerűsége*. In: Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés: Válogatás*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.

⁶⁴ Litván György: *Jászi Oszkár*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

Szarka László Jászival kapcsolatban több forráspublikációban vizsgálta Jászinak a szlovák politikusokkal folytatott levelezéseit a dualizmus időszakából.⁶⁵ Egy másik forrásgyűjteményt Litván Györggyel közösen jelentették meg: ebben a térség román, szerb, magyar és szlovák értelmiségi vezetőivel és politikusával folytatott levelezéseket és cikkeket gyűjtötték össze. Szarka László főként az 1918-as Jászival foglalkozik és annak miniszterségével, valamint deklarálta a békekonferencia döntéséig terjedő, ezért általa „provizórikusnak” mondott megoldási javaslataival, a Keleti Svájc koncepcióval és a határkijelölések ügyében megkerülhetetlennek tartott népszavazásos megoldással.⁶⁶ Hangsúlyt kapnak könyveiben a Milan Hodžával folytatott tárgyalások, és főként az, hogy a szlovák politikusok és Jászi hogyan viszonyultak egymáshoz, milyen mozgástere volt ez egyik, illetve a másik félnek.

Az 1990-es évek után Jászit ismételten bíráló munkák jelentek meg. Gyurgyák János a magyar nemzeteszme és nacionalizmus történetét elemző könyvében hasonló következtetésekre jutott, mint Szekfű Gyula: „*Politikai naivitás volt a radikálisok részéről azt hinni, hogy a magyar nép és a hazai nemzetiségek meg fogják egymást érteni az integritás sérelme nélkül. [...] De a magyar politikai elit nem mondhatott le a területi integritásról önként, ez akkor képtelenségnek tűnt fel, s politikai öngyilkosságot követett volna el az, aki ilyen ötlettel áll elő.*”⁶⁷ Gyurgyák szerint a Jászi vezette polgári radikálisok és vezérük hibája három tényezőre vezethető vissza. Először is túlzó általánosítással kezelte a hagyományos magyar nemesi politikai elitet, és ezzel a vele való párbeszéd lehetőségét is eleve felszámolta. Másodrészt az ország integritásának védelméhez ragaszkodva tett próbát a nemzetiségekkel való megegyezésre, ami szintén eleve lehetetlen volt. Harmadrészt a demokratikus átalakulás és a magyar nemzeti érdekek tragikusan összeütköztek, s ezek feloldásához nemhogy Jászi, de maga Tisza sem volt eléggé nagy formátumú politikus. Gyurgyák következtetése ezek alapján Szekfűéhez hasonlóan súlyosan elmarasztaló. Jásziék szerinte félreértették az ország helyzetét, pontosabban nem ismerték eléggé tragikus helyzetének és elmaradottságának valódi okait.⁶⁸

Köztörténeti és regionális és nemzetiségi elemzések mellett politikaelméleti és eszmetörténeti kutatások is foglalkoztak a Jászi-örökséggel. Ezek közül kiemelném G. Fodor

⁶⁵ Litván György – Szarka László (szerk.): *Duna-völgyi barátságok és viták: Jászi Oszkár közép-európai dossziéja*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991.

⁶⁶ Szarka László: A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége. *Regio*, 1990/1. 49–65.; Szarka László: *A multietnikus nemzetállam...* i. m.; Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Ister Kiadó, Budapest, 1998; Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1995.

⁶⁷ Gyurgyák János: *Ezzé lett...* i. m. 176.

⁶⁸ Uo.

Gábor 2004-ben megjelent *Gondoljuk újra a polgári radikálisokat* című művét.⁶⁹ A könyv a „jásziság” mibenlétét vizsgálta: mit is érthetünk alatta, mitől volt más, mint a korban megjelenő más baloldali eszmék. Csunderlik Péter munkája ténylegesen keveset foglalkozik Jászival, inkább azt a körülötte kialakult szellemiséget vizsgálja, amelynek meghatározó alakja volt és alakította annak nézeteit.⁷⁰

⁶⁹ G. Fodor Gábor: *Gondoljuk újra a polgári radikálisokat*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004.

⁷⁰ Csunderlik Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör (1908–1919) története*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2017.

III. A keleti szlovák/szlovják identitás Sáros vármegyében

III.1. A keleti szlovák nyelvi-kulturális régió problémája

A keleti szlovák (szlovják) nyelvjárási régió léte, tényleges kijelölhetősége, a saját maguk által szlovjáknak nevezett tájnyelvet beszélő regionális csoport elkülöníthetősége a közép- és a nyugat-szlovák nyelvjárást használó megyéktől számos elmélet és fejtegetés születésére adott alkalmat. Már a 19. században az egységes szlovák irodalmi nyelvet megteremtő Štúr-generáció is egyfajta „keveréknekességnek” tekintette a magukat szlovjákoknak nevező népcsoportot. Ez is azt jelzi, hogy földrajzilag és néprajzilag mindig is erősen tagolt szlovák lakosságú, azaz etnikai értelemben használt „Slovensko” területén a ruszinnal érintkező, azzal szinte egybefolyó keleti szlovák nyelvjárásterület nyugatról nézve nyelvében, identitásában is sajátos utat járt be a nemzeti fejlődésében gyorsan előrehaladó szlovákságon belül.⁷¹

Az ipari forradalom azonban a keleti szlovák megyék közül egyedül Szepes megyében éreztette hatását, így a régió a maga nyelvi, felekezeti, gazdasági és mentális sajátosságaival továbbra is a nyugati szlovák megyéktől jól megkülönböztethető külön világot jelentett. A három megyényi térséget a nyugati megyékkel összehasonlítva Ladislav Tajták szerint főleg a gazdasági hátrányok jellemezték, amit a Monarchia szomszédos nyugati és keleti régióinak fejlettségi szintjében is jól meg lehetett ragadni. Míg a nyugati megyék a Lajtán-túli részek cseh tartományok, Morvaország és Csehország szomszédságában helyezkedtek el, addig a keleti szlovák megyék a Monarchia gazdaságilag legelmaradottabb térségeivel, a ruszin régióval, illetve a szomszédos Galíciával voltak körülveve. További történetileg fontos tényezőnek tekinti Tajták azt a töréspontot, amelyet a 16–17. századi észak–dél irányú kereskedelmi útvonal mentén virágzó szabad királyi városok (Eperjes, Kassa, Kisszeben, Bártfa) életében a

⁷¹ A szlovják nyelvjárásnak otthont adó megyék regionális identitása és hungarofil lojalitása elméletileg akár a domborzati viszonyokból, illetve a szepességi német bányavárosok, cipszer etnikai enklávék szomszédságából, egyfajta szláv elszigetelt helyzetből is levezethető. Ráadásul a régió közeli német-magyar iskolavárosok (Lőcse, Eperjes, Kassa) ellenére sem tudott erős szlovák intelligenciát termelni, szemben a nyugati szlovák megyékkel. Emiatt a Štúr-nemzedék tagjai gyakran nevezték a keleti szlovák megyéket a nemzeti gondolat temetőjének. Vö. Ábrahám Barna: Magyar-németek, tótok, szlovjákok, magyar oroszok, vendek – népnév és identitás a 19. században. In: Ábrahám Barna (szerk.): *Magyar–szlovák terminológiai kérdések*. PPKE, Piliscsaba, 2008. 70–84.

közép-európai távolsági kereskedelemnek a 18–19. században az Atlanti-óceánra való átorientálódása eredményezett.⁷²

Miroslav Kusý politológus két évtizeddel ezelőtti tanulmányában pedig arra is rámutatott, hogy még az 1990-es évek közepén sem volt olyan közös nyelvi norma és történelmi hagyomány, amely a szlovákokat ténylegesen azonos nyelvet beszélő nemzetté forrasztotta volna: „[...] egyszerű hazánkfia az irodalmi szlovák nyelvet valamiféle egzotikus dolognak tartja. [...] Sokan viseltetnek ellenérzésekkel az irodalmi nyelvvel szemben. [...] A nemzet többsége úgy hiszem, még mindig árulásnak tartja, hogy a közép-szlovákiai dialektust választották számára irodalmi nyelvnek. Talán azért van így, mert az a bizonyos táji jelleg nyelvileg, nyelvjárásilag még mindig erősen él.”⁷³ Kusý szerint a szlovák népesség nagyobb része azonban nemcsak a kodifikált nyelvet nem érezte magáénak, hanem sokáig a csehszlovák állam területével sem igazán tudott érzelmileg azonosulni. A csehszlovák állam kettéválásáig a szlovák identitás mélyrétege jórészt regionális jellegű maradt. A szlovákok elsősorban a szülőföldjükhöz kötődtek: „mi nem nemzethez, hanem tájegységekhez tartozunk”.⁷⁴ Ez a többkevesebb megszorítással más szláv nemzetre is érvényesnek tűnő megállapítás egyszerre utal a liptói, a turóci, a szepességi és a többi – eredetileg jórészt a régi megyei, térségi – identitásformák szívós továbbélésére, s jelzi a 19–20. századi európai ember számára különösen fontos szülőföldi identifikáció érzelmi elsőbbségét.

Ennek a fejezetnek a célja a keleti szlovákok által lakott tér elemzése az 1881-es, az 1900-as és az 1910-es népszámlálások etnikai adatai alapján. A népesség összetételére vonatkozó demográfiai elemzések egyik igen fontos és a mai Európában mindig nagy érdeklődést kiváltó, manapság viszont egyre inkább szenzitív, s ezért nem kötelező kérdéscsoportja az, amely az egyes országok népessége nemzeti (nyelvi), etnikai származási összetételére vonatkozik. A nemzetiségi hovatartozás meghatározása érdekében a népszámlálások alkalmával többféle idevágó kérdést tesznek fel a lakosságnak, és általában ma már az önkéntes bevallások eredményét teszik közzé és fogadják el hivatalosnak. Magyarországon a nemzetiségi hovatartozás megállapítása 1880-tól – közvetett úton – az anyanyelvként megjelölt nyelv alapján történt.⁷⁵

⁷² Tajták, Ladislav: K otázke historicko-geografického obrazu východoslovenského regiónu. *Geographia Cassoviensis*, 2007. 183.

⁷³ Idézi: Ábrahám Barna: Szlovákok és szlovjácok: a nemezt határai. *Limes Tudományos Szemle*, 2003/3. 56–57.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Kovács Alajos: A nyelvismeret, mint a nemzetiségi statisztika ellenőrzője I. *Statisztikai Szemle*, 1928/1. 1–32. Az anyanyelv meghatározásának módja az 1900. évi népszámlálás során jelentősen megváltozott, amennyiben az anyanyelvet már nemcsak a családban elsőként elsajátított nyelvként, hanem vagylagosan a legszívesebben beszélt nyelvként határozták meg. „Anyanyelv gyanánt minden befolyástól mentes, a valósághoz híven, mindenkor azt a nyelvet kell bejegyezni, amelyet az illető egyén magáénak vall, s amelyen legjobban és legszívesebben beszél.

Kövér György tanulmányában megerősíti, hogy a statisztikai népességösszeírásoknak mindig is voltak politikai céljai és tartalmi.⁷⁶ A mindenkori államnak és kormánynak képet kellett kapnia az ország állapotáról mind társadalmi, mind gazdasági szempontok alapján. Ezt a szkepszist fogalmazta meg Benedict Anderson történész, amikor leszögezte: „*A népszámlálás mögött az a fikció húzódik meg, hogy az mindenkire kiterjed és mindenkinek van benne egy-és egy kizárólag egy-tökéletesen egyértelmű helye. Átfedések nincsenek.*”⁷⁷ Kövér rávilágított tanulmányában, hogy a népszámlálások nemzetiségi összetételénél nem mindegy a kérdésfeltevés, mivel a kérdések révén statisztikai asszimilációt is el lehetett érni, amely révén a különböző statisztikai összeírások összehasonlíthatóságának problematikája is felmerül. Éppen ezért is hangsúlyozza Kövér György a nyelvre való rákérdezés minőségét és milyenségét.⁷⁸ Ezért teszi fel kérdésként, hogy „*vajon lehetséges-e valamilyen összefüggés a census etnikai hovatartozására vonatkozó kérdésének változása és a magyar anyanyelvűek abszolút többségbe kerülése között? [...] Vajon nem fordulhat elő, hogy a népszámlálásokban tükröződő magyarosodás – legalább részben – »statisztikai asszimiláció« volt?*”⁷⁹

A nyelv és nemzetiség közötti statisztikai megfeleltetésről az 1867-es kiegyezést megelőzően egyetértés mutatkozott a magyarországi statisztikusok körében. Fontos kérdésként merül fel, hogy a statisztikai összeírások atya, Keleti Károly, hogyan gondolta el a nemzetiségek számának vizsgálatát az összeírások során. Keleti a nyelvet tekintette a nemzetiségek statisztikai számbavétele legfőbb kritériumának.⁸⁰

A továbbiakban az általam a keleti szlovákság egyfajta nyelvi, történeti „magterületeként” kezelt Sáros vármegye nyelvi, felekezeti és nyelvhasználati viszonyaira

Ennél fogva megjegyzendő, hogy ámbár az anyanyelv a legtöbbször azonos azzal a nyelvel, amelyet ki-ki gyermekkorában és rendszerint az anyjától tanult, mégis előfordulhat az az eset is, hogy a gyermek anyanyelve más, mint anyjájé, különösen, ha a gyermek kisdédóvodában, iskolában vagy egyéb társadalmi érintkezés által vagy annak következtében, hogy szülői különböző anyanyelvűek, az anyjától különböző, más nyelvet sajátított el. A még beszélni nem tudó csecsemőknél és a némáknál anyanyelv gyanánt a család nyelve, vagyis az a nyelv írható be, amelyen az illető egyén hozzátartozói otthon rendszerint beszélni szoktak. Megjegyzendő továbbá, hogy anyanyelv gyanánt mindig csak egy nyelvet szabad kimutatni, az egy nyelven kívül esetleg beszélt egyéb nyelveket a 13. rovatba kell bejegyezni. Úgy anyanyelv, valamint más beszélt nyelv gyanánt is mindig csak élő nyelv írható be, ennél fogva a zsidó vagy héber nyelv nem mutatható ki. Az ország némely vidékén található zsidó vallású egyéneknek tehát, akik a héberrel kevert, rontott német nyelvet, az úgynevezett jargont használják, a német nyelvet kell bejegyezni. Ami az anyanyelven kívül beszélt egyéb nyelveket illeti, ezek kitüntetéséhez nem okvetlenül szükséges, hogy valaki az illető nyelvet kifogástalan nyelvtani tökélességgel bírja, hanem elégséges, ha azon nyelven életviszonyainak megfelelően másokat megértetni, és magát másokkal megértetni képes!” Dávid Zoltán: A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. *Valóság*, 1980/7. 87–101.

⁷⁶ Kövér György: „Statisztikai asszimiláció” Magyarországon 1880–1910. *Századok*, 2016/5. 1221–1258.

⁷⁷ Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek...* i. m. 140.

⁷⁸ Kövér György: „Statisztikai asszimiláció”... i. m. 1223–1228.

⁷⁹ Uo. 1226.

⁸⁰ Keleti Károly: *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statisztika szempontjából*. Athenaeum, Pest, 1871. 8.

térek ki, jelezve, hogy a zempléni és a szepesi szlovákság nyelvjárásában szintén ehhez a regionális csoporthoz tartozott.

Sáros olyan sajátos arcúval rendelkező kulturális terület volt, ahol szlovákok, ruszinok, németek és magyarok éltek tartósan együtt, érintkezési területeik állandósult etnikai kontaktuszónának számítottak. A megyében az etnikai viszonyokat döntő mértékben a domborzat és az ehhez kapcsolódó völgyirányok, mint fő közlekedési útvonalak határozták meg. Déli részén ugyanúgy az északi–déli közlekedési irány volt a meghatározó, mint Zemplénben. Nyugati részében viszont a nyugat–keleti közlekedési irány dominált, s ez megakadályozta a peremvidéki ruszin lakosság déli irányú előretörését s ugyanakkor a fővölgyeket a szlovákok ülték meg.⁸¹

A Szepességel határos részeken a Tapoly és a Poprád völgye határozta meg a legfontosabb közlekedési útvonalakat, melyek egyben a gazdasági élet fő részének számítottak, ugyanakkor az egyes közösségek érintkezési lehetőségeit is behatárolták. A két megye közt a hajózható Poprád biztosította a kapcsolatot. A Tapolytól délre a másik jelentősebb vízi és szárazföldi út a Tarca mentén húzódott. A Tarca Pécsújfalunál délnek fordul, addig a Tapollyal és a Popráddal párhuzamosan folyik. A két folyómente sűrűn lakott részeit a Mincsol és a Csergő dombság nyugat–keleti irányú néptelen vonulatai választották el. Sárosban egyedül az északi határvidéken beszélhetünk összefüggő ruszin településterületről, hiszen a Poprád-vidéki és Tapoly-vidéki ruszinság között az összeköttetést a ruszin Csércs, Poprádkörös és Abroncsos jelentette, Lenártó viszont szlovák volt. A fővölgyek felé a falvakban erősödik a szlovák elem.⁸²

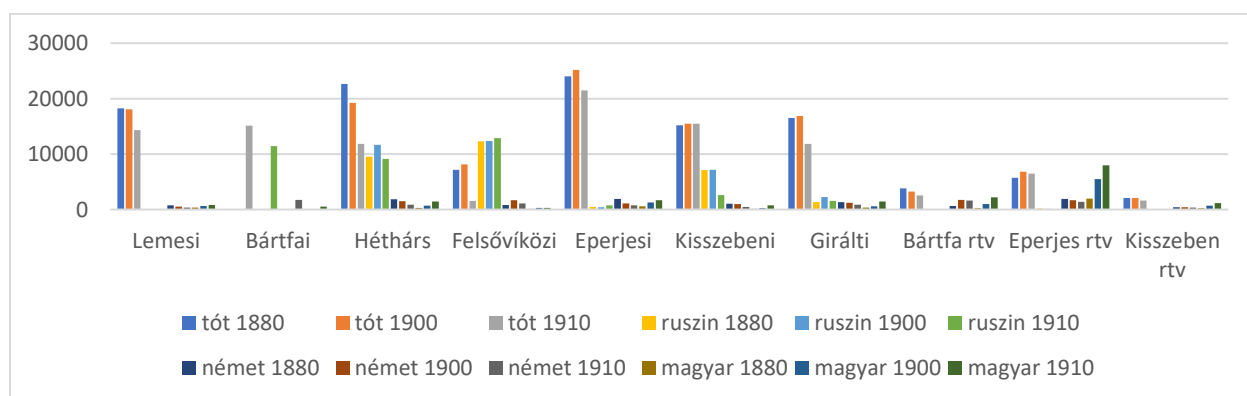
A szepesi ruszin falvak többségében a 19. század elején már volt népiskola. Ez szellemi támaszt jelentett a felső-sárosiaknak. A Csergő-vidéki ruszinság nem tudott érintkezni egymással, a hegységen keresztül nem vezetett út. A Csergő déli részén élő ruszinok nem tudták kikerülni észak felé a szlovák Lubotényt vagy déli irányban Tarkót (Kamenicát). A hegység délkeleti részén fekvő ruszin kistelepülések enklávéként ékelődtek a szlovák falvak közé. A megye keleti részén stabil ruszin közösség élt mintegy 50–60 településen a Felsővízközi járás területén, bár a jelentősebb település, Sztropkó szlovák volt. A fővölgyekben itt is szintén szlovák települések ültek, mint Kurima, Hazslin. A fontosabb utak mentén lévő ruszin települések nagyobb asszimilációs kényszernek voltak kitéve.

Sáros megye népszámlálási adatai közül az 1880. évit vettem alapul. Mint említettem ez volt az első népszámlálás, amely az anyanyelv szerint rögzítette a lakosságot. A

⁸¹ Demeter Gábor – Bagdi Róbert: *Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715–1992)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009. 150–152.

⁸² Uo. 152–159.

vármegyének 1880-ban 163 013 fő lakosa volt.⁸³ A legnagyobb lélekszámú etnikum a szlovákság volt 115 470 fővel, második a ruszinok 30 898 fővel, a harmadik a németek 10 699 fővel, a negyediket pedig a magyarok képezték 4 226 fővel.⁸⁴ 1900-ra a megye lélekszáma, a tömeges kivándorlás ellenére, csekély mértékben nőtt 172 706 főre. Megfigyelhető, hogy míg a szlovákság lélekszáma csökkent (115 141 fő), addig a ruszinok (33 988), a németek (10 886) és a magyarok (10 926) száma nőtt.⁸⁵ A leglátványosabban a jórészt városlakó magyaroké nőtt, 122,6%-kal. A magyar etnikum arányát, relatív pozícióját erősítette a ruszin és a szlovák kivándorlás. 1880 és 1910 között 50 390 szlovák nemzetiségű hagyta el a vármegyét.⁸⁶ Rácz István idézi a Bártfán élő Gerényi József tudósítását: „Érdekes látványt nyújt mezei munka idején a falu népe. Nő hajtja a tehenes szekeret, nő fogja az eke szarvát, nő kaszál [...]. Valóságos kis feminista társadalom képe gyanánt fest e furcsa állapot.”⁸⁷ A férfi–nő aránya végletesen eltorzult, a szalmaözvegyek aránya meghaladta 25%-ot.

1. ábra. Sáros megye járásainak és városainak anyanyelvi összetétel az 1880-as, az 1900-as és az 1910-es népszámlálások adatai alapján

Tovább erősítette a térség magyarosodását a magyar közművelődés hangsúlyos jelenléte (egyesületek, az eperjesi evangélikus kollégium), a városi német és főként a zsidó lakosság asszimilációja, a magyar kormánysegédlettel gondosan kiválogatott görögkatolikus püspökök magyarosító hatása. Mindezt különösen felerősítette a gyorsan magyarosodó zsidóság jelenléte

⁸³ A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei, megyék és községek szerint részletezve. Pesti könyvnyomda-részvény társaság, Budapest, 1882. 229.

⁸⁴ Uo.

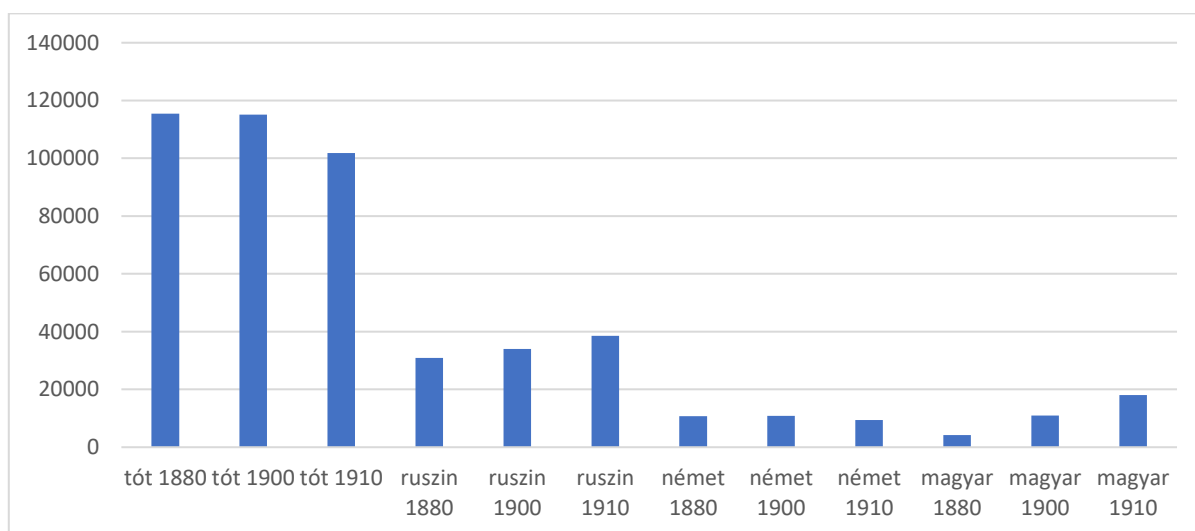
⁸⁵ A Magyar Szent Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Magyar Statisztikai Közlemények. 1. k. Budapest, 1902. 246–247. Lásd Fontosabb demográfiai adatok községenként.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Rácz István: A parasztok elvándorlása faluról. In: Szabó István – Pintér László (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában, 1848–1914. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

a nagyobb falvakban és a városokban. Ez a folyamat a több szakaszra osztható asszimilációs folyamatban az akkulturáció és a nyelvváltás (vagy inkább a kétnyelvűek nyelvi dominanciaváltásának) szakaszát jelentette az első világháború előtti évtizedekben. Véleményem szerint csupán az történt, hogy a két nyelvet beszélők közül egyre többen vallották magukat a népszámlálás szerint magyar „anyanyelvűnek”, azaz mint akik a legszívesebben magyarul beszélnek, és eredeti anyanyelvüket mint második beszélt nyelvet jelölték meg.

Az 1910-es népszámlálás során folytatódott az 1900-ban is regisztrált folyamat. A szlovákság és a németiség száma csökkent a már említett folyamatok révén. 1900-hoz képest a szlovákok száma 13 286 fővel csökkent, a németeké 1 400-zal.⁸⁸ Ezzel szemben a ruszinok és a magyarok száma növekedett: a ruszinoké 4 512, a magyaroké 7 162 fővel.

2. ábra. Száros megye összlakosságának nemzetiségi megoszlása az 1880-as, az 1900-as és az 1910-es népszámlások adatai alapján

A felekezeti összetételt vizsgálva 1880-ban a vármegyében a római katolikus volt a domináns felekezet 88 828 fővel. Túlnyomó részt a szlovákok alkották, de a magyarok többsége is ehhez a felekezethez tartozott. A második legnagyobb csoportot a görögkatolikusok alkották 51 361 fővel.⁸⁹ Voltak még ágostaiak (németek és szlovákok). A görögkatolikusok esetében kiemelendő, hogy a számuk jóval több volt, mint a ruszinságé. A kettő közti különbséget a szlovákokhoz asszimilálódott ruszinság képezte.

⁸⁸ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. *Magyar Statisztikai Közlemények*. 42. k. Budapest, 1920. 234–246. Lásd Fontosabb demográfiai adatok községenként.

⁸⁹ *Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei...* i. m. 229.

Megemlítendő még az izraelita vallású, részben még mindig jiddis anyanyelvű vagy jiddis–magyar kétnyelvű népesség, amely jelentős számmal, 12 735 fővel képviseltette magát. Az 1880-ban a megye északi részén magukat magyar anyanyelvűeknek vallók zsidó vallású magyarok voltak. Zboróban a zsidóság többsége a szlováksághoz asszimilálódott, míg Eperjes kivételével a többi település izraelita vallású közösségeinek tagjai zömmel jiddis anyanyelvűnek vallották magukat, amit a korabeli magyar népszámlálási gyakorlat német anyanyelvűként rögzített.⁹⁰ A fontosabb városokban, illetve a járások központjában a zsidóság képezte a magyar és a német lakosság jelentős részét. Ilyen volt például Héthárs és Girált.

Ehhez képest 1900-ra nem történt komolyabb változás a felekezeti összetételben. A római katolikusok száma 93 753-ra, a görögkatolikusoké 53 434-re nőtt, az izraeliták száma pedig 12 262 főre csökkent.⁹¹ Ennek oka lehetett az is, hogy sokan kikeresztelkedtek vagy a fejletlenebb területekről elvándoroltak. A népszámlálási adatok alapján meg tudjuk mondani azt is, hányan voltak magyarok vagy éppen szlovákok az egyes felekezetekhez tartozók között.

Felekezet	Izraelita		Görögkatolikus		Római katolikus	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Nemzetiség						
Magyar	2 270	3 970	892	1 523	6 012	10 136
Ruszin			33 717	38 241		
Szlovák	887	105	18 296	11 575	83 274	77 936
Német	9 027	8 194			1 240	826

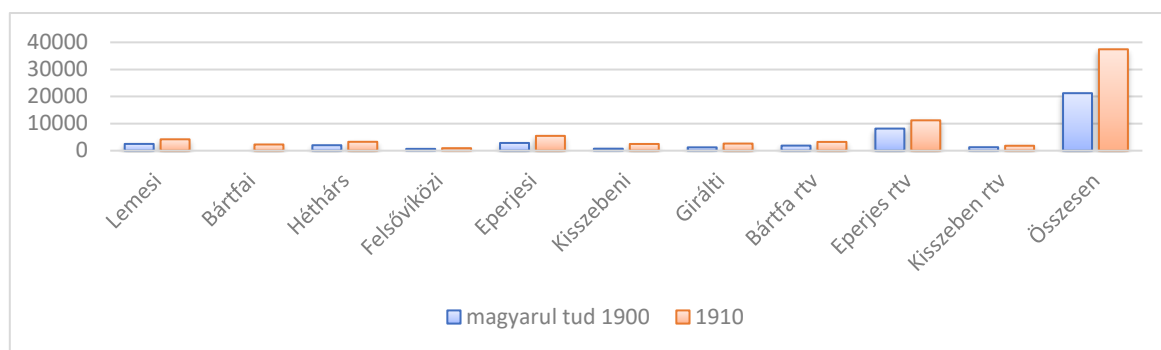
1. táblázat. Felekezeti összetétel Sárosban, 1900–1910

Látható, hogy a magyarok és a németek alkották a legnagyobb részét a zsidó felekezetnek, illetve, hogy a ruszinok a görögkatolikusok felekezetéhez tartoztak. 1900-tól vannak arra nézve adataink, hogy a megyében hányan is tudtak magyarul. Ez 1900-ban 21 230 fő volt, de ebből csak 10 304-en tudtak beszélni is.⁹²

⁹⁰ Uo.

⁹¹ *Magyar Statisztikai Közlemények*, 1 k., i. m. 246–247.

⁹² Uo.

3. ábra. Magyarul tudó nem magyar anyanyelvűek 1900–1910-ben

Az alábbi táblázatból az is kitűnik, hogy Száros megyében a szlovákok voltak azok, akik nagyobb számban tudtak magyarul. A ruszinok esetében ezt az alacsony számot az eredményezi, hogy ők a megye olyan részeit foglalták el, ahol a magyar nyelv hatása kevésbé érvényesült.

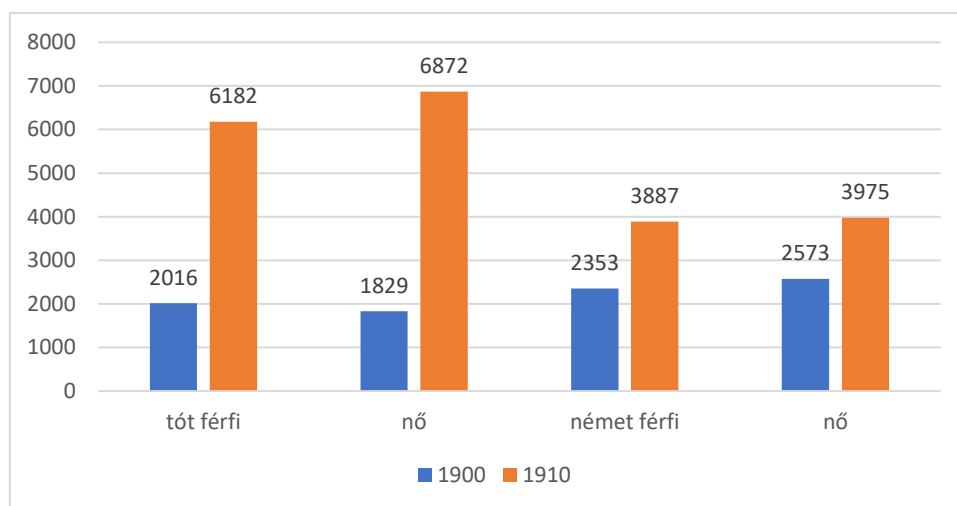
	Német		Szlovák		Ruszin	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Magyarul beszél	2 876	3 246	6 900	14 470	414	1 203

2. táblázat. Magyarul tudó németek, szlovákok és ruszinok Száros megyében, 1900–1910⁹³

Sáros megyében egyedül a szlovákok magyar nyelvtudása nőtt meg számottevően, bár arányaiban a ruszinok magyar nyelvismerete is jelentősen változott, de abszolút számokban ez ezer fős változást sem jelentett.

A magyar anyanyelvűnek jelentkező szlovákok számának növekedésével értelemszerűen megnőtt a szlovákul is beszélő magyarok száma, s hasonló volt a helyzet természetesen a magyar anyanyelvűként regisztrált németek (zsidók) és ruszinok esetében is. Ez főként a nagyobb településeken jelent meg, ahol a magyarság is képviseltette magát. 1910-re, mint látjuk, a nők megelőzik a férfiakat mind a három nyelv esetén. Ez abból ered, hogy a korban egyre többen kötöttek vegyes házasságot, nem függetlenül attól is, hogy a nyelvi különbségek egyre inkább csökkentek.

⁹³ Magyar Statisztikai Közlemények, 42. k., i. m. 234–246.

4. ábra. Szlovákul és németül beszélő magyar anyanyelvűek Sáros megyében 1900–1910-ben

A vármegyét hét járásra osztották fel. A járasok közül négyben a szlovákságnak volt abszolút többsége, kettőben csak relatív többséget alkotott. A Felsővízközi járásban a ruszinok voltak többségben. Jelentősebb létszámban találunk magyarokat és németeket egyes településeken. A szlovákság magterületei voltak Zboró, Girált, Kurima, Berenicze, Radoma, Tapolyhanusfalva, Héthárs, Pécsújfalú, Paloncza, Alsószalók, Planicza és Szemelye települések. Nagyobb számban éltek ruszinok Csércs, Hosszúvágás, Feketekút községekben. A németek voltak többségben Berencza, Héthárs, Paloncza, Németsóvár, Kurima, Tapolyhanusfalva, Felsővízköz, Lodomérvágás, Malczó és Zboró településeken. Magyarok alkották a többséget Nagysároson (ez Eperjes kisugárzásának tudható be), Tótsóváron, Pécsújfalun, Girálton. Közel azonos volt a létszámuk Sebeskellemesen és Limesen.

Az 1880-as népszámláláshoz képest az 1910. évi népszámlálásra 61 település „váltott” anyanyelvet, többségében azok, amelyek 1880 előtt ruszinok voltak. Az ilyen esetekben megfigyelhető, hogy a teljes szlovák lakosság vált ruszin anyanyelvűvé vagy fordítva (3. táblázat). Voltak olyan települések is, amelyekben a ruszinság és a szlovákság száma megegyezett. Ez azzal magyarázható, hogy ezek a települések feküdtek az ún. szlovák–ruszin nyelvhatár kontaktuszónájában.

	1880	1900	1910
Bajorvágás	szlovák	ruszin	ruszin
Máté	ruszin	szlovák	ruszin
Pusztamező	ruszin	szlovák	ruszin
Szulin	szlovák	ruszin	ruszin

Fias	szlovák	ruszin	szlovák
Kozsány	szlovák	ruszin	ruszin
Mátévágása	szlovák	ruszin	ruszin
Sósfüred	ruszin	szlovák	szlovák
Vajkvágása	szlovák	ruszin	ruszin
Alsófenyves	szlovák	ruszin	ruszin
Alsóhímes	szlovák	ruszin	ruszin
Alsókomarnik	ruszin	szlovák	ruszin
Alsóodor	szlovák	ruszin	ruszin
Dobroszló	szlovák	ruszin	ruszin
Dolgonya	ruszin	szlovák	ruszin
Felsőfenyves	szlovák	ruszin	ruszin
Felsőkomárnok	ruszin	szlovák	ruszin
Felsőrákócz	szlovák	ruszin	ruszin
Gribo	ruszin	szlovák	ruszin
Györgyfölde	szlovák	ruszin	ruszin
Hrabovcsik/Gyertyánpatak	szlovák	ruszin	ruszin
Kapisó	ruszin	szlovák	ruszin
Kisfagyalos	ruszin	szlovák	ruszin
Kisolysó	szlovák	ruszin	ruszin
Komlósa	szlovák	ruszin	ruszin
Körösény	szlovák	ruszin	ruszin
Meredély	ruszin	szlovák	ruszin
Mérfalva	ruszin	szlovák	ruszin
Pesztternye	ruszin	szlovák	ruszin
Regettő	ruszin	szlovák	ruszin
Róna	ruszin	szlovák	szlovák
Ruzsoly	ruszin	szlovák	ruszin
Szárazhegy	ruszin	szlovák	ruszin
Végortovány	szlovák	ruszin	ruszin
Esztebnek	ruszin	szlovák	ruszin
Gerla	szlovák	ruszin	ruszin
Sárosgörbény	ruszin	szlovák	ruszin

Krizse	ruszin	szlovák	ruszin
Tapolylipova	szlovák	ruszin	ruszin
Viszlava	szlovák	ruszin	szlovák

3. táblázat. A nyelvvaltó sárosi települések, 1880, 1900 és 1910

A táblázatokból jól látszik, hogy az etnikai vagy nyelvhatár a Felsővízközi járás területén volt a „legaktívabb”. A megyében itt volt a legtöbb változás a ruszinság és a szlovákság részarányában az egyes települések szintjén. Itt a völgyekben – a Tapoly és az Ondava völgyeiben – a települések egymásra jobban hatottak, különösen a görögkatolikus és a római katolikus papság agitációja éreztette hatását.

1910-re sok olyan település, amely 1900-ban még etnikumot váltott, megőrizte összetételét. Ruszin maradt Bajorvágás, Szulin, Kozsány, Mátévágása, Vajkvágása, Alsófenyves, Alsóhímes, Alsóodor, Dobroszló, Felsőfenyves, Felsőrákócz, Györgyfolde, Gyertyánpatak, Kisolysó, Komlósa, Körösény, Végortovány, Remenye, Gerla és Táplylipova. Szlovák maradt Sósfüred és Róna. Kivétel volt Viszlava és Fias, amelynek ruszin többsége átmenetinek bizonyult, és ismét szlovákká lett.

Tizenhét település esetében megfigyelhető, hogy míg 1900-ban szlovák volt, 1910-re ismét az 1880-as összetételt mutatta, vagyis ruszinként írták össze. Jól látható, hogy ebben a zónában az identitásváltás tízévenként bekövetkezett, vagyis az esetleges asszimilációnak nem volt mindenhol erős nyelvi-kulturális háttéré.

	Szlovák			Ruszin		
	1880	1900	1910	1880	1900	1910
Hónig	499	332	22	0	294	618
Olajpatak	517	317	326	0	183	86
Litinye	530	279	30	0	326	477
Berezóka	66	30	51	0	39	50
Porszács	1	50	3	90	73	91
Bányavölgy	217	112	95		140	123
Ladomérvágása	18	285	26	692	455	459

4. táblázat. Sáros vármegyei szlovák és ruszin anyanyelvű települések, 1880, 1900 és 1910

A 4. táblázatban felsorolt települések vegyes anyanyelvűek voltak, ami azonban csak 1900-ra alakult ki. Ezek azok a települések, amelyek közvetlenül a szlovák–ruszin nyelvhatár mentén fekszenek. Itt többféle identitás meglétével számolhatunk, hiszen a szlovákok és a ruszinok száma közel azonos volt. 1910-re azonban kettő kivétellel mindegyikben egy nemzetiség maradt többségben. Ilyen település volt Hónig, Olajpatak, Litinye, Porszács, Szorocsány. Berezóka és Bányavölgy megtartotta vegyes etnikai összetételét, bár Bányavölgy esetében már a ruszinok javára mozdult a település összetétele.

	Szlovák	Ruszin	Ruszin
	1880	1900	1910
Gellért	151	156	142
Zsetek	124	135	142
Jákorésze	204	214	230
Bátorhegy	287	308	284
Kishollód	76	81	77
Felsőcsernye	542	615	651
Rózsadomb	150	147	140
Czigelka	468	468	466
Sasó	149	151	153
Viskó	138	135	157
Malczó	551	531	541

5. táblázat. Anyanyelvűváltó települések Sáros vármegyében, 1880, 1890 és 1910

III.2. A nyelvhatárakció

A századelőn a magyar kormányzat kísérletet tett a népszámlálási adatokból kirajzolódó nyelvhatárok elmozdítására, mégpedig az úgynevezett nyelvhatárakció keretében. A Miniszterelnökség osztálytanácsosának, Klebelsberg Kunónak a nemzetépítési elképzelése volt a kiindulópont. Ebből egyértelmű nemzetiségpolitikai cézzal indították el a nemzetiségi és etnográfiai térképészeti munkálatokat. Klebelsberg „a magyar nemzeti állam kiépítése céljából tett intézkedések” egyik „nagy hibájaként” említette, hogy „nem ismertük kellő alaposággal a nemzetiségi kérdés ethnographiai alapjait, nem volt teljes és pontos áttekintésünk

*Magyarország néprajzi helyzetéről, nem ismertük tövéről hegyire a nyelvhatárok fekvését, a szórványok megoszlását. Arról pedig csak homályos sejtelmek voltak, hogy a hazánk területét lakó egyes népekben rejlő belső erő miként nyilatkozik meg az egymás mellett lakó nemzetiségek küzdelmében a nyelvhatárokon, hogy a nyelvhatárok mely szakaszain mely nemzetiségek hódítanak tért, s melyek esnek vissza.*⁹⁴

Klebelsberg szerint a hazai, nemzeti akció megindításához két lényeges előmunkálatra volt szükség. Első lépésként olyan térkép elkészítését javasolta, amely Magyarország akkori nemzetiségeinek térbeli megoszlását ábrázolta volna.⁹⁵ Második lépésként nagyobb hangsúlyt és fontosságot tulajdonított az etnográfiai tájékozódásnak. Véleménye szerint „[...] a nemzetiségi politica irányításánál tudni kell azt is, hogy az egyes nemzetiségek miként fejlődnek, [...] a nyelvhatárokon, nyúlványokon, nyelvszigeteken és szórványokon fekvő egyes helységek nemzetiségi számaránya [...] a népszámlálások adatai alapján 10 évről 10 évre megállapíttatik [...]”.⁹⁶ A nemzetiségi és etnográfiai térképészeti munkálatok mellett és a magyar tannyelvű állami népiskolák újabb alapítási hullámának elindításával párhuzamosan folyt a magyar nyelv és a magyarul tudás vármegyénkénti statisztikai adatainak összeállítása.

Wekerle Sándor miniszterelnök 1903. augusztus 22-én a 4745/902. számú leiratával Vargha Gyula miniszteri tanácsost, a Központi Statisztikai Hivatal igazgatóját és a hivatalát bízta meg a feladattal.⁹⁷ Felkérte a Hivatalt, hogy „a kormányzás gyakorlati szükségeinek megfelelő módon készítsen összeállításokat a magyar és a nemzetiségi nyelvhatárokról, kitüntetvén hogy hol fejlődött a magyarság az országos átlagnál kedvezőbben vagy annál kedvezőtlenebbül hol stagnált a magyarság fejlődése s viszont hol nyomultak előre a nemzetiségek kisebb vagy nagyobb mértékben a magyarság rovására.”⁹⁸ Ennek a hatalmas munkának az alapját az 1880., 1890. és az 1900. évi népszámlálások adatai jelentették, s minden egyes községre, minden nemzetiségre kiterjedtek. A három népszámlálás eredményeit állították szemléltetően egymás mellé, abszolút számokban és százalékokban. Ezek az adatok szolgálták a nyelvhatárok eltolódásának vizsgálatára.

⁹⁴ MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, Központilag iktatott iratok, 1909–XXV–181 a. sz., 800. cs. 78–82. 4697/ME Klebelsberg Kunó ME osztálytanácsos, ügyosztályvezető – Vargha Gyula min. tanácsos úrnak, a KSH ig. Bp. 1906. okt. 1.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1909–XV–181 a. sz. 800. cs. 78–82. 2899/1907 Statisztikai Hivatal Igazgatójának jelentése Wekerle Sándor miniszterelnök részére. Bp. 1907. jún. 10.

⁹⁸ MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1909–XXV–181 a. sz. 800. cs. 78–82. 3350/ME Statisztikai Hivatal Igazgatójának jelentése a nyelvhatárok vonatkozó vizsgálatok állásáról. Bp. 1905. jún. 2.

Az elkészítendő térképek községről községre haladva ábrázolták a nemzetiségi összetételt, illetve helységenként a magyarul tudók és nem tudók arányát.⁹⁹ „E térképek igen szemléltetően tájékoztatnak a nemzetiségek megoszlásának s a nyelvhatárokról, s a korábban készített hasonló célú térképektől lényegesen különbözik [...] a most készült térkép a nemzetiségi arányokat az összes lélekszámhoz viszonyítván [...] megbízhatóbb képet nyújt a nemzetiségek erőviszonyairól.”¹⁰⁰ Az kérdés előadója szerint a Miniszterelnökség által megrendelt térképsorozat nélkül „tervszerű nemzetiségi politikáról szó sem lehet [...] és a közoktatásügyi minisztérium új állami népiskolák szervezésénél”.¹⁰¹ Vargha Gyula nem mulasztotta el figyelmeztetni Wekerle Sándor miniszterelnököt arra, hogy „a nemzetiségi térkép kizárólag a magyar nemzeti célokat van hivatva szolgálni, s határozottan káros volna, ha ellenségeink is használhatnák [...]”.¹⁰²

Vargha értékelése szerint a nyelvhatár területek nyolc föld- és néprajzi csoportosítás szerint voltak tagolhatók. Az első csoportba tartoztak a „magyar nyelvterületek határközségei, mindenütt a magyar és nem magyar községek széles szegélyével”. Vargha az ország területén ezen kategórián belül két nyelvterületet határozott meg, amelyek a kompakt magyar területet jelentették. Az egyik terület az ország délkeleti részén lévő Székelyföld volt, a másik a Kárpát-medence belső kompakt magyar nyelvterülete, azaz az Alföld medencéje s a dunántúli dombvidék, majdnem a nyugati határig.¹⁰³

A második magyar területcsoportot alkották a „magyar nyelvszigetek és nyúlványok idegen nyelvterületen, a körülöttük fekvő idegen nyelvszegéllyel”. Ide olyan magyar területek tartoztak, amelyek nemzetiségi területen voltak, s nem természetes népesedési folyamat útján jöttek létre, hanem mesterségesen, például telepítések vagy az ipar által. Ezeken a területeken a magyar kormányzat feladata volt az izoláltságuk és ellenállásuk erősítése.¹⁰⁴

A harmadik területtípust a következőképpen határozták meg: „Idegen nyelvszigetek és nyúlványok a magyar nyelvterületen, a körülöttük lévő magyar nyelvterülettel.” Ide tartoztak a német szórványok (Baranya, Fejér, Tolna, Veszprém, Komárom Esztergom és Pest

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1909–XXV–181 a. sz. 800. cs. 78–82. 4697/ME Klebesberg Kunó ME osztálytanácsos, ügyosztályvezető – Vargha Gyula min. tanácsos úrnak, a KSH ig. Bp. 1906. okt. 1.

¹⁰² MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1909–XXV–181. a. sz. 800. cs. 295. Vargha Gyula min. tanácsos, igazgató – Wekerle Sándor b. t. tanácsos, ME úrnak. Bp. 1909. jún. 17.

¹⁰³ MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1909–XXV–181 a. sz. 800. cs. 78–82. 3350/ME Statisztikai Hivatal Igazgatójának jelentése a nyelvhatárok vonatkozó vizsgálatok állásáról. Bp. 1905. jún. 2.

¹⁰⁴ Uo.

vármegyékben), a Pest megyében élő szerbek, a békési szlovákság és a további szlovák szórványok Pest, Szabolcs, Borsod, Heves, Esztergom és Nógrád vármegyékben.¹⁰⁵

A negyedik területtípus meghatározása: „*Jelentékeny vagy számottevő magyar kisebbségek idegen nyelvterületeken különösen városok, a perifériájukba tartozó idegen községekkel.*” Ide azon magyar lakosság tartozott, amelyik a nemzetiségi területen lévő városokban és községekben volt jelen, és jelenlétükkel megszakították e területek nemzetiségi egységét. Ennek példája a petrozsényi szénbánya vidéke, vagy azok a városok, amelyekben a magyarságot az adminisztrációban való túlsúly jellemezte.¹⁰⁶

Az ötödik területcsoportot „*az országhatáron vagy közlekedési útvonalak mellett fekvő községek*” alkották. Ide tartoztak Vargha Gyula szerint az országhatár mindazon községei, amelyeknél határátkelés lehetséges, tehát a folyók mentén, a Dráva és a Duna mellett fekvő községek, továbbá a Kárpátok által határon lévő vasútvonalak, közutak, szorosok, hágók mentén lévő községek. Ezeknek a községeknek annak érdekében, hogy magyarok, vagy legalább a magyar nemzetért elkötelezettek legyenek, stratégiai fontosságú támogatásra van szükségük.¹⁰⁷

A hatodik területtípus meghatározása: „*Barátságos és barátságtalan nemzetiségek érintkezési területei, az utóbbiak nyúlványai és szigetei az előbbieken területén.*” Ezt a csoportot nem sorolták szorosán a magyar nyelvhatárok védelmére szorító akcióhoz. Ide főként azon magyarbarát nemzetiségeket sorolták, mint a németek vagy ruszinok, akik a „*magyar állam ellen fellépő*” szlovák és román nemzetiségi területen képzetek etnikai szigeteket.¹⁰⁸

A hetedik területtípus kulcsfontosságú lehetett volna az akció szempontjából, mert ezek lehetek volna a „*természetes hódítási vonalak két magyar nyelvterület összekötésére*”. Ide olyan vidékeket sorolt Vargha Gyula, amelyek elvben alkalmasak lehetek volna arra, hogy földrajzi és etnográfiai szempontból a magyarság betelepítésével magyar többségűvé váljanak. Különösen kívánatosnak tartotta volna ezt ott, ahol kisebb-nagyobb nemzetiségi terület szakította meg a magyarság összefüggését. Az egyértelműnek látszott, hogy a magyar nyelvterületek közötti kapcsolatteremtés fontos cél volt, ezt pedig természeti érintkezés és vándorlási folyamatok felgyorsítása révén lehetett volna elérni. Ilyen fontos összekötő vonalként jelölte meg a Maros folyó völgyét Marosvásárhelytől Aradig. A Királyhágontúli területek összekapcsolását az Alfölddel még másik három vonal mentén is elgondolta. Az egyik

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Uo.

Kolozs vármegyétől a Körös mentén Nagyváradig, a másik a Szilágyságon át a Szatmár sík vidékéig vezetett volna, a harmadik pedig Kolozsvártól Désnek, innen Nagybánya és Szatmárnémeti felé.¹⁰⁹

A nyolcadik területi célként a nemzetiségi területeken található azon „szórványos pontokat” jelölte meg, amelyeken a „magyar sziget létesítésére bizonyos előfeltételek adva vannak”. A nagyobb ipari és bányatelepek kerülnének e csoportba, főleg azokat gondolta ide a szöveg szerzője, amelyek állami fenntartásúak. „Ezek jórésze tisztán nemzetiségi vidéken működik, de különösen az állami üzemek magyar tisztviselőkkel. [...] Ha kísérlet tétetnék másutt meg nem élő s kivándorolni kényszerülő magyar munkások odatelepítésére, ezek a magyar tisztviselői kar vezetése mellett magyarságukból az idegen környezetben sem vetköznének ki [...] ahonnan esetleg később az asszimilálás és terjeszkedés folyamata indulhatna ki.”¹¹⁰

A nyelvhatárok védelmére – és mint láttuk, a magyar nyelvterület kibővítésére – irányuló akciónak elsőrendű feladatai közt sorolta fel a nyelvhatáron fekvő magyarság iskolaügyének javítását, illetve újabb állami iskolák létrehozását. A munkálatok időtartalmára pontos határidőt nem állapítottak meg. „Hosszabb időtartamot kell számítanunk e munkálatra, mert egyfelől némely részletének nehéz több képzettséget kívánó volta kizárják azt, hogy ezen összeállításokkal egyszerre nagyobb személyzet legyen foglalkoztatható.”¹¹¹

A munkálatok költségeire éves szinten 4–5 ezer koronát igényelt meg Vargha Gyula. Ezen költséget növelte a nemzetiségi térképek elkészítése, sokszorosítása a minisztériumok számára. A térképeket a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság nyomtatta. A 12 szelvényből álló térképgyűjteményt 500 példányban, szelvényenként 1500 koronáért vállalta.¹¹²

A nyelvhatárookra vonatkozó összeírásokat és véleményezéseket, valamint a vármegyék egyes községeire vonatkozó tanácsokat és észrevételeket valamennyi magyarországi vármegyére elkészítették. Az általunk vizsgált Sáros vármegye nemzetiségi szempontjait figyelembe vevő vármegyei leírás és „akcióterv” fennmaradt a Miniszterelnökség iratai között.

A leírást készítő szakértő a bevezetőben megemlíti, hogy ebben a vármegyében alig élnek magyarok. Meglátása szerint a korábbi magyar és német lakosságot a szlovákság olvasztotta magába. „Úgy a magyar, mint a német elem nem tud ellenállni a tótság beolvasztó hatásának, napról-napra tért veszít, a tótság pedig elárasztja az egész vármegyét, kivéve egy kis részt északon, melyet még ma is ruthénség tart megszállva.”¹¹³ Fő feladatnak tekinti azt,

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Uo.

¹¹² Uo.

¹¹³ MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1909–XXV–181. a sz. 800. cs. 915/1909/ME Sáros vármegye.

hogy az állami iskolák révén érvényesülést szerezzenek a nemzeti szempontoknak. Kérdésként teszi fel, hogy az államosított felekezeti iskolák milyen eredményeket tudnának elérni a magyarosítás terén. „[...] a kételye, mert a kis magyarság, mely a vármegye területén található jobbára a három rendezett tanácsú városban, Bártfán, Eperjesen és Kisszebenben él s a még fennmaradó alig három ezerre tehető magyar ajkú egyén pedig úgy szét van szóródva a vármegyében [...]”.¹¹⁴

További problémaként veti fel, hogy a nemzetiségi ajkú gyermekek az iskolán kívül nem hallanak magyar szavakat és a magyar nyelvet sem gyakorolják, amelynek következtében felmerül, hogy magyar tanítás egymagában alig tudja terjeszteni a magyarul tudást.

Ugyanakkor kiemeli a vármegye szlovák lakosságának „egyediségét”, vagyis a korábban említett szlovják, vagy más néven a keleti szlovák identitást. Úgy véli, az itt lakó szlovákság ellenére sem kell teljesen lemondani a magyar államnak a nemzeti szempontok érvényesüléséről. „E vármegyét lakó tót elem egészen más elbírálás alá esik, mint a nyugati vármegyékben lakó tótság. Lehet mondani, még ez idő szerint, mert a pánszláv eszméktől s nem viseltetik ellenséges indulattal a magyar állami és nemzeti eszmék iránt. [...] hogyha nem is lehet őket teljesen megmagyarosítani, mégis a magyaroktatást köztük elő lehet mozdítani és legalább is meg lehet őket tartani mai érzelmeikben.”¹¹⁵

A vármegyének 1909-ben 35 állami iskolája volt. Ehhez javasolta az elemzés készítője újabb 41 állami iskola elindítását, többségében a felekezeti iskolák államosítása révén. Főként ezeknek a felekezeti iskoláknak az államosítására azért van szükség, mint tanácsolja, hogy „a megye területén található kis magyar nyelvszigetek közül ezek erősítése végett, másrészt forgalmi szempontokból jelentékenyebb útvonalak mellett helyezük el. Egy Bártfa, Eperjes és Kisszeben rendezett tanácsú városok körül fekvő több községben láttuk kívánatosnak [...] remélni, hogy ez iskolák együttes és kölcsönösen támogatott működésének erősebb magyar nyelvterületek képződése lesz az eredménye.”¹¹⁶

Az állami iskolák megszervezése során a vármegyét átszelő és forgalmi szempontból fontos útvonalakat vett számba a munka. Ezek a Kassa–Oderberg, Kassa–Lemberg főútvonalak és az Eperjes–Bártfa helyi érdekű vasútvonal. Az első útvonal mellett fekvő községekben állami iskola szervezését indokolja az a körülmény is, hogy a Poprádig sok tekintetben a Hernád völgye volt az az útvonal, amely mentén fekvő községek magyarságának lélekszámát növelve a keleti és a nyugati szlovákság közé válaszfalat lehetne emelni. A másik két útvonal mentén

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ Uo.

fekvő községekben az állami iskolák nem biztos, hogy képesek a magyarságot fejleszteni, feltételezi viszont, hogy a hatásuk révén alkalmasak lesznek a szláv áramlatok, elsősorban szlovák nacionalizmus ellensúlyozására.¹¹⁷

Az említett községek elsősorban fekvésük, valamint a nemzeti szempontok erősebb érvényesítése és a magyar nyelvszigetek erősítése kapcsán első-, másod- és harmadrendű besorolást kaptak. Az elsőrendű községek a rendezett tanácsú városok szomszédságában fekszenek. Ide tartozik Alsósebes, Sebeskellemes, Kissáros, Sóbánya, Tótsóvár, Bártfaújfalu és Rabócz. A másodrendű községek a Kassa–Oderberg vasúti fővonal és az Eperjes–Bártfa helyi érdekű vasút mentén fekvő községek. Ide sorolták Kendét, Hernádszentistvánt, Abost, Óruszint, Roskoványt, Lubotényt, Vöröslámat és Kolossót. A harmadrendű községek elsősorban ruszin többségűek, melyekben vagy nemzeti szempontból, vagy a kulturális viszonyok fejlesztése érdekében voltak kívánatosak az állami iskolák. Ezek Csércs, Orló, Kishárs, Ruthén Poprádfalu, Alsópagony, Alsóodor, Felsővízköz, Ladomérvágása, Biharó, Komlóspatak, Miklósvágása, Gerla és Remenye.¹¹⁸

Ha tovább vizsgáljuk ezeket az iratokat, akkor az egyes községekről is kapunk leírást, illetve a felekezeti iskolák államosításának okát és célját is itt pontosították: megjelölték azt, hogy az adott község miért volt fontos magyar nemzeti szempontokból és miért kellett volna az államnak az adott településre nagyobb figyelmet fordítania. Alsósebesen például magyar–szlovák egytanítós iskola működött. A község Eperjeshez közel fekszik, erősítette az eperjesi magyar nyelvszigetet.

A szakértői javaslat Sóbányát elszlovákosodott községként írja le, amelynek nem volt iskolája. A magyarul tudók száma viszont magas volt, és a „visszamágyarosítás” érdekében két tanítós állami iskola létrehozását tanácsolja. Tótsóváron háromtanítós római katolikus iskola működött, amely magyar és szlovák nyelvű volt, az eperjesi magyar nyelvszigetet erősítette. Ennek az iskolának is az államosítását tanácsolta a feljegyzés készítője, mert az elsődleges cél Eperjes környékének magyar nyelvterületté való tétele volt. Tótsóvárral együtt Németsóvárnak is kiemelt szerepet szánt, az ott élő németség magyarosítása érdekében egy tanítós iskola létrehozását tartja fontosnak, főként azért, hogy a németek elszlovákosodásának gátat szabjanak, és mert a magyaros szellemnek köszönhetően számottevőbb magyarosodás is valószínűsíthető.¹¹⁹

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ Uo.

A másodrendű községek közül Hernádszentistván és Lubotény községet emelte ki. Hernádszentistván a Hernád völgyében, a Kassa–Oderberg vasútvonal mentén fekszik. Főként földrajzi helyzete miatt emelkedik ki. A magyar–szlovák egytanítós felekezeti iskola helyett kéttanítós állami iskolára volna szükség, mert ezzel a keleti és a nyugati szlávok közötti válaszfal létesíthető. Lubotény szintén állami utak és törvényhatósági út találkozásánál feküdt, de ennél sokkal fontosabbnak számított a szlovák–ruszin nyelvhatáron való fekvése. A korabeli magyar politika úgy vélekedett, hogy a ruszinokat könnyebb asszimilálni, mint a szlovákokat. Ennél fogva, ha a nemzetiségi „tengerben” sikerül a magyarosítás, akkor az hathat környezetére.¹²⁰

A harmadrangú községek a ruszinok kapcsán váltak fontossá. E községek közül Csécsre hívta fel a figyelmet a jelentést készítő hivatalnok. Csécsen egytanítós görögkatolikus, magyar–ruszin tannyelvű iskola működött. Itt az államosítást a kedvező forgalmi helyzete igényelte, annál is inkább, mivel az itt élők a galíciai ruszinokkal állandó érintkezésben voltak. Ebből kifolyólag a feljegyzés szerint a község ki volt téve a „nemzetietlen” eszméknek.¹²¹

A magyar népszámlálások nemcsak regisztrálták az etnikai folyamatokban bekövetkező változásokat, hanem miközben igyekeztek megfelelni a kormányzati elvárásoknak, részt vállaltak a magyar népességstatisztika átalakításában. Vagy úgy, hogy adatokat szolgáltatottak a „nyelvhatárakcióhoz”, vagy az állami iskola formálásához.

III.2.1. Sáros vármegye városai, mint „asszimilációs tégelyek”

Az iparosodás nyomán új regionális központok jöttek létre és ezek szívóhatása, valamint a kereskedelmi szolgáltatói értelmiségi pályák mind szélesebb rétegekre gyakorolt vonzereje hatalmas tömegeket mozdított ki szülőföldjéről s helyezett nyelvileg és kulturálisan más, többnyire magyar vagy magyar jellegű iparosodottabb-városiasabb közegbe. Ezek a központok váltak a térség nemzeti kultúráinak igazi olvasztótégelyeivé. A perifériákon, vagyis az ország nemzetiségi többségű régióiban a magyarosodás és a magyarosítás csak a városokban volt számottevő.

¹²⁰ Uo.

¹²¹ Uo.

A városfejlődés erőteljes magyarosodási folyamat kibontakozását eredményezte. Amint azt Katus László és Szarka László számításaiból tudjuk, a magyarság növekedési üteme az 1880–1910 közötti periódusban éppen a nemzetiségi régiókban volt a legerősebb. A korabeli urbanizációs folyamatban kezdettől fogva érvényre jutott a magyarság centrális fekvésének, gazdasági erejének minden előnye. Az asszimilációs változások elsősorban a városokban zajlottak le, ezt jól mutatja a kétnyelvűség növekedése a városlakók körében: a magyarul tudók aránya 27,4%-ról 49,1%-ra nőtt. A nemzetiségi régiók városai közül 1880-ban 12, 1910-re pedig már 24 vált magyar többségűvé. A városok összlakosságán belül a magyarok aránya 1880-ban 63,3%, 1910-ben pedig már 77,5% volt.¹²²

A nemzeti-nemzetiségi régiókban a regionális központok szerepét betöltő két város – Pozsony és Kassa – gyors ütemű magyarosodása egyfajta mintát és előképet mutatott. Az urbanizációs és az asszimilációs folyamatok legfontosabb közös forrását a belső migrációs mozgások jelentették. Az asszimiláció szempontjából elsősorban az etnikai régiók határait átlépő, azaz interregionális és interetnikai munkaerő-migrációnak volt a legnagyobb jelentősége. A szlovák régió súlyos migrációs veszteségeket szenvedett el a kiegyezés évtizedeiben: 1910-ig több mint 400 ezer jórész szlovák anyanyelvű személy költözött át és telepedett le tartósan az ország központi magyar területein. A tengerentúli kivándorlásból származó veszteséggel együtt a szlovák nemzeti társadalom számára saját nemzeti régiójában mintegy 750 ezres migrációs veszteség keletkezett.¹²³

A liberális magyar nacionalizmus fő ideológusa, Beksics Gusztáv így fogalmazta meg álláspontját és az asszimiláció lehetséges városi programját: *„Egy tucat nagy és magyar város biztosabban fenntartja a magyar nemzetet a következő évtizedben, mint fenntartotta az elsőkben az ősiség és a megye. S a város nemcsak konzervál, mint konzerválták ezek, hanem fejleszt is.”*¹²⁴ Beksics éppen ezért az 1880-as évek elején 12 magyarországi város tervszervű kiépítését és magyar központtá változtatását sürgette. A következő városokról volt szó: Pozsony, Trencsén, Kassa a szlovák régióban, Máramarossziget, Arad, Temesvár, Lugos, Kolozsvár, Brassó, Nagyszében, Nagyvárad és Gyulafehérvár a román régióban. Ez az elképzelés 1910-re megvalósulni látszott.

Beksics egyébként ezeket a regionális központokat – vagy ahogy ő mondta *„a magyarosítás expozitúráit”* – három tényező révén gondolta az asszimiláció szolgálatába

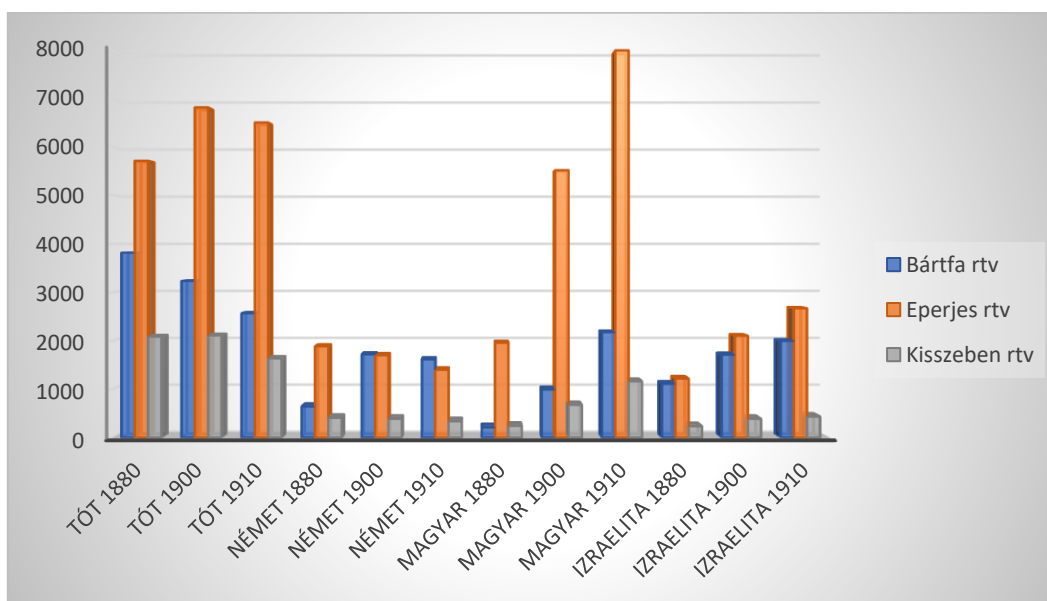
¹²² Katus, László: *Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen...* i. m. 153–162.; Szarka László: *Duna-táji dilemmák...* i. m. 65.

¹²³ Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés...* i. m. 60–69.

¹²⁴ Beksics Gusztáv: *Magyarosodás és magyarosítás: különös tekintettel városainkra.* Athenaeum Részvénytársulat, Budapest, 1883. 45–48.

állítani: az iparosítás segítségével, a közigazgatási bírósági és egyéb állami hatóságok, művelődési intézmények koncentrálásával, harmadrészt pedig a városok zsidóságának ekkortájt beindult magyarosodása révén. Ez utóbbiról megjegyezte: „A zsidóság megmagyarosodása maga után vonzza az ipar és kereskedelem magyarságát városaink a Kárpátoktól a Dráváig mindenütt magyar koloritot fognak kapni. A magyar ipar és kereskedelem pedig biztos záloga az ország megmagyarosodásának.”¹²⁵

Fontos szerepet kapott magyarosodásban a magyar nyelvismeret rohamos térhódítása. A magyar nyelvismeret terjedése 1910-ben már azt eredményezte, hogy az összes magyarországi városlakónak mindössze az egytizede nem beszélt valamilyen szinten a magyart. A városok magyarosodásában, különösen a felső-magyarországi szlovák régióban, rendkívül fontos szerepet játszott a zsidók asszimilációja. A városokban egy-két generáción belül – a kétnyelvűség kulturális kettős kötődés közbülső fokozatait közbeiktatva – zajlott le a tömeges és önkéntes spontán asszimiláció folyamata. Ez nagyjából a belső munkaerő-migrációval, illetve a társadalmi mobilitás felgyorsulásával függött össze, s csak közvetve vezethető le a korabeli magyar nemzetállami törekvésekből, azok restriktív és diszkriminatív közigazgatási és oktatáspolitikai gyakorlatából.

5. ábra. Sáros vármegye rendezett tanácsú városainak etnikai összetétele, 1880, 1900 és 1910

¹²⁵ Uo. 64.

A vármegyében három rendezett tanácsú város volt: Eperjes, Bártfa és Kisszeben. A lakosság etnikai összetételét nézve Bártfa és Kisszeben szlovák többséggel rendelkezett. Eperjes esetében jelentős változás figyelhető meg. 1900-ra a városban már csak relatív többséget mutatott a szlovákok száma, 1910-re viszont a városban a magukat magyar anyanyelvűeknek vallók többségbe kerültek. Ily módon kétnyelvű, magyar és szlovák város volt Eperjes mellett Kisszeben, Bártfa pedig a némettel kiegészülve a háromnyelvűség képét mutatta.

Bártfának 1880-ban 4 686 lakosa volt összesen.¹²⁶ A város szlovák többséggel rendelkezett, valamint német és magyar kisebbséggel. A szlovákok aránya az összlakosságon belül 81,4% volt.¹²⁷ A németek és a magyarok csekély számmal képviseltették magukat. Ez a kisebbség túlnyomórészt zsidó felekezettű volt. Ők magukat anyanyelvük vagy beszélt nyelvük alapján magyarnak vagy németnek vallották. 1900-ra némileg változott a helyzet. A szlovákok száma csökkent 582 fővel, míg a németek száma 1 076, a magyaroké 781 fővel nőtt.¹²⁸ Ezt a növekedést mutatja az izraeliták számának növekedése is, akik ekkor már 1 715 fős közösséget alkottak.

Ennek az oka lehet egyrészt Eperjes kisugárzása, valamint az, hogy Bártfa kereskedelmi utak gócpontjában feküdt. 1910-re ez a kép is változott, a három etnikum aránya kiegyenlítette egymást. A városban relatív többségre tett szert a magyarság 2 719 fővel, míg a szlovákság a második helyre került.¹²⁹ A szlovákok száma 2 571 főre csökkent 1900-hoz képest. A magyarok számát növelték a gyorsan magyarosodó zsidók. Az izraelita vallásúak száma közel 2 ezer fő volt.¹³⁰ Az izraeliták nagy része magyarnak vallotta magát a népszámlálás során. A zsidóság 93%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek. A nem magyar anyanyelvűek közül 1 048 fő tudott magyarul. Ennek az alacsony számnak a magyarázata lehet, hogy a város három nyelvű volt, valamennyi polgár tudott szlovákul, illetve németül is a magyar mellett.

Sáros megye székhelye, gazdasági, kulturális központja Eperjes volt: itt élt a legtöbb ember. Ez a város mindig is multietnikus jellegű volt. A helyi szlovák, német, magyar népesség sajátos többnyelvű közösséget alkotott. Eperjes volt a keleti szlovákok kulturális központja is. Magyar szellemiségű városnak szokás tekinteni, de a városlakók többségének anyanyelve nem a magyar volt. Lelkében és szellemében vált magyarrá a bekövetkező események hatására.

¹²⁶ *A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei.* II. k. Budapest 1882. 229.

¹²⁷ Uo.

¹²⁸ *Magyar Statisztikai Közlemények*, 1. k., i. m. 246–247.

¹²⁹ *Magyar Statisztikai Közlemények*, 42. k., i. m.

¹³⁰ Uo.

1880-ban a városnak 9 719 lakosa volt.¹³¹ Ekkor még a város relatív szlovák többséget mutatott 5 705 fővel.¹³² A magyarok és a németek alkották a város lakosságának egyharmadát. Eperjesen volt a legnagyobb a magyarok száma. 1880-ban 1 963,¹³³ 1900-ban 5 513,¹³⁴ 1910-ben 7 976 fő vallotta magát magyar anyanyelvűnek.¹³⁵ 1910-re a magyar etnikum került többségbe a városban, mivel a szlovákok száma 6 494 főre csökkent.¹³⁶ A zsidóság itt is a magyarnak tartotta magát, a számuk folyamatos növekedést mutatott: 1880-ban 1 221,¹³⁷ 1900-ban 2 106,¹³⁸ 1910-ben pedig 2 673¹³⁹ fő. A város magyarrá válásában nagy szerepet játszott, hogy a zsidók magukat magyarnak vallották, ugyanakkor a vármegyei központ magyarosító hatása a szlovákok körében is éreztette hatását.

A „Tarca-parti Athénként” is emlegetett iskolavárost nemcsak a lokálpatrióták büszkesége tartotta jelentős szellemi központnak, hanem az evangélikus líceuma miatt az egész magyarországi műveltség kiemelten fontos regionális központjának számított.¹⁴⁰ Eperjes az elsőrendű oktatási központok közé tartozott a dualizmus időszakában. Négy polgári iskola mellett három tanítóképző (egy állami, egy evangélikus, és egy görögkatolikus), három gimnázium, illetve felső leányiskola működött itt. Kiemelkedő volt a tanulók száma is a lakosságszámhoz képest (114,8 tanuló / 1000 lakos).¹⁴¹ Oktatási szerepkörét gazdagították felsőfokú intézményei is (az evangélikus jogakadémia és a görögkatolikus hittudományi főiskola). Eperjes a századelő egyik legmarkánsabb iskolavárosa volt. Maga az iskolák is hozzájárult végsősoron a magyarság térnyeréséhez. Fontos szerepe volt minden szinten abban, hogy egy magyar érzelmű, magyar hazának elkötelezett lakosság jelenjen meg a dualizmus időszakában.

¹³¹ *A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás*, i. m. 229.

¹³² *Magyar Statisztikai Közlemények*, 42. k., i. m.

¹³³ *A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás*, i. m. 229.

¹³⁴ *Magyar Statisztikai Közlemények*, 1. k., i. m. 246–247.

¹³⁵ *Magyar Statisztikai Közlemények*, 42. k., i. m.

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ *A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás*, i. m. 229.

¹³⁸ *Magyar Statisztikai Közlemények*, 1. k., i. m.

¹³⁹ *Magyar Statisztikai Közlemények*, 42. k., i. m.

¹⁴⁰ Borsody István: Eperjes – időszerű városkép. In: Filep Tamás Gusztáv – Szőke Edit. (szerk.): *A tölgyfaerdőre épült város. Felföldi tájak, városok*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1996. 73.

¹⁴¹ Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti földrajza*. I. k. Dialóg-Campus Kiadó, Pécs, 2005.

III.3. Történeti önreprezentáció és nemzetiségpolitikai sajtóakció

A Tarca-parti Berzevice családi kastélyában született Berzeviczy Albert, Tisza István első kormányának kultuszminisztere, a Magyar Tudományos Akadémia leghosszabb ideig, 1905-től 1936-ig hivatalban volt elnöke, aki ezer szállal kötődött a felvidéki Sáros megyéhez.¹⁴² 1909 novemberében az alábbi gondolatokat és ma már látnokinak tűnő óhaját rögzítette Tóth Sándor három kötetes megyei monográfiájának előszavába: „*Sáros megye monográfiájának anyaga eddig túlnyomó részben a levéltárak homályában lappangott, vagy az irodalomnak szinte beláthatatlan mezején várt. Múltja, természeti és néprajzi viszonyai egyaránt, mintegy mikrokozmoszt nyújtják egész hazánknak. [...] A történetíró kötelessége tárgyilagosan állapítani meg annak okait s a gyakorlati állambölcseesség feladata az új fejlődést a hazai közérdeknek megfelelően irányítani. A vissza- és előrenéző elmélkedésében egyedül jogosult érzelmi momentum az az óhajlás lehet, vajha a régiék helyét elfoglaló új elemek szerencsésebbek és kitartóbbak volnának a hazai rög megtartásában s a régiéknél nem kevésbé erősek nemzeti érzésben s a szűkebb és tágabb haza iránti áldozatkész szeretetben!*”¹⁴³

A magyar helytörténetírás történetében a dualizmus korának fél évszázada a legtermékenyebb időszakok közé tartozott. A leíró statisztika műfajában készült összefoglaló munkák – a Borovszky-féle millenniumi vármegyei sorozat, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia országait, tartományait és népeit 396 füzetben és 21 kötetben bemutató, németül és magyarul közreadott *Kronprinzwerg* nyomán – soha nem látott nagy presztízsre tettek szert.¹⁴⁴ Mindenki meg volt győződve a hely- és régiótörténeti kutatások szükségességéről, nemzeti hasznáról. A magyar történelem nemzeti kánonjába tartozó művek mellett egyre nagyobb igény nyílt a „kis hazák, kis országok”, azaz a vármegyék történetének megírására és annak reprezentációira. Ezt a munkát a nemzeti narratíván, az országos „nagy történelem” kérdéseiben dolgozó történészek nem tudták elvégezni, és így nyílt tér a vármegyei monográfiákban a helyi értelmiségből kikerült szerzők előtt. Tóth Sándor eperjesi tanár is pályázati úton nyerte el a lehetőséget a monográfia megírására: „*Az ajánlattevők közül a megye közönsége a monográfia megírásának részletesen körül írt megbízását dr. Tóth Sándorra, az Eperjesi Kir. Katolikus*

¹⁴² Gali Máté: *Berzeviczy Albert. A márványarcú miniszter*. Szépművészeti Kiadó, Budapest, 2017.

¹⁴³ Berzeviczy Albert: Bevezetés. In: Tóth Sándor: *Sáros vármegye monográfiája*. I. k. Franklin-Társulat, Budapest, 1909. VII–XI. A Borovszky Samu által szerkesztett *Magyarország vármegyei és városai* c. sorozatban a Sáros megyét tárgyaló kötet nem készült el.

¹⁴⁴ A Rudolf trónörököséhez, majd Stefánia főhercegnőhöz kötődő *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* c. munka 1885 és 1902 között jelent meg. Digitális változata elérhető a Tankönyvtárban: <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/osztrak-magyar/adatok.html> (letöltve: 2020-03-01)

Főgimnázium igazgatójára bízta, kinek — a határozat szavai szerint — közismert elismerésre méltó irodalmi tevékenysége és kiváló egyénisége a nehéz feladat sikeres megoldására kellő biztosítékot nyújt, s ki már hosszabb idő óta a megye központjában lakván, vármegyénk viszonyait szemléletből és tapasztalatból is ismeri.”¹⁴⁵

A kérdéssel több munkában is foglalkozó Varga Bálint szerint a magyarországi historizmusnak szüksége volt erre „*a nemzeti szint alatti történetírásra*” és annak eredményeire, mert a városok, vármegyék történetét összefoglaló művek fontos szerepet játszottak „*a 19. század során lejátszódott magyarországi nemzetépítéseknek, a nemzeti történeti tudat konstrukciójának és elterjedésének, és ezen keresztül a modern, integráns nemzetállam kiépítésében*”.¹⁴⁶

Gyáni Gábor azt hangsúlyozza, hogy a 19–20. század fordulóján a vármegyei történetírás térnyerése azzal magyarázható, hogy „*a közösségi, tehát egyszerre nemzeti és helyi, főként a polgárral azonos városi identitás történeti megalapozása különösen aktuális szükségletnek tűnt*”.¹⁴⁷ Gyáninak ez a következtetése annak a vármegyei elitnek az esetében is megállja helyét, amely a kiegyezést követő közigazgatási átalakítás során autonómiája jelentős részét elveszítette, sőt, gyakran a megyék területi integritása is veszélybe került. A vármegyei hatáskörökről, a vármegyék területéről szóló vitában a történeti, etnikai és nemzeti érveknek kiemelt szerep jutott.¹⁴⁸

A vármegyei történetírás tehát fontos identitásképző mozzanata volt a 19. század során az ország nemzetiségi peremrégióiban is meginduló magyar nemzetépítésnek, a nemzeti történeti tudat konstrukciójának. Peter Burke szerint „*történeti élményekhez sokan amatőr történészek, regények, színdarabok, színházi előadások, enciklopédiák, múzeumok és emlékművek keresztül jutottak*”. Megállapítása, minden korban helytálló, különösen az úgynevezett historizmus korában.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Uo.

¹⁴⁶ Varga Bálint: Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 2014/2. 180.

¹⁴⁷ Gyáni Gábor: *Történetészdiskurzusok*. L'Harmattan, Budapest, 2002. 59.

¹⁴⁸ Czieger András: Konfliktusok a tér körül. Kormányzati területrendezési törekvések és a lokális identitás elbeszélései az 1870-es években Magyarországon. In: Czieger András (szerk.): *Terek, tervek, történetek. Az identitás történetének térbeli keretei 2*. Atelier, Budapest, 2011. 101–120.

¹⁴⁹ Burke, Peter: Lay History. Official and Unofficial Representations, 1800–1914. In: Macintyre, Stuart – Maignushca, Juan – Pók, Attila (eds.): *The Oxford History of Historical Writing*. Oxford University Press, Oxford, 2011. 115. Burke megállapítását a Besztercebánya, Késmárk, Losonc lokális nemzetépítési törekvéseit vizsgáló disszertációjában idézi Bóna László: *A nemzetiségi viszonyok változásai a magyar–szlovák kontaktzóna kiválasztott városaiban a dualizmus idején. (Gazdasági, politikai, demográfiai, társadalomtörténeti elemzés)*. Doktori értekezés. Eszterházy Károly Egyetem, Eger, 2017.

III.3.1. A vármegyei történetírás intézményi keretei

A vármegyei történetírás alapvetően háromféle intézménnyel rendelkezett: a vármegye történeti, természeti értékeit bemutató múzeummal, a megye történetét, fejlődését összefoglaló monográfiával, illetve a történeti egyesülettel. Bár mindhárom a tudományos reprezentáció eszköze volt, valamelyest eltérő lehetőségekkel és korlátokkal rendelkeztek. A megyei múzeumok ugyan teljes áttekintést tudtak adni saját megyéjük, városaik, településeik történetéről, ez azonban értelemszerűen csak múzeumot felkereső látogatók számára volt elérhető.

A múzeumi tárlatokkal szemben a megyei monográfia az országos közönséghez szólt – beleértve ebbe akár a szakmai, tudományos közönséget is –, ugyanakkor megjelenítése egyszeri, a példányszám alapján pedig szintén korlátozott művelet volt. A monográfiával ellentétben a történelmi társaságok folyamatos tudományos munkát végeztek (jellemzően régészeti feltárásokat, forrásgyűjtést és a források publikálását, a múzeumi gyűjtemény fenntartását), kiadványaik pedig e kutatások folyamatos megjelenését biztosították.

A múzeumokat jellemzően a történeti társaságok vagy közművelődési egyesületek alapították, általában a vármegyei értelmiségi elit támogatásával és kezdeményezésével. A századforduló körül kiépült és intézményesült állami múzeumfelügyelet egyre nagyobb részt vállalt a vármegyei múzeumok finanszírozásában és ellenőrzésében.¹⁵⁰

Átfogó monográfia a vármegyék kétharmadában született. Pesty Frigyes és Fraknói Vilmos részletes útmutatót tett közzé a helytörténeti monográfiák szerzőinek.¹⁵¹ A vármegyei monográfiák szerzői jellemzően helyi értelmiségiek voltak, akik a legtöbb esetben vármegyei megrendelésre végezték el szűkebb hazájuk ismertetését. Műveik kiadásának költségét többnyire a vármegye fedezte. A honfoglalás ezredévi ünnepeinek hatására számos vármegye kezdeményezte és finanszírozta saját történetének reprezentatív megírását, ezzel is részt vállalva a nemzeti történelem minél teljesebb feltárásában.

A történelemtudomány „termelékenységét” általában két tényező határozza meg: egyrészt a forrásadottság (vagyis az a nyilvánvaló összefüggés, hogy minél gazdagabb a forrásanyag, annál részletesebb kutatásra adódik lehetőség), illetve a forrásanyagot feldolgozni képes szakemberek, értelmiségiek száma. Ismeretes, hogy az oszmán uralom igen negatívan befolyásolta a magyarországi vármegyék történetének forrásadottságát. A leggazdagabb

¹⁵⁰ Varga Bálint: *Vármegyék...* i. m. 182.

¹⁵¹ Uo. 187.

forrásállományok a nyugati, északi és erdélyi vármegyék levéltáraiban voltak/vannak. A helyi értelmiség száma, súlya pedig a kulturális javak eloszlásával, a városiasodással, tágabb értelemben az ország társadalmi-kulturális modernizációjával függött össze.

Az 1900-as népszámlálás alapján Sáros vármegyében 57 fő tartozott a szabadfoglalkozású és tanári értelmiségiek sorába. A megye középiskoláinak és főiskoláinak a tanárai közül többen foglalkoztak helytörténetírással. Az országos viszonylatban élen álló Abaúj-Torna megyében 68, Szepesben 92 fő alkotta a potenciális kutatói bázist.¹⁵² A viszonylag nagy területű és kis népességű Sáros iskolaügye fejlettnak volt mondható. Az eperjesi jogakadémia, a két teológiai akadémia (görögkatolikus és evangélikus.), valamint a két eperjesi és a kisszebeni főgimnázium mellett három tanítóképző biztosította a művelődés és az értelmiségi képzés kereteit.¹⁵³

A magyarországi regionális történeti társaságok három hullámban jöttek létre. Az első hullámban, 1872 és 1876 között nyolc társaságot alapítottak, amelyek közül hat bizonyult tartósnak. A második hullám az 1880-as években játszódott le, 1880 és 1886 között. Ekkor szintén nyolc társaság alakult meg, de ebből egy szinte azonnal, kettő pedig néhány év múlva megszűnt. A harmadik hullám három új egyesületét az 1896-os millenniumi ünnepek inspirálták.¹⁵⁴ Ez utóbbiakhoz tartozott a Sáros megyei is. A vármegyében az első múzeumot 1905-ben alapította Bártfán Vármegyei Múzeum néven az eperjesi Széchenyi Kör.

A millennium a sárosi monográfia megírásának szintén jelentős lendületet adott.¹⁵⁵ Berzeviczy Albert bevezetőjében is utalt rá, hogy a Tóth Sándor által megírt monográfia alapját a millenniumi munkálatok jelentették. A három kötete 1909 és 1912 között a vármegye támogatásával jelent meg. Részletesen tárgyalta Sáros múltját: a három kötet a honfoglalástól a 20. század elejéig tekinti át Sáros társadalmi, gazdasági, politikatörténeti és művelődéstörténeti fejlődését. A Borovszky-féle vármegyei sorozatból való kimaradás presztízsveszteségét ily módon sikerült jóvá tenni, s Tóth Sándor műve a megye tudatos történeti, tudományos reprezentációját jelentette.

Ennek részeként a szlovák, illetve szlovják többségű Sáros vármegye magyar identitását is erősíteni kívánták. A monográfia alapját, forrásbázisát alapvetően a vármegye városainak levéltáraiban őrzött iratok adták. A korai, írásbeliség előtti időszakokra vonatkozóan pedig a régészeti források, leletek szolgáltak kiegészítésként.

¹⁵² *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Nyolcadik rész. Közzolgálati ágak és szabadfoglalkozások.* Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1906.

¹⁵³ Dvortsák Győző: *Sáros földje 1914–1915.* Kósch Árpád Könyvnyomtató-Intézete, Eperjes, 1916. 45.

¹⁵⁴ Varga Bálint: *Vármegyék...* i. m. 190.

¹⁵⁵ Uo. 183–190.

Mindezt maga Tóth Sándor is igazolni kívánta, merthogy a befejező kötet végén pontos leírást adott a vármegye levéltárainak anyagáról, illetve jegyzéket közölt a vármegye és a rendezett tanácsú városok közép- és újkori okleveleiről.¹⁵⁶

Érdeemes összehasonlítani Sáros a térség két kulturálisan fejlettebb vármegyéjével, Szepessel és Abaúj-Torna megyével. Szepes vármegye esetében vármegyei történetírás szervezeti keretei korán kibontakoztak. Itt jött létre legkorábban a megyei történeti egyesület. Szepesmegyei Történelmi Társulat néven 1883-ban alakult meg Lőcsén. 1885–1914 között összesen 13 évkönyvet jelentetett meg, 1909–1923 között pedig folyamatosan publikálták a vármegye történetét a *Közlemények Szepes vármegye múltjából* című sorozatban. Ugyanakkor jókora késéssel, csak 1911-ben jött létre a Szepesi Múzeum Lőcsén.¹⁵⁷

A komoly helytörténeti kutatások ellenére a vármegye összefoglaló, reprezentatív munkája csak lassan készült el, de az első világháború miatt már nem adták ki. Vélhetően a szepesi városok rendkívül gazdag forrásanyagának teljes körű feldolgozása a rendszeres munka ellenére a tervezettnél hosszabb időt vett igénybe.¹⁵⁸ Majdnem teljesen hasonló volt a helyzet Abaúj-Torna vármegyében, amelyet Kassa meghatározó szerepe miatt az északkeleti régió központjának tekinthetünk azzal az eltéréssel, hogy itt a történelmi múlt reprezentációja már 1872-ben elkezdődött, mégpedig a kassai Felsőmagyarországi Múzeumi Egyesület, négy év múlva pedig magának a Múzeumnak a megalapításával. Ezt a folyamatot erősítette meg a vármegye két monográfiája.¹⁵⁹

A Varga Bálint által közölt térkép alapján elmondhatjuk, hogy a reprezentációs eszközök felhasználásában a magyarországi vármegyéket négy csoportba lehet osztani. Sáros a második csoportba tartozik, míg Abaúj-Torna és Szepes a harmadik csoportba tartozik. Előbbiről elmondható, hogy ugyan folytak történelemtudományos kutatások, de ezeknek reprezentációjára csak a vizsgált eszközök egy részét használták fel.¹⁶⁰ Utóbbi csoportot a reprezentációban legaktívabb, az összes vizsgált eszközt felhasználó megyék alkotják. A térképen észrevehetjük, hogy a Felvidék vármegyéi között nyugati szlovák és a keleti ruszin többségű vármegyék történeti reprezentációjában ékként jelenik meg ez a három vármegye. Az északnyugat-magyarországi megyék (főleg Turóc, Trencsén, Árva és Liptó) értelmisége túlnyomóan a szlovák értelmiség köréből került ki, amelyek nem kívántak részt vállalni a

¹⁵⁶ Tóth Sándor: *Sáros vármegye monográfiája*. III. k. Franklin-Társulat, Budapest, 1909.

¹⁵⁷ Varga Bálint: *Vármegyék...* i. m. 183–190.

¹⁵⁸ Uo. 189.

¹⁵⁹ Korponay János: *Abaújvármegye monographiája*. [A Szerző], Kassa, 1866–1870; Borovszky Samu – Sziklay János (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Abaúj-Torna vármegye*. Apollo Irodalmi Társulat, Budapest 1896.

¹⁶⁰ Varga Bálint: *Vármegyék...* i. m. 193–195.

magyar nemzeti múlt reprezentálásában.¹⁶¹ Ezzel szemben az északkeleti ruszin többségű megyékből hiányzott a nagyobb számú szlovák értelmiségi réteg, a jelentős számú kulturális-értelmiségi réteget a helyi magyar és német identitású szabadfoglalkozásúak és városi polgári elit alkotta. Utóbbiak a kiegyezés évtizedeiben egyre erősebben hangoztatták a magyar nemzethez való tartozásukat.¹⁶²

1. térkép. A vármegyei történeti reprezentáció eszközei¹⁶³

III.3.2. Az egyesületi élet jellemzői

Az egyesületi formák gyökerei a feudalizmus időszakában keresendők, az egyletek tömeges elterjedése és bázisuk jelentős átalakulása azonban a 19. században kibontakozó

¹⁶¹ Uo.

¹⁶² Uo.

¹⁶³ Varga Bálint: *Vármegyék...* i. m. 191.

polgárosodás hozadéka. A feudális kötöttségek fokozatos felszámolása és a társadalmi mobilizáció előtérbe hozta tevékenységük szociális integráló funkcióját, így az önkéntes egyesülési forma a személyi szabadság alapjává vált. Bár gróf Széchenyi István 1827-es kaszinóalapítása katalizátorként hatott a magyarországi egyesületi életre és sorra alakultak a különféle egyletek a városokban, igazi lendületet ez a folyamat igazán csak a 19. század második felében, a dualizmus időszakában vett. Az egyletek számának rohamos növekedése már megkövetelte volna a megfelelő törvényi szabályozást, azonban Magyarországon nem született komplex egyesületi törvény. Működésüket többnyire miniszteri rendeletekkel, törvényrészletekkel szabályozták. Ezek azonban sok esetben a korszak nemzetállami eszméjét szolgálták.

Az 1878-ban készült statisztikai összesítés alapján Vargha Gyula 16 egyesületi főcsoportot határozott meg: önszegélyező, jótékony, nevelő és oktató, ipartársulat, termelőségvetkezeti, fogyasztói, gazdasági, kereskedelmi, vízszabályozó, tűzoltó, tudományos és irodalmi, művészeti, vallásos, vegyes.¹⁶⁴ Az ország 13 012 községéből 889-ben működött valamilyen típusú egyesület, és ezek az egyesületek országos viszonylatban 672 834 tagot számláltak.¹⁶⁵

Vargha munkája kedvezőtlennek ítélte meg Sáros, Bereg, Máramaros, Hont, Szepes és Bihar megyék helyzetét, ezekben ugyanis több járás teljesen nélkülözte az egyesületi szerveződési formákat, amelyet úgy határozott meg, mint „*a modern gazdasági és kulturális élet egyik legmagasabb emeltyűjét*”.¹⁶⁶ Huszonhat olyan megyét talált, ahol minden járásban működtek egyesületek. Ezek közül Árva, Bars, Gömör, Nógrád és Pozsony megye képviselte Felső-Magyarországot. A régióban összesen 557 egyesület működött, ezek közül 65 volt kulturális és közművelődési jellegű.

III.3.3. Sáros vármegye és a szlovák/szlovják kérdés

Az 1918 előtti Északnyugat- és Északkelet-Magyarország völgyrendszerekre, medencékre tagolt régió. Minden medence – Mendöl Tibor találó kifejezésével élve – mint

¹⁶⁴ Vö. Vargha Gyula (szerk.): *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban*. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1880. XII.

¹⁶⁵ Uo. XI.

¹⁶⁶ Uo.

megannyi „életkamrácska” külön világokat alkotott.¹⁶⁷ A medencék sorozatát a folyóvölgyek természetes útvonalai észak–déli irányban fűzik fel és szorosabban kapcsolták az ország belsejéhez, mint egymáshoz. Ezekhez a szokásaikban, nyelvjárásaikban is gyakran elkülönült életvilágokhoz az évszázadok alatt szervesen igazodott az egyházi és az állami közigazgatás. A természeti tájak és az igazgatási egységek egybeesése elősegítette a táji és a népcsoporttudat összefonódását.

A szlovák „nemzeti ébredés”, azaz a modern szlovák nemzetépítő nacionalizmus korának írásaiban a 19. század utolsó harmadától kezdve a keleti szlovák régió a nemzeti terület sokak által megkérdőjelezett, a szlovák nemzeti mozgalomba megkésve és ambivalens módon bekapcsolódott része. A dualizmus kori magyar kormányok pedig igyekeztek a különbségeket tudatosan még jobban kiélezni. Milan Hodža, aki Sáros megyét „szlovák Macedóniának”, azaz a szlovák nemzeti tudat szempontjából passzív, a ruszinok és a magyarok részéről vitatott területnek nevezte, szókimondóan abban jelölte meg a kormányzati nemzetiségi politika célját, hogy „*sárosiak olyan törzsnek érezzék magukat, amelynek nincs semmi köze a többi szlovákhhoz*”.¹⁶⁸

A keleti szlovákokat a domborzati viszonyok, a Felföld kelet–nyugati nehéz átjárhatósága kétségkívül elszigetelte a nemzeti mozgalmat éltető, öntudatos intelligenciát kitermelő Vág- és Garam-völgyi megyéktől. A reformkor utolsó évtizedének Ludovít Štúr vezette nemzedéke egyenesen a szlovák nemzeti gondolat temetőjének tekintette a Tátrától keletre elhelyezkedő Sáros, Ung, Zemplén, Abaúj megyéket, ahol a szlovák és a ruszin nyelv közötti keleti szlovák nyelvjárást beszélő szlovjások éltek. Ugyanakkor ezeket a kevert népességű – ruszin, szlovák, magyar és német – területeket a nemzeti tér részének tekintette. Erre kétségtelenül alapot jelentett az a tény, hogy a 19. században végig a területek szlovákosodása zajlott, főként a németek és a magyarok rovására. Milan Hodža is érzékelte ezt a szlovákosodást, Sárosban vagy Felső-Zemplénben, Homonna környékén gyakran hallotta: „*Szlovják vagyok!*”¹⁶⁹ A régió hovatartozása azonban a szlovák nemzethű elitet más irányú problémával is szembesítette. Az egységes szlovák „nemzetest” elvét ért legsúlyosabb kihívást a 19–20. század fordulóján, majd időnként a 20. század folyamán is, a keleti szlovák, azaz szlovják népesség külön nemzetté alakításnak a terve jelentette. Nem véletlen, hogy a térség történelmi útja, identitása, nemzeti hovatartozása jó másfél évszázada szenvedélyes viták kereszttüzében állt.

¹⁶⁷ Mendöl Tibor: *A Felvidék*. Magyar Szemle Társaság, Budapest 1940. 17.

¹⁶⁸ Hodža, Milan: *Naša Macedónia. Slovenský týždenník*, 1913. júl. 25. 1.

¹⁶⁹ Hodža, Milan: *Rusínski vlastizradcovia. Slovenský týždenník*, 1913. okt. 3.

Az első átgondolt kísérlet a szlovákság különálló etnikai csoportokra való megosztására, a keletiek leválasztására és önálló nemzetté szervezésére a dualizmus időszakában történt, amikor a magyar vagy az ekkor tájt magyarosodó megyei dzsentri hatására, illetve a sajátos nyelvjárások következtében a magyar kormányok támogatták az északkelet-magyarországi régió magyarosodását felkaroló törekvéseket. A ruszinnal is rokonságot mutató nyelvjárást beszélők saját önelnevezésként a „slovjak” etnonímiát használták. Ez az egykorú magyar szövegekben inkább „keleti tót” vagy „sárosi tót” alakban jelent meg. Szlovák részről korán megjelent velük szemben a megbélyegző „magyarón” minősítés, amit a szomszédos Abaúj-tornai, zempléni etnikai kontaktuszónákban és a régió városaiban gyakori magyarosodásukkal, magyar patriotizmusukkal érdemelték ki. Kiss Gy. Csaba megfogalmazása szerint *„a szlovák nemzetté válás korában azt a szlovákot nevezték magyarónnak, aki hűtlenné vált származásához, azonosult a magyar nemzeti ideológia céljaival, és közösséget vállalván a magyar hazával, szlovák anyanyelvét részben vagy egészében fölcserélte a magyarral. [...] A magyarón előljár a magyar nyelv terjesztésében, a magyar nemzetállam gondolatának népszerűsítésében.”*¹⁷⁰

A kiegyezés kori Északkelet-Magyarországon az igen népes kisnemesi dzsentri réteg határozta meg a közvéleményt, a társadalmi életet és a helyi politizálás kereteit. A jobb anyagi körülmények közt, közép- vagy nagybirtokkal rendelkező, állami alkalmazásban álló szlovák ajkú családok természetesen beépültek a régió dzsentrit utánzó társadalmi elitjébe. Sáros, Szepes polgársága a 19. század folyamán végig többnyelvű volt.¹⁷¹

A Tisza Kálmán utáni magyar kormányok is egyre szorosabb együttműködésre léptek a magyar nacionalista-sovinisza erőkkal, a nemzetiségi régiókban magyarosító egyesületekbe tömörült magyar vagy magyarrá vált dzsentri és vármegyei tisztviselői csoportokkal. Ezek a csoportok a soknemzetiségű magyar állam magyar nyelvű és kultúrájú nemzetállammá változtatása érdekében minden rendelkezésükre álló eszközzel igyekeztek terjeszteni a magyar nyelvet és kultúrát, beolvasztani a nem magyarokat vagy a nemzetiségi agitációkat ellensúlyozni. Ehhez nyújtottak további ideológiai alátámasztást Grünwald már említett „politikai tanulmányában” megjelenő gondolatok: *„Nemcsak, hogy a magyar elem ki nem csordul ebből az államból, hanem mondjuk ki nyíltan és őszintén, a magyar államot se tölti be [...]. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy töltsük be ezt az államot legvégső határáig*

¹⁷⁰ Kiss Gy. Csaba: „Hazafiak” és „pánszlávok” a felföldi kisvárosban Mikszáth Kálmán és Svetozár Hurban-Vajanský egy-egy regényében. In: Kiss Gy. Csaba: *A haza, mint kert*. Nap Kiadó, Budapest, 2005. 127., 137.

¹⁷¹ Vö. Ablonczy Balázs: Virtuális vármegye: Sáros 1820–1940 között. Nemzetiségi kapcsolatok az emlékiratok tükrében. In: Bárdi Nándor – Lagzi Gábor (szerk.): *Politika és nemzeti identitás Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest 2001. 81–96.

*foglaljuk el benne azt az állást, melyet [...] történelmi jelentőségünknel fogva elfoglalni jogosítva vagyunk [...] A magyar nemzet missziója s legmagasabb célja: fenntartani magát uralkodó elemként az önálló magyar államban.*¹⁷² Ennek nagymértékben volt köszönhető, hogy a felvidéki vármegyék magyar vezetése és apparátusa az 1880-as évektől összehangolt társadalmi akcióba kezdett a magyar nyelv terjesztése érdekében. Egymás után alakultak a közművelődési egyesületek, amelyek alig leplezett célja a magyar nyelv és a hazafias szellem terjesztése volt.

Sáros vármegyében ezeknek a folyamatoknak az alapját a sajátos regionális nyelv, a „šariština” jelentette. Erről a nyelvről monográfiájában Tóth Sándor a következőkképpen írt: *„S van a megyének nyelvi különlegessége a múltból reminiscentia – is: a sárosi móka nyelv, mely fura keveréke a latinnak, tótnak, magyarnak és németnek.*”¹⁷³ Sáros századokon át sajátos kis világ volt, amelyről ma Mikszáth Kálmán svihákjai után sokan hajlamosak egyfajta torzképet alkotni.¹⁷⁴ Ezt a „svihákok” lakta tájat elsősorban *A gavallérok* című kisregényen keresztül ismerte meg az olvasóközönség. Sviháknak csúfolta a korabeli közvélemény az egész sárosi nemességet. Ugyanakkor a svihák számukra nem gúnynév volt, hanem jelentéssel bíró fogalom. *„Ezzel jellemezték a könnyű, gavalléros multságokat, tréfákat kedvelő életüket.*”¹⁷⁵

Mikszáth hangja a Szepességről vagy Sárosról írt műveiben jóval ironikusabb, hidegebb, de még a táj színei is barátságatlanabbak. Passuth László szerint *„a bűvös palóc sohasem értette meg a sárosi lelket, hanem a délibb ember realizmusával kegyetlenül, anyagszerűen boncolta szét [...] Sárosinak lenni körülbelül annyit jelentett ez idő tájt, mintha a Lajosnak udvarában beállított szakadt köpenyű kisnemes azt mondta volna. hogy ő Gascogne-ból érkezett.*”¹⁷⁶ Nem véletlenül hívták a századforduló tájékán a vármegyét a „magyar Gascogne”-nak. Ezt a nyelvi különállást erősíti számos emlékirat is, hangsúlyozva a „po šarišsky” nyelvjárás túlsúlyát a vidéki népesség körében. Dvortsák Győző *Sáros földje 1914–1915* című munkájában is arra helyezi hangsúlyt Sáros népességének bemutatáskor, hogy *„a sárosi tótok az úgynevezett keleti tót nyelvet beszélnek, mely teljesen elüt a nyugati tót*

¹⁷² Grünwald Béla: *A Felvidék. Politikai tanulmány.* Kalligram Kiadó, Pozsony, 2011; Gyurgyák János: *Ezzé lett...* i. m. 98–101.

¹⁷³ Tóth Sándor: *Sáros...*, I. k., i. m. 113.

¹⁷⁴ Mikszáth Kálmán: *A gavallérok.* In: Mikszáth Kálmán: *A sipsirica és más elbeszélések.* Unikornis Kiadó, Budapest, 1999.

¹⁷⁵ Atlasz József: *Az élet forrásai (Egy orvos életrajza).* In: Sturm László (szerk.): *Sárosi magyar tükör.* Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2014. 177.

¹⁷⁶ Passuth László: *Az örök Sáros.* In: Filep Tamás Gusztáv – Szőke Edit (szerk.): *A tölgyfaerdőre...* i. m. 70.

nyelvtől”.¹⁷⁷ Dessewffy István politikai pamfletjében is kiemeli, hogy a sárosi nyelv annyira eltér a nyugatitól, hogy ő azt nem is külön nyelvjárásnak, hanem önálló nyelvnek tekinti.¹⁷⁸

Szmrecsányi Géza *Dobry Luft* című munkája kiemeli, hogy a vármegyében a magyar nyelv mellett vezető szerepet játszik a sárosi nyelv. Ebbe a nyelvbe az „urak kvaterkázás közben belekevernek latin, német, lengyel, rutén szavakat, nem felejtkezve el a magyarról sem”.¹⁷⁹ Ezt a soknyelvűséget, nyelvi keveredést is megörökítette olvasójának Szmrecsányi: „Szervusz dobrý dzeň amicenko, wie bist du gekommen či na Foršponce, vagy pedig auf Eigene Gelegenheit?”¹⁸⁰

III.3.4. Az eperjesi Széchenyi Kör

1867 után jelentős, de nem elsöprő lendületet vett a magyarosodás. 1878-ban a jogakadémia fiatal tanára, a megye tiszteletbeli főjegyzője, Berzeviczy Albert kezdeményezésére megalakult az eperjesi Széchenyi Kör, amely elsősorban a sárosi közművelődésben és a városi értelmiség összegyűjtésében játszott komoly szerepet. 1878-ban a Kör létrehozásának célját alapszabályzatban rögzítették: eszerint a Kör feladata „a magyar irodalom és művészet pártolása, ismertetése, terjesztése, a kisdedovács és népkönyvtárak ügyének fejlesztése s általában a közművelődésnek nemzeti szellemben történő előmozdítása” volt.¹⁸¹ Ennek elérése érdekében magyar nyelvű könyveket és folyóiratokat biztosít önképzés céljából, felolvasásokat, zene-, szavalati estélyeket tartanak. Ezek mellett kisdedóvodákat, árvaházakat és népkönyvtárakat hoz létre, illetve a meglévőket segélyben részesíti.

Gömöry János – az eperjesi evangélikus kollégium igazgatója 1903–1926 között – azt írta 1964-ben kiadott visszaemlékezésében, hogy a Széchenyi Kör virágkora két személyhez köthető: Horváth Ödönhöz, a jogakadémia dékánjához és Wallentinyi Samuhoz, a Kör titkárához, akik az eperjesi társadalom egységét kívánták megteremtteni.¹⁸² Nekik és munkáságuknak köszönhetően fejlett magyar kultúrélet bontakozott ki Eperjesen. „A magyar nemzeti lélek ápolása, a magyar egység megteremtése csak így ezúton volt valóra váltható.” A

¹⁷⁷ Dvortsák Győző: *Sáros...* i. m. 32.

¹⁷⁸ Dessewffy István: *Nemzeti kultúrfeladatok az északkeleti hegyvidéken*. Szent Miklós Nyomda, Eperjes, 1918. 8–9.

¹⁷⁹ „Szervusz, jó napot barátom, hogy jöttél, forsponton vagy saját alkalmatossággal?” Szmrecsányi Géza: *Dobry luft*. In: Sturm László (szerk.): *Sárosi magyar tükrök...* i. m. 141.

¹⁸⁰ Uo.

¹⁸¹ Az Eperjesi Széchenyi-kör alapszabályai. ŠA PO, fond Széchenyiho spolok, 9. doboz, 33. sz.

¹⁸² Gömöry János: *Emlékeim*. Evangélikus Országos Levéltár, Gömöry János hagyatéka I.

Kör székhelye Eperjesen a Vigadó épülete volt. Itt volt a Kör olvasó- és tanácsterme, két nagy könyvtár. Főként télen használták az épületet zeneestekre és felolvasó estekre. Öt szakosztálya volt, amelyek elsősorban a magyar kultúra terjesztéséért voltak felelősek: 1. magyar irodalmi; 2. zene- és képzőművészeti; 3. színészeti; 4. idegen nyelvi és irodalmi; 5. népnevelési szakosztály. Az irodalmi szakosztály feladata volt, hogy a Sáros múltjában vagy jelenében szereplő helybeliek, vagy a megyében megfordult írók tiszteletére díszelőadásokat szervezzen. A díszelőadásokon maga az alapító, Berzeviczy Albert elnökölt. Jelesebb személyek, akiknek előadásokat rendeztek: Pulszky Ferenc, Petőfi Sándor, Tompa Mihály, br. Eötvös József, Jókai Mór, Szinyei Merse Pál. Gömör János szerint ezek a kulturális ünnepek megerősítették és elősegítették a sárosi öntudat szilárdabbá válását. „[...] minden sárosi szíve hevesebben dobogott. Minden arcon ott ragyogott a büszke öntudat: igen, mi sárosiak ilyenek vagyunk!”¹⁸³ Érdemes megemlíteni, hogy magyarosítás elősegítése céljából a Kör népnevelési szakosztálya jutalomban részesítette azokat a magyar tanítókat, akik szlovák falvakban tanítottak.

Aligha véletlen, hogy 1904-ben a Széchenyi Kör sóvári választmányának közgyűlésén az alkoholizmus is felmerült, mint a szlovák férfinépeiséget érintő társadalmi és egészségügyi probléma, aminek filantróp és meglehetősen életidegen módon, népkönyvtár létrehozásával kívánták elejét venni. „*Serdülő fiatalságot a káros hatású kocsmázástól elvonva önművelődésre serken különösen e tót ajkú lakosságnál a magyar nyelv terjesztésének és a magyar közművelődésnek nagyfokú hasznára válik.*”¹⁸⁴

A fejezet elején a vármegye történeti reprezentációja kapcsán már előkerült a Bártfán működő Vármegyei Múzeum. A Széchenyi Kör bártfai választmányának iratai között fennmaradtak a múzeum létrehozását tárgyaló iratok. A múzeumalapításról a vármegyei közgyűlés 1903. december 18-i ülésén döntöttek. Ez a gondolat is Berzeviczy Alberttől származott, aki a vallás- és közoktatásügyi miniszterként elérte, hogy a kormány is támogassa a sárosi múzeum létrehozását. A vármegye 1904-ben Divald Kornélt bízta meg a vármegye

¹⁸³ Uo.

¹⁸⁴ Közgyűlési jegyzőkönyv. Sóvár, 1905. január 5. ŠA PO, fond Széchenyiho spolok, 9. doboz.

emlékeinek összeírásával,¹⁸⁵ az összegyűjtött anyag rendezését pedig Mihalik József királyi tanácsos és Dr. Vass Antal bártfai gimnáziumi igazgató végezte el.¹⁸⁶

Az alispán felvetésére a múzeum felügyeletét és ügyeinek intézését a vármegye, illetve Bártfa város helyett a Széchenyi Körre ruházták át. „*Vajon a vármegye illetve Bártfa városa maguk akarják e múzeumi bizottság útján a múzeumi ügyeket intézni, vagy pedig célszerűbbnek látnák mindkét helyen az eperjesi Széchenyi köre bízni.*”¹⁸⁷ Természetesen a vármegye is magáévá tette az alispán kezdeményezését: „*Helyesli a vármegye alispánjának azon eljárását, hogy a bártfai múzeum szervezési és igazgatási kérdéseinek rendezése végett az Eperjesi Széchenyi körrel érintkezésbe lépett [...] maga részéről is méltó rész kíván juttatni a múzeum felügyelete terén.*”¹⁸⁸ A Széchenyi Kör igazgatói választmánya a legnagyobb örömmel és megtiszteltetéssel fogadta el a megyei pártfogást. Javasolták, hogy múzeumi felügyelő bizottságot válasszanak, amelynek tagja volt az vármegye alispánja, a Széchenyi Kör titkára, pénztárnoka, Bártfa város polgármestere és a Széchenyi Kör bártfai vidéki választmányának elnöke.¹⁸⁹

A jegyzőkönyvből az is kiderül, hogy ugyan nem volt még berendezve Bártfán a múzeum, de már tervbe vették az Eperjesen létesítendő múzeumot. Vagyis a vármegye politikai elitje törekedett a kor szellemének megfelelni, és minél jobban reprezentálni magát a nemzeti történelemben. Ehhez kapcsolódóan felkérte a vármegye alispánját és a vármegyei közgyűlést, hogy „*a kiváló közművelődési érdekű tervnek a megvalósítását mozdítsák elő*”.¹⁹⁰

Divald Kornélt az alispán azzal a feladattal bízta meg, hogy a vármegye múzeumi érdekű emlékeit összeírja és tegyen jelentést a megszerzésük módjáról. „*Divald e megbízatásában oly sikerrel járt el, hogyha gyűjtése eredményéből múzeumi célokra alkalmas és megszerzhetőnek jelzett anyagot tényleg megszerezhetjük, különösen pedig ha a gyűjtés tovább folyik, a bártfai városháza a vármegye múzeumi anyagának befogadására nem lesz*

¹⁸⁵ „1904 nyarán újabb állami megbízást kapott, felkérték a bártfai régi városháza épületében megnyitandó Sáros vármegyei múzeum anyagának összegyűjtésére. Feladatai ezúttal sem különböztek az addig megszokottól: vegyen lajstromba minden művészeti és néprajzi emléket, és gyűjtse össze, amit lehet. A kutató a vártnál nagyobb eredményt ért el, két esztendő alatt közel háromezer műtárgyat mentett meg a pusztulástól. Módszerének lényege minden esetben a kulisszák – padlás, fűskamra, sekrestyeláda, lomtár – mögé tekintő detektívmunkában rejlett. [...] 1904 augusztusa és októbere között Divald kétszáznyolevanöt sárosi községbe jutott el, hatvan kőtemplomot, negyvenöt fatemplomot, húsz várromot, tizenkét kastélyt keresett föl, és száz fényképfelvételt készített.” Cs. Plank Ibolya: Divald Kornél. A szentek fuvarosa. *Fotóművészet*, 1999. 5–6.

¹⁸⁶ Sáros vármegye törvényhatósági bizottságának 1905. október 23-án rendszeres évnegyedi közgyűlése. ŠA PO, Fond Széchenyiho spolok, 9. doboz, 19. sz.

¹⁸⁷ Sáros vármegye alispánjától Méltóságos Ghillányi Imre báró főispán úrnak az Eperjesi Széchenyi kör elnökének. Másolat 4092/905 alispáni számhoz. ŠA PO, Fond Széchenyiho spolok, 9. doboz, 19. sz.

¹⁸⁸ Sáros vármegye törvényhatósági bizottságának 1905. október 23-án rendszeres évnegyedi közgyűlése. Uo.

¹⁸⁹ Bártfai múzeum felügyeletének ügye. ŠA PO, Fond Széchenyiho spolok, 9. doboz, 19. sz.

¹⁹⁰ Uo.

alkalmas."¹⁹¹ Ennek alapján merült fel a vármegye székhelyén létesítendő múzeum, amely „*a vármegye történelmi és művészeti emlékeinek megmentését célozza, mindenkor számíthat legteljesebb érdeklődésemre (ti. az alispánéra)*”.¹⁹²

Láthatjuk, hogy a vármegye vezetésének célja egyértelműen a történelmi emlékek összegyűjtése és azoknak a társadalom felé történő reprezentációja volt. Mindezt a magyar kultúra támogatására kívánták használni, hiszen az eperjesi Széchenyi Kört elsődlegesen a magyarosítás elősegítésére hozták létre.

III.4. A Sárosvármegyei Magyar Közművelődés Egyesület

Ha a kortársak emlékiratait és a vármegye kulturális közéletével kapcsolatos dokumentumokat és régebbi szakirodalmat vizsgáljuk, ezek általában a térségben uralkodó rendkívüli nemzetiségi-nyelvi harmóniát emelik ki. Ennek egyik összetevője a természetes többnyelvűség, a másik a különböző nemzetiségekhez tartozók békés együttélése, illetve a konfliktusok hiánya.

Ennek egyik oka kétségkívül abban rejlett, hogy a 20. század elejéig az északkelet-magyarországi vármegyék élén álló közigazgatási vezetőknek nem kellett a szlovák nemzeti mozgalommal számolniuk. A régió szlovák intelligenciája szinte teljes egészében magyar érzelmű volt vagy már nyelvileg is elmagyarosodott. Az északnyugat-magyarországi megyék szlovák nemzeti központjaiban működő intézmények pedig nem mutattak érdemi érdeklődést a terület és az ott élő szlovákok iránt. Ugyanakkor a korabeli ellenzéki szlovák publicisztikában egyre élénkebben érdeklődtek a vármegye szlovák ajkú lakossága iránt. Különösen a szepességi, sárosi, zempléni szlovák értelmiség hiánya és az Amerikába zajló tömeges kivándorlás került előtérbe. A tengerentúli szlovák kivándorlás aránytalanul magas északkelet-magyarországi rátája, illetve annak rövid időn belül érzékelhetővé vált következményei eredményezték ezt az érdeklődést. A kivándoroltak körében a szabadabb amerikai viszonyok, az aktív amerikai egyesületi, politikai közélet, a sárosi nyelvjárásban is megjelenő amerikai szlovák lapok ugyanis már a 19. század végén kezdték kitermelni azt az öntudatos réteget, amelynek ez része, hazatérve, új hangot ütött meg. Ezek a visszavándorlók

¹⁹¹ Sáros vármegye alispánjától Méltóságos Ghillányi Imre báró főispán úrnak az Eperjesi Széchenyi kör elnökének. Másolat 4092/905 alispáni számhoz. ŠA PO, Fond Széchenyiho spolok, 9. doboz, 19. sz.

¹⁹² Uo.

közül kikerült személyek járták a falvakat, s komoly nemzeti agitátori munkát folytattak, ezzel erősítve a régióban élők szlovák öntudatát.

A Sárosmegyei Gazdasági Egyesület 1901-ben a hazatelepültek hanyatló erkölcsére, hazafiatlanságára panaszkodott: nem hallgatnak papjukra, nem tisztelik a hatóságokat, bírálják a hazai viszonyokat és a pánszláv gondolatokért lelkesednek. A kisszebeni választókerület papjainak brosúrájában kiemelik, hogy az óceánon túlról hazatérők ellenállnak a magyarosodásnak. A fiatal generáció soraiból kikerült agitátorok a munka helyett politizálnak, öntudatosak, olvassák a Milan Hodža által szerkesztett budapesti *Slovenský týždenník*-et és büszkék arra, hogy Amerikában szlovák szervezetek tagjai volt. Itthon pedig támadják az iskolát és az egyházat, mert az úgymond magyarosít. A szerzők sajnálattal állapítják meg, hogy mindez éppen egy olyan megyében történik, „*ahol a népnek még néhány évvel ezelőtt nem volt elképzelése arról, mi az a szlovák nemzet*”.¹⁹³

A magyar kormánykörök hamar felfigyeltek az amerikai szlovák egyesületek és újságok tevékenységére, politikai mozgalmaira és tartottak ennek hazai hatásától. Ellensúlyozásukra már az 1890-es években megindították az úgynevezett „amerikai akciót”, amely nagyobb méreteket és szervezettebb formát csak a századforduló után, 1901–1902-ben öltött. Az akció egyik kiemelt célja az északkelet-magyarországi kivándorlás és a visszavándorlás hatásának felmérése és befolyásolása, s annak hasznosítása, hogy a kivándorlásban nagyobb arányban részt vevő szlovákok és ruszinok nyomán a régió nemzetiségi arányszámai magyar szempontból kedvezően alakultak. E tekintetben kettébontották a tennivalókat: a magyar nemzetiségűek kivándorlását gazdasági eszközökkel is akadályozni kívánták, a nem magyar nemzetiségűekét viszont nem. Mivel megakadályozni nem lehetett, hogy a szlovákok, ruszinok mintegy 20%-a hazatérjen, az Egyesült Államokban működő megbízható magyarországi lelkészek útján próbáltak gondoskodni arról, hogy lehetőleg ne érje őket pánszláv és ruszofil hatás, nehogy „fertőzve” itthon veszélyessé váljanak.¹⁹⁴

¹⁹³ Tajták, Ladislav: *Naša Zastava – nástroj politiky maďarských vládnúcich tried. Nové obzory*, 1966/8. 84. Vö. Thirring Gusztáv: *A magyarországi kivándorlás és külföldi magyarság*. Kilián, Budapest, 1904. 198.

¹⁹⁴ „[...] *hogyha Magyarországnak nemzeti állammá való kifejlesztését komolyan akarjuk, úgy a nem magyar ajkúak kivándorlásának gátat vetni nem opportunus, s nem tanácsos törekednünk arra sem, hogy a kivándorolt tótok és rutének Amerikából tömegesebben térjenek vissza, mert ha az a pánszláv és ruszofil érzelmeikkel, valamint szocialisztikus és anarchisztikus eszméikkel Amerikában telített 300 000 tótot és 200 000 rutént a Felvidékre lassankint visszahozzuk, akkor nemcsak a nemzetiségek számarányát szökkentjük fel a magyarság rovására, hanem még tág kaput is nyitunk a nemzetiségileg egyébként is exponált Felvidékre az antimonarchikus, antidinasztikus és magyarellenes üzemeknek, melyek már béke idején is veszélyesek, egy északi háború esetén pedig közvetlenül hadseregünk felvonulási vonala mögött, a piveau-ul szolgáló Kárpátokon végzetes katasztrófához vezethetnek.*” Klebelsberg Kunó feljegyzése Széll Kálmán miniszterelnök számára. Közli Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon*. 3. k. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964. 519–524.

Az „amerikai akció” tárgyában 1903-ban tartott miniszterelnökségi értekezlet számára bizalmas jelentés készült *Az idegenbe vándorolt magyar honosok nemzeti gondozása. Amerika* címmel.¹⁹⁵ Az előterjesztés különös fontosságot tulajdonított a sajtókérdésnek „az egyszerű gondolkodású tömegek” befolyásolása érdekében. A magyar kormány két szlovák nyelvű, hazafias amerikai lapot támogatott. A *Slobodní orel* című hetilapot Dénes Ferenc New York-i lelkész szerkesztette északkeleti szlovák nyelvjárásban. Ennek a folyóiratnak 1902-ben 3 720 előfizetője volt, s havi 100 dollár szubvenciót kapott a kormánytól. A másik a *Slovenské Noviny*, amely Hazeltonban jelent meg Tóth Ferenc szerkesztésében szintén hetilapként és ugyancsak havi 100 dollár szubvencióval. Ezek a tervek és intézkedések azonban a viszonylag tekintélyes előfizetői adatok ellenére sem értek el számottevő eredményeket.¹⁹⁶

Az amerikai szlovákok tevékenysége hazai hatásának felmérésére is kísérletet tettek. Széll Kálmán miniszterelnök megpróbált tájékozódni a felvidéki megyék főispánjainak jelentései alapján. 1902 novemberében a miniszterelnök 16 megye főispánjától kért jelentést a visszavándorolt szlovákok politikai érzelmeinek „elváltozásáról”: telítve vannak-e nagytót, cseh-tót, pánszláv és ruszofil eszmékkel, s itthon propagálják-e azokat? Az elméletileg akár alapos informálódásra is módot kínáló körlevél a beérkezett főispáni válaszok tanúsága szerint jórészt felkészületlenül érte a felső-magyarországi vármegyei apparátust. Ezzel együtt több helyről érkezett olyan válasz, amely a hazatérő amerikások nemzeti radikalizálódását jelezte. Így például Liptó és Sáros megyék jelentése szerint az elváltozás gyakori jelenség: a visszatértek a fennálló rendben elnyomást látnak, elégedetlenek, „fennhéjázóak”, s náluk a nemzeti eszme is teret nyert.¹⁹⁷

Dessewffy István 1918-as politikai pamfletje elején azt hangsúlyozta, hogy a csehszlovák nemzetiségi politika tényerési kísérletei két irányból érték Sáróst. „Egyrészt az Észak-amerikai Egyesült Államokban, másrészt itteni evangélikus nép között, melynek az egyházi nyelv révén a nyugati tótokkal összeköttetései vannak. Amerikában az egyesületek és az újságok. Népünket reákapatták mind a kettőre s bizony nem egy közülük pánszláv érzelmekkel telítve érkezett haza.”¹⁹⁸

Láthattuk, hogy a kivándorlás révén az északkeleti vármegyék szlováksága az Egyesült Államokban ismerkedett meg először az egységes szlovák nemzeti gondolattal és mozgalommal. Érdekes problémaként merül fel, hogy idehaza a szlovák politikusok a nemzeti

¹⁹⁵ Uo. 260–263.

¹⁹⁶ Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon*. 2. k. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964. 222–264.

¹⁹⁷ Szepes vármegye 1861–1918. Štátny archív Levoča, Hlavný župan. 51/1902. Főispáni bizalmas iratok.

¹⁹⁸ Desswefly István: *Kultúrfeladatok...* i. m. 7.

egység jelszavain túlmenően alig-alig érdeklődtek a régió iránt. Látni fogjuk, hogy az érintett vármegyék politikai és értelmiségi vezetői mégis a szlovák mozgalom eszméit és céljait emelik ki, mint a Felvidék „*magyarbarát szlovák lakosságát veszélyeztető tényezőt*”.

Sokszor jelent meg a századforduló ellenzéki szlovák sajtójában kritikus hang a turócszentmártoni szlovák vezetőkkel szemben. Sok tudósítás igyekezett felhívni a figyelmet arra, hogy az északkeleti megyékben is élnek szlovákok és a nemzeti ébredés ne csak nyugati és középső területekre koncentrálódjon, és hogy „*ez elfelejtett területekre is terjedjen ki a szlovák nemzeti mozgalom, mert Slovensko keleti részén nincs aktív szlovák értelmiség*”.¹⁹⁹

Ezek az önébresztő cikkek túl az országgyűlés szlovák képviselői is gyakran kaptak kérvényeket és kritikus leveleket az északkeleti vármegyékből. Az egyik cikk Sáros vármegyében élő írója az alábbi kritikai megjegyzést tette: „*Mi vagyunk a legutolsók és hogy a politikában is elmaradottabbak vagyunk, mint szomszédjaink a ruszinok. Nos az az igazság, hogy magunkra vagyunk hagyva. A szlovák területek ébredésétől elvást minket Szepes. Nincs nekünk értelmiségi vezetőink. Hozzánk nem jön senki, hogy a szlovákságról és a politikáról tanítson, ide nem jön senki az értelmiségieink közül. Nos, amiről a szlovák vezetők nem gondoskodtak, arról gondoskodnak magyarosítóink.*”²⁰⁰ Egy másik tudósító Bártfáról az alábbi sorokat vetette papírra: „*Nagyon fájdalmas, hogy nincs nekünk szlovák intelligenciánk és ti ott, Liptó vármegyéből nem figyeltek ránk. Pedig nekünk itt is létre kellene hoznunk szervezeteinket, ki meg kellene szerveznünk az intelligenciánkat és vezetőinket [...]*.”²⁰¹

Ez az új kritikai hang arra vezethető vissza, hogy a Tátrától keletre nem volt olyan aktív szlovák politikus, aki képes lett volna regionális központot kialakítani, a nyugati megyék szlovák centrumaiból pedig nem tartotta senki sem fontosnak, hogy beutazza ezeket a keleti szlovák területeket és felmérje az ottani szlovákság igényeit és problémáit. Az 1907–1912 között a szlovák nemzeti központoktól ugyancsak távoli Nagylakon banktisztviselőként, majd 1912-től a Szlovák Nemzeti Párt turócszentmártoni központjának titkáráként dolgozó Jozef Gregor Tajovský, a kiváló szlovák regény- és drámaíró cikksorozatban tárta a közvélemény elé a „szlovák Kelet” anyagi, erkölcsi és szellemi elesettségét, a Sáros megyei mindennapokban megjelenő „dzsentrizsidó uralmat” és az iskolai életet meghatározó „magyarón szellem” korlátlan hatalmát.²⁰²

¹⁹⁹ *Slovenské listy*, 1898. júl. 30.

²⁰⁰ *Slovenský týždenník*, 1906. jan. 12.

²⁰¹ Uo. 1914. jan. 16.

²⁰² Tajovský, Jozef Gregor: Východné Slovensko. *Slovenský denník*, 1913. febr. 27. 2–3.; 1913. márc. 1. 1–3.; 1913. márc. 2. 2–4.

Milan Hodža volt az egyetlen vezető szlovák politikus, aki elutazott az északkeleti szlovák megyékbe, hogy személyesen is kapcsolatot teremtsen és tájékozódjon. A keleti szlovákok elmaradott nemzeti fejlődése kapcsán a következő gondolatot fejtette ki: „[...] nemcsak a bolgároknak és a szerbeknek van Macedóniájuk, ahol elnyomott kistestvéreik élnek van, hanem minékünk is, akik pedig annyira el vagyunk nyomva. Még nekünk is van Macedóniánk, ahol szlovák testvéreink mindenféle védelem, tanács, hűséges intelligencia nélkül élnek, a szolgabírók ostobaságainak, kénye-kedvüknek kitéve.”²⁰³ Hodžának tehát volt erkölcsi alapja, hogy lapjában keményen ostorozza a szlovák elitet: „Meg kell szűnnie annak a szégyenletes dolognak, hogy a mieink óvakodnak a szlovák Kelettől. Minden szlovák lapban pellengére fogjuk állítani azokat az úriembereinket, bankjainkat, akik könnyedén tudnának működni Poprádtól Nagymihályig, de otthon ülnek a meleg szobában a mama mellett [...]”.²⁰⁴

Láthatjuk, komoly szlovák kritikák fogalmazódtak meg az ellenzéki szlovák pártpolitikusokkal, illetve értelmiségi csoportokkal szemben, mivel azok kevés figyelmet fordítottak az északkeleti vármegyék szlovákságára. Nem beszélhetünk arról, hogy mindez komoly fordulatot jelentett volna a keleti szlovák értelmiség magyarbarátságában, magyarosodásában, de elindították azt a folyamatot, amely révén 1918 után, az első Csehszlovák Köztársaság keretei közt ezeknek a területeknek a lakossága is gyorsan integrálódott a szlovák nemzeti társadalomba. A legerősebb hatást azonban a nem nyugati megyékből érkező szlovák politikusok gyakorolták, hanem sokkal inkább a hazatérő amerikaiak, akik kint tartózkodásuk idején bekapcsolódtak az amerikai szlovák egyesületi életbe, rendszeres olvasóivá váltak az amerikai szlovák sajtónak és hazatérve is keresték a kapcsolatokat a szlovák nemzeti mozgalom vezetőivel.

III.4.1. Az Eperjesi Lapok a „pánszlávizmus” ellen

A Sáros vármegyében jelentkező – a korabeli magyar kormányzati politikában használt kifejezést átvéve „pánszlávizmusnak” nevezett – ellenzéki szlovák mozgalommal szembeni védekezés lehetőségeit az *Eperjesi Lapok*-ban megjelenő cikksorozat vetette fel a vármegyei magyar, illetve magyarón értelmiség előtt. A *pánszlávizmus* című cikk szerzője szerint a védekezés nem politikai, hanem sokkal inkább társadalmi kérdés. „Tisztában voltak e férfiak

²⁰³ Milan Hodža: *Naša Macedónia...* i. m.

²⁰⁴ *Slovenský týždenník*, 1914. febr. 13. 1.

azzal is, hogy a pánszlávizmus ellen csak egy módja van a védekezésnek: ha a magyar érzelmű intelligencia párt-, felekezeti és rangkülönbség nélkül egy vármegyei párttá tömörül, és vállvetett munkássággal iparkodik a veszedelemnek útját állni.²⁰⁵

A *Védekezés a pánszlávizmus ellen* című cikk pedig azt hangsúlyozta, hogy a „pánszláv eszmék” csak a 20. század elején jelentek meg Sáros, Zemplén és Abaúj-Torna vármegyékben, hiszen ezeknek a vármegyéknek a szlováksága a szerző szerint alapvetően „jó érzelmű” és békés egyetértésben élt a magyar nemzettel. *„Egy-két év óta azonban ezeket a vidékeket is felkeresik a pánszláv apostolok és megmételtyezik a népet tévtanaikkal. [...] Mindez az igazgatók munkájának tulajdonítható, akik béke idején csendben felkeresik a falukat, ott beférkőznek a parasztsághoz és elkápráztatják őket [...]”*²⁰⁶ A cikk arra is kitér, hogy mindez azóta erősödött meg, amióta az Amerikába kivándoroltak egy része hazatért és *„magába szívta már az egyenlőségnek és a demokráciának az elveit, melyeket persze a saját maga felfogása szerint szeretne applikálni [...] szívesen követi azt a politikai irányt, amely a tótság uralmát tűzi lobogójára s ha másként nem, erőszakkal is le akarja magáról rázni a nehéznek vélt magyar »jármot«.”*²⁰⁷

A vármegye tanítói is arra panaszkodnak, hogy bár a lassú, de folyamatos magyar nemzeti érzelmű oktatásnak köszönhetően *„a magyarság terjesztése már szilárd alapokra van fektetve, de szemben állunk egyszersmind a nemzetiségi izgatók alattomos akciójával”*.²⁰⁸ Felfigyeltek arra, hogy a szlovák közeg teljes megmagyarosítása sorozatos kudarcba fullad. *„Tapasztalásból tudjuk, hogy a gyermekek, midőn az iskolából kikerülnek, folyékonyan beszélnek magyarul, írnak, olvasnak; a tót nyelvet és írást sehol nem tanulják s mégis, mihelyt az iskola porát lerázzák, már tótul povedálnak mindenkivel, tótul írnak és olvasnak.”*²⁰⁹

Az *Eperjesi Lapok* két cikkben is foglalkozott azzal, hogy a vármegyén belül elsősorban a Tapolyi járásban jelentkeztek erősebben a szlovák nemzeti eszmék. *„A múlt napokban is pánszláv agitátorok jártak a járásban, akik újabb előfizetőket gyűjtöttek [...]”*²¹⁰ Ugyanakkor a cikkíró fontos feladatnak tartja, hogy vármegye értelmisége, vagyis a papok, jegyzők, tanítók és a nemesség a vidék parasztága körében felvilágosító munkát végezzen. Hozzáteszi még, hogy *„a népet felvilágosítani és a pánszlávizmus tovább terjedését megakadályozni a hazafias érzelmű papi, jegyzői és tanítói kar hazafias kötelessége volna. [...] A papság egyes tagjai*

²⁰⁵ A pánszlávizmus. *Eperjesi Lapok*, 1906. jún. 7.

²⁰⁶ Védekezés a pánszlávizmus ellen. *Eperjesi Lapok*, 1906. dec. 22.

²⁰⁷ Uo.

²⁰⁸ Vidékünk magyarsága. *Eperjesi Lapok*, 1907. febr. 3.

²⁰⁹ Uo.

²¹⁰ Pánszlávizmus a tapolyi járásban. *Eperjesi Lapok*, 1907. márc. 3.

azonban nem hogy megakadályoznák [...] hanem maguk is a pánszlávizmus pártjára állnak.”²¹¹

III.4.2. Kísérlet a szlovák nemzeti mozgalom ellensúlyozására

A Szlovák Nemzeti Párt körül összpontosult ellenzéki szlovák nemzeti mozgalommal szembeni védekezés leghathatósabb eszközét a budapesti kormány és a felső-magyarországi „hazafias közvélemény” Grünwald Béla és Pechány Adolf óta egy szlovák nyelvű, de magyar nemzeti szellemben írt újság kiadásában látta, amivel megpróbálhatták ellensúlyozni a nemzeti agitációt.²¹² *A nemzetiségi sajtó ellensúlyozása* című cikk is hasonló megoldást sürgetett. A kezdeményezők azt gondolták, hogy a nép anyanyelvén, a keleti nyelvjárásban írott sajtón keresztül lehet sikeresen felvenni a küzdelmet az egységes szlovák nemzeti mozgalommal. „*A nép nyelvéhez való szigorú és következetes alkalmazkodással kettős célt érünk el egyszerre. Elérjük azt, hogy annak az egységes tót irodalmi nyelvnek meghonosítását lehetetlenné tesszük, de elérjük azt is, hogy a helyi nyelvjáráshoz alkalmazkodó iránnyal közvetlen közel férközünk az illető nép lelkéhez [...] Kérünk tehát egy hazafias irányú a nép nyelvéhez alkalmazkodó, annak különleges érdekeit is támogató tót napilapot.*”²¹³

A Wekerle Sándor vezette 1906–1910 közötti koalíciós magyar kormány – látva az amerikai akció sikertelenségét – az „államellenes tendenciák” leszerelésére irányuló aktivitását Amerika helyett a Felvidékre helyezte át. Erre a fellépést kezdeményező Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (FEMKE) vezetői szerint azért volt szükség, hogy a szlovák nemzeti mozgalom új tendenciáit hatékonyan ellensúlyozhassák. „*Különösen a hosszabb időt Amerikában töltő tótok [...] inkább a nemzetiségi szabadságeszméknek lettek prophetái. [...] Ma már, mint Nagyméltóságod az alábbiakban látni fogja, a tót nemzetiségi izgatás behatott a tömegekbe úgy, hogy az Egyesült Államokban keletkezett nagy tót nemzetiségi bloc az az archimedeszi pont, ahonnan a visszavándorlás révén a Felvidék nemzetiségi békéjét ki lehet*

²¹¹ Uo.

²¹² Védekezzünk a pánszlávizmus ellen! *Eperjesi Lapok*, 1906. júl. 10. 1.

²¹³ A nemzetiségi sajtó ellensúlyozása. *Eperjesi Lapok*, 1906. aug. 2. A kérdést a kiegyezéskori szlovák sajtótörténet kontextusában tárgyalja Ábrahám Barna: Szlovák sajtó és nemzetépítés a dualizmus korában. In: *A sajtó kultúrák közvetítő szerepe 1867–1945. Tanulmányok*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2014. 51–67.

forgatni. [...] A lehetőség határán belül odakinn is védekezünk, azt hiszem azonban, hogy a védelmi actio súlypontját mégis a hazai földre, a Felvidékre kell fektetni.”²¹⁴

A keleti szlovákok befolyásolására alkalmas hazafias újságot a Sáros vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület (SMKE) 1907. évi megalapítása előzte meg, mégpedig Semsey Boldizsár sárosi főispán kezdeményezésére. Semsey 1907. február 28-i levelében kereste meg Wekerle Sándor miniszterelnököt az alakítandó közművelődési egyesület tervezetével. Az egyesület létrehozásának célját a főispán az alábbiakban foglalta össze: „[...] a pártpolitika mellőzésével, helyi tájshírással és helyi viszonyokhoz mért, hazafias szellemben tartott, tót ajkú hetilapot létesít, melynek feladata lesz első kézből, hogy a különféle pánszláv lapok tévtanait ellensúlyozva, azokat a forgalomból kiszorítva, ezzel helyüket elfoglalja.”²¹⁵ A kiadandó lap szerkesztését és megjelentetését az egyesület a főispán ellenőrzése mellett vállalta. Semsey még a hazafias akció megindítása és az egyesület létrehozása előtt felvetette, hogy a lap működését ne csak Sáros vármegyére korlátozzák, hanem azt terjesszék ki a szomszédos, elsősorban Szepes és Zemplén vármegyékre is.²¹⁶

Wekerle támogatásáról biztosította a főispánt mind politikai, mind anyagi téren. Anyagi támogatásként évi 20 ezer koronát hagyott jóvá a megalapítandó közművelődési egyesületnek. Ezt az összeget a főispán nevére küldték, félévenként 10 ezer koronás részletekben. A támogatásért cserébe Wekerle elvárta a főispántól, hogy félévente jelentéseket küldjön az elért sikerekről, a költségekről és szlovák nemzeti lapok előfizetőiről.²¹⁷

²¹⁴ A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület Évkönyve, 1895. 9–14.

²¹⁵ MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1908, V. tétel, 2650/1907.

²¹⁶ Uo.

²¹⁷ Uo.

A Sáros vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület²¹⁸ 1907. augusztus 14-én tartotta alakuló ülését.²¹⁹ A megnyitó beszédet a főispán tartotta, aki „*aggódó szemmel mutat rá azon vármegyénkben újabb időben mindinkább tért hódító nemzetiségi mozgalmakra, amelyeknek megfékezése és lehetetlenné tétele ezen vármegye közönségének első hazafias kötelességét képezi*”.²²⁰ Az Egyesületet a nemzetiségi törekvések megfékezésére kívánták létrehozni: az SMKE fő célja egy hazafias szellemben, keleti szlovák nyelven írt lap létesítése és terjesztése. A közgyűlésen létrehozták a *Naša Zastava* szerkesztőségét és annak ideiglenes bíráló és ellenőrző bizottságát. Az Egyesület alapszabálya a magyar állameszme megerősítését tűzte ki céljaként. „*E célból az egyesület a Felvidék s elsősorban Sáros vármegye tót ajkú polgárai között a hazafias szellem ápolása és fejlesztése a magyar nyelv – mint az állam nyelvismeretének fejlesztése – megfelelő intézmények, olvasmányok, felolvasások által tót ajkú lakosaink között a kulturális és közgazdasági fejlődésének előmozdítása.*”²²¹

Dessewffy István 1918-ban hozzátette, hogy – a magyar érzés fenntartásán túl – a végső cél a szlovák népesség minél gyorsabb megtanítása a magyar nyelvre. „*Ne nevezzük ezt az akciót magyarosításnak. [...] Hiszen senki sem gondol arra, hogy nemzetiségeink anyanyelvüket elfelejtsék, ám használják azt továbbra is mint eddig a közbeszédben, templomban, sőt, ha akarják a hivatalok előtt is, de tanulják meg saját jól felfogott érdekükben a magyar nyelvet is, amelyre az életben annyi szükségük van.*”²²²

Korábban említettem már, hogy Sáros vármegye főispánja kérte Wekerle Sándor miniszterelnököt, hogy a hazafias keleti szlovák nyelvű sajtót kiterjeszthesse a szomszédos

²¹⁸ Az egyesület alapító tagjai voltak: Ardó Alfréd földbérlő; Baán Achilles dr. kir. közjegyző; Bánó Aladár vm. főjegyző; Bánó Árpád főszolgabíró; Bánó Dezső dr. vm. IV. oszt. aljegyző; Berzeviczy Elek vm. I. oszt. aljegyző; Berzeviczy Rezső főszolgabíró; Berzeviczy Szilárd ny. kir. törvényszéki bíró; Bielek László műalmi igazgató; Bornemisza Lajos földbirtokos; Brühl Menyhért róm. katolikus prépost; Bujanovics Gyula földbirtokos; Dessewffy Ferencz ny. vasúti felügyelő; Dessewffy István dr. vm. III. oszt. aljegyző; Dobay Béla vm. II. oszt. aljegyző; Dobay Zsigmond dr. vm. tiszti ügyész; Dvortsák Győző vm. levéltárnok; Egerer Ferenc főszolgabíró; Engländer Emil dr. ügyvéd; Ferbstein Márk dr. vm. tiszti főorvos; Fest Lajos ügyvéd; Füzy Alajos nyug. uradalmi főerdész; Gallotsik István szolgabíró; Hartmann Samu dr. járásorvos; Hedry Géza földbirtokos; Hodossy Imre dr.; Horovotz Simon dr. jogakadémiai tanár; Klauszer Kálmán ifj. szolgabíró; Kolosy Miklós kir. járásbíró; König Sándor ny. Duna-gőzhajózási felügyelő; Kósch Árpád könyvnyomda-tulajdonos; Kőszeghy Ádám főszolgabíró; Kőszeghy József földbirtokos; Kovács József; Kovaliczky Kornél görögkatolikus nagyprépost; Krayzell Aladár Eperjes polgármestere; Kubinyi Albert földbirtokos; Kurimszki János róm. katolikus lelkész; Langsch Róbert körjegyző; Martényi Andor róm. katolikus esperes; Meliorisz Kálmán id. és ifj. földbirtokos; Nádaskay Sándor városi pénztárnok; Péchy Oszkár vm. árvaszéki ülnök; Péchy Zsigmond országgyűlési képviselő; Piller Kálmán földbirtokos; Propper Adolf ügyvéd; Répássy György görögkatolikus kanonok; Roskoványi Miklós ny. főszolgabíró; Sallai Mátyás róm. katolikus lelkész; Semsey Boldizsár főispán; Semsey Ottó vm. útibiztos; Sztankay László ny. kir. telekkönyvvezető; VILLECZ János vm. árvaszéki ülnök; Zsebráczi Géza róm. katolikus lelkész.

²¹⁹ Szeghy-Gayer Veronika: Slovjacké regionálne hnutie v rokoch 1907–1918. *Mesto a dejiny*, 2014/2. 68–83.

²²⁰ ŠA PO, fond Uhorský vzdělávací spolek Šarišskej župy (Sárosvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület = SMKE), 1907–1912, I. doboz, 14/I/1907.

²²¹ MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1908, V. tétel, 2650/1907. sz.

²²² Dessewffy István: *Kultúr feladatok...* i. m. 8.

vármegyékre. Ehhez Wekerle megadta az engedélyt, azzal a feltétellel, hogy egyeztessen Szepes, Zemplén és Abaúj-Torna vármegye főispánjaival. „*Miniszterelnök úr rendeletében tudomásomra adja, miszerint egyidejűleg utasította Zemplén és Szepes vármegye főispánjait is, hogy egyöntetű eljárás céljából velem érintkezésbe lépjenek.*”²²³

Semsey a főispánoknak küldött levelében felhívta a figyelmet szlovák nemzeti mozgalom megjelenésére és annak „káros hatására” az északkelet-magyarországi vármegyék szlovák lakosságára. Pozitívnak és közhasznúnak nevezte a nép hazafias érzéseinek fejlesztésére szánt lapot, mivel „*népünk mindazt feltalálja, ami reá nézve hasznos is, ami őt érdekli, melyből értesülést szerezhet azon hivatalos szabályozásokról, intézkedésekről, pályázatokról, tárgyalásokról stb., amelyek megtudása reá nézve bizonyos érdekekkel, sokszor anyagi haszonnal vagy anyagi kár mellőzésével is jár.*”²²⁴ Felkérte a főispánokat, hogy hívják fel a vármegyei hivatalnokokat, tisztviselőket figyelmét a közművelődési egyesület taggyűjtő íveire, illetve, hogy megyénként három megbízható személyt jelöljenek ki, akik a vármegye fontosabb eseményeiről, szabályzatairól írásokat küldenek a *Naša Zastava* számára.

Zemplén vármegye főispánja, Meczner Gyula legmélyebb támogatásáról biztosította Semsey Boldizsárt. Ugyanakkor Meczner jelezte, hogy vármegyéjének már van „magyarosító” egyesülete,²²⁵ amelyet a vármegyei közművelődési alaphól tartanak fenn. Kiemelte, hogy Zemplénben teljes nyugalom van nemzetiségi vonalon, a papság és a tanítók hazafias eszme iránti lojalitásuknak adnak hangot. Ugyanakkor jelezte, hogy a Sárossal szomszédos Nagymihályi járásba megkíséreltek „*izgató tót nyelvű lapot becsempészni.*”²²⁶ A fenti okok miatt a sárosi kultúregyesületet nem támogatta, de a hazafias irányú szlovák nyelvű lap megjelentetését helyeselte. Végül jelezte, hogy a főszolgabírókat utasította, jelöljék ki a legalkalmasabb egyéneket járásaikból, akik az új eperjesi szlovják lapnak a levelezői lehetnek.²²⁷

Szepes vármegyéből rövidebb válasz érkezett. Itt a vármegyei gyűlés hozott határozatot a *Naša Zastava* támogatásáról. „*Tudatában annak a nagyfontosságú feladatnak, melyet magyar nemzeti szempontból a megindítandó lap megoldani hivatva lesz, a törvényhatósági bizottság teljes erkölcsi támogatásában kívánja részesíteni e mozgalmat és felhívja a vármegye közönségét [...] hazafias odaadással karolja fel és támogassa.*”²²⁸

²²³ Semsey Boldizsár főispán levele ifj. Andrássy Gyula belügyminiszternek 1907. augusztus 21. MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1908, V. tétel, 2650/1907. sz.

²²⁴ Uo.

²²⁵ ŠA PO, SMKE, I. doboz, 10/I 1907. sz.

²²⁶ Uo.

²²⁷ Uo.

²²⁸ Uo. 10947/1907. sz.

Az utolsó érintett vármegye, Abaúj-Torna esetében viszont nem talált komoly támogatásra a sárosi kezdeményezés. Semsey itt Puky Endre alispánnak írt levelet, és a kiadandó lapról csak a megindításának hónapjában adott hírt az alispánnak. Semsey arról ír, miért is kellett elindítani a lapot: „[...] ellensúlyozza a tót nemzetiségi táborok hazafiatlan törekvéseit. [...] inkább ellenőrizni kívánjuk a népet és betöltjük a lapot oly anyaggal, amely éretlen köznépünket, amely politikailag inkább érdeklí.”²²⁹ Puky válaszában „előre gondoskodásnak” nevezte az új lapot, mivel szerinte vármegyéjében ismeretlenek a szlovák nemzeti mozgalom törekvései. Megígérte, hogy a lap terjesztésével megbízza a vármegye kultúregyesületét és néhány számot a maga részére is kért.

Összegezve, a három vármegye közül a szlovák nemzeti mozgalom törekvései Zemplént érintették erősebben, Szepes vármegyében főleg az Iglói járásban jelentkeztek. Mindhárom vármegye vezetői támogatásukról biztosították Sáros vármegye főispánjának kezdeményezését és akcióját.

A vármegyék vezetőin túl Semsey utasításokkal látta el Sáros vármegye polgármestereit és főszolgabíróit is. A polgármestereknek küldött utasításában kérte, hogy a városuk lakói közül jelöljék ki azon személyeket, akik lojálisak és alkalmasak a *Naša Zastava* terjesztésére a lakosság körében. Kérte, hogy küldjék meg ezeknek a személyeknek a cím- és lakjegyzékét. A főszolgabíróknak szánt levelében konkrétabb, a szlovák nemzeti mozgalomhoz kapcsolódó kérdésekre várt választ a főispán. A vármegyei apparátus személyeinek, valamint a körjegyzőknek a lakhelyét kérte, az egyes járásokban pedig a vidéki értelmiségiek, mint például a lelkészek, kántorok, tanítók, illetve az iparosok, kereskedők címét, ahová mint megbízható személyeknek küldhetik a *Naša Zastava*-t és akiktől a főispán elvárta az újság terjesztését, illetve a nép megnyerését az újság számára.²³⁰

A sárosi főispán szükségesnek érezte azoknak a községeknek a megnevezését, ahol a kezdeményezés várhatóan nehézségekbe ütközik, vagyis amelyekben a „pánszláv” lapok már tért nyertek. Ezért kérte a községek körjegyzőinek és a bírónak a megnevezését, hogy ilyen esetben ezek a tisztviselők erélyesebben lépjenek majd fel. A lapot elutasító községek mellett azoknak a településeknek a megnevezését is kérte, amelyekbe „teljesen megbízható kézbe, egy címkötés alatt több lap küldhető, aki ezután a lapokat a megfelelő kézhez juttatja”.²³¹

²²⁹ Uo. 22/I.1907. sz.

²³⁰ Bizalmas levél Sáros vármegye főispánjától a vármegye járásainak főszolgabíróihoz. Uo. 1–28. 16. szám, 1907. biz.

²³¹ Uo.

Semsey a főszerkesztőkkel általános utasításban közölte, hogy a lap a megindulás pillanatában ingyenes lesz, illetve a fő hangsúlyt azon településekre és egyénekre helyezik, ahol a szlovák nemzeti mozgalom járatták ellenzéki lapjait.

III.4.3. A *Naša Zastava* megindulása és működése

Korábban említésre került, hogy az 1907 augusztusában megtartott alapító közgyűlésen az SMKE tagjai elfogadták és támogatták a *Naša Zastava* megindítását. Az említett újság elindításának megszervezése már 1907 áprilisában megkezdődött. Ekkor körvonalazódott az újság rovatainak szerkezete és tartalma, amelyeket Dessewffy István dolgozott ki és mutatott be a miniszterelnöknek címzett levelében. Dessewffy egy évben 52 szám megjelenésével számolt. Az újságot nyári, téli és ünnepi lapszámokra osztotta. Az ünnepi számok (húsvét, pünkösd és karácsony) 12 oldalasak, a 20 téli szám 8 oldalas, a nyári hónapokban megjelent lapszámok pedig 6 oldalasok voltak.²³²

Ekkor már el volt döntve, hogy az újság sárosi dialektusban fog megjelenni. Erről a nyelvről bővebb felvilágosítást Dessewffy István az 1907 szeptemberében megküldött munkaprogramban nyújtott a miniszterelnöknek. Az elismert szlovák nyelvésznek, Czambel Samunak 1906-ban kiadott munkájára hivatkozott.²³³ Ebben Czambel kiemelte, hogy Sáros vármegyében, és általában az északkeleti vármegyékben „[...] az eredeti tiszta tót nyelvtől erősen elütő dialektust használ a tót nyelvű lakosság [...] tiszta tót nyelvű beszédnek vagy írásnak számtalan szavát és szójárását egyáltalán nem érti, sőt számos szónak teljesen más az értelme a tiszta tótban s megint más a sárosi tótban”.²³⁴ Dessewffy hangsúlyozta, hogy a „keleti szlovák” dialektusnak a „sárosi szlovák” elnevezést adja, mert az öt északkelet-magyarországi vármegyében (Szepes, Sáros, Abaúj-Torna, Zemplén és Ung) „a vychodoslovenski dialektusnak nyelv és népfaji középpontja Sáros és annak fővárosa székhelye Eperjes. Czambel például azt mondja Eperjes környékén beszélt beszéd, amely példa minta az egész kelet szlovák

²³² Dessewffy István levele Wekerle Sándor miniszterelnökhöz. 1907. április. 2. MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1908, V. tétel, 2650/1907. Vö. ŠA PO, SMKE, 1. doboz, 22/I.1907. sz.

²³³ Czambel, Samuel: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. odd., I. čiastka: Východoslovenské nárečie*. Turčiansky Sv. Martin, 1906. A szlovák és magyar nyelvészek közül sokan foglalkoztak és foglalkoznak a keleti szlovák nyelv történetével. A magyar szlavisták közül lásd Király Péter: *Maďarské a nemecké slová vo východoslovenských a ukrajinských nárečiach východného Slovenska*. *Studia Russica*, XXIII, 2009. 55–80.

²³⁴ A szerkesztendő hazafias lap munkaprogramja. MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 4917/1907. sz.

részen.”²³⁵ Kiemeli Dessewffy, hogy „[...] a sárosi nyelvnek irodalma nincsen. S miért nincsen? Azért, mert sárosi tót intelligencia nincsen. Saját irodalma csak annak a népnek lehet, amelynek saját intelligenciája van.”²³⁶ Vagyis legfontosabb feladatnak a helyi értelmiség egységbe szervezését és majd irodalmi művek megalkotását tartotta.

„A lap célja oly sajtóprogramot adni népünk kezébe, [...] felébressze és fejlessze bennük a magyar haza szeretetét, s ekképpen segítséget nyújtson sajnós fölötté megfogyatkozott vidéki intelligenciánknak nemzeti munkájában [...].”²³⁷ A használandó nyelv alapjának és mintanyelvtanának két forrást jelölt meg Dessewffy. Az első forrás az Urbán Adolf által Eperjesen 1875-ben kiadott *Sárosi tót nyelvtan vázolata* című munka. Ez inkább a kereteket adta meg, a mintát a nyelv nyelvtanának működéséhez. A munka felhasználhatóságát csökkentette, hogy régen került kidolgozásra. Ennél fontosabbnak és követendőnek tekintette a második forrását, ami nem volt más, mint az 1901-ben Amerikában alapított *Šlobedni Orel* című újság és annak helyesírása: „a sárosi közönségnek is már bemutatott, határozottan életképesnek bizonyult nyelvjárással fogjuk mi a mi megindítandó lapunkat megjelenteni [...]”.²³⁸

A lap filozófiáját Dessewffy István mint felelős főszerkesztő 1918-ban visszatekintőleg így foglalta össze: „Lapunk sohasem üzött pártpolitikát. [...] Az volt a nézetünk, hogy népünk elég érett arra, hogy maga is belássa, hogy boldog, megelégedett jövője csak akkor lehet, ha magyar népnek hű testvére marad.”²³⁹

Wekerlének írott levelében Dessewffy részletesen kitért a *Naša Zastava* rovatainak bemutatására. A vezércikkek valamely országos politikai, helyiérdekű vagy közgazdasági kérdést tárgyalták, elsősorban a nép érdekében hozott törvényeket vagy egyéb intézkedéseket. Mellőzni próbálták a nemzetiségi kérdést érintő témákat mindaddig, ameddig nem erősödik meg a népnek a lappal szembeni bizalma. A tárcarovatban magyar írók (pl. Jókai Mór Mikszáth Kálmán) regényei szerepeltek fordításban vagy helyi vonatkozású szépirodalmi munkákat közöltek.²⁴⁰ A történelmi rovatban a magyar történelemből vett rövid népies ismertetések,

²³⁵ Uo.

²³⁶ Uo.

²³⁷ Uo.

²³⁸ Uo.

²³⁹ Dessewffy István: *Kultúr feladatok...* i. m. 8–9. Vö. Ábrahám Barna: *Megmaradni vagy beolvadni? A szlovákság polgárosodása a 19. század második felében.* Kalligram Kiadó, Pozsony, 2016. 113–116.

²⁴⁰ Semsey Boldizsár levélben kereste fel Mikszáth Kálmánt a tervezett kelet szlovák lap kapcsán. A levélben Semsey bemutatta Mikszáthnak a megindítandó akció lényegét. Jelezte az irányítása alatt létrehozandó Sáros vármegyei Magyar Közművelődés Egyesület célját: a vármegye szlovák lakosságának hazafias, sárosi dialektusban írt lapot adjon ki. Megkérte Mikszáthot, hogy „humoros munkáidat tót fordításban lapunkban közölhessük”. Mikszáth Kálmán válaszlevelében örömmel fogadta a felkeresést és támogatta Semsey „hazafias” akcióját. „[...] a legnagyobb örömmel engedem meg, hogy munkám közül bármelyiket közölje a hazafias tót lap mindaddig még a helyes nemzeti célokat szolgálja.” SA PO, SMKE 1. doboz, 1-28. 11/I.1907. sz.

leírások kaptak helyet, különös tekintettel a helyi vonatkozásokra vagy valamely országos jelentőségű eseményre.

Ami érdekes, hogy már ekkor bekerült az újságba az Amerikával kapcsolatos rovat. Ebben saját megbízott tudósítók tollából az amerikai szlovákok életéről szerepeltek cikkek, mert a szerkesztőség úgy gondolta, hogy ezeket az írásokat a kivándorlás ellen lehet felhasználni. Az újdonságok rovat célja a vármegyei hírszolgáltatás volt, különös tekintettel olyan eseményekre, amelyek a népet érdekelhették. Az induláskor további rovatokat is terveztek: humoros, közgazdasági és állategészségügyi, közigazgatási és ismeretterjesztő, vallásos írások mellett a szerkesztői üzeneteknek is önálló rovatot szántak.²⁴¹

A *Naša Zastava* 1907. október 27-én jelent meg először, tekintélyt parancsoló 2 500 példányban. A lap felelős főszerkesztője Dessewffy István volt, a helyettes főszerkesztő Zsebráczy Géza, a főmunkatársak pedig Liptay Lajos²⁴² és Repák Jenő²⁴³ voltak.²⁴⁴ Sároson²⁴⁵ kívül Szepesből²⁴⁶ és Zemplénből is voltak a lapnak tudósítói, mindegyik vármegyéből három-három fő. A lap megindításához és teljes működése alatt a magyar állam évente 20 000 korona segélytámogatást nyújtott.²⁴⁷

Semsey az első szám megjelenését követően levélben utasította a vármegye járásainak fősolgabírokat, hogy „szíveskedjenek közjegyzőként és községeként állandóan megfigyelni és megfigyeltetni a *Naša Zastava* hatását népre. Különös gonddal szíveskedjen, oly községekre és egyénekre fordítani, ahová pánszláv lapok sűrűben járnak, mert kétségtelen, hogy oly helyeken a pánszlávizmus hiú tanai inkább vertek gyökeret.”²⁴⁸

²⁴¹ MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1908, V. tétel, 2650/1907.

²⁴² Liptai (Liptay) Eudovít: író, tanár – 1898–1918 között a szlovák nyelv tanára az eperjesi evangélikus teológián és kollégiumban, evangélikus lelkész, 1910–1926 között eperjesi alesperes, 1926 után Magyarországon élt. A sárosi nyelvi szeparatizmus híve. Népművelő cikkeket írt a *Naša zastava* című lapba. Miután Magyarországra távozott, csehszlovákellenes tevékenységet folytatott. Művei: *Mravné rozpravki zos naukami [Erkölcös mesék tanulságokkal]*. Eperjes, 1912; *Učebná knižka náboženstva evangelicko-ausburkeho vyznaňa [Az augsburgi evangélikus hitvallás tankönyve]*. Eperjes, 1915. Lefordította Jókai Mór *Kétszarvú ember* c. művét (*Dvojrohový človek*. Eperjes, 1917). Ezek sárosi nyelvjárásban jelentek meg. *Slovenský biografický slovník*. III. K–L. Matica slovenská, Martin, 1989. 413.

²⁴³ Repák Jenő (Mátyáska, 1872. febr. 27. – Eperjes, 1910. nov. 9.) – görögkatolikus tanfelügyelő. <http://lexikon.katolikus.hu/R/Repák.html> (letöltve: 2020-03-01)

²⁴⁴ ŠA PO, SMKE, 1. doboz, 21/I/1907. sz.

²⁴⁵ Sárosból Sztankay László, Wiek Béla és Honódy Gyula. Uo. 21/I/1907. és 22/I/1907. sz.

²⁴⁶ Szepesből Handlovics Kálmán (lőcsei lakos, város aljegyzője), Koronai József (római katolikus tanító, poprádi lakos), Rácz Gyula (római katolikus plébános) Uo. 31/1907. biz.

²⁴⁷ Fennmaradt az iratok között a lap működéséhez szükséges költségszámítás. 4 000 példány előállítására 10 914 korona, hírlapbélyegre 4 160, irodabérletre 300, takarításra 120, fűtésre 100, világításra 70, főszerkesztő díjazására 1 200, fordítói és írónoki munkára 1 500 korona. A munkatársak díjazására 1 400, az előre nem látott kiadásokra pedig 235 koronát terveztek. Ez összesen 20 000 korona. MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1908, V. tétel, 2650/1907.

²⁴⁸ A főispán ezenkívül az alábbi két kérdésre várt választ: „Milyen fogadtatásban részesült a *Naša Zastava* általánosságban és különösen oly községekben, ahová pánszláv lapok sűrűben küldetnek?”, „A *Naša Zastava* tartalmára van-e kifogás?” ŠA PO, SMKE, 1. doboz, 2/30-43. 30/I.1907. sz.

Kőszeghy Ádám főszolgabíró jelentése szerint a Bártfai járásban a lapot szívesen fogadták, és arról is írt, hogy a pánszláv lapokat, köztük a *Slovenský týždenník*-et visszaküldik. Kőszeghy jelezte, hogy a közjegyzőkön keresztül igyekszik majd a többi szlovák nyelvű sajtóanyagot is kiszorítani a járásából.²⁴⁹

A Székcsoói járás főszolgabírója szintén pozitív fogadtatásról írt, de megjegyezte, hogy előfizetők nem igazán jelentkeztek. Ennek okaként annyit írt, hogy „*népünk legnagyobb része idegenkedik attól, ami pénzbe kerül, legyen az bármely csekély összeg*”.²⁵⁰ Eredményesnek tekinti, hogy sok községben sikerült a pánszláv lapokat háttérbe szorítani, vagy annak terjesztését megszüntetni, viszont hangsúlyozza, hogy például Bucslón „*a lakosok a pánszláv lapokhoz még mindig görcsösen ragaszkodnak, de mi ennek az oka és honnan ered az ez irányú befolyás, kipuhatolnom nem sikerült*”.²⁵¹ Ezenkívül arról is beszámolt, hogy a raszlaviciai körjegyzőség egyes községeiben a *Naša Zastava* terjesztése akadályokba ütközött, mert a helyi római katolikus lelkész a *Krest'an* című katolikus lapot járhatja és mellőzi a *Naša Zastava*-t.

Látható, hogy az egyes községekben a véleményformáló szerep, az egyes lapok terjesztése vagy mellőzése sokban függött a néppel szorosabb kapcsolatot ápoló egyházi személyek véleményétől, felfogásától.

A Sirokai és a Tapolyi járás főszolgabírái szintén a *Naša Zastava* pozitív fogadtatásáról írtak a főispánnak. Előbbi járásban a jelentés szerint a „pánszlávizmus”, vagyis a szlovák nacionalista eszmék csirájukban már jelen voltak, és ezek elfojtásában az új lap pozitív hatását remélte a járás főszolgabírója. A Tapolyi járásban, ahol eleve aktívabbak voltak a szlovák nemzeti agitátorok, a főszolgabíró a közjegyzőkkel és a magyarbarát járási tisztviselőkkel igyekezett a „pánszláv” lapok visszaküldését és terjesztését elősegíteni.²⁵²

A Lemesi járásból, amely a vármegye legdélibb járása volt és szomszédos Abaúj-Torna vármegyével, a főispán teljesen más jellegű visszajelzést kapott a járás főszolgabírójától. „*[...] járásomban a lap a legkedvezőbben fogadtatott és mindenütt úgy az intelligenciánál, mint a köznépnél általános tetszésnek örvend. Már eddig is számos előfizetés történt és még sok előfizetés remélhető [...] olyanok is előfizettek a lapra, kiknek eddig pánszláv lap járt.*” A lemeszi főszolgabíró ugyanakkor felvetette az olvasóktól kapott visszajelzések alapján, hogy

²⁴⁹ A Makovicai járás főszolgabírójának jelentése a *Naša Zastava* fogadtatásáról. ŠA PO, SMKE, 1. doboz, 30-43. 21/1907 eln.

²⁵⁰ Székcsoói járás főszolgabírójának jelentése a *Naša Zastava* fogadtatása kapcsán. ŠA PO, SMKE, 1. doboz.

²⁵¹ Uo.

²⁵² A Tapolyi járás főszolgabírójának levele. ŠA PO, SMKE, 1. doboz, 30-43 11/1907. eln. szám. A Sirokai járás főszolgabírójának levele. Uo.

lapban az új törvények, a kormány- és a vármegyei rendeletek, amelyek a népet is érintik, magyarázat formájában is jelenjenek meg.²⁵³

Láthatjuk a visszajelzésekből, hogy a vármegye járásainak olvasni tudó rétege a hivatalos jelentések szerint mindenhol pozitívan fogadta a főispán kezdeményezését és igyekeztek ezt az akciót sikeresebbé tenni. Ugyanakkor az is látszik, hogy voltak olyan járasok, ahol a szlovák nemzeti célok, agitációk már megjelentek és hatottak a járasok szlovák nemzetiségű olvasóközönségére. Végül azt is megállapíthatjuk, hogy a vármegyék és a főszołgabírói járasok tisztviselői hivataluknál fogva is igyekeztek terjeszteni a keleti szlovák öntudatot és közben elősegíteni a magyar asszimilációs politikát úgy, hogy próbáltak fellépni és hatalmuknál fogva elnyomni a szlovák nemzeti gondolatokat.

Próbáljuk meg az előzőekben leírt pozitív hatásokat nem csak a főszołgabírói jelentésekkel alátámasztani. Szerencsére Eperjesen négy év, Budapesten két teljes év fennmaradt a *Naša Zastava* előfizetői kimutatásaiból. A lap 1907 októberében 2 500 példányszámban jelent meg és 1 929 címre küldték el a vármegyén belül, 48 példányt pedig a vármegyén kívülre. Ezenkívül 523 számot helyeztek el a vármegyén belüli terjesztők közvetítésével.²⁵⁴ 1907-ben a 10. szám már 4 200 példányban jelent meg, majdnem megduplázva az indulási példányszámot.²⁵⁵ Az 1908-as év első számára 2 743 példányban volt előfizetés. Ekkor a lapra új előfizetőként 979 megrendelő fizetett elő. Ebből Sáros vármegyében 917, Szepes vármegyéből 22, Zemplén vármegyében 14, Abaúj-Torna vármegyében 15, más megyékben összesen 11 példányt értékesítettek.²⁵⁶ Terjesztés útján 1 578 példányt adtak el. Ez mindösszesen 5 300 példányt jelentett.

Egy évvel később, az 1909. január 30-ai adatok szerint 247 példányt adtak ki mutatványszámként. Ekkor a lap 4 792 előfizetővel rendelkezett. Az utóbbi adatból Sáros megyében 2 432, Szepes vármegyében 1 272, Zemplénben 888, Abaúj-Torna vármegyében 120, a többi vármegyében 53, Amerikában pedig 28 példánnyal nőtt az eladott lapok száma. Ezenkívül közel 1 000 példány került eladásra terjesztők révén. Mindez azt jelenti, hogy hozzávetőleg 6 000 példány kelt el egy lapszámból. A későbbi évekre vonatkozóan is

²⁵³ Lemesi járás főszołgabírójának levele. ŠA PO, SMKE, 1. doboz. 26/1907. eln. szám.

²⁵⁴ MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1908, V. tétel, 586/1909.

²⁵⁵ Költségvetés az 1908-as évben. Uo. ŠA PO, SMKE, 1. doboz, 3. sz. Vö. MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1908, V. tétel, 586/1909. sz.

²⁵⁶ Semsey Boldizsár levéltervezete Wekerle miniszterelnökhöz és ifj. Andrássy Gyula belügyminiszterhez. Eperjes, 1908. április 2. ŠA PO, UVŠŽ, 1. doboz, 3. sz.; MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1908, V. tétel, 586/1909.

elmondhatjuk, hogy a *Naša Zastava* átlagosan 6 000 példányban jelent meg. Ha lehet hinni Dessewffy Istvánnak, akkor 1918-ban a példányszám a 8 000-et is elérte.²⁵⁷

²⁵⁷ Dessewffy István: *Kultúr feladatok...* i. m. 8.

IV. Utópia vagy kármentés? Jászi és a Károlyi-kormány nemzetiségi politikája

IV.1. A wilsonizmus adaptációja Jászi Oszkárnál

Az első világháború harmadik évében, 1917-ben az antant hatalmak közép-európai hadicéljai közt a Habsburg Monarchia belső átalakításának, föderalizálásának célját fokozatosan a dunai térség radikális átrendezésének – a nemzeti kisállamok kialakítását szorgalmazó törekvések – nagyhatalmi mérlegelése, majd támogatása váltotta fel. Ausztria-Magyarország sorsát végérvényesen az a fordulatot döntötte el, amely az Egyesült Államok politikáját Woodrow Wilson elnök és Robert Lansing államtitkár 1918. júniusi állásfoglalása alapján – a francia és a brit álláspontot követve – a Monarchia felszámolását megkerülhetetlennek tartotta a világháború eredményes befejezése és a tartós béke megteremtése érdekében.²⁵⁸

Az egyetemes békevágyat a kor legdivatosabb ideológiája a Woodrow Wilson amerikai elnök nevéből képzett wilsonizmus és azt a világ számára jelképező 14 pont testesítette meg. Mindenki mást tartott fontosnak a Wilson-i programból. A Monarchia szlávjai a nemzeti önrendelkezés jelszavát skandálták, a központi hatalmaknál pedig a titkos diplomácia eltörlését, a népek szövetségét és főként a győzelem nélküli békét látszott ígérni.

A 14 pontba foglalt radikális békeprogramot, az önrendelkezés gondolatát és a Népszövetség propagandisztikus hatását Wilson elnök először 1916. május 27-én tesztelte nyilvánosan, amikor „A Béke Kikényszerítésének Ligája” meghívására az elnök beszédet mondott. Miután kifejtette az angolszász liberalizmus klasszikus tételét – a morális arisztokratizmus, a „gentleman’s agreement” társadalomformáló filozófiáját –, erre építve azt állította, hogy a nemzetek magatartásának ugyanazon becsületkódex alapján kell viselkedniük, mint az egyéneknek. Három alapvető dologban hiszek, mondta az elnök: először „*minden nép szabadon megválaszthatja azt, hogy milyen szuverenitás alatt akar élni*”; másodsor „*minden kis államnak joga van szuverenitásának és területének ama tiszteletére, amelyet a nagyok*

²⁵⁸ Az amerikai álláspont módosulásának okairól és jelentőségéről, valamint T. G. Masaryknak, a külföldi Csehszlovák Nemzeti Tanács elnökének 1918 tavaszi washingtoni tárgyalásairól és azok összefüggéseiről részletesen lásd Kovtun, Jiří: *Masarykiv triumf. Příběh konce velké války*. Odeon, Praha, 1991. 342–367.; Ádám Magda: Egy amerikai terv Közép-Európáról, 1918. *História*, 1987/9. 4. A csehszlovák emigráns Nemzeti Tanács és kormány nagyhatalmi támogatottságának összefüggéseiről lásd Szarka László: Egy XX. századi államalapító emlékiratai. In: T. G. Masaryk: *A világforradalom 1914–1918*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990. 429–465.

maguknak követelnek”; harmadszor „a világnak joga van a békére, amelynek akadályja az agresszió, valamint a népek és nemzetek jogának semmibe vétele”.²⁵⁹

A Wilson-i pacifizmus voltaképpen a liberalizmus kiteljesedése lett volna. Az Osztrák–Magyar Monarchia két felében pedig a nemzetiségi különválasztási törekvések felerősödése jelezte a régi világ végének közeledtét. A belső – kulturális autonómiákra épülő vagy föderációs, illetve konföderációs – megoldási lehetőségek esélyét nem csak az érintett birodalmak belső etnikai-nemzetiségi viszállyai, ambíciói csökkentették, maguk a győztesek sem kívánták a megegyezéssel békét.

Megjegyzendő, hogy Wilson 14 pontja ugyan alapvetően a nagy és kis nemzetek politikai szabadsága biztosításának hangsúlyozásával elvben még nem zárta ki azt, hogy a létező birodalmak demokratikus átalakítása legyen az ehhez vezető út. A 10. pont – Monarchia népeinek jövőjével kapcsolatos – megfogalmazásának tényleges tartalmáról máig különböző értelmezésekkel találkozhatunk: „*Ausztria-Magyarország népei részére, amelyeknek helyét a nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni az önálló fejlődés leghatékosabb lehetőségét.*”²⁶⁰ Már a kortársak is saját érdekeik, belátásuk szerint hol a Monarchia reformjának, hol meg felosztásának meghirdetését látták benne.²⁶¹

Tény, hogy Wilson 1918 januárjában inkább csak a világháború utáni világrend általános elveit, nem pedig az amerikai békecélokat, még kevésbé a tételes határváltozásokat kívánta meghirdetni beszédében. Mindenesetre Wilson 1918 tavaszáig reménykedett abban, hogy a dunai térségben sikerül olyan föderációs megoldást kialakítani, amely az itt élő nemzetek autonómiáját képes lesz egybehangolni a regionális együttműködés multinacionális kereteinek fenntartásával.²⁶²

A wilsonizmus azzal együtt, hogy a nemzeti önrendelkezés ideálisan elképzelt demokratikus világrendjét vizionálta, az utolsó háborús évek és a békekonferencia gyakorlatában a radikalizálódott nemzet- és államépítő nacionalizmusok területi igényeit erősítette fel. Pár évvel később viszont már a versailles-i rendszert megváltoztatni kívánó revíziós és irredenta körök számára kínálta a legmagasabb rangú hivatkozási lehetőséget. A wilsonizmus lényegi elemeként kezelt nemzeti önrendelkezési elv a valóságban inkább csak a

²⁵⁹ Bretter Zoltán: 14. *Exsymposium*, 2013/84. 22–33.

²⁶⁰ Halmosy Dénes (szerk.): *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 22–24.

²⁶¹ Glant Tibor: *Kettős tükörben: Magyarország helye az amerikai közvéleményben és külpolitikában az első világháború idején*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2008. 60–77.; Glant Tibor: A 14 pont története és mítosza. *Külügyi Szemle*, 2009/4. 84–99.

²⁶² Miller Unterberger, Betty: Self-Determination – The wilsonian response: principles and practice. *Encyclopedia of the American Foreign Relations*. <http://www.americanforeignrelations.com/O-W/Self-Determination-The-wilsonian-response-principles-and-practice.html#ixzz4tQhBQcsC> (letöltve: 2020-03-01)

békecélok indoklását, legitimálását szolgálta. Alkalmazásának mérlegét Bibó István a következőképp vonta meg az 1918–1920-ban kialakult nemzetállami Közép-Európa vonatkozóan: *„Az új rendezés tehát saját alapelveihez viszonyítva lényegesen diszharmonikusabb volt, mint a régi monarchikus-feudális legitimitás rendszere a maga virágkorában. Ezért töltötték ki a két világháború közötti időszakot az önrendelkezési jog helyes vagy helytelen alkalmazása körüli végeláthatatlan rekriminációk s a minden változtatást elutasító status quo hatalmak és az örökös dinamizmust hirdető határrevíziós hatalmak terméketlen vitái. Az e problémákból származó indulatok feszítőereje lényeges tényező volt azoknak a hisztérikus mozgalmaknak a létrejövetelében, melyek többek között Hitlert hatalomra juttatták, aki először úgy lépett fel, mint az önrendelkezési elv elmaradt alkalmazásának számonkérője, utóbb pedig mint mindennemű önrendelkezési jog sírásója.”*²⁶³

Bibó még érdekesebben fogalmazza meg az önrendelkezés fogalmi kereteit, hiszen ez a fogalom sosem került kibontásra a „győztesek” részéről. Az elmondottak alapján a győztes és a vesztes fél is saját helyzetéből kiindulva értelmezte azt és töltötte meg politikai gyakorlattal. *„Az önrendelkezés lényegében az embercsoportoknak nemzetekké alakulására, nemzetállam alakítására irányuló jogát mondja ki, ezzel kapcsolatos igényeit és követeléseit szítja fel, amivel indítást és tápot ad a nacionalizmus haladást gátló, agresszív, elnyomó és háborúkelető ideológiája számára [...]”*²⁶⁴

Jászi Oszkár 1918 nyarán a „feudalista Európával” szemben „pánamerikanizmust” hirdetett Wilson szellemében: *„Minél szélesebb körű gazdasági forgalom és szellemi érintkezés, minél teljesebb kölcsönös megértés és érdekszolidaritás; annál inkább megéri Pán-Amerika eszméje.”* Wilson népszövetségi koncepciója mellé Jászi a Dunai Egyesült Államok gondolatát helyezte. Olyan szövetségi birodalom megteremtésében látta 1918 tavaszán a kiutat, amely hasonlított volna az Egyesült Államokra. Ez a Kossuthig visszanyúló, az adott helyzetben azonban teljességgel irreális elképzelés, amint azt Hatos Pál meggyőzően kifejti, a Németország és Oroszország közti kismemzeti térben olyan lehetőségeket biztosíthatott volna, mint Amerika esetében, például a szabadkereskedelem érvényesülését, a béke helyreállítását, a nemzetek egyenjogúságát.²⁶⁵

²⁶³ Bibó István: A nemzetközi államközösség és benuktóságának orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. IV. k. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 330–333.

²⁶⁴ Uo.

²⁶⁵ Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője, a dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Új Magyarország Rt., Budapest, 1918. Vö. Hatos Pál: *Hogyan lett vége? Az összeomlás és forradalom Magyarországon 1918 őszén. Kommentár*, 2017/5–6. 11–33.

Majd jött a csalódás. Hatos Pál szavaival szólva „*az igazság fanatizmusa nem győzte le az előítéletek fanatizmusát*”.²⁶⁶ 1918 őszén a tömeges békevágy mögött ott parázslott a bosszú érzése. A gond abból eredt, hogy a nacionalizmust elsősorban érzelmi ügyként fogták fel, és ezért tévedtek Kossuthtól kezdve Tiszáig és Jásziig a legkülönbözőbb árnyalatú magyar liberálisok, akik azt hitték, hogy a polgárosodás sikere és az industrializmus, valamint a Kárpát-medence népességének gazdasági egymásrautaltsága bármilyen konstrukcióban erősebb lehet a nemzetiségek kifelé tartó erejénél és az önálló állami léttel szemben.

IV.1.1. A Dunai Egyesült Államok: Jászi válasza a Mitteleuropára

A polgári radikálisok és Jászi pacifizmusról vallott nézeteihez párosul az úgynevezett integrációs teória. Tézisük szerint a 20. századi államfejlődés alaptendenciája az integrálódás. A radikálisok integrációelmélete mindenekelőtt természetesen Herbert Spencer történetfilozófiájához kötődött, amely szerint a fejlődés a természetben és a társadalomban egyaránt tulajdonképpen csak az integrálódás síkján valósulhat meg. A radikálisok megőrizték Spencer alapvető szellemi hagyatékát, közelebbről annak Magyarországon Pulszky Ágost és Pikler Gyula által képviselt integrációs elméletét. Jászi Oszkár a világháború elején is meggyőződéssel vallotta, hogy az ellentétek örvénye ellenére is érvényre jut majdan a gazdasági és politikai integráció, „*az európai emberiség legfőbb fejlődési törvénye*”,²⁶⁷ s hogy a nacionalista elzárkózás, a zárt nemzeti egységek elve történetietlen követelmény. Úgy véli egy másik munkájában, hogy „*[...] az egyedüli koncepció, mely a háború gyötrelmes értelmi és erkölcsi ellentmondásait egy magasabb szintézisben kiegyenlíteni képes, az [...] magának a háborús világnak kényszerű integrációja [...] a régi világban véglegesen megdőlt a zárt nemzeti organizmusok elve. Ez a háború [...] demonstrálta a nacionalista elzárkózás képtelenségét.*”²⁶⁸ Jászi még 1918-ban is – amikor pedig éppenséggel az integrálódással ellentétes erőtényezők domináltak – azt vallotta: „*a világtörténelem fejlődési logikája [...] kikerülhetetlenül egyre nagyobb nemzeti és nemzetközi integrációk létrehozásán dolgozik, mégpedig nemcsak a közvetlen érdekelt népek, de [...] az egész emberiség javára is*”.²⁶⁹

²⁶⁶ Uo. 17.

²⁶⁷ Jászi Oszkár: Imperializmus és pacifizmus. *Husadik Század*, 32. k., 1915. 252.

²⁶⁸ Uo.

²⁶⁹ Jászi Oszkár: A délszláv krízis. *Husadik Század*, 38. k., 1918. 49.

„Képes lesz-e ez a maroknyi nép folytatni büszke, önálló állami létét [...] Képes lesz-e megóvni politikai és kulturális egyéniségét [...] Óriási militáris szervezettségek, egyre táguló gazdasági piacok egyre félelmetesebb termelési felkészültségek közé beékelve meddig lesz képes [...] fenntartani és fejleszteni független állami életét?” – teszi fel a kérdéseit Jászi az 1915 szeptemberében megjelent *A kis államok problémája* című írásában.²⁷⁰

Ezeket a komplex kérdéseket nevezte Jászi a „kis államok problémájának”. Meglátása szerint a kis nemzeteknek öntudatosan és rendszeresen részt kell venniük valamelyik vezető kultúra szellemi és gazdasági életében. „*A kis nemzetek ma népszámuknál és vagyoni helyzetüknél fogva is képtelenek egy, a nagyokkal egyenrangú külön szervezetet létesíteni.*”²⁷¹ A közép-európai kis nemzetek, ha felismerik helyüket és sorsukat Európában, önként, saját józan elhatározásukból sürgetik a közép-európai szövetség létrejöttét. A kis nemzeteknek ugyanis csatlakozniuk kell valamelyik nagy nemzet hegemoniája alatt megszervezett államszövetséghez. „*A valóságban már nincsenek kisebb államok, a valóságban már csak nagy birodalmak, főbirodalmak vannak, s minden – kisebb és önállónak tetsző ország benne van már valamelyik kombinációban.*”²⁷² Jászi úgy látta, hogy a kis nemzetek önálló állami eszménye idejétmúlt, korszerűtlen „*minden védővamos és nacionalista-militarista nekirugaszkodás dacára, már megcsendült a kis államok lélekharangja*”.²⁷³

Jászinak ez az önálló kisnemzeti lét jogosultságát megkérdőjelező és a szövetségi formákat támogató álláspontja fontos szerepet játszott az 1918-ban megjelent könyveinek érvrendszerében. Ő is úgy gondolta, mint a magyar közgondolkodás túlnyomó többsége, hogy a nemzeti önrendelkezés kérdését a nagy birodalmi vagy éppen a soknemzetiségű Magyarországon belül, a svájcihoz hasonló szövetségi keretek közt kell majd megtalálni. Ennek megfelelően Jászi szerint a kis nemzeteknek „*minél szélesebbkörű gazdasági és katonai szövetségeket kell létesíteni, melyek keretében minden állam minden, nép sőt minden ethnikai csoport is a legteljesebb politikai és kulturális önkormányzat szellemében kifejlesztheti mindazokat az erőket, melyek a nemzeti és a faji gondolatban reális értékek*”.²⁷⁴ Ha mégsem ezt az utat követnék, akkor meglátása szerint „*ez esetben szellemi és erkölcsi degenerációnak áldozatai lesznek*”.²⁷⁵

²⁷⁰ Jászi Oszkár: *A kis államok problémája*. In: Jászi Oszkár: *Múlt és jövő határán*. Pallas Részvénytársaság, Budapest, 1918. 108.

²⁷¹ Uo. 109.

²⁷² Ignóus Hugó: *Középeurópa. Huszadik Század*, 33. k., 1916. 475.

²⁷³ Jászi Oszkár: *A kis államok problémája...* i. m. 110.

²⁷⁴ Uo. 111.

²⁷⁵ Jászi Oszkár: *Középeurópa. Huszadik Század*, 33. k., 1916. 461.

A világháborút követően a kelet-közép-európai térségben, s ezen belül a soknemzetiségű történeti magyar állam területén élő nemzetek, nemzetiségek között a „bellum omnium contra omnes”, azaz a mindenki mindenkivel szemben folytatott területszerző és területvédő utóháború rémképe jelent meg. A háborús években a területiség gondolatával összefonódó radikális kelet-közép-európai nemzetépítő nacionalizmusok számára ez a javaslat üres elméleti konstrukciónak tűnik: a nemzet az ő szemükben politikum és hatalom, és egyre inkább a minél nagyobb terület felett megszerzendő korlátlan szuverenitás kérdésévé vált.

Mint ahogy majdnem teljesen visszhangtalan maradt – Kossuth egykori dunai konföderációs tervezetének 1918-as újragondolásával – az a Jászi Oszkár is, aki a háború alatti Naumann-féle Mitteleuropa-tervezet kapcsán is reménykedett a régió népeinek demokratikus társulásában. Jászi – egyébiránt 1918–1919 telén rövid ideig Teleki Pállal és Bethlen Istvánnal egyetértésben – a soknemzetiségű történeti magyar állam integritásának utolsó lehetőségeként kezelte a demokratikus föderalizmus alternatíváját.

A Tartós Béke Ligájának 1917. novemberi berni konferenciája utáni hónapokban alakult ki Jászi sajátos föderációs terve. A kelet-közép- és délkelet-európai integráció igényeit kielégítő olyan új tervezettel állt elő, amely – meglátása szerint – figyelembe veszi a háború esetleges kimenetelét. A térség problémáinak megoldását távlatosan a dunai konföderáció létrehozásában látta, ahogy azt megírta *A Monarchia jövője – A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok* című 1918-as művében.²⁷⁶ Szabadgondolkodóként a vámmentes világállamot tartotta a világbéke letéteményesének, ezért üdvözölt minden formációt, amely efelé mutatott. Úgy vélte, hogy minden vám csak akadályozza a fejlődést, ezért is állt ki az Európai Egyesült Államok eszméje mellett. Hitte, hogy a nemzetek együttműködése miatt egy államszövetség egésze több, mint a részek összege.

Jászi tudta és persze le is írta, hogy az önálló nemzetállamok kínálatával szemben az általa a térség öt „történeti államából” – Ausztriából, Csehországból, Lengyelországból, Magyarországból és az Illíriának nevezett „Szerb-Horvátországból” – létrehozni javasolt Dunai Egyesült Államok esélye a győztesek támogatása nélkül minimális. Mégis több lehetőséget látott a társulásban és a pentarchia keretében kijelölt nemzeti területek autonómiájában a méltányos rendezésére, mint a győztesek által diktált békében. Műve végén így fogalmaz: „A

²⁷⁶ A könyv 1918 októberi, második kiadása *Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok* címmel, de változatlan tartalommal jelent meg. Jászi ezt a második kiadáshoz készített rövid előszóban így indokolta: „Kétségtelen, hogy a gyorsan rohanó események forgatagában néhány megállapításom időközben módosításra vagy korrigálásra szorulna. Ennek ellenére szántszándékkal mit sem módosítottam az eredeti szövegen, hisz egy teljesen új államszövetségi alakulat részleteinek pontos megjelölése természetszerűleg lehetetlen vállalkozás volna.”

*Habsburg-monarchiának csak az alkotmánya avult el, de maga az a mély történelmi szükséglet, mely létrehozta, még ma is eleven erő. [...] Nyugat-Európa érdeke, hogy a Duna és a Balkán hatalmas gazdasági és kulturális kincsek felett rendelkező népei ne lehessenek sem Oroszországnak sem Németországnak vazallus államai. A Dunai Egyesült Államok terve épp ezt a megoldást jelenti.*²⁷⁷

Mégis a terve értékét az örök béke felől is megfogalmazta. Ausztria-Magyarország újjászületett formában – annak csak az alkotmánya és struktúrája öregedett el, nem pedig az az eszménye, amely életre hívta – nemcsak a már meglévő belső problémákat tudná feloldani, hanem „*vidám üzenetet hirdetne a földkerekség összes népeinek. Az államalakulás új formája a nemzetfölötti állam, szabad, egyenrangú államok szövetsége.*”²⁷⁸

A könyv figyelmet érdemel abból a szempontból, hogy Jászi nemzetiségi programképzésében milyen fejlődés ment végbe a háború utolsó évében. Mindenekelőtt arra törekedett, hogy kiküszöbölje a korábbi átalakítási javaslatok hibáit és egyoldalúságát, s kombinálja a nemzetiségi autonómiák Renner-féle rendszerét a történeti-politikai államképződmények megőrzésének Eötvös-i elvével. Nézeteit summázva a következőket írta: „*Biztosítani kell az életképes nemzeti államiságok kialakulásának lehetőségeit. Biztosítani kell a nemzetiségi kisebbségek hatékony védelmét a nemzeti államokon belül. Biztosítani kell az új államok olyan organikus kooperációját, mely újabb összeütközéseket lehetetlenné tesz úgy közöttük, mint nemzetiségeik között.*”²⁷⁹

Nem esett szó ebben a könyvében – a második kiadásban sem – Magyarország belső föderációjáról vagy a magyarországi nemzetiségek területi autonómiájának programszerű elismeréséről. Érvei hasonlítottak a már 1912-ben hangoztatottakhoz: „*De miért nem föderalizáljuk külön államokban a tulajdonképpeni Magyarországot? Nem föderalizáljuk azért, mert e rendszer reális előfeltételei: a földrajzi és gazdasági részekre tagoltság, ősi közjog – területi autonómiák folytatólagos továbbélése, több nemzet államalkotó öntudata Magyarországon nem forognak fenn.*”²⁸⁰

Továbbra is abban látta a nemzetiségi kérdés megoldását, hogy a kulturális és nyelvi igényeket minél teljesebb mértékben ki kell elégíteni. A föderációs megoldás elutasításának oka pedig nála is a térség nemzeti heterogenitására való hivatkozás volt. „*Közép-Európa és a Kelet annyira kevert etnográfiai viszonyai mellett teljesen elképzelhetetlen a nemzetiségi elvvel*

²⁷⁷ Uo. 76–77.

²⁷⁸ Uo. 98

²⁷⁹ Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője...* i. m. 29–31., 33–34., 36–37. Jászinak az entente nemzetiségi politikáját értékelő megállapításaira lásd Jászi Oszkár: *Múlt és jövő határán...* i. m. 101–106.

²⁸⁰ Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője...* i. m. 52.

egyező külön államok létesítésének olyan rendszere, mely tökéletesen homogén nemzeti államokhoz vezetne.”²⁸¹ Ugyanakkor úgy vélte, hogy a főbb nemzettörzsek, mint a lengyelek, a csehek és a déli szlávok államai „egyszerre végleges és megnyugtató megoldást nyernének [...] megnyugtatólag hatna ama fajrokonaira is, akik a szomszédos államok területén élnek”.²⁸² Jászi azt vélte felfedezni, hogy dualizmus ezen államalakításoknak a gátja volt, amely csak fokozta és kiélezte a magyarországi nemzetiségek küzdelmeit. De ez csak az egyik oldala kérdésnek. A másik az, hogy „a velünk együttélő nemzetiségek összes jogos s az állam egységével összeférő igényeit a legmesszebbmenőleg kielégíteni”. Vagyis szerinte az általa nemzetiségi sérelmi többletnek nevezett tényezőket orvosolnák. Az ún. többletsérelmek Jászi elemzése alapján az anyanyelv és az anyanyelvi kultúra bármifajta hátrányos megkülönböztetéséből származtak. Ennek alapjaként tekint az 1912-ben megfogalmazott minimális programjára, állást foglalva amellet, hogy „minden nemzetiség kulturális autonómiája a személyiségi elv alapján elismertessék, másrészt pedig a közigazgatásban és bíraskodásban a nemzetiségi kisebbségek minden ésszerű igénye kielégíttessék”.²⁸³

Más kérdés, hogy Jászi az érintettek józan ítélőképességét, a határháborúk elutasítását feltételezte, s lebecsülte a győztesnek számító kisnemzetek területi igényeinek mozgósító erejét. Szerinte a háború alatt megfogalmazott csehszlovák, délszláv, nagyromán államépítő tervek megvalósításával együtt járó „tetemes magyar kisebbségek” „elkeseredett irredenta” mozgalmát fogják életre hívni.²⁸⁴ Amikor azonban az őszirózsás forradalommal hatalomra került Károlyi-kormány nemzetiségi minisztereként szembesült a nemzetállamok tényleges létrejöttével és azok nagyhatalmi támogatottságával, az új helyzetben már csak az ország nemzetiségi autonómiáiról próbált megegyezni, hogy ily módon a magyar békeszerződésig terjedő belső megegyezésnek, s ezzel együtt a területi integritáson alapuló magyar békepolitikának megteremtse az intézményes kereteit.²⁸⁵

²⁸¹ Uo. 16

²⁸² Uo. 44.

²⁸³ Uo. 49.

²⁸⁴ „[...] ez a helyzet csak teljes erőszak útján volna elérhető, mert a magyar nemzet többsége egy ezeréves állami kötelék ilyen erőszakos megcsönkítését magára nézve sérelmesnek tartaná.” Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője...* i. m. 68. Szarka László – Szász Zoltán: Umgestaltungspläne und die Nationalitäten Ungarns. In: Plaschka, Richard Georg – Haselsteiner, Horst – Drabek, Anna M. – Suppan, Arnold – Zaar, Birgitta (Hrsg.): *Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1995. 97–109.

²⁸⁵ Az ideig-óráig egyedül Ruszka-Krajna esetében megvalósult magyarországi kantonizálási elképzelés korabeli vázlatát lásd Domokos László: *Kis káté a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogáról*. Lantos A. Könyvkereskedése, Budapest, 1919. Jászinak a békekonferencia döntését befolyásolni hivatott provizórikus tervéről lásd Szarka László: A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége. *Regio*, 1990/1. 49–65.

Politikailag, világnézetileg, retorikailag rengeteg minden választotta el a radikális Jászit és a konzervatív-liberális Tiszát, de a leglényegesebb célban, az országmentésben, az ország területi egységének megőrzésében a háború végéig megegyeztek. Jászi egészen 1918 decemberi első lemondási kísérletéig arra alapozta miniszteri tevékenységét, hogy a békekonferencián a magyar kormány az egységes ország nevében mutathassa fel a nemzeti önrendelkezés országon belüli, belső alternatívájának lehetőségét. Jórészt ennek tudható be, hogy a magyarországi nemzetiségi vezetők és az új nemzetállamok politikusainak szemében Károlyi és Jászi a halott Tisza „testamentuma és öröksége” végrehajtóinak számítottak. A területi integritás volt az a közös pont, ami miatt 1918 őszén néhány napig még az olyan konzervatív-nacionalista erdélyi politikusok is reménykedtek Jászi tervében, mint Bethlen István, Teleki Pál vagy Apáthy István.

IV.2. A Károlyi-kormány felfogása a nemzetek önrendelkezéséről

A Károlyi-kormány a Monarchia világháborús veresége nyomán létrejött, de nemzetközi jogilag el nem ismert, katonailag és külpolitikailag kiszolgáltatott helyzetben lévő, független Magyarországot próbálta meg elfogadtatni a győztes nagyhatalmakkal és a szomszédokkal. Mindeközben a kormányzás első hónapja alatt fel kellett ismernie, hogy a győztesek nem a megegyezésre, hanem saját nemzetállami területi céljaik, politikai érdekeik érvényesítésére törekuszenek. A független Magyarország belső és külső rendjének megteremtése érdekében – egyetlen szövetséges, nagyhatalmi támasz, működőképes hadsereg és diplomáciai hálózat nélkül – valójában szinte kizárólag szabálytalan bel- és külpolitikai megoldások közül választhatott a kormány.

Soknemzetiségű vesztes országgént mindenekelőtt saját integritásának és függetlenségének biztosítására kellett törekednie, legalább a békekonferencia döntéséig terjedő időszakban. Ehhez azonban a történeti országterületen és a szomszédságban élő nemzetekkel való megbékülésre lett volna mindenekelőtt szükség, hiszen éppen az ő államalapítási törekvések veszélyeztették az új magyar állam szuverenitását. Mégis sokszor éri az a vád Jászi Oszkárt, hogy nem tett semmit az ország integritásának megőrzéséért, hagyta, hogy a nemzetiségek (a szlovákok és a románok) a tárgyalások során feldarabolják Magyarországot. Megjegyzendő, hogy a győztes antant hatalmak és utolsóként hozzájuk társulva az Egyesült Államok 1918 júniusára már eldöntött tényként kezelték a duális monarchia megszűnését. A háború elvesztésének felismerése a magyar politikusok között nem párosult annak belátásával,

hogy a vereség következményekkel jár. Tisza Istvántól kezdve a szociáldemokrata vezetőkön keresztül Jászi Oszkárig 1918 októberében–novemberében az egész ország egyetértett abban, hogy a területi integritást nem érheti sérelem.

A soknemzetiségű Magyarország nem magyar többségű régióit a régi és az új szomszéd államok a háború alatti titkos megállapodások, ígéretek alapján immár a magukénak tartották. 1919 január elejéig Jászi irányította a magyar külpolitikát. Tisztában volt azzal, hogy az antant a szövetséges csehszlovák, jugoszláv, román nemzeteket támogatja. A *Magyar kálvária – magyar föltámadás* című visszaemlékezésében a Károlyi-kormány kül- és nemzetiségpolitikai vesszőfutását vizsgálva a nemzetiségekkel szembeni magyar kudarcról így írt: „*A magyar közvélemény egy tekintélyes része azt várta, hogy a Jászi-féle nemzetiségi politika meg fogja oldani a háború által végletekig elmérgesedett nemzetiségi problémákat is. Én magam ezt az illúziót sosem osztottam. Tisztában voltam vele – mindjárt a háború elvesztése után-, hogy a régi magyar politikai integritás többé nem menthető meg.*”²⁸⁶ Ugyanakkor ez a Jászitól idézett „önigazoló” szöveg teljesen ellentétben áll azzal a Jászival, aki 1918. október 31-én megalakult Károlyi-kormányban „a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezésének előkészítésével megbízott” miniszter lett.

A Jászi-életműhöz kapcsolódóan a szakirodalom kiemeli, hogy ő a tényleges területi integritásról „hamar” lemondott és csak a gazdasági kapcsolatok megtartására, a békekonferenciáig a területi egység megtartása érdekében provizórikus, ún. „Keleti Svájcot”, azaz szövetségi állammá átalakított Magyarországot akart, ahol pedig erre nem volt mód, ott a plebiszcitumokkal megvalósítandó önrendelkezést tekintette kívánatosnak. Jászi maga ezt utólag így fogalmazta meg: „*[...] egy percig sem hittem abban, hogy területi integritást a szó geográfiai értelmében meg fogjuk tudni védelmezni: viszont meg voltunk róla győződve hogy a magyar pacifista és antimilitarista kormányral és elsősorban Károlyival szemben [...] messzemenő jó indulatot fognak tanúsítani, alkalmazni fogják a plebiszcitumnak általunk annyiszor hangsúlyozott elvét, s ha veszteni fogunk is területeket, sikerülni fog lojális és liberális kereskedelmi szerződésekkel a lekapcsolt részek zavartalan forgalmát az anyaországgal biztosítani [...].*”²⁸⁷

Jórészt valóban ez a forгатókönyv dominált. Ha viszont jobban megnézzük a békekonferencia megnyitásáig terjedő harmadfél hónapos időszakot, és a Jászi körüli személyek visszaemlékezéseit és munkáikat, akkor egy teljesen más Jászi rajzolódik ki. Egy

²⁸⁶ Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai.* Pallas Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1989. 70.

²⁸⁷ Uo. 184.

olyan miniszter kerül a képbe, aki a területi integritásról a békekonferencia előtt semmilyen körülmények között sem kívánt lemondani, és a „nemzetiségi önrendelkezés” alatt egy, a magyar kormány által felajánlott, önálló erdélyi román, felvidéki szlovák vagy ruszin állami léttel nem azonos alternatívát kívánt felajánlani. Domokos László, ha lehet mondani Jászi jobb keze, a következőképpen foglalta össze a minisztérium által és ezáltal Jászi által is képviselt „korlátozott nemzetiségi önrendelkezést”: *„Az a politika irány, amely a forradalom utáni Magyarország vezetésére vállalkozott, már évtizedek óta nyíltan hangoztatta, hogy a magyar állam területén élő idegen ajkú nemzeteket teljes joggal megilleti nyelvük és autonóm igazgatás iránti igényük elismerése. Nem Wilson találta ki a népek önrendelkezési jogát [...] nyíltan rá mert mutatni az eltaposott kis nemzeteknek az élethez (sic!) és a gazdasági érvényesüléshez való jogára.”*²⁸⁸ Tehát a nemzetiségeket kulturális, gazdasági, nyelvi és területi autonómia illeti meg a történelmi Magyarország keretein belül. Ezt támasztja alá Supka Géza öt évvel később írt visszaemlékezése is: *„Mert micsoda szerény, aggodalmasan átgondolt, minden tisztesen hazafias szempontot méltányoló program a miénk, amely jó, becsületes, anyanyelven működő közigazgatást és közoktatást, egyházat és kultúrát követel a nemzetiségi tömegek számára a történelmi magyar állam integritásának csorbíthatatlan fenntartásával és az igazi magyar kultúra természetes hegemoniájának megszilárdításával.”*²⁸⁹

Jászi ha nehezen is, de a kulturális autonómia kereteit átlépve – meghaladva az 1912-es minimális programját – hol a kevert nemzetiségi területekre (Erdély), hol a kompakt, viszonylag jól megrajzolható nyelvhatárral rendelkező területekre (Felvidék, Kárpátalja) gondolt ki, tervezett meg és ajánlott fel egyre nagyobb jogokat felkínáló területi autonómiát. Még ehhez a gondolathoz ad igazolást az 1918-as nemzetiségi ankét és a Károlyi Mihállyal 1918 októbere előtt közösen a nemzetiségi vezetőkkel lefolytatott puhatolózó tárgyalásaik. Ha még pontosabbak akarunk lenni, akkor a Nemzetiségi Minisztérium *Kis káté*-ja is megfogalmazta, hogy a Károlyi-kormányzat mit értett a magyarországi nemzetiségek önrendelkezésén: *„Miről van szó? Arról, hogy tótok, románok, rutének és szerbek maguk igazgassák azoknak a területeknek közigazgatási berendezését, amelyet eddig is ők laktak. A magyar népkormány önként ajánlja fel e nemzetek javára a legteljesebb autonómiát. Válasszák meg ők maguk előljáróikat. Ők határozzanak a fölött, hogy iskoláikban milyen nyelven akarnak tanítani, hogy jövedelmeikből mennyit kívánnak igazgatásra, kultúrára, politizálásra fordítani. Nem mi adjuk nekik a hazai területet s ők nem rabolják azt el [...] A jogot, hogy a magyar államterületen élő*

²⁸⁸ Domokos László: *Kis káté...* i. m. 25.

²⁸⁹ Supka Géza: A Sibylla könyvei. In: Búza Barna – Fényes László – Supka Géza – Vámbéry Rusztem: *Öt év múltán. A Károlyi-korszak előzményei és céljai.* Globus Nyomdai Műintézet Rt., Budapest, 1923. 146.

összes nemzetek háborítatlanul és szabadon igazgathassák saját politikai és gazdasági szervezeteiket, nevezzük a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogának.”²⁹⁰

Jászi 1918. őszi miniszteri programja a következőket fogalmazta meg, „*Azt ajánlanám, hogy mai vármegyei keretek mellőzésével járásokat, vagy még kisebb egységeket véve alapul, lehetőleg kompakt és lehetőleg homogén nemzeti blokkokat létesítsünk, amelyek svájci minta szerint képezzék ki a maguk szerveit és ezeket a szerveket egy nagyobb egységbe foglaljuk mindazokra az ügyekre nézve, amelyeket közös egyetértéssel döntünk el. Ott, ahol jelentékeny nemzeti minoritások fognak képződni a homogén telepterületen belül: nem marad más hátra, mint hogy kölcsönösen garantálni fogjuk ezeknek a minoritásoknak védelmét. [...] Ez a provizórikus megoldási tervzet, amely Erdélynek a békekötésig való igazgatását lett volna hivatva biztosítani [...] de ez az alapja további közigazgatási átalakításnak is.*”²⁹¹ Ezek a gondolatok tükröződnek vissza a ruszin, a szlovák és a német nemzetiségi néptörvényekben, amelynek alapját ez az idea, a békekonferencia döntéséig terjedő provizórikus belső megállapodás képezte. A néptörvények közül azonban egyedül a ruszka-krajnai autonómia lépett rövid időre a megvalósulás útjára.

Egyértelmű, hogy a nemzetközi jogi elismerést, az önálló hadsereget és diplomáciát egyaránt nélkülöző Károlyi-kormányzatnak a katonai összeomlást és a dualizmus kölcsönös felmondását követően sok, az ország demokratikus átalakításához szükséges problémát kellett volna heroikus erőfeszítésekkel, „egy egész világ ellen” megoldania. A földkérdés, a társadalmi problémák, a közigazgatás, a hadsereg és a területi, nemzetiségi, illetve határkérdések voltak a legfontosabbak. Ezen problémák megoldása még békés időszakban is hatalmas kihívások elé állította volna a kormányzatokat, amit a vesztesek közül egyedül Törökországnak sikerült legalább részben uralnia.

Külpolitikai téren emiatt Károlyiéék az antanttal való együttműködést szorgalmazták. A békekonferenciára készülve, a pacifizmus alapelveire hivatkozva, a fegyveres konfliktus helyett tárgyalásokat szorgalmaztak.²⁹² Jászi elismeri, hogy ő és Károlyi vakon hittek az antant közvéleményének demokratizmusában és pacifizmusában, de mindenekelőtt Wilson nemzetek fölötti politikájában.²⁹³

Az 1918. október 25-én megalakult Magyar Nemzeti Tanács Jászi Oszkár által fogalmazott 12 pontos programja kiemelt feladatként jelölte meg a magyarországi nem magyar

²⁹⁰ Domokos László: *Kis káté...* i. m. 25.

²⁹¹ Uo. 26.

²⁹² A Károlyi-kormány pacifizmusának jellegéről, okairól, támogatottságáról lásd Szarka László: *A multietnikus nemzetállam...* i. m. 65.

²⁹³ Jászi Oszkár: *Magyar kálvária...* i. m. 1989. 70–71.

nemzettekkel való megegyezést, a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldását és az ország integritásának lehetőség szerinti fenntartását. Ennek a programnak a jegyében Károlyi Mihály a Magyar Nemzeti Tanács elnökeként 1918. október 30-án a Szlovák Nemzeti Tanács turócszentmártoni tanácskozására küldött táviratában elismerte, hogy minden Magyarországon élő nemzetnek joga van az önrendelkezéshez, s azt az ország keretei között minden eszközzel támogatni kívánja.²⁹⁴ A távirat jól tükrözi Jászinak és vele együtt a korabeli magyar politikai és értelmiségi elit jelentős részének az álláspontját. A Habsburg Monarchia birodalmi keretei, védő szárnyai alól kikerült soknemzetiségű, közel fele arányban nem magyar Magyarország a felgyorsult események közt nem várhatta passzívan a szomszéd nemzetek önrendelkezésének megvalósulását, hanem annak szabályozásában – Magyarország megvédése érdekében – aktívan részt kellett vennie.

Az eredetileg tárca nélküli miniszterséggént elképzelt, majd a feladatok súlya miatt rövid pár hét alatt felállított Jászi-féle „nemzetiségi” minisztériumnak *modus vivendi*, olyan kölcsönösen elfogadható megoldást kellett volna kidolgoznia a soknemzetiségű történeti Magyarország népei számára, amely egyrészt a békekonferencia döntéséig biztosíthatta volna az ország közigazgatási és gazdasági integritásának és belső békéjének a fenntartását, másrészt alkalmas lehetett volna az antant által képviselt nemzetállami megoldásokkal szembeni területi és határalternatívák felmutatására.

Ennek értelmében a kormány nemzetiségpolitikai programja reálisan csupán az ekkor még utópisztikusan és eszményien elképzelt békekonferencia igazságos határozathozataláig terjedő átmeneti állapotokra nézve tűzhetett ki bármiféle célokat.²⁹⁵ Ráadásul hamar bebizonyosodott, hogy egyedül ezen az alapon lehetett a tisztességes visszavonulás fokozatait vagy kálvária lépcsőit végigjárni, és a méltányos béke lehetőségéért egy demokratikus békekonferencia keretei közt síkraszállni.²⁹⁶

A független Magyarország új kül- és nemzetiségpolitikai programjának elveit a Magyar Nemzeti Tanács 12 pontos programvázlata tartalmazta. Ezt az új programot kilencvenhat értelmiségi aláírásával 1918. november 3-án megjelent nyilatkozat próbálta értelmezni és népszerűsíteni.²⁹⁷ A kiáltvány a Jászi-féle Dunai Egyesült Államok elképzelésre támaszkodott.

²⁹⁴ Szarka László: *A multietnikus nemzetállam...* i. m. 65.

²⁹⁵ A békekonferencia döntéséig terjedő provizórium létrehozása a Nemzetiségi Minisztérium stratégiájának kezdettől fogva kiindulópontja volt. Ezt az álláspontot képviselte Jászi az aradi román tárgyalásokon: „*Egy provizórikus rend létesítéséről van most szó addig, amíg az általános békekonferencia eldönti azokat a vitás kérdéseket, melyeket úgy sem tudunk magunk között eldönteni, az esetleges határkérdéseket [...]*.” Jászi tárgyal a Román Nemzeti Tanáccsal. Jászi beszéde. *Világ*, 1918. nov. 14. 2.

²⁹⁶ Szarka László: *A méltányos nemzeti...* i. m. 56.

²⁹⁷ Szarka László: *A multietnikus nemzetállam...* i. m. 72.

A felszabadult közép-európai nemzetek önkéntes társulásában jelölte meg a világháború utáni nemzeti kérdés demokratikus megoldásának útját. Hangsúlyozta az egymás mellett élő népcsoportok egymásra utaltságát, földrajzi közelségét, a közlekedési, a gazdasági érdekek egybeesését. „Magyarok! Szövetségbe kell tömörülnünk nemzettársainkkal! Ez a mi érdekünk és az övék is. De ez a szövetség ne legyen ellensége a szabadságnak. Még halvány lehetőségét se adhasson ez arra, hogy a nemzet érdekét korlátozhassa, vagy veszélyeztethesse.”²⁹⁸

Először a magyar történelemben ez az értelmiségi kiáltvány fogalmazta meg a magyarság és a szomszéd nemzetek egymásrautaltságának regionális hátterét, a nagyhatalmak közötti helyzetből adódó érdekazonosságokat. Ugyancsak először szembesítette a dokumentum a magyar közvéleményt a történeti magyar állam integritásának fenntarthatatlanságával s az abból adódó dilemmákkal: „Történeti határok ne legyenek gátjai az önrendelkezésnek. Éppoly kevésbé a nyelvhatárok: egyforma nyelvű állam több is lehet. És vitás esetben népszavazást kívánunk: független és elfogulatlan (nemzetközi) ellenőrzés alatt.”²⁹⁹

A dualista Monarchiát szétfeszítő és napok alatt belülről is felrobbantó olasz, csehszlovák, lengyel, délszláv, nagyromán függetlenségi megnyilatkozások, az általánossá lett nacionalista lelkesedés a dualizmus vezető nemzetei ellen pozicionálta az új nemzetállamok törekvéseit. Bécsben és Budapesten október 29–30-án, egymással versenyezve felmondták a dualista államformát. A magyarországi forradalom így az utolsó volt a sorban: Bécs, Prága, Zágráb és Ljubljana forradalma után következett. Tisza maga október 28-án keserűen írta egy hívének, hogy a Wilson-i javaslatok elfogadásával pár napos külügyminisztersége idején semmilyen más alternatívát nem látva, „az országot Andrássyék [...] felelősségérzet teljes hiányával beledobták a káoszba”.³⁰⁰

A történelmi Magyarország „papucsban és hálóköntösben búcsúzott”, Hadik János gróf ugyanis éjszakai ruhájában ballagott át a Habsburg József főherceghez, hogy átadja a törvényes hatalmat. Jászi már a diadal napján is az Astoriában azt mondta feleségének: „Legfeljebb két hónapot adok az egésznek.”³⁰¹ Pesszimizmusa indokolt volt. Hiába sikerült szinte maradéktalanul törvénybe foglalni nagyívű elképzeléseit az ország föderális átalakítására, a folyton fogyatkozó Magyarország 1919 márciusára, legalábbis papíron, jobban hasonlított egy szövetségi államra, mint egy központosított nemzetállamra. A kiszemelt partnerek kíméletlen

²⁹⁸ József Farkas: *Álmok és tények. Magyar írók a demokráciáról és a nemzeti kérdéstről a Monarchia felbomlása idején*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2001. 41.

²⁹⁹ Uo. 41–42

³⁰⁰ Tisza István: Réz Mihálynak. 1918. október 28-án. Idézi: Vermes Gábor: *Tisza István...* i. m. 474.

³⁰¹ Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Jaffa Kiadó, Budapest 2018. 146.

nyerseséggel nyilvánították ki, hogy nem akarnak a „Keleti Svájcban” élni, hanem olyan nemzetállamban, ahol ők és csak ők az urak.

IV.3. A „Magyarországon élő nemzetiségek önrendelkezésének előkészítésével megbízott minisztérium” felépítése és szerkezete

Mint már fentebb utaltunk rá, Jászi és Károlyi már kora ősszel, gyakorlatilag a tizenkettedik órában, kísérletet tett a magyar és a nemzetiségi álláspontok összehangolására. 1918 szeptemberében nemzetiségi ankétot hirdetett meg Jászi, körlevelében kérte ki magyar és nemzetiségi tudósok, politikusok és publicisták véleményét. Az ankét alapját Réz Mihálynak és Jászi Oszkárnak a *Husadik Század*-ban megjelenő bevezető tanulmányai jelentették.³⁰²

1918 októberében Jászi hatására Károlyi Mihály elszánta magát arra, hogy tárgyalásokat folytasson Budapesten a román és a szlovák képviselőkkel. Károlyi valószínűleg többször tanácskozott Dula Mátéval, a szlovák nemzeti párt elnökével. Károlyi már ekkor autonómiát ajánlott a szlovák politikusoknak, akik mindenesetre ezen az alapon tárgyaltak vele, hogy lássák, a számukra legrosszabb esetben mit lehetett volna elérni Károlyinál. Megállapodás nem jött létre, már csak azért sem, mert Károlyi csupán pártja nevében tárgyalt.³⁰³ Károlyi és Dula autonómiatárgyalásai valószínűleg csak a kölcsönös tájékozódást és információszerzést szolgálták. Jászi 1918 őszi elképzeléseinek pedig súlyos fogyatéksége volt, hogy nem számolt komolyan a már 1917 óta formálódó csehszlovák egységtörekvésekkel. 1918 őszén keservesen tapasztalta meg, hogy a szlovák, a román nemzetiségi szövetségei már nem úgy gondolkodtak, mint amire számított.

A Román Nemzeti Komité tagjaival folytatott tárgyalások eleve kilátástalanok voltak. Károlyi október 18-án találkozott Erdélyi Jánossal, Goldis Lászlóval, Lázár Aurellal, Vlád Auréllal, Vajda Sándorral, a komité tagjaival. Magyar részről Garami Ernő és Jászi Oszkár volt

³⁰² Réz Mihály: A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából. *Husadik Század*, II. k., 1918. 1–17.; Jászi Oszkár: A nemzetiségi kérdés a társadalmi és az egyéni fejlődés szempontjából. *Husadik Század*, II. k., 1918. 97–111. Ez utóbbi címen az ankét teljes anyaga kötetben is megjelent 1919 elején, az új Magyarország Rt. kiadásában, Jászi rövid előszavával. Ez tartalmazza Ágoston Péter, Concha Győző, Czirbusz Géza, Felszeghy Béla, Geisswein Sándor, György János, Lázár Aurél, Lukács György, Ioan Lupas, Rákosi Jenő, Steier Lajos és Zoch Sámuel hozzászólásait is. Jászi felkérő levelét, Matus Dula válaszát lásd Litván György – Szarka László (szerk.): *Duna-völgyi barátságok és viták; Jászi Oszkár közép-európai dossziéja*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991. 83–89.

³⁰³ Hajdu Tibor: *Károlyi Mihály*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 272 ; Litván György: *Jászi Oszkár*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 132.

jelen. A román politikusok – részben a legalitás megőrzése érdekében, részben, mert nem voltak biztosak az antant teljese támogatásában – még nem helyezkedtek nyíltan a Magyarországtól való elszakadás alapjára. Károlyi és Jászi széles körű autonómiát és részvételt ajánlott a megalakítandó Károlyi-kormányban, sőt, megegyezést a népszavazásról. A románok azonban már ezt sem fogadták el, arra hivatkozva, hogy nem kötelezhetik el magukat az erdélyi román nemzetgyűlés összehívása előtt.³⁰⁴

Az említett Károlyi–Jászi-féle puhatolózó nemzetiségi tárgyalások Jászi számára félreérthetetlen jelzésekkel szolgáltak a korábbi „minimális program”-nál bőkezűbb engedménypolitika szükségességéről.³⁰⁵

Az őszirózsás forradalommal hatalomra került Károlyi-kormányban Jászi Oszkár az 1918. november 2-i minisztertanácsi határozat alapján kezdte el szervezni minisztériumát. A miniszter, illetve a hivatala átvette a Miniszterelnökség ügyköréből a Magyarországon élő nemzetiségek ügyeinek intézését. Az iratanyag megélnkült a nemzetiségi mozgalmakkal, a nemzetiségi vezetőkkel folytatott tárgyalásokkal és a tárgyalások előkészítésével, a nemzetiségi vidékekről érkezett helyzetjelentésekkel, a szomszéd államok hadseregeinek előnyomulásáról szóló jelentésekkel, a nemzetiségi kérdés megoldására vonatkozó különböző javaslatokkal, a nemzetiségi önrendelkezési jog megvalósítását célzó törvények előkészítésével kapcsolatosan. A miniszter (illetve hivatala) a Miniszterelnökséggel szorosán együttműködve fejtette ki tevékenységét. Az 1919. január 18-án alakult Berinkey-kormány nem töltötte be ezt a miniszteri állást, maga Berinkey látta el a teendőket, és ezzel a Nemzetiségi Minisztérium hivatala a Miniszterelnökség részévé vált.

Az iratok között fennmaradt egy „Memorandum”, amely a minisztérium megszervezéséről, személyzeti szükségleteiről és ügybeosztásáról tartalmaz érdemi információkat, illetve ennek a szervezőmunkának volt az egyik útmutatója. A dokumentumot az 1919. évi iratok közé sorolták, ami azt jelzi, hogy a későbbiekben is többször erre az „alapító okmányra” támaszkodtak a tárca ügyrendjének, személyi változtatásainak kérdéseiben.

A „Memorandumot” készítő Felszeghy Béla irányítása alatt álló elnöki, illetve a tényleges munkát végző előkészítő osztály a korabeli magyar minisztériumok szerkezeti mintájához képest meglehetősen embrionális jellegű volt. A minisztérium három osztályból és

³⁰⁴ Károlyi Mihály: *Egy egész világ ellen...* i. m. 303–305. ; Szász Zoltán: Az erdélyi román polgárság szerepéről 1918 őszén. *Századok*, 1972/2. 304–335. Lásd még Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. Magvető Kiadó, Budapest, 1987. 66–69.

³⁰⁵ Jászi szerint ez a következőket jelentette: „Az átmeneti időben, amely az általános békekonferencia összeülétségig terjed, meg akarjuk teremteni mindazokat az intézményeket és biztosítékokat, amelyek a magyarországi nemzetiségek békés együttélését biztosíthatják anélkül, hogy a jövő határok tekintetében prejudikálnánk.” *Világ*, 1918. nov. 19.

egy osztályon kívüli egységből épült fel. Az osztályok ügyei a miniszter felülvizsgálata alá tartoztak, persze voltak kivételek, mert az egyes ügyek kiadására az egyes osztályok vezetői is kaphattak felhatalmazást.

Az Elnöki osztály alá tartoztak az elnöki ügyek (a miniszter közvetlen utasításai), a személyi ügyek, a nemzetiségpolitikai szempontból a miniszter véleményezésére átengedett egyéb személyi ügyek (főispáni és egyéb kinevezések a nemzetiségi vidékeken). Az Elnöki osztály kevés számú iratai között egyetlen irat sem akad, amely a nemzetiségi vidékekre való kormánybiztosi, népbiztosi, főispáni vagy egyéb fontosabb kinevezések előkészítésébe, a döntéshozatal mechanizmusába engedne betekintést. Az ilyen irányú kérelmek az ügyiratok fedelén található lakonikus „időközben megtörtént” formulává intézik el ezt a kérdéskört.

Ennek az osztálynak a feladatai közé tartozott a miniszteri fogadások előkészítése,³⁰⁶ a fogadások rendjén felmerült anyagok és felvetett eszmék további feldolgozásra való kiadása. De ide tartozott a minisztertanácsi hozzájárulást igénylő ügyek előkészítése, illetve a minisztertanácsi tervezetek eljuttatása a miniszterhez. Ez az osztály végezte a minisztérium munkaanyagainak célszerű beosztását és felügyelte az irodát, az irattárat és általában a kezelőszemélyzetet. Az Elnöki osztály vezetője Felszeghy Béla, a Miniszterelnökségtől berendelt miniszteri titkár volt. Mellette két-három miniszteriális fiatalabb tisztviselő volt, valamint két gyors és gépíró és egy nyilvántartó személy.

Az Előkészítő osztály szakcsoportokra oszlott fel öt ügyosztály formájában. Az elsőnek a törvényelőkészítés, illetve a kormányrendeletekben szabályozást igénylő ügyek előkészítése, illetve azok nyilvántartása volt a feladata. Ennek a vezetését Somló Bódogra kívánta bízni Jászi, hogy közösen végezzék annak feladatait.³⁰⁷

A következő ügyosztályokat Magyarország nagyobb földrajzi egységei szerint kívánták létrehozni mint erdélyi, felvidéki, délvidéki ügyosztályt. Az erdélyi ügyek közé tartoztak a magyarországi németiség, a szászság, a románság ügyei. Ennek irányítója Jekel Péter miniszteri tanácsos lenne, ezeket az ügyeket ismerő miniszteriális tisztviselőkkel megtámogatva.³⁰⁸ Az erdélyi románság, valamint az alapítványaik ügyeit Pokoly Lajos belügyminiszteri

³⁰⁶ Ezt a funkciót minden bizonnyal maga Felszeghy látta el, bár Csécsy Imre, Jászi magántitkára is tetemes részt vállalt a miniszteri fogadások, tárgyalások előkészítésében.

³⁰⁷ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–IX–365. Somló Bódog (1873–1920) jogász, egyetemi tanár. Csak november első heteiben szerepel névjegye a minisztérium ügyiratain. Egyebek közt valószínűleg az ő kézírásában maradt fenn az egyetlen hivatalosnak tekinthető magyarországi kantontervezet is. Később a Kolozsvárott székelő Erdélyi Magyar Nemzeti Tanáccsal való kapcsolat felelőse. Erről és november végi regiznációjának okairól lásd Kertész Jenő: A tíz év előtti Erdély napjai. *Korunk*, 1929/2. 171–179.

³⁰⁸ Jekel Ferenc erdélyi szakcsoportjának előadói Domokos László és Veress Endre főgimnáziumi igazgató lettek.

osztálytanácsosra bízták.³⁰⁹ A Felvidék (a szlovákok és a ruszinok) ügyeivel Szabó Orest belügyminiszteri osztálytanácsost és Marsovszky Ivor miniszterelnökségi miniszteri tanácsost bízták meg.³¹⁰ A délvidéki ügyeket és a délszláv ügyeket Barakovich László, Uzetty Ferenc és kisebb részben Braun Róbert vitte. A vegyes ügyosztály főként statisztikai ügyekkel, térképészettel foglalkoztak. E szakosztály ügyviteléhez egy statisztikust az Országos Statisztikai Hivatalból, egy miniszteri tisztviselőt a vallás- és közoktatásügyi minisztériumból kívántak bevonni.³¹¹ Az egész II. osztály vezetője, egyes adminisztratív ügyek kiadási jogával megbízva, Jekel Péter miniszteri tanácsos lett, az osztálytitkár pedig Domokos László pénzügyi titkár.³¹² A harmadik egysége a minisztériumnak az osztályokon kívüli osztály a miniszter magántitkárának, Csécsy Imrének az osztálya volt. Kizárólag a miniszter magánlevelezésével és egyéb, a miniszter által rábízott ügyekkel foglalkozott.

A Nemzetiségi Minisztérium hivatalszervezete és az iratok többsége is 18 önálló egységben lettek besorolva. A hivatalszervezet vázlatát a következőképpen épült fel:

I.	Személyi ügyek
II.	Katonai ügyek
III.	Segélyezési ügyek
IV.	Kormánybiztosokra vonatkozó ügyek
V.	Élelmezési ügyek
VI.	Cseh nemzetiségi ügyek
VII.	Tót nemzetiségi ügyek
VIII.	Szerb nemzetiségi ügyek
IX.	Román nemzetiségi ügyek
X.	Rutén nemzetiségi ügyek
XI.	Szlovén nemzetiségi ügyek
XII.	Vend nemzetiségi ügyek
XIII.	Német nemzetiségi ügyek

³⁰⁹ Pokoly Lajos neve nem szerepel a minisztérium alkalmazottainak másik névsorában. MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–I–437.

³¹⁰ A felvidéki ügyekben Domokos László és Podhradzky György dolgozták fel a beadványokat, a rutén tárgyú ügyiratokkal pedig Sztripszky Hádor foglalkozott.

³¹¹ Szekeres János mellett Braun Róbert, Novák Jenő neve szerepel az ehhez a szakcsoporthoz tartozó aktákon. Kovács Alajos pedig az aradi magyar–román tárgyalásokon szerepelt.

³¹² Jekel Péter és Domokos László hatalmas munkabírása fogta össze az előkészítő osztály 1918. november–decemberében végzett adminisztrációját. Domokos emellett a tárca álláspontját összegző könyvecskét is megírta: *Kis káté...* i. m.

XIV.	Sajtó ügyek
XV.	Minisztertanácsi előterjesztések és kivonatok
XVI.	Horvát nemzetiségi ügyek ³¹³
XVII.	Üdvözlő feliratok ³¹⁴
XVIII.	Vegyes ügyek ³¹⁵

Maradtak fent iratok arról, hogy a minisztérium tisztviselői és alkalmazottai a rendkívüli viszonyok között nem tudták feladataikat ellátni a megszabott hivatalos idő alatt. Ezért legtöbbjük délutáni vagy az esti órákban volt kénytelen befejezni.³¹⁶ Ezért rendkívüli juttatást érdemeltek, hiszen „*a nemzetiségi ügyekkel való jártasság csakis alapos szaktanulmány folytán érhető el, amelynek már a megszerzése is értékelendő, továbbá, hogy az országban mindenütt jelentkező nemzetiségi kérdések elintézése nagy munkásságot ró a minisztériumra: nem lenne igazságos dolog elzárkózni az elől, hogy a beosztott tisztviselők és egyéb alkalmazottak a teljesített rendkívüli munkálataikért megfelelő méltányos munkadíjban részesülhessenek*”.³¹⁷

A minisztérium megszervezésénél 1918 őszén az alábbi személyek nyertek beosztást:

Dr. Jekel Péter miniszteri tanácsos	1918. nov. 1-től
Dr. Felszeghy Béla miniszteri titkár	1918. nov. 1-től
Dr. Domokos László pénzügyi titkár	1918. nov. 1-től
Dr. Barakovich László min. s. fogalm.	1918. nov. 15-től
Dr. Novák Jenő min. segédfogalmazó	1918. nov. 15-től
Uzetty Ferenc főgimnáziumi tanár	1918. nov. 15-től
dr. Stripszky Hiador nemzeti múzeumőr	1918. nov. 15-től
dr. Braun Róbert székesfővárosi főkönyvtáros	1918. nov. 1-től
dr. Veres Endre főgimnáziumi igazgató	1918. nov. 15-től
dr. Szekeres János miniszteri fogalmazó	1918. nov. 1-től

³¹³ Eredetileg: üdvözlő feliratok. Tollal áthúzva és javítva.

³¹⁴ Eredetileg: vegyes ügyek. Tollal áthúzva és javítva.

³¹⁵ Kéziratos kiegészítés.

³¹⁶ A minisztérium pénzügyi tervezetének alapvetését jelentő belső feljegyzés tárgymegjelölése: „*A Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott miniszter mellé beosztott személyzet javadalmazásainak, valamint az egyéb hivatali szükségletekre felmerült költségeknek a házi pénztárnál leendő folyósítása tárgyában.*” A tervezet kiadás előtt a pénzügyminisztériumi számvevőség központi csoportja fel- és ellenjegyezte.

³¹⁷ A Nemzetiségi Minisztérium személyzetének a rendkívüli munkaidőben teljesítendő szolgálataiért járó havi rendkívüli munkaátalány folyósítása. MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–I–37.

Hajdú József irodatiszt	1918. nov. 1-től
Kampits Antal irodai segédtszt	1918. nov. 15-től
Csáki Károly irodaszolga	1918. nov. 1-től
Peremenszki Pál napibéres irodaszolga	1918. nov. 1-től

A munkadíj átalány mértékét az alábbiak szerint állapították meg:

Fizetési osztály	Havi juttatás
V.	500 korona
VI.	500 korona
VII.	500 korona
VIII.	400 korona
IX.	400 korona
X.	300 korona
XI.	300 korona

A tervezet ezt követően a Magyar Központi Állampénztárhoz intézett átirat és Kazár Adolf miniszterelnökségi segédhivatali főigazgatóhoz címzett értesítés fogalmazványával folytatódik. A házipénztárba folyósított összegről a bejegyzés a tárcanaplóban és a miniszterelnökségi főkönyvben – a 190. lap 1. sz. tétele alatt – egyaránt szerepelt. Ez alapján az alábbi „rendkívüli juttatást” kapták meg az előbb felsorolt személyek. „*Dr. Jekel Péter miniszteri tanácsosnak 500 korona, Dr. Felszeghy Béla miniszteri titkárnak 500 korona, Dr. Domokos László pénzügyi titkárnak 400 korona, Dr. Barakovich László miniszteri segédfogalmazónak 300 korona, dr. Novák Jenő fizetés nélküli miniszteri segédfogalmazónak 300 korona, Uzetty Ferenc VII. fizetési osztályba osztott budapesti állami főgimnáziumi tanárnak havi 500 korona, Dr. Sztripszky Híador nemzeti múzeumi örnek /VIII. fizetési osztály/ 400 korona, Dr. Braun Róbert székesfővárosi főkönyvtáros úrnak 500 korona, Dr. Veres Endre gimnáziumi igazgatónak 500 korona, dr. Szekeres János miniszteri fogalmazónak 400 korona, Hajdú József miniszterelnökségi irodatisztnak 300 korona. Csáki Károly miniszterelnökségi hivatalszolgának 150 korona, Peremenszki Pál miniszterelnökségi segédszolgának 150 korona, bármikor megszüntethető vagy összegében megváltoztatható havi rendkívüli munkadíjatalányt állapítottam meg.*”³¹⁸

³¹⁸ Uo.

IV.4. A minisztérium propagandatevékenysége

Sokan úgy gondolnak Jászi nemzetiségi miniszterségére, mint amely csak a nemzetiségi vezetőkkel folytatott tárgyalások előkészítését és lebonyolítását szolgálta. A minisztérium azonban komoly munkát végzett az önálló magyar külpolitikai irányvonal kialakítása és ennek alárendelten a hazai és külföldi propaganda terén is, különösen az elszakadni kívánó területek és nemzetiségek vonatkozásában. Hiányosan ugyan, de a minisztérium propagandatevékenységéről és programjáról is maradtak fenn fontos iratok.

Az országos, minden területre kiterjedő propagandát az Országos Propaganda Bizottság koordinálta. A szervezet 1918. november 12-én alakult meg. Gyakorlati célja az volt, hogy gyors és hatásos, a magyar haza melletti agitációs röpiratanyagokat küldjenek szét az ország minden községébe. Feladatai közé tartozott a nemzetiségek és az ellenforradalmi mozgalmak megfigyelésének, és ha szükség esetén az azokkal szembeni ellenagitáció adminisztratív biztosítása.

A hivatali szervezet a Propaganda Iroda volt. Feladatai: *„I. Országos nyilvántartást készítünk, amely minden község helyi viszonyait nyilvántartja és helyi értesüléseink, valamint megtett intézkedéseink feljegyzésére szolgál. II. Országos agitációt indítottunk olyan társadalmi munka érdekében, amelyhez minden hasznavehető embert önkéntes segítő társul igénybevehetünk és felhasználhatunk. III. Összeköttetést teremtünk a megyei és helyi hatóságokkal, hogy az észlelt zavarokat az irodának is jelentsék, s rendszeres időközönként információkkal szolgáljanak. IV. Azonnali katonai akciót kezdünk, mely a hazatérő katonákat a falvak rendjének megóvására kéri fel és kitanítja őket a rendbontók megfékezésére. A munkát a pályaudvarokon már megkezdettük. V. A veszélyeztetett vidékre, helyi kinyomatásra röpiratszövegeket küldöttünk, s ezek költségünkön való elkészítését és terjesztését megfelelő ellenőrzés mellett elrendeltük. VI. Bizonyos vidékekre részben mi küldöttünk agitátorokat, részben más szervezetek kiküldötteit láttuk és látjuk el agitációs anyaggal. VII. Megkezdettük az események által nyújtott aktuális agitációs anyag /például Wilson üzenete, Ferenc Ferdinánd szerepe a cseh-tót mozgalomban, a kormány földreformjának ismertetése stb./ készítését. Ezt az olcsó és rapid módot a pillanatnyi hangulathullámzások kiaknázására használjuk. VIII. A fővárosban a pályaudvari szolgálat mellett megkezdettük a köztársasági propagandát plakátok útján, amelynek folytatását a közeli napok eseményeihez szabjuk. IX. Országos nyilvántartásunk elkészültével nyomban megindítjuk a tájékoztató röpiratok sorozatát, amelyek*

4 oldalas kis füzetekben, nyugodt népies hangon, tanulságosan magyarázzák a nehéz időkben tanúsítandó magatartást.”³¹⁹

A propaganda jellegű agitáció mellett céljuknak tekintették a középosztály megszervezését a hírlapokon keresztül indított szervező- és gyűjtőpropagandán keresztül. A sajtón kívül írói előadások és republikánus szavalóesték rendezését tervezték.³²⁰ Programjuk végén kérték, hogy a megadott célok keretein belül konkrét észrevételekkel, javaslatokkal nyújtsanak számukra segítséget.

Az országban elég hamar megindult a magyar integritás megőrzését és a nemzetiségek belső elválasztását célzó plebiszcitum elvének alkalmazása melletti propaganda. A népszavazás kérdése egyébiránt a felvidéki régióban konkrét előkészületek formájában is megjelent. A Jászi vezette minisztérium és az Országos Propaganda Bizottság által egyaránt támogatott (aranyosmaróti születésű) Gragger Róbert, a berlini Humboldt Egyetem professzora, az 1916-ban életre hívott berlini Magyar Tanszék vezetője 1918. november 17-én Körmöcbányáról levélben kereste meg a Nemzetiségi Minisztériumot, s felajánlotta, hogy háromnyelvű – magyar, szlovák és német – aláírási íveken egymillió tiltakozó aláírást gyűjt össze a csehek magyarországi szlovákokkal kapcsolatos terveivel szemben. Gragger a beadványában kiemeli, amire később a keleti szlovák vezetők is építkezni fognak: „*A Tót Nemzeti Tanács nem képviseli a tót nép vágyait. A tótok túlnyomó többsége még ma sem akar más államhoz csatlakozni.*”³²¹ Az aláírásgyűjtés „szervezeti” hátterét a körmöcbányai Magyar Nemzeti Tanács adta, amely

³¹⁹ A 9-es pontban említett 4 oldalas füzetek esetében 20-nak a témájáról pontos képet kapunk a dokumentumokból. Az alábbi húsz volt előkészületben és majd részben meg is valósultak: 1. A forradalom tízparancsolata! 2. Mi a köztársaság? 3. Ahol boldog a nép! (Amerika, Franciaország, Svájc stb. köztársaságok ismertetése.) 4. A Habsburgok bűnei. (Amit eddig nem volt szabad megírni. A történelem rejtett igazságai.) 5. Tíz hold föld minden földművesnek. (A földbirtokpolitika népies ismertetése.) 6. A magyar nép üdvözlí a szlovákokat, románokat, horvátokat stb. (Nemzetiségi röpiratok.) 7. Az új Eldorádó! (Milyen élet lesz Magyarországon a háború után.) 8. Most már az asszonyok is törvényhozók! (Mit vár az ország az asszonyoktól. Hogy kell viselkednie a nőknek.) 9. Hogyan értük el a békét? (A népkormány küzdelmeinek története népiesen.) 10. A biblia és a királyok. (Egy katolikus pap összeállítása a királyság ellen.) 11. Az Egyház és a köztársaság. (A jó katolikusok is bizhatnak a köztársaságban.) 12. Az iparos jólétet szerez. (Mit jelent a köztársaság az ipar szempontjából.) 13. A kereskedő és a köztársaság. (Az új rend gazdasági hatása.) 14. A tanító nem lesz többé a nemzet napszámosa. (Tájékoztató a néptanítók részére.) 15. Lateinerek. (Mit várhat az intelligencia a köztársaságtól?) 16. Egy új hivatal a köztisztviselők részére. (–Rövid agitációs kiképzés a propaganda-tevékenységben tisztviselők részére.) 17. Diákok, dolgozatók! (Hogyan segíthet minden diák Magyarországot kiépítésében?) 18. Védekezés a tolvajok ellen. (Mindenki jelentse fel, ha valakinél lopott holmit talál.) 19. A köztársaság kis kátéi. 20. Dolgozatók a községhez! (Törekedjétek a községben fontos munkákat végezni és engedelmessédjétek a nép javát akaró közigazgatási embereknek stb. stb. stb.) 1918. november 12. Az Országos Propaganda Bizottság működési terveze. MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1918–XLI–6397.

³²⁰ „*A 48-as szabadságharc rövid, olcsó, őszinte története. A francia forradalom feldolgozása propaganda céljaira. A háború merész felfogású rövid története, antimilitarista és antidinasztikus tendenciával.*”

³²¹ Gragger Róbert körmöcbányai egyetemi tanár javaslatára Jászi Oszkár nemzetiségi miniszterhez Magyarország integritását támogató felső-magyarországi aláírásgyűjtő akcióra. MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–305.

feladatot is vállalt az aláírásgyűjtő akció megszervezésében. Céljuk volt, hogy az akciójukkal megszólítsák a Felső-Magyarország teljes lakosságát. „Egy millió tiltakozó aláírását akarunk küldeni egy albumba kötve a békekonferencia asztalára.”³²² Maga a gyűjtés nem hivatalos úton történt, hanem megbízható személyek végezték, akik emellett felvilágosító munkát végeztek a vidéki népesség körében arról „milyen gazdasági veszedelmet jelentene számukra a kihasználó kapitalista cseh uralom, mennyire fenyegetné nyelvüket is a csehek erőszakossága. Elmondanák, hogy az új szabad Magyarországon mennyivel jobb sors vár rájuk.” Az aláírt íveket a körmöcbányai polgármesterek kellett beküldeni, amelyeken szerepeltek a családtagok neve, életkora, neme és foglalkozása. Az alig másfél hónapig tartó akció során – Gragger december 21-i levele szerint – mindössze negyedmillió aláírást sikerült összegyűjteni.³²³ Az akció végül nem járt sikerrel, annak ellenére, hogy az aláírásgyűjtés költsége összesen 6 900 korona volt.³²⁴

Ez a sikertelensége ellenére is impozáns aláírásgyűjtés mindazonáltal fontos szerepet játszott Jászi plebiszcitum-elképzeléseinek megfogalmazásában.³²⁵ A magyar, illetve a német többségű területek lakóinak népszavazásához fűződő magyar kormányzati elképzelések kezdettől fogva fontos szerepet játszottak a magyar békeelőkészületek politikai követelései közt. A végleges magyar békejegyzékben Apponyi Albert is az egyik leghatásosabb érvként hozta fel a békeszerződés-tervezetekben elcsatolásra ítélt magyar többségű területek megmentésére.³²⁶ Csehszlovák és szlovák részről kezdettől fogva a legmerevebben elutasították a Jászi által szorgalmaztatott népszavazási kezdeményezéseket.³²⁷

³²² A körmöcbányai Magyar Nemzeti Tanács körlevele az aláírásgyűjtő akció megszervezése tárgyában. MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–719.

³²³ Gragger egyetemi és hungarológiai pályájáról lásd Újváry Gábor: Kultúrpolitikus, diplomata és tudományos menedzser. Hetvenöt esztendeje hunyt el Gragger Róbert. *Európai Utas*, 2001/3.

³²⁴ 1919. január 10. Gragger Róbert egyetemi tanár Károlyi Mihály miniszterelnökhöz megküldött elszámolása az aláírásgyűjtő akció költségeiről. MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1919–VII–138.

³²⁵ „A magyar népkormány előre elfogadja a békekonferencia illetékességét egy olyan határozat szempontjából, hogy a hazai területen élő szlovákok és románok, szerbek és rutének népszavazás útján maguk határozhassák meg azt a jogukat, melyik államterülethez kívánnak csatlakozni.” Domokos László: *Kis káté...* i. m. 32.

³²⁶ Apponyi Albert 1920. január 16-i beszédében a népszavazással kapcsolatosan a következő kijelentést tette: „[...] követeljük a népszavazást hazánk azon részeire vonatkozólag, amelyeket tőlünk most elszakítani akarnak. Kijelentem, hogy előre is alávetjük magunkat e népszavazás eredményének, bármi legyen is az. Természetesen követeljük, hogy a népszavazás olyan körülmények között tartassék meg, hogy annak szabadsága biztosítva legyen.” Zeidler Miklós: Apponyi Albert párizsi beszéde. *Rubiconline*, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/apponyi_albert_parizsi_beszede_forraskozles/ (letöltve: 2020-03-01)

³²⁷ A népszavazást mint a vitás területi kérdések egyik kétségkívül legdemokratikusabb megoldásának szlovákiai alkalmazását maga T. G. Masaryk csehszlovák köztársasági elnök is elutasította. Emiatt Jászi a magyar sajtóban két ízben is vitába szállt a csehszlovák elnökkel. Jászi Oszkár miniszter nyilatkozata Masaryk elnök újévi beszédéről. *Világ*, 1919. jan. 5. Vö. Szarka László: *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák*. Lucidus Kiadó, Budapest 2004. 75–84.

Az Országos Propaganda Bizottság mellett más szervezetek is igyekeztek tanácsokkal és általuk sikeresnek gondolt programokkal akciókat lebonyolítani a történelmi magyar állam érdekében. Még Jászi Oszkárnak is megpróbálták emlékiratokkal felhívni a figyelmét a sikeres propaganda szükségességére, ugyanakkor annak megszervezésére is igyekeztek programot adni.

A Felvidék esetében, az aláírásgyűjtés mellett, egyes szervezetek igyekeztek a propagandára fektetni hangsúlyt. E szervezetek megvizsgálták a csehszlovák agitációk céljait, az általuk elérhető eredményeket és a meghatározott elemekre ellenagitációt kidolgozni. Ebben a szellemben írt memorandumot a Régi Galileisták Szabad Szervezete Jászi Oszkár nemzetiségi miniszternek a szlovák propaganda megszervezésének tárgyában. A szervezet igyekezett bekapcsolódni és segíteni Jászinak a hazai nemzetiségekkel való megbékélést és felvilágosítani őket a Károlyi-kormányzat nyújtotta új társadalmi lehetőségekről és a harmonikus együttélésről. A Régi Galileisták nagyszabású és sürgős agitációt tartottak szükségesnek. Úgy gondolták, hogy a csehszlovák aspirációk elleni agitációnak akkor van esélye, ha annak először megfelelő „atmoszférát” teremtenek. Ennek feltételei szerintük a következők: „1.) *érvényt kell szerezni a fegyverszüneti szerződés 17. paragrafusának, mely szerint a felvidéken a magyar kormánynak felelős közigazgatás dolgozik.* 2.) *Ezen közigazgatás csak a közrend és közéletbiztosítását tarthatja szem előtt, s ezirányban a Tót Nemzeti Tanáccsal egyetértésben jár el.* 3.) *A felvidéket entente katonaság lehetőleg meg ne szállja, de semmi esetre sem szállja meg cseh vagy más szláv katonaság.* 4.) *A közrendet tót nemzetőrség biztosítsa, melyet a magyar kormány fizet. Magyar vagy német nemzetőrség vagy sorkatonaság csak a fontos vasúti gócpontokat és a magyar vagy német többségi városokat és falvakat védelmezze.* 5.) *A politikai és társadalmi közélet és főleg a kölcsönös agitáció szabadságát biztosítani kell, de sem a magyar, sem a cseh unió javára politikai, gazdasági és társadalmi terrort túrni nem szabad.* 6.) *A nép kielégítő közéletét biztosítani kell.*”³²⁸

A felsorolt hat ponttal kívánták megteremteni azt az atmoszférát, amelyre a kormánynak építenie kellene a plebiszcitum elvét és akár a felvidék szlovák lakosságát célzó ellenagitációját, amelynek törekednie kell a korábbi hibák jóvátételére. Magának a propagandának az alapját és a csehszlovák agitáció ellensúlyozását szintén hat pontban összegezték. Mindenekelőtt ki kell emelni szlovák értelmiség előtt, hogy a csehek az uniót csak gazdasági okból akarják, hogy a szlovák földet saját javukra használják ki. Fontos, hogy a két nép nyelvileg ugyan hasonló, de

³²⁸ 1918. november 28. A Régi Galileisták Szabad Szervezetének emlékirata Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter részére a szlovák propaganda megszervezése tárgyában. MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII.

a szlovák írók és tudósok nyilatkozatai is megerősítik a különbözőségeket. Hangsúlyozzák, hogy bár a cseh és a szlovák kultúra hasonló, mégis a szlovák nyelv és kultúra önálló életre van hivatva, és annak nem a magyar nyelvtől és kultúrától kellene tartania, hanem csehtől, mert az teljesen megsemmisítheti.³²⁹ Hangsúlyt kívántak helyezni az szlovák öntudat felébresztésére és érdekeik ápolására, valamint a „*magyarsággal szorosabb politikai és gazdasági egységben kiépített tót autonómia, esetleg konföderált tót állam*” elképzelésre.³³⁰

Fontosnak gondolták megismertetni a szlovákokat a magyar forradalom jelentőségével, ám ennél is fontosabbnak, hogy a kívánt reformokat minél hamarabb meg kell valósítani. Szerintük egyformán sürgős „*a földreform, szociális adópolitika, az elemi iskolákba, a közigazgatásba, és a törvénykezésbe a tót nyelvnek nyomban való törvényes bevezetése. Tót középiskolák, és gazdasági iskolák szervezése, a magyarországi egyetemeken a tót nyelvnek és művelődéstörténetnek tanszéket kell állítani, s egy tót egyetem felépítését már a közel jövőre meg kell ígérni. Külön tót evangélikus püspökséget kell felállítani és végül a népszerűtlen közigazgatási tisztviselőket, tanítókat és papokat ki kell cserélni.*”³³¹

A javaslat szerint mégis a leglényegesebb, amit hangsúlyozni kellett volna, hogy a csehek a közös unióra, mint „fait accompli”-ra tekintenek, amelyen változtatni nem lehet, így a szlovák önrendelkezési jogot illuzórikussá tették, megkérdésük nélkül döntöttek.

A propagandatervezet támadta a Masaryk által kezdeményezett amerikai pittsburghi cseh-szlovák egyezményt. Jellemző, hogy megfedkeztek, vagy inkább nem kívántak tudomást venni a turócszentmártoni szlovák deklarációról. Tény, hogy nem az összes vármegye szlovák lakossága vett részt a Szlovák Nemzeti Tanács 1918. október 30-i alakuló ülésén. A keleti megyék például mind kimaradtak, így ez lehetőséget kínált a magyar propaganda számára, hogy a csehszlovák államhoz való csatlakozás formájában kinyilvánított szlovák önrendelkezés, a csehszlovák egység elfogadása nem vonatkoztatható a keleti szlovákokra.

A felvidéki propagandaakciónak három réteghez kell szólnia. A szlovák köznéphez, a szlovák értelmiséghez és a régi vármegyei magyar értelmiséghez és dzsentrihez. A nép, vagyis a parasztság körében helyi embereket kell megbízni, akik faluról falura járnak. A plakátok és röpiratok fogalmazása egyszerű, rövid és népies legyen, hogy megértsék. Nem elegendő a helyi emberek bevonása, a vidék népszerű tanítóit, papjait és az ifjúságot is „fegyverbe” kell állítani, ki kell oktatni, hogy a rájuk bízott feladatokat ellássák. A szlovák értelmiség körében máshogy kell eljárni. Elsősorban Jászinak a nemzetiségi kérdéstről írt 1912-es könyvét és írásait érdemes

³²⁹ Uo.

³³⁰ Uo.

³³¹ Uo.

terjeszteni köreikben, de különösen fontos a Dunai Egyesült Államok politikai tervzetének megismertetése. Azokat a szlovákokat, akik idegenkednek a csehszlovák uniótól, bizalmi és hivatali állásokba kívánták helyezni.

A magyar és a német vidéki értelmiségről a galileisták elég negatívan írtak. Náluk – meglátásuk szerint – nevelésre és tanításra van szükség, mert „*ma is sovíniszta és ellenséges indulattal van a nemzetiségi megértéssel szemben, s tudatos és öntudatlan elszólásaival, gyűlölködésével, főképpen ez az intelligencia veszélyezteti az agitációnak azt az eredményét, amelyet még remélni lehet*”.³³² Ennek érdekében a kormánynak olyan főispánokat és kormánybiztosokat kellett volna kineveznie, akik elfogadják Jászi elgondolásait, és feladatuknak érzik a társadalmi ellentétek enyhítését vagy képesek a kiegyenlítésükre. Az irat végén a galileisták felajánlották segítségüket a felsorolt folyamatok elindításához és véghezviteléhez.

Láthattuk, hogy sokan sokféleképpen kívánták a propagandával kapcsolatos irányelveket megragadni és irányítani. Láttuk, hogy mindennek az irányítója, bár Jászihoz érkeztek kérelmek és kérvények, az Országos Propaganda Bizottság volt, ott végezték el a feladatokat. A Bizottság kiküldöttjei a vármegyékben a rend és a biztonság megőrzését és ezzel párhuzamosan a zavargások csillapítását végezték. A sztrájkolókat igyekeztek munkára bírni, valamint a nemzetiségi ellenagitáció érdekében agitáltak és röpiratokat terjesztettek. A kiküldöttek száma összesen 290 fő volt, ebből a vizsgált északkelet-magyarországi vármegyékben 17 fő, ebből 5 fő Sáros vármegyében, 3 fő Abaúj-Torna vármegyében és 9 fő Szepes vármegyében.³³³

1918. december 18-áig, amikor is Varjas Sándor, az Országos Propaganda Bizottság ügyvezető alelnöke beszámolt Károlyi Mihálynak a bizottság tevékenységéről, a kibocsátott nyomtatványok példányszáma 8 778 000 darab volt.³³⁴ Ez a példányszám 49 féle röpiratot, füzetet jelentett. A röpiratok magyar, szlovák, cseh, német és román nyelven kerültek kiadásra. A röpiratok főként a forradalom jelentőségét, megváltozott viszonyokat igyekeztek ismertetni az ország népességével. A nemzetiségeket igyekeztek meggyőzni, hogy új világ jött létre a forradalommal, és a közös haza mellé igyekeztek őket állítani azzal, hogy a szomszédos új nemzetállamok „összetartozást” sugalmazó propagandája, vagyis a „széthúzás” helyett az „összetartozást” hirdették.

³³² Uo.

³³³ Varjas Sándornak, az Országos Propaganda Bizottság ügyvezető alelnökének beszámolója Károlyi Mihály miniszterelnök részére a Bizottság tevékenységéről. MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1918–XLI–6397.

³³⁴ Uo.

Igyekeztek velük megismertetni a Károlyi-kormány reformjait és Jászi nemzetiségi programját. A röpiratokat agitátorok útján, bizalmi emberek segítségével, helyi szervek útján (közigazgatási, Nemzeti Tanács, testületek), vasutasok, vállalatok segítségével, postai szétküldéssel és községi elöljáróságok útján terjesztették.

Végezetül Varjas az utolsó pontban a kiadásokat is ismerteti a miniszterelnökkel. Összes kiadásuk 613 056 korona volt, ebből vidéki agitációra 256 089 korona, a katonák közötti agitációra 32 576 korona és nyomtatványköltiségekre 171 454 korona jutott. Az összeg többi része írói tiszteletdíjakra, irodai kiadásokra ment el.

IV.5. Jászi Oszkár román és szlovák tárgyalásai

Jászi Oszkár a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztereként ezzel egyidőben arra tett 1918 novembere folyamán koncentrált kísérletet, hogy az antant által a szomszéd államoknak ígért és ítélt területeken a románokkal, a ruszinokkal, a szlovákokkal, a németekkel és a szlovénekkal a békekonferenciáig terjedő provizóriumban egyezzen meg. Ennek alapelveként az ország nemzetiség szerinti belső demokratikus föderatív átalakítását, svájci minta szerinti kantonizálását szorgalmazta. Erdély és a Felvidék esetében a román és a szlovák elutasítást követően egyfajta közös, kondominiális, távlatilag konföderációs rendszer létrehozását, azaz egy nemzetiségenként különböző megoldásokkal számoló, összetett állammodell kialakítását is felkínálta.³³⁵ Az autonómiák, kantonok, föderatív és távlatilag akár a szomszéd államokkal közös „dunai konföderációs” szerkezeti megoldásokból összeálló provizóriumtól a kormány tagjainak többsége rövid ideig azt remélte, hogy a békekonferencián a csehszlovák, a román, a jugoszláv területi túlkövetelésekkel szemben hatásosan fel lehet lépni a méltányos etnikai határok érdekében. A Monarchia és a történeti Magyarország 1918. november–decemberi felbomlásának kaotikus folyamatában az antant politikai, katonai támogatását élvező új államok fegyveres erővel biztosították a maguk számára az igényelt területek birtoklását, s ily módon

³³⁵ Vö. Schönwald Pál: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 39–40.

Jászi minden tekintetben megkésett és alapvetően előzménytelen próbálkozásainak annyi esélye maradt, mint a Monarchia utolsó uralkodójának a császári manifesztummal.³³⁶

A Magyarországon belüli, etnikai többség elve alapján létrehozni tervezett autonómiák, s ezek belső föderációjának megteremtése a világháború végét követő időkben sem a román, sem a szlovák vezető körök számára nem jelentette a független nemzeti kis államok létrehozásával, illetve az azokhoz való csatlakozással egyenértékű alternatívát.

Miniszteri szerepvállalásának valódi értelmét másfél évvel a történetek után Jászi „három ésszerű cél” követésében jelölte meg: *„megmenteni a plebiszcitum elvét s ezáltal lehetőleg kedvezőbbé tenni az új Magyarország végleges határait; megóvni a régi gazdasági és közlekedési egymáshoz való tartozást az anyaország és a tőle leválasztandó területek között; elébe dolgozni a jövőnek egy konföderatív államrend felé, amely egy hatalmas szövetséges államon belül minden nemzet legteljesebb autonómiáját biztosítaná [...] politikám inkább jövőnek [...] szólt.”*³³⁷ Hogy a jövőnek szóló politika nem egyszerűen csak üres szó volt Jászi okfejtésében, azt a nemzetiségek ügyeinek és külpolitikájának vezetésében tanúsított elvszerűség, az ország nemzetiségek szerinti kantonizálását célul kitűző „Keleti Svájc”-elképzelés makacs védelme is bizonyítani látszik. *„[...] a másik cél pedig, mely szemem előtt lebegett az volt, hogy a békekongresszusra egy kész platformot vihessünk magunkkal mely bebizonyítaná az antant előtt, hogy mi valóban legszélsőbb lojalitás szellemében értelmezzük a wilsoni elveket, s nincs semmi akadálya annak, hogy a régi Magyarország az itt lévő népek teljesen szabad autonómiáinak szövetséges köztársasági rendszerévé alakíttassák át a svájci és az amerikai alkotmány szellemében.”*³³⁸

Ugyanakkor egy másik megközelítésben a tényleges helyzet fel nem ismerése és a határtalan jóhiszeműség, liberális optimizmus szól Jászi minden sorából. Hitt a Wilson-i elvekben, amelyeket a magyarországi és monarchiabeli nemzetiségek nevében gyakran csak kegyes szólamokként használtak fel a nyers területszerző politika leplezésére. Jászi egyrészt jóhiszeműen, másrészt az összeomlás által kikényszerített kiútkeresés utolsó lehetőségeként szerkesztette meg elméletét, amelynek az volt a hibája, hogy a demokratikus elvek békés eszközeit vonultatta fel etatista imperializmusok mohóságával szemben. Azonkívül igen erősen

³³⁶ Jászi miniszteri tevékenységéről lásd Szarka László: A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának történetéhez. *Kisebbségkutatás*, 2008/2. <https://epa.oszk.hu/00400/00462/00038/1563.htm> (letöltve: 2020-03-01); K. Lengyel Zsolt: „Keleti Svájc” és Erdély 1918–1919. A nagyromán állameszme magyar alternatíváinak történetéhez. In: K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007; Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003; Litván György: *Jászi Oszkár...* i. m.; Pelle János: *Jászi Oszkár. Életrajzi, eszme- és kortörténeti esszé*. XX. Század Intézet, Budapest, 2001.

³³⁷ Jászi Oszkár: *Magyar kálvária...* i. m. 71.

³³⁸ Uo. 183

hathattak rá nemzetiségi elgondolása kialakításában tárgyi okokon kívül a hagyományok is (Habsburg monarchia, Szent István államának hagyománya), melynek tisztelete alól ő sem tudta kivonni magát.

Jászi súlyos tévedése volt, hogy elhitte és tájékozódási alapként elfogadta: a történeti Magyarország kereteinek megmentése, demokratikus tartalommal megtöltése s az egyenjogúságon alapuló nemzeti kooperáció szervezetté formálása a győztes hatalmaknak és kelet-közép-európai szövetségeseiknek nemcsak optimális, észszerű alternatívája, hanem szívügye is. Az összeomlást követő délszláv, román, csehszlovák katonai akciók hamar ráébresztették, hogy a tényleges döntések a szomszédok, a „földuzzadt nacionalizmustól” és „mámoros imperializmustól” eltöltött román, cseh, szlovák és szerb vezető réteg kezében voltak.

Miniszterként ebből adódóan már csak a csekélyke menthetőt mentette: a népszavazás elvét a vitás határkérdésekben. Jászi a dies irea gyötrelmei közepette is hitt abban, hogy a népek demokratikus integrációja nem fog mindörökké megbukni a nagyhatalmi erőszakon és az önérdékű nacionalizmusok kicsinyes viszálykodásai miatt.

A Károlyi-kormány első, egyben egész további nemzetiségi politikáját meghatározó nagy kihívására rögtön november 9-én sor került, amikor is a Román Nemzeti Tanács ultimatív követeléssel fordult a magyar kormányhoz. Az ország belső föderalizálásának gondolata, mint megoldási lehetőség az aradi magyar–román tárgyalások előtti napokban vált elfogadott állásponttá.³³⁹ Ebben három napot adtak arra, hogy Károlyiék átadják a teljes kormányzó hatalmat Magyarország és Erdély románok lakta vidékei fölött. Természetesen önrendelkezési jogaikra, valamint a személy- és vagyonbiztonság védelmére hivatkoztak. A románok 26 vármegyét követeltek. Ugyanakkor megérkezett Georges Clemenceau elkeserítő válasza Károlyi belgrádi táviratára Franchet d’Espérey-nek. „*Gróf Károlyival csak a katonai kérdéstről tárgyaljon, minden más kérdés kizárásával. Ez véglegesen irányadó.*”³⁴⁰ Ez azt jelentette, hogy Károlyi kormánya de jure nem létezik, vele mint egy helyi hatalom képviselőjével csupán katonai kérdésekről lehet tárgyalni. Kiderült, hogy Károlyit és demokrata kormányát az antant ugyanúgy ellenségének tekinti, mint elődeit.

³³⁹ Aradi tárgyalásokról lásd *Világ*, 1918. nov. 14.; Jászi Oszkár: *Visszaemlékezésem a Román Nemzeti Komitével folytatott aradi tárgyalásaimra*. (Különnyomat a Napkelet 1921. évi december 1-jei számából.) Cluj-Kolozsvár, 1921; Juhász Nagy Sándor: *A magyar októberi forradalom története (1918. okt. 31.–1919. márc. 21)*. Cserépfalvi, Budapest, 1945. 301–304.; Raffay Ernő: *Erdély... i. m. 92–114.*; *Felsőmagyarország*, 1918. nov. 14. és nov. 15. Az aradi tárgyalások tervezeteit közli Szarka László: *Iratok az 1918 novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez. Regio*, 1994/3. 140–166. Lásd még Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Helikon Kiadó, Budapest, 2018. 107–125.; Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság... i. m. 281–285.*; Fodor János: Magyar nemzetiségpolitikai kísérletek és a román álláspont 1918 őszén. *Korunk*, 2018/12. 12–22.

³⁴⁰ Jászi Oszkár: *Magyar kálvária... i. m. 183.*

A belgrádi úthoz hasonlóan fiaskóval végződött Jászi Oszkár és a Román Nemzeti Tanács tagjainak november 13–14-ei aradi találkozója is. A kormány magyar álláspontját a november 10-i nem hivatalos kormányülésen egyeztette a legfontosabb erdélyi politikusokkal, Bethlen Istvánnal és Bánffy Miklóssal, illetve a Kolozsvárról sürgősen felrendelt Apáthy Istvánnal. Apáthy így emlékezett vissza: *„Ha jól emlékszem november 9-én este 6 órakor a kormány Budapestről telefonon fölkért, hogy külön vonaton azonnal utazzam Budapestre: Erdély sorsáról van szó. Csak Budapesten értesültem, hogy Pop Csicsó István az oláh nemzeti comité nevében ultimátum szerű iratot küldött a kormánynak, melyben kijelenti, hogy rend fenntartásáért a magyarság életének és vagyonának biztonságáért csak úgy vállalhatnak felelősséget ha magyar kormány Kelet-Magyarország 24 vármegyéje, továbbá Csongrád és Ugocsa oláh lakta részének főnhatóságát az oláh nemzetre illető comitére ruházza. Míg Bethlen Istvánt vártuk volt alkalmam Jászi Oszkárral megismertetni azt az alapot³⁴¹ amelyen mi amint már föntebb említettem a tárgyalást Pop Csicsó István fenyegetése után [...] Meg kell mondanom, hogy annál tovább menni Jászi Oszkár sem akart. [...] Másnap délután megérkezett gróf Bethlen István. Estefelé miniszterelnökségen összegyűltünk. Ott volt Károlyi Mihály Jászi Oszkár, Bethlen István Bánffy Miklós, Barcsay Andor, Vincze Sándor, Somló Bódog és én. [...]*

³⁴¹ Apáthy hagyatékában található a Károlyi Mihálynak címzett 1918. október 14-ei levél: *„Hogy a cseheknek vagy Románoknak vármegyéket engedjünk át, arról persze szó sem lehet, De nem lehet szó Magyarországnak önkormányzatú területekre való darabolásáról egy független államokból alkotott államszövetséggé alakításáról sem. Már pedig foederalisationról a szocialisták annyit beszélnek ilyesmit kellene érteni. Ellenben a nemzetségi egyházi, közművelődési, gazdasági önkormányzati tekintetben legmesszebb menő lépésként megtehetjük. Hiszen a nemzetségek nevezetesen az olákok egyházi önkormányzata máris teljes, felekezeti iskoláik útján messzemenő tanügyi önkormányzatuk is van. Továbbmenő tanügyi önkormányzatot is biztosíthatunk számukra, ha akarják úgy-é ez Bethlen István terve, hogy számukra szabad rendelkezésre adjunk a magyarországi költségvetésében tanügyi célokra fölvev összegnek azt a hányadát, amely az ő adózási hányaduknak megfelel. Azonban az hiszem a nemzetségek közül is a felvilágosodottabbak szívesen szabadítanak meg az iskolát az egyház hatásköréből és szívesen hozzájárulnának egy olyan minden vonalon államosított közoktatásügyhöz, amelyben az elemi iskola mindenütt a nép nyelvén tanítana és a nép nyelvén tanítva igyekeznék a magyarországi nemzetségek közös érintkezési és állami nyelvét a magyar nyelvnek elsajátítását biztosítani. Ezen felül készek volnánk a középfokú oktatásban a nemzetségek nyelvén annyi intézményt létesíteni amennyi az ő mindenkori fejlettségük követelményeinek megfelel. [...] Készek vagyunk így a törvénykezésben, mint a közigazgatásban a néppel érintkező közegekre és intézményekre a nép nyelvének használatát mindenütt kötelezővé tenni. [...] Az országnak nemzetségi területekre való felbontása helyett az állam belső egységének és az igazságosság elvének is sokkal inkább megfelelő a kellő módon kikerekített megyék önkormányzatának olyan szervezése, amely az illető megyékben lakó nemzetségeknek kívánalmait teljesen kielégítené illetőleg amely önkormányzatban a magyar nyelv mellett a nemzetségi nyelvek is érvényre jutnának. A közigazgatásnak az államosítását kívánjuk azonban oly köteleességgel hogy a közigazgatásnak a néppel érintkező közegei a magyaron kívül mindenütt tökéletesen beszéljék az illető nép nyelvét. És ebben a tekintetben hajlandóak vagyunk egy az illető nemzetségek részéről kiküldött bizalmi tanácsnak is szerepet juttatni annak ellenőrzésére, hogy az állami közigazgatásnak a közegei mindenütt csakugyan beszéljék e az illető nemzetségi nyelvét. Készek vagyunk a magyar belügyminisztériumba minden egyes nemzetség számára külön ügyosztályt és megfelelő államtitkári állást szervezni. Odáig már nem szívesen mennék el [...] hogy minden nemzetségre mely az ország lakosságának több, mint 10%-a külön minisztere legyen, aki ellenőrizhetné, hogy az illető nemzetségi egyházi tanügyi gazdasági önkormányzatának követelményei kielégítést nyernek-e.”* Apáthy István hagyatéka. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Quart. Hung. 2454/I. Gróf Károlyi Mihály Úrnak. Kolozsvár, 1918. okt. 14.

Károlyi akkor már elszenvedte volt a belgrádi megaláztatást és benne sem volt többé semmi önbizalom. Azután Jászi Oszkár ismertette Pop Csicsó üzenetét. Bethlen István is abban a nézetben volt, hogy a polgárháborút még áldozatok árán is el kell kerülni le kell menni Aradra. Jászi Oszkár előterjesztését általában helyeselte.”³⁴²

Az aradi tárgyalások két napján a magyar tárgyalóküldöttség két különböző javaslatot terjesztett elő. Az első napon Jászi javaslata szerint a Román Nemzeti Tanács által említett huszonhat megye területén élő románok a román többségű területeken román autonóm területeket alakíthattak volna. Javasolta, hogy „*a vármegyei keretek mellőzésével járásokat vagy még kisebb egységeket véve alapul, lehetőleg kompakt és lehetőleg homogén nemzeti blokkokat létesítsünk, amelyek a svájci minta szerint képeznék ki maguk szerveit [...]*.”³⁴³ Ily módon kezdettől fogva különválasztotta a követelt megyék román és nem román lakta részeit. Megoldási tervszövege a svájci állammodell alapján a helyi ügyek nemzetiségi irányítás alá adását, a szövetségi állam kérdéseiben viszont a közös érdekű ügyek közös kezelését tekintette kiindulópontnak. A kisebb magyar nyelvszigetek – Petrozsény, Déva, Vajdahunyad, Resicabánya, Stájerlak, Lugos, Belényes, Beszterce – részére szintén autonóm jogokat helyezett kilátásba. November 14-én a román küldöttség – ragaszkodva eredeti elképzeléséhez, bírálva a kantontervezet bonyolultságát és tartva a nemzetiségi konfliktusok további kiéleződésétől – visszautasította a magyar javaslatot.

A Jászi-tervezet az ország integritásának megőrzésére épült. A Renner-i kulturális autonómiánál jóval többet ígért, hiszen a románok függetlenül intézhették volna területük valamennyi ügyét, azaz az országhatárok elismerése fejében megkaphatták volna a kormányzati hatalom egyes funkcióit.

Jászi a tárgyalások másnapján, az első napi román ellenvetések célját felismerve, a magyarországi és erdélyi románság által lakott megyék területének a magyar államkeretektől való kiválását, mint a Wilson-i önrendelkezési elvnek ellentmondó törekvést utasította el. Az erdélyi kantonterv helyett egy másik, messzebb menő elképzelést tett le az asztalra. A magyar–román közös kormányzást szorgalmazó 11 pontos elképzelés szerint a románok átveszik a román többségű városok és járások kormányzatát, képviseltetik magukat a magyar kormányban.³⁴⁴ A magyar többségű területeken maradt volna a magyar kormányzás. Ez az erdélyi kettős, kondominiális megoldás azzal számolt, hogy a román kormányzati területek külügyi, gazdasági és pénzügyi, közéleti és közlekedési kérdései a szövetségi kormány

³⁴² Uo.

³⁴³ Jászi Oszkár beszéde az aradi magyar–román tárgyalások első napján. *Világ*, 1918. nov. 14. 2–3.

³⁴⁴ Jászi Oszkár 11 pontos javaslata itt található meg: Szarka László: *A méltányos nemzeti...* i. m.

hatáskörében maradtak volna. Cserében a Román Nemzeti Tanácsnak le kellett volna mondania a Román Királyság katonai erejének igénybevételéről. A Jászi által felajánlott román kormányzat a két felet a béketárgyalások befejezéséig kötelezte volna.³⁴⁵

Ez a második magyar javaslat egy lényeges ponton komoly engedményt kínált fel: a románok beleszólhattak volna az ország külpolitikájába is. Ezenkívül az összes fontos ügyüket közvetlenül a kormány szintjén tárgyalhatták volna meg a magyar vezetéssel. Jászi ezzel a javaslatával olyan messzire ment a nemzetiségi jogok megadásában, amire sem azelőtt, sem azóta nem volt példa Közép-Európában. A román tárgyalófél mereven elutasította a javaslatokat. Ezt követően Jászi a felső-magyarországi szlovák és ruszin régióban próbált tárgyalás útján eredményeket elérni, tekintettel arra, hogy a belgrádi konvenció ezekben a régiókban elvben nagyobb mozgásteret biztosított.

A román delegációnak volt oka a magyar fél őszinteségének megkérdőjelezésére, mivel a Jászival utazó Erdély-szakértők jelentős része csak a világháborús vereség közeli lehetősége hatására lett híve az engedménypolitikának.³⁴⁶ Az Erdélyi Nemzeti Tanács képviselőiben többek között Apáthy István volt a delegáció tagja, aki ekkor már a magyar szupremáciáért folytatott, a diszkriminatív politikától sem visszariadó küzdelemnek volt az egyik vezéralakja.

Supka Géza a nemzetiségekkel való tárgyalások és prágai kiküldetésének sikertelenségét a Wekerle-kormány habozásával, a Magyar Nemzeti Tanács hatalomátvételének késleltetésével és a Tisza István vezette munkapártnak a nemzetiségi kérdésben való tévedéseivel magyarázta. „[...] a magyar Nemzeti Tanács [...] leült volna a nemzetiségekkel a tárgyaló asztalhoz [...] onnan a lovaglókorbács és a szétmorzsolom miatt vérig zaklatott és most már diadalmas keserűség gúnyos kacaja volt a válasz. [...] Nékem Prágában és Jászi Oszkárnak Aradon, a lovaglókorbács borzasztó revanche-át kellett elszenvednünk. [...] Jöhettünk mi már akkor autonómia-javaslattal [...] jöhettünk konföderációs tervvel vagy éppen kantoniális javaslattal: a lovaglókorbács gúnyos kacagása volt folyton a néma válasz [...] irtózatos bűn volt, [...] ezt a hagyatékot likvidálásra” átvenni.³⁴⁷

Tormay Cécile *Bujdosó* könyvében a Jásziról és az aradi tárgyalásokról a következőt írja: „Jászi Oszkár, az »oláh irredenta régi cinkosa«, aki »gyűlöl mindent, ami magyar«.

³⁴⁵ Az RNT leszögezte: „A miniszter úr által előterjesztett második javaslat szintén csak részleges és korlátozott közigazgatási tevékenységet helyez kilátásba a román nemzet részére.” Szarka László: *Iratok az 1918. novemberi...* i. m.

³⁴⁶ Erre példa például gróf Bethlen István. Vö. Romsics Ignác: *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901–1921*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 150–155.

³⁴⁷ Supka Géza: *A Sybilla könyvei...* i. m. 170–171.

*Aradon ezért tékozzolj el az oláhok javára a mienket november 12–14-i tárgyalásai során.*³⁴⁸ Tormay könyvében egyértelműen az őszirózsás forradalmat tekinti a magyar történelem mélypontjának és Trianon egyetlen megnevezett okának, s ezzel megteremtette azt az érzelmi-indulati alapot, amelyre támaszkodva ma is sokan Jásziban látják a Trianonhoz vezető út legfőbb bűnbakját.

Az erdélyi románoknak a Román Királysághoz való csatlakozása kapcsán teszi fel a kérdést könyvében Lucian Boia.³⁴⁹ Véleménye szerint szerettek volna egyesülni, de nem jobban, mint egy megreformált Monarchiában élni. A háború alatt az erdélyi románok inkább Erdély autonómiájának helyreállítását szerették volna, ezt követően Magyarországon belül teljes egyenjogúságot. *„Az éppen létező Románia, illetve az egyenlő nemzetek konföderációjaként elképzelt Habsburg-monarchia közül az erdélyi románok valószínűleg az utóbbit választották volna.”*³⁵⁰ A felbomlást követően valamennyi nemzet igyekezett saját területén kinyilvánítani szuverenitását. A románok számára – véli Boia – ahonnan nem volt visszatérés, éppenséggel pont Magyarország függetlenségének kikiáltása volt. Ha választaniuk kellett Budapest vagy Bukarest között, akkor nem volt kérdés, hogy melyiket válasszák nemzeti céljaik elérése érdekében. Boia szerint ezért maradtak az utolsó percben, a tizenkettedik órában tett ígéretük a magyar politikusok, különösen Jászi részéről teljesen hatástalanok.³⁵¹

A Károlyi-kormány szlovák politikájának kulcsfontosságú eseményére 1918. november 29-én és 30-án került sor, miután november 25-én Milan Hodža a prágai kormány rendkívüli megbízottjaként a magyarországi likvidációs ügyek intézése érdekében Budapestre érkezett. Hodža annak ellenére, hogy a cseh-szlovák orientáció elkötelezett híve volt, kimaradt az első csehszlovák kormányból. Budapesti megbízatása azonban azt jelezte, mind Prágában, mind Budapesten tisztában voltak képességeivel.³⁵² Hodža Jászival is személyes kapcsolatot tartott fenn 1914 előtt, kölcsönösen tisztelték egymást demokratikus politikai elképzeléseik miatt. Hodža érkezése után gyorsan felmérte a szlovák kérdés magyar kormányzati megítélésének minden fontos mozzanatát. S minthogy azonnal kapcsolatba lépett a Budapestre ugyancsak ezekben a napokban érkezett Ferdinand Vix alezredessel, az antant katonai missziójának

³⁴⁸ Romsics Ignác: Trianon okai. In: Romsics Ignác: *A múlt arcai: történelem, emlékezet, politika*. Osiris Kiadó, Budapest, 2015. 332.

³⁴⁹ Boia, Lucian: *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése*. Cser Kiadó, Budapest, 2015.

³⁵⁰ Uo. 78.

³⁵¹ Uo. 79.

³⁵² Hodža 1905 és 1910 között a magyarországi parlament képviselőjeként, a nemzetiségi parlamenti klub titkáráként tűnt fel. Az 1910. évi választási bukása után Ferenc Ferdinánd trónörökös „műhelyének” szlovák tagja volt, a magyarországi általános választójogi küzdelmekben kialakult demokratikus kooperációk kezdeményezőjeként, sikeres hírlapíróként és laptulajdonosként az 1914 előtti magyarországi szlovák és általában a magyarországi nemzetiségi politikában rendkívül nagy presztízst tett szert.

vezetőjével, képes volt a magyar kormány felső-magyarországi lépéseivel szemben hatékonyan fellépni és Vix alezredes segítségével intézkedett, hogy Párizsban végre módosítsák a belgrádi konvenciót.

Hodža a Jászinak átnyújtott memorandumában a szlovák önrendelkezési jog elismerését és biztosítását követelte. Jászi Hodža memorandumának alapvető kitételeit szem előtt tartva készítette el a magyar kormány nem hivatalos javaslatát a felvidéki szlovák többségű területek ideiglenes státuszáról. Azt remélte, hogy a szlovákok számára a budapesti kormány részéről felkínált széleskörű autonómia legalább a békekonferenciáig megfelelő alternatívája lehet az egységes csehszlovák állam szlovák szempontból ambivalens ajánlatának.³⁵³

Jászi Hodža memorandumának alapvető kitételeit szem előtt tartva készítette el a magyar kormány nem hivatalos javaslatát a felvidéki szlovák többségű területek ideiglenes státuszáról. Azt remélte, hogy a szlovákok számára a budapesti kormány részéről felkínált széleskörű autonómia legalább a békekonferenciáig megfelelő alternatívája lehet az egységes csehszlovák állam szlovák szempontból ambivalens ajánlatának.

A 16 felső-magyarországi szlovák többségű járásban, az úgynevezett „Tót Impérium” területén a magyar kormány hajlandó lett volna átadni a teljes szuverenitást a Szlovák Nemzeti Tanácsnak, azzal a feltételezéssel, hogy a terület sorsának és helyzetének végleges rendezéséről a békekonferencia lesz hivatott dönteni. Ezen területen belül a közigazgatás, az igazságszolgáltatás és az iskolaügy intézése a Szlovák Nemzeti Tanács irányítása alá kerülne, a pénzügyi vonatkozású ügyek továbbra is közös maradna. A vitás kérdésekben egy tizenegy tagú bizottság döntene.³⁵⁴ Gazdasági téren megmaradt volna az egységes vezetés. A szlovák nemzeti tanács ezekben az ügyekben az elképzelések szerint csak ellenőrzést gyakorolt volna.

355

Hodža azonban a tervezetet a magyar szuverenitás megőrzéseként értelmezte, ezért nem fogadta el és a Szlovák Nemzeti Tanács nevében ellenjavaslatot nyújtott át Jászi miniszternek. Az ellenjavaslat kilenc pontba foglalta össze a magyar kormánytól megkívánt engedmények

³⁵³ Pék Dezső hírlapíró Jászi Oszkárnak a következő jelentést küldte el november 16-án: „*Rakovszky Egon főispán kijelentette, hogy Dula Máté két hét előtt magánjellelű beszélgetés keretében fejezte ki annak lehetőségét, hogy a tót kérdés svájci mintára kanton-rendszer alapján talán még megoldható.*” MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–217. Károlyi Mihály: *Az új Magyarországért*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968. 465.

³⁵⁴ Hodža, Milan: *Slovensky rozchod s Maďarmi roku 1918: Dokumentárny výklad o jednaniach Milana Hodžu ako ČSL. plnomocníka s Károlyiho maďarskou vládou v listopade a prosinci 1918; o ústup maďarských vojsk zo Slovenska*. Nákl. red. Slovenského denníka, 1929. 40–42.; Fogarassy László: Hodža Milán és a Károlyi-kormány. *Palócföld*, 1990/5. 83–85.

³⁵⁵ A „Tót Impérium” autonóm kompetenciáit leíró Jászi-féle tervezet szlovák fordításban fennmaradt változatát magyarra visszafordítva közli: Fogarassy László *Hodža Milán...* i. m. 83–84.; Jászi egyezmény tervezete a minisztertanács előtt. *Felsőmagyarország*, 1918. nov. 30.

lényegét. Mindkét fél hangsúlyozta, hogy nem tekintik végleges megoldásnak a tervezetet, mivel a határokról és a vitás területek hovatartozásáról a békekonferenciának kell döntenie. Csak azokban a vármegyékben vennék át a hatalmat, amelyekben 50% a szlovák lakosság. Ezen feltételek alapján Árva, Liptó, Trencsén, Turóc, Zólyom vármegyék teljes egészükben szlovák impérium alá kerülnek. Nyitra vármegye – egy járás és Érsekújvár kivételével – a szlovákokhoz kerülne. Sáros megye egy járás kivételével, Zemplén vármegye északi részén lévő négy járás, Szepes vármegye – Gölnicbányai járása és Gölnicbánya kivételével – szlovák közigazgatás alá kerül. Hont vármegyéből két járást, valamint Korpona, Bélabánya és Selmecebánya városokat kapják meg. Pozsony vármegye magyar impérium alatt maradna három járás kivételével. Ung vármegye speciális helyzetű volt. Abaúj vármegye teljes egészében magyar közigazgatás alatt maradna. Pozsony, Érsekújvár, Léva, Losonc, Rimaszombat, Dobina, Gölnicbánya, Kassa, Ungvár magyar közigazgatás alatt maradna. Szlovák fennhatóság alá került volna a terv értelmében Bártfa, Kiszseben, Eperjes, Késmárk, Szepesbela, Igló, Rózsahegy, Pöstyén, Szliács és Tatra.³⁵⁶

Hodža komolyabb tárgyalások folytatása – vagy amint a cseh és a szlovák szakirodalom kezdettől fogva állítja – tisztán időnyerés céljából november 28-án táviratilag Budapestre hívta az Szlovák Nemzeti Tanács Matúš Dula vezette hatfős küldöttségét, hogy a magyar kormány tervezetéről közvetlen tárgyalásokat folytassanak. November 29-én bizalmas megbeszélést tartott és beavatta őket a Jászi Oszkárral folytatott addigi tárgyalásainak részleteibe, valamint kifejtette, hogy az adott körülmények között a szlovákok számára az a legelőnyösebb, ha ideiglenes megállapodást kötnek a magyar kormánnyal. Ezzel ugyanis egyelőre elérhetik, hogy a szlováklakta területek békés úton a Szlovák Nemzeti Tanács szuverenitása alá kerüljenek.

A november 30-i budapesti szlovák tárgyalások az aradihoz hasonló forgatókönyv szerint zajlottak. Hodža kezdettől fogva világossá tette, s ezt a budapesti sajtóban több alkalommal nyilvánosan is elismételte, hogy a szlovák kérdéseket csak átmenti rendezés keretében szeretnék a magyar kormánnyal tisztázni, s a magukat 1918. augusztus 14. (a külföldi csehszlovák kormány Franciaország által való elismerése) óta csehszlovák állampolgárnak tekintő szlovákok önrendelkezési joga nem lehet a tárgyalások témája. Ugyanebben a szellemben nyilatkozott a Szlovák Nemzeti Tanács delegációjának vezetője, Matúš Dula is. Az Olaszországból várt csehszlovák légiók megérkezéséig időt nyerni kívánó Hodža egyértelművé tette Jászi két tervezetével szemben elkészített propozíciójában, hogy a szlovák autonómia

³⁵⁶ Szarka László: *A méltányos nemzeti...* i. m. 60–62.; A Jászi-féle „Tót Impérium” budapesti sajtó által kiszivárogtatott tervezetét lásd *A Nap*, 1918. nov. 30. Fogarassy László: *Hodža Milán...* i. m. 86–87. A térképet közli: Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés...* i. m. 260–261.

megoldását is csak a csehszlovák állam keretében tudják elképzelni, a magyar kormánnyal csak a katonai és gazdasági likvidációs kérdésekben kívánnak tárgyalni.³⁵⁷

Hiába értelmezte úgy Jászi és az egész magyar kormány, hogy Hodzával és a Szlovák Nemzeti Tanács küldöttségével messzebbre jutottak a megegyezésben, mint Aradon a Román Nemzeti Tanács vezetőivel, a végeredmény ugyanaz volt. A prágai csehszlovák kormány kezdettől fogva ellenőrizte a budapesti tárgyalásokat,³⁵⁸ Hodžát dezavualta, Dula pedig a Szlovák Nemzeti Tanács nevében adott ki elhatároló nyilatkozatot Jászi tervezeteivel kapcsolatosan. Az etnikai alapon az 50%-os többségű járásokkal körülhatárolt szlovák kormányzati terület, a „Tóth Impérium” felajánlása ekkor már éppen úgy kevésnek bizonyult, mint az a területi és közigazgatási autonómia, amelyet Jászi saját miniszterházaival szemben is csak nehezen tudott megvédeni. A szlovák tartományi parlament koncepciójának elfogadása például a kormány tagjai közt kisebbségbe került.³⁵⁹

A szlovák tárgyalások egyetlen kézzel fogható eredménye a Bartha Albert hadügyminiszter és Milan Hodža között 1918. december 6-án megkötött demarkációs egyezmény, amelyben a magyar kormány kötelezte magát arra, hogy a magyar katonai erőket visszavonja a magyar–szlovák nyelvhatárral többé-kevésbé megegyező vonalra.³⁶⁰ Az egyezményből nem maradt fenn hivatalos példány, azt a területi integritáshoz ragaszkodó Károlyi-kormány nem vette fel hivatalos dokumentumai közé, de a magyar csapatok tiszteletben tartották a megegyezést. A paktum a méltányos etnikai elhatárolás egyik lehetséges formája lehetett volna. A demarkációs vonalat azonban sem a balkáni antant főparancsnokság, sem a francia külügyminiszter, sem a csehszlovák kormány nem tekintette érvényes megállapodásnak.

³⁵⁷ Fogarassy László: *Hodža Milan... i. m.* 76–84.; Popély Gyula: *Felvidék. 1914–1920.* Magyar Napló, Budapest, 2010. 198–199.

³⁵⁸ Popély Gyula: *Felvidék... i. m.* 202–205.

³⁵⁹ A magyar minisztertanács a szlovák tárgyalások idején szinte folyamatosan ülésezett. A kormány tagjai közt a tárgyalás kapcsán komoly nézetkülönbségek kerültek a felszínre. Több miniszter is azt követelte Jászitól, hogy az SZNT számára megígért területet ossza kétfelé, és a keleti szlovák megyék ne kerüljenek az SZNT „impériuma” alá. Mások – látva a Hodža időnyerő taktikája mögött meghúzódó szándékokat – a katonai beavatkozást szorgalmazták. Ezzel szemben Bartha Albert hadügyminiszter határozottan szembefordult, mondván, az antant szövetségeseinek számító csehszlovákok ellen lehetetlen háborút indítani. MNL OL, K 27, Minisztertanácsai jegyzőkönyvek, 1918. november 28–29., illetve december 1.

³⁶⁰ A Bartha–Hodža-féle demarkációs vonal megszületésében fontos szerepe volt annak, hogy azt Paul Prosper Henrys tábornok, a keleti francia hadsereg parancsnoka szorgalmazta. December 1-jei levelében arra kötelezte Vix alezredest, hogy az antant végleges döntésének megszületéséig annak érdekében, hogy „az összeütközést megakadályozzuk, személyes és semleges közbenjárásával hozzon tető alá megegyezést a magyar és a csehszlovák kormány között a célból, hogy csapataikat megfelelő távolságra húzódo vonalakra visszavonva az összeütközést esetleg kiváltó érintkezést elkerüljék.” Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. Trianon, 1919–1920.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. Vö. Hodža, Milan: *Rozchod... i. m.* 64–75.; Fogarassy László: *Hodža Milan... i. m.* 83–86.

December folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetiségeket illetően az addig folytatott politika csődbe jutott. A Minisztertanács 1918. december 28-i ülésén Jászi nyíltan bejelentette: „*a tótokkal és románokkal lehetetlen megegyezni*”.³⁶¹ Az új helyzet új politikát követelt. Jászi ekkor vetette fel, mint megoldási javaslatot, a nemzetiségek egymás közötti ellentéteinek kihasználását. „*[...] helyesnek tartja, hogy a különböző parciális nemzetiségi mozgalmakat, a keleti tótok mozgalmát, a székelyek akcióját [...] kellő erővel támogassa a magyar kormány.*”³⁶²

³⁶¹ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. december 28.

³⁶² Uo. A minisztertanács a székelyek számára december 17-én 100 ezer koronát utalt ki.

V. Szepességi köztársasági álmok

V.1. Szepes vármegye lépései a cipszer önállóság védelmében

Szepes vármegye az Északkeleti Felvidék egyik hagyományosan többnemzetiségű és többkultúrájú vidéke volt. Az összefüggő Poprád-völgyi szász településterület délnyugaton Poprád (német 818, magyar 689 és szlovák 758 fő) városától egészen Podolinig (német 681 és szlovák 657 fő) húzódott.³⁶³ A lakosság etnikai összetétele azonban nem volt állandó, és az egyes korszakokban akár komolyabb változásokra is sor kerülhetett. Így volt ez a 19. század második felében és a századforduló környékén is.

A régiónak nevet adó cipszerek, azaz a szepességi szászok aránya az 1880-as népszámlálás alapján még 27,8% volt a vármegye népességén belül, ami közel 48 169 főt jelentett, míg a szlovákok aránya elérte a 55,6%-ot (96 274 fő), a magyaroké pedig a 2,03%-ot (3 526 fő).³⁶⁴ A következő évtizedekben azonban mind az összlakosság, mind a szászság aránya csökkent. Noha ez a trend 1900 után megfordult, Szepes vármegye lakosság száma pedig lassú növekedésnek indult, a szászok arányában ez nem jelentkezett. A drasztikus demográfiai folyamatok láttán Forberger Béla iglói ügyvéd már 1909-ben megkongatta a vészharangot a szepesi szász nép felett: „[...] *nem lehetetlen, hogy valóra válik az a szomorú jövendölés, hogy 100 év múlva a nagy múltú és nagyra hivatott czipser nép elenyészik a szlávok tengerében.*”³⁶⁵ A számok igazolni látszottak ezt a komor jóslatot. Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a szászok száma négy évtized alatt 23 000 fővel csökkent, a vármegye lakosságán belül pedig a magyarok és németek együttes aránya mindössze 26,1%-ot tett ki – szemben a 60,5%-nyi szlovák anyanyelvűvel. A fennmaradó 13,4%-ot a ruszin, a gorál és a „cigány” anyanyelvűek tették ki.³⁶⁶

A szepességi szász térszerkezet erőteljes erózióját az egyes települések adatai is egyértelművé tették. Az 1880-ban 20% feletti szász lakossággal rendelkező településeken átlagosan 14%-kal csökkent a szász népesség, de még ennél is nagyobb arányban fogyott a városok szászsága. 1910-re a vármegye kilenc rendezett tanácsú városából:

³⁶³ A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. *Magyar Statisztikai Közlemények*, 42. k., 1920. 254.

³⁶⁴ *A magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei, megyék és községek szerint részletezve*. Pesti könyvnyomda-részvény társaság, Budapest, 1882. 269.

³⁶⁵ Forberger Béla: *A szepesi német elem pusztulásáról*. Igló, 1909. 7–8.

³⁶⁶ *Magyar Statisztikai Közlemények*, 42. k., 254.

- kettő – Szepesolaszi (német 440, magyar 340 és szlovák 1 613 fő)³⁶⁷ és Szepesvárálja (német 713, magyar 566 és szlovák 1 832 fő)³⁶⁸ abszolút szlovák többségű volt,

- kettő – Késmárk, a szepességi németek központja (német 3 242, magyar 1 314 és szlovák 1 606 fő)³⁶⁹ és Gölnicbánya (német 2 095, magyar 606 és szlovák 1 098 fő)³⁷⁰ abszolút német többséggel rendelkezett,

- ötben – Iglón (német 1 786, magyar 3 494 és szlovák 5 103 fő),³⁷¹ Leibicen (német 1 135, magyar 213 és szlovák 1 311 fő), Lőcsén (német 1 377, magyar 2 410 és szlovák 3 094 fő),³⁷² Poprádon (német 818, magyar 689 és szlovák 758 fő)³⁷³ és Szepesbélán (német 1 247, magyar 355 és szlovák 1 258 fő)³⁷⁴ a magyar és a német elem együttesen alkotott abszolút többséget.³⁷⁵

Szepes vármegye hivatalnoki és értelmiségi rétegét a 19–20. század fordulóján csaknem teljes egészében „magyar érzelműként” („hungarus-tudatúként” vagy „magyarónként”) tartották számon, beleértve a szász, a szlovák és a ruszin származásúakat is.³⁷⁶ Az interetnikus viszonyokat a dualizmus alatt „példaértékűnek” tekintették – a régióban nem folyt számottevő, a magyar nemzetállami eszmét megkérdőjelező nemzetiségi szervezkedés, jóllehet a szlovák politikai elit egy része itt tanult vagy innen származott. Bár a Szepességben 1918 végén sem került sor komolyabb nemzetiségi konfliktusra, a viszonylag jelentős helyi szlovák elit – a többi kelet-felvidéki vármegyétől eltérően – aktívan részt vett a csehszlovák államhoz való csatlakozás folyamatában is.³⁷⁷

V.2. A Szepesség 1918 őszén – a Magyarországhoz lojális elit

1918 őszének gyorsan változó folyamataiba a Magyar Királyság területén az elsők közt a szepesi cipszerek, pontosabban Késmárk város polgársága hozta nyilvánosságra

³⁶⁷ Uo.

³⁶⁸ Uo.

³⁶⁹ Uo.

³⁷⁰ Uo.

³⁷¹ Uo.

³⁷² Uo.

³⁷³ Uo.

³⁷⁴ Uo.

³⁷⁵ Zentai László (szerk.): *A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914*. Talma Könyvkiadó, Pécs, 2001. 76.

³⁷⁶ Bővebben lásd Szarka László: Identitás és lojalitás nemzetállami konfliktushelyezetei. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László. (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. Vö. Kiss Gy. Csaba: „Hazafiak” és „pánszlávok”... i. m.

ragaszkodását a magyar hazához. Nem érte váratlanul a németeket a csehek aspirációja, nevezetesen a felvidéki megyék birtokba vétele és bekebelezése a létesítendő csehszlovák államba. A prágai Csehszlovák Nemzeti Bizottság (Československý národní výbor) már október közepén kiadott nyilatkozataiban jelezte, hogy a vármegyét, a többi felső-magyarországi megyével együtt, „Slovensko” részeként közigazgatásilag a hamarosan megszülető csehszlovák állam részének tekintik. Késmárk város tanácsa 1918. október 23-án – tehát egy héttel a Szlovák Nemzeti Tanács október 30-i turócszentmártoni megalakulása és az alakuló ülésen elfogadott szlovák nemzeti memorandum előtt – rendkívüli közgyűlést tartott. Ezen Wuhovszky Ottó polgármester bejelentette, hogy *„mindig és mindenütt árulóként ellenünk dolgozó csehek megsemmisítésünket akarják s a magyar szent korona országai testéből a népek önrendelkezési jogának elve alapján ezen elvek elferdítésével nagy területeket akarnak elszakítani s azt Csehországhoz vagy mint mondják a megalakítani tervezett úgynevezett csehszlovák államhoz csatolni [...] holott erre senki részéről meghatalmazásuk nincsen.”*³⁷⁸

A város képviselőtestülete határozatilag tiltakozott a *„cseh vagy úgynevezett csehszlovák nemzeti államtanács azon törvény és jogellenes törekvése ellen [...] Szepesvármegyét is elszakítsa és a létesíteni tervezett új állam határaiba bevonja”*. Kijelentették, hogy minden erejükkel küzdeni fognak ezen tervek ellen. *„Mi nem akarunk a Magyar Szent korona országainak kötelékéből elszakadni, sem azon belül külön alakulások részévé lenni (sic!) [...] tiltakozunk [az ellen, hogy] a csehszlovák államtanács a szepességi magyar, német és tót lakosságának, tehát a mi nevünkben is beszéljen.”*

A késmárki képviselőtestület Mattyasovszky Elemér vármegyei főügyész javaslatára hasonló tartalmú határozat meghozatalára szólította fel Szepes vármegye többi városát és községét is. *„[...] a csehszlovák aspirációknak tettel és gátat kell vetni, a miért is az igényelt területek bitorlási kísérlete ellen az aktív és a passzív ellenállással meg kell szervezni és sürgősen megalakítani az összes érdekelt felvidéki megyékben a nemzeti védelem ligáját.”*³⁷⁹

Prágában 1918. október 28-án proklamálták a csehszlovák állam megalakulását, amely a cseh tartományokon kívül saját területének minősítette az akkor még körülhatárolatlan

³⁷⁸ Štátny archív v Poprade, fond Magistrát mesta Kešmarok 1918–1919. Wrchovszkyhez azért mindenképpen hozzá kell tenni, hogy a nagymagyar szónoklatait követően 1919 elején ő volt az első, aki csehszlovák hűségesküt tett, és ezért funkcióban maradhatott. Lásd erről részletesen Szeghy-Gayer, Veronika: Mešťanostovia na rázcestí. Stratégie, rozhodnutia a adaptácie najvyšších predstaviteľov miest na nové politické pomery po roku 1918. In: Hudek, Adam a kol.: *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*. VEDA, Bratislava, 2019. 334–360.

³⁷⁹ Határozat. *Szepesi Lapok*, 1918. okt. 26. 1–2. Vö. Késmárk város képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1918–1919. Štátny okresný archív v Poprade, fond Késmárk város képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 1918–1919.

„Slovenskót” is. Még ezen a napon nyomtatványokat küldtek a Felvidék vármegyéibe, Szepes vármegye városaiba is, amelyekben arról értesítették a lakosokat, „*hogy ezentúl egyedül, az az érvényes törvény és rendelet, ami prágai cseh-tót nemzeti kormánytól származik*”.³⁸⁰ A röpiratok tartalma óriási felháborodást váltott ki a kilenc rendezett tanácsú szepességi városban. „*Az utolsó percekben hangzik el városaink tiltakozása, de a tiltakozásoknak el kell hangzani messzire, hogy meghallják azok is, akik eddig csak pénzért bujkáló, sugdosó, majd hazugul és szemtelenül ordító ellenségeink hangját hallották.*”³⁸¹

A késmárkiak felhívására október 28-án Poprád rendezett tanácsú városában Illetsko Lajos esperes plébános kérelmére a polgármester helyettese, Lőw Alfréd hívta össze közgyűlést. A rendkívüli közgyűlésen kinyilvánították tiltakozásukat határozat formájában. „*Tiltakozik a képviselőtestület minden a magyar szent koronán kívül álló tényező törvény- és jogellenes törekvése és beavatkozása ellen, amellyel a magyar szent korona testéből bármely részt elszakítani szándékozik. Tiltakozik különösen a cseh-szlovák államtanács rendelete ellen, amely a nemzetek önrendelkezési jogával ellentétben áll.*”³⁸²

Október 29-én Lőcsén a képviselőtestület ülését Fried Mór polgármester nyitotta meg. Beszédében hangsúlyozta, hogy a mostani világrengető eszmék közül a népek önrendelkezése „*édes hazánk ércfalait döngeti*”, és a Szepesség népe aggodalommal látja, hogy ez az eszme, amely Magyarország függetlenségét képes visszaállítani a „*kapzsi csehek által félremagyarázva, tulajdonképpen nem más, mint [...] annexió*”.³⁸³ A polgármester költői kérdéseiben cáfolta meg a Csehszlovák Nemzeti Bizottság állításait, hiszen a vármegyében nem üldöztek senkit anyanyelvének használata miatt. Prágát senki nem tekintette „*Mekájának, aki csak gondolatban is arra tévedt volna, hogy neki Csehországgal akár nyelvi, akár nemzetiségi vonatkozásban összefüggése volna*”.³⁸⁴ A város lakosságának magyarságára hivatkozva a polgármester bejelentette, hogy a lőcseiek magyarok kívánnak maradni és a magyar hazától elszakadni nem akarnak.

Léderer Miksa városi főügyész előterjesztése alapján Késmárk városa a következő határozatot fogadta el: „*[...] a Szepességnek faji és nyelvi különbségre való tekintet nélkül egymással a legszebb harmóniában együtt élő lakossága ellen intézett galád merényletként a legerélyesebben visszautasítja [...] ezen szláv aspirációk, mint hiú álmok széjjel foszlanak.*”³⁸⁵

³⁸⁰ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 81/1918.

³⁸¹ A magyar haza sértetlenségéért. *Szepesi Hírnök*, 1918. nov. 2. 2.

³⁸² Uo.

³⁸³ Uo.

³⁸⁴ Uo.

³⁸⁵ Uo.

Iglón november 4-én a vármegye szlováksága népgyűlést tartott, amelyen Mamuzsich István, a géppuskások parancsnoka is megjelent. A közgyűlést Folgens Cornél polgármester nyitotta meg. A város Lócséhez és Késmárkhoz hasonlóan elutasította a csehek követeléseit. „Éppoly határozottsággal és erélyességgel tiltakozik bármely nemzet és bármely nép azon törekvése ellen, hogy a magyar állam politikai, jogi és természetes határait megcsönkítsa és fölháborodással utasítja vissza [...] nem tűrjük, hogy bárki is nevünkben más eszmények vagy más kívánságnak bárhol is kifejezést adjon!”³⁸⁶

Iglón az október 30-i őszirózsás forradalom hatására, illetve a Magyar Nemzeti Tanács felhívására november 5-én a vármegyei és a városi tisztviselők értekezletet tartottak. Az értekezletet a vármegye alispánja, Neogrády Lajos nyitotta meg. Az értekezlet célja volt, hogy a közrend, a közbiztonság és az élelmezés terén olyan megállapodásokat hozzanak, amelyek az egész vármegye területére egyöntetűek és alkalmasak a közös siker biztosítására. Az alispán tájékoztatta a közönséget, hogy az összes város képviselőtestülete a cseh aspirációk ellen foglalt állást és kérte az erre vonatkozó határozatoknak a vármegyei törvényhatósági bizottsághoz való felterjesztését. Megállapította, hogy vármegyében az összes város megalapította saját Nemzeti Tanácsát.

Az alispán a tárgyalás napirendjére bocsájtotta a vármegyei Nemzeti Tanács teendőit: „az Igló város által megjelölt alapon, nevezetesen közigazgatási, közbiztonsági, gazdasági és propagálási szempontból tegye megbeszélés tárgyává”.³⁸⁷ A kiélezett helyzetben Neogrády a Nemzeti Tanácsot bizalmi, a hatóságokat pedig a forradalmi változásokat támogató szervnek tekintette, amelyeket ellenőrző és irányító hatáskörrel kívántak felruházni a béke, a közrend és a közbiztonság megőrzése érdekében. Kívánatosnak tartották a vármegyei Nemzeti Tanács megalakítását, amelynek tagjai közzé a városok és a járások nemzeti tanácsainak két-két delegáltját, valamint a száznál több szervezett munkást foglalkoztató vállalatok egy-egy kiküldöttjét javasolták tagként felvenni. Ugyanakkor a vármegyei önkormányzatiságról nem mondtak le, az új szerv feladatköreit erősen korlátozták hivatkozással arra, hogy az ne hogy felborítsa az eddig kialakult belső közigazgatási rendszert. „Az értekezlet megállapítja, hogy a Nemzeti Tanács az összes élelmezési, jóléti és egyéb közérdekű hatósági teendők ellenőrzésére van hivatva.”³⁸⁸

³⁸⁶ A nagy napok története. *Szepesi Hírnök*, 1918. nov. 9. 1.

³⁸⁷ A vármegyei tisztviselők egyöntetűen járnak el a lakosság érdekében. *Szepesi Lapok*, 1918. nov. 12. Vö. ŠA PO, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, fond Spišska župa. Podžupan, administratívne písomnosti. 17454/1918.

³⁸⁸ Uo.

A közbiztonság kapcsán az alispán jelezte, hogy kérte a kormánytól a határrendőrség megerősítését, illetve hatáskörének kiterjesztését a vármegye egész területére. A lengyel területi igények jelentkezése miatt pedig katonaságot kért a vármegye északi határának megvédésére. A vármegye közönségét ezen az értekezleten komolyan foglalkoztatta a fegyveres ellenállás is egy esetleges katonai intervencióval szemben.

Lőcse város magyar nemzeti gyűlése felhívást intézett a lakossághoz a *Szepesi Hírnök* hasábjain keresztül a közrend további fenntartása érdekében: „*nem szabad tűrni azt, hogy bármi romboló törekvés a legcsekélyebbet elkövethesse a polgárság nyugalma és békéje ellen. Ezért meg kell szerveznünk a nemzeti védelem ligáját. [...] Fel kell állítani ismét a polgárőrséget! Ebben a munkában részt kell venni mindenkinek, most senki nem vonhatja ki magát [...] Legyen ott mindenki, számon fogjuk tartani azokat, akik vonakodnak vagy távol maradnak, ki fogjuk írni azok nevét [...]*.”³⁸⁹ A közbiztonság természetes igényét az is nyomatékosította, hogy a zűrzavart a csehszlovák erők könnyen az idegen megszállás igazolására használhatták – mint ahogy az számos esetben valóban meg is történt, beleértve Magyarország egyéb területeit is.³⁹⁰

November 16-án, a Magyar Népköztársaság kikiáltását követően, Szepes vármegye rendkívüli közgyűlést tartott, amelyen az alispán, Neogrady Lajos elnökölt. Ujfalussy Brunó főjegyző felolvasta az alispán jelentését a vármegyei Magyar Nemzeti Tanács megalakulásáról, amit a közgyűlés tudomásul vett, és csatlakozott hozzá. Szepes vármegye Nemzeti Tanácsának elnökévé báró Máriássy Tiborc főispánt választották. A gyűlésen elfogadták a vármegye tiltakozó határozatát a csehekkel szemben. A határozat elfogadása előtt Forberger Béla szólalt föl, aki „*utalt arra, hogy Szepességben az egész élet alapját a magyar és zipszer ősök kultúrmunkája teremtette meg*”.³⁹¹ A határozat hangsúlyozta, hogy a vármegye kulturális gócpontjait képező városok elutasították, hogy a vármegyét elszakítsák a magyar államtól. „*Örömmel veszi a vármegye közönsége tudomásul a nagy- és kisközségeknek nagyobbbrészt tótajkú lakosainak saját kezdeményezéséből önként tett hasonló kijelentéseit is [...]* Törvényhatósági bizottság egyúttal kijelenti azt, hogy hazánkban lakó tót testvéreink nemzeti szabadságát minden fenntartás nélkül elismeri és azt biztosítani kész. Ezért minden kísérlet, amely vármegyénket az anyaországtól elszakítani akarná csakis jogtalan erőszaknak minősíthető.”³⁹²

³⁸⁹ Végzetes órákat élünk! *Szepesi Hírnök*, 1918. nov. 2. 3.

³⁹⁰ Lásd erről Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság... i. m. 172–186.*; Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története 1918–1921.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2020. 97–126.

³⁹¹ Szepesvármegye rendkívüli közgyűlése *Szepesi Hírnök*, 1918. nov. 20. 3-4.

³⁹² Uo.

V.3. A „szeparatista” nép

Eddig a vármegye magyar és német lakosságának tiltakozását mutattam be. Szándékosan hagytam ki a szlovákokat, mert az ő hozzáállásukkal érdemes külön foglalkozni. A tisztánlátást nehezíti, hogy kevés irat maradt fenn arról, mit is gondolt az északkelet-magyarországi térség szlovák lakossága a csehek követeléseiről és magáról a csehszlovák államról. Erre való tekintettel szükségesnek tartom a Zemplén vármegyei iratokat is segítségül hívni.

A Nemzetiségi Minisztérium iratanyagai között található 1918. október 29-i keltezésű levélben Neogrády Lajos alispán tájékoztatta a kormányt a szlovák lakosság magyar érzelméről. Kiemelte Szepes vármegye és a németiség rendkívül fontos szerepét abban, hogy lehetetlenné tették a keleti és a nyugati „szervezett pánszláv tótoknak az egyesülését”. Ennek okán a szlovák lakosság mindig magyar érzelmű volt. Úgy vélekedett a turócszentmártoni memorandum előtt, hogy „*tótjaink nagyrésze tiltakozni fog a vármegyének a tervezett cseh államba való beolvasztása ellen*”. Szerinte a szlovákság elégedetlensége az élelmezéssel kapcsolatos túlzott hatósági szigor miatt közvetlenül a világháború alatti sérelmekre vezethető vissza. A burgonya- és a vágómarha-rekvirálások, a zsírhiány és a petróleumhiány nagy elégedetlenséget szült és ezek az okok vezettek a magyarelles tüntetésekhez. Az alispán szerint kerülni kellett volna mindent, ami „*tót lakosságunknak a magyar államhoz való ragaszkodását gyengíthetné [...] így Szepes vármegyében is a közélélmezéssel kapcsolatos hatósági rendelkezések a legnagyobb kímélettel hajtassanak végre és hogy a földhöz ragadt szegény népet a magyar kormány segítő intézkedései előnyeibe részesíttessék*”.³⁹³ A Jászi-féle minisztériumban a jelentésre november 11-én azt a megjegyzést írták, hogy „*jelenlegi viszonyok között intézkedést nem igényel*”.

A szepességi szlovákság magatartását Hefty Gyula Andor (1888–1957), a késmárki kereskedelmi iskola tanára és a *Karpathen-Post* szerkesztője elemezte, aki azt is megvizsgálta, miként lehetett volna befolyásolni a felvidéki nemzetiségi mozgalmakat. Ahogy fentebb már jeleztem, Késmárk városa volt az első, amely tiltakozott a „csehek” aspirációi ellen. Magabiztosan állította, hogy a megyében az egyedüli tényleg fontos társadalmi réteg, amely politikailag is érdekelt a kérdésben, az „intelligencia”, amelynek tagjai kivétel nélkül németek

³⁹³ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, VII. 143/1918.

és magyarok. „*A föld túlnyomó része a mi kezünkben van, minden értelmi foglalkozást mi üzünk. A tótok itt bevándoroltak csupán az utolsó század folyamán [...] tótok cselédek és napszámosok, kisebb részben földművelők, s kevesen iparosok.*”³⁹⁴ Hefty, hangot adva a gyorsan magyarosodó cipszer értelmiség világlátásának, a szepesi német és magyar sorsközösséget hangsúlyozta, és igyekezett teljes egészében kizárni a régió szlovákságát a megye jövőjét meghatározó tényezők közül. Szerinte a helyi szász és magyar értelmiség nem kívánja eltérni, hogy az írni és olvasni nem tudó szlovák nép döntsön arról, melyik államhoz kíván csatlakozni. „*Mert, hogy tót parasztjaink és cselédjeink kedvéért [...] mi valamennyien tótok legyünk, azt senki sem kívánja.*”³⁹⁵ Hefty ezenkívül arra is felhívta a figyelmet, hogy a vidéket a csehek agitátorai járták, arra izgatva a szlovákságot, hogy erőszakkal vegye át a hatalmat. Ugyanakkor véleménye és meglátása szerint a cipszer értelmiség is korán csatlakozott azokhoz, akik bírálták a Károlyi-kormányt, mert annak „*magatartását e kérdésben lagymatagnak találjuk*”.³⁹⁶ Kutatásaim során ez utóbbinak nem találtam nyomát.

A *Szepesi Lapok* november 28-i számának vezércikkében Hefty megszólította a Szepesség szlovákul tudó értelmiségét. Fontos megjegyezni, hogy továbbra sem a szlováksággal kívánt párbeszédet kezdeményezni, hanem azokat a személyeket próbálta beazonosítani, akik propaganda- és agitációs feladatokat láthattak volna el a szlovák nép körében. Úgy vélte, sok szlovák község még tétovázik azzal kapcsolatban, hogy kimondják-e a Magyarországhoz való ragaszkodásukat. Ennek oka szerinte az, hogy nem tudják, mit tegyenek, és tanácstalanul várnak. „*Sokak panaszát hallottam: Mi azt sem tudjuk, mi történik. [...] Miért nem jönnek ki az urak mihozzánk, hogy tájékoztassanak? [...] még tőlünk függ megmaradnak-e Magyarország számára. [...] Menjenek el a nép közé és mondják meg nekik, hogy Magyarországon október 31-ike óta más világ van. Megszűnt az urak uralma [...] Mondják meg nekik, hogy a kormány őszintén egyenlő elbánásban akarja részesíteni nyelv tekintetében is hazánk minden ajkú polgárát egyaránt.*”³⁹⁷ Hefty úgy érvelt, hogy a szlovákság megnyerésének legjobb módja, ha a magyarság szóba áll szlovák szomszédjával, vagy ír szlovák ismerősének annak érdekében, hogy felvilágosítsa a történésekről és megnyerje a Szepesség ügyének, vagyis annak, hogy a vármegye a békekonferencia után is Magyarországhoz tartozzon.

³⁹⁴ Hefty Gyula Andor szerkesztő indítványai a felvidéki nemzetiségi mozgalmak befolyásolása tárgyában. MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, VII. 104/1918.

³⁹⁵ Uo.

³⁹⁶ Uo.

³⁹⁷ A Szepesség tótul tudó intelligenciájához. *Szepesi Lapok*, 1918. nov. 28. 1.

A budapesti Astoria Szállóban Milan Hodža, a csehszlovák kormány rendkívüli meghatalmazottja és Bartha Albert magyar hadügyminiszter megegyeztek egy átmeneti demarkációs vonalban.³⁹⁸ Ez komoly ellenérzést váltott ki az északkeleti vármegyék német és magyar vezetői között, de néhol még a szlovákok körében is.³⁹⁹ Tiltakozásaikban az fogalmazódott meg, hogy a magyar állam – és személyesen Jászi miniszter – elárulta őket, a magyar népkormány pedig akarataik ellenére átadja őket a csehszlovákoknak, hiszen senki sem kérdezte meg a véleményüket, s ezzel semmibe vették önrendelkezésüket.

Szepesben több község, rendezett tanácsú város, de még maga a vármegye is tiltakozott az ellen, hogy őket a magyar népkormány akarataik ellenére átadja a csehszlovákoknak. „*Szepes vármegye tótságának nevében tiltakozunk az ellen, hogy bennünket a turócszentmártoni csehszlovák irányú rada imperiuma alá helyezzenek és így közvetve a cseheknek eladjanak bennünket.*”⁴⁰⁰

A Bars megye területén található Körnöcbánya Nemzeti Tanácsának tiltakozásából további képet kaphatunk sérelmeikről és Jászi elleni támadásairól. Sérelmes volt, hogy az érdekelt terület lakosságát nem hallgatták meg, hogy a magyar kormány harc nélkül hajlandó átadni „*a tót, illetve cseh-szlovák közigazgatásnak és úgynevezett imperiumnak*”, ugyanakkor úgy vélték, hogy rendfenntartás és rendcsinálás végett kerüljön átadásra a közigazgatás, mivel a novemberei eleji példák éppen az ellenkezőjét bizonyították.⁴⁰¹

A Károlyi-kormány a közigazgatásban a régi vármegyei és ezen belül a főispáni és alispáni teendők ellátásával megbízott kormánybiztosi rendszerre támaszkodott. A rendszert a kivételes hatalomról szóló 1912. évi LXII. tc. 4. §-a alapján az első világháború előtt hozták létre, a háború tartalmára korlátozva. A kormánybiztos az egész vármegye ura volt, akinek szükség esetén a fegyveres testületek is rendelkezésére álltak.

November első felében fokozatosan került sor az új főispánok és kormánybiztosok kinevezésére. Az új ember a „főispán teendőivel ellátott kormánybiztosi” címet kapta. A főispánok és kormánybiztosok közül sokan nem váltották be a működésükhöz fűzött reményeket. Többen szembekerültek a kormány politikájával, ellenforradalmi tevékenységet

³⁹⁸ A tárgyalásokat magyar részről még Jászi Oszkár miniszter kezdte október 27-én. Szarka László: *A multiethnikus nemzetállam...* i. m. 73–80.

³⁹⁹ „*Szepes vármegye tótságának nevében tiltakozunk az ellen, hogy bennünket a turócszentmártoni cseh-szlovák irányú rada imperiuma alá helyezzenek és így közvetve a cseheknek eladjanak bennünket.*” MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, VII. 685/1918.

⁴⁰⁰ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, VII. 685/1918.

⁴⁰¹ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, VII. 719/1918.

fejtett ki vagy a vármegyékben működő nemzeti tanácsok és a főispánok döntéseivel szemben túllépték a meghatalmazásukról szóló jogköröket. Szepes vármegye esetében ez utóbbi miatt került szembe az alispán (aki a főispáni teendőket látta el) és a kormánybiztos.

Viszont megkerülhetetlen volt a vármegye közbiztonságának kérdése, a közbiztonság és a védelem komoly gondokat okozott.⁴⁰² A november eleji viszonylagos rendet egyre nehezebb volt fenntartani. „A 67-ik számú gyalogezred eperjesi pótszázadából fegyveresen megszökött katonák több városban és községben garázdálkodtak és a csőcseléket is hasonló eljárásra indítottak. Nagyobb zavargások fordultak elő [...] hónap elején.”⁴⁰³ Számolni kellett a lengyel területi aspirációkkal is. Ugyanakkor a vármegye területén lévő „katonai karhatalom egyelőre a belbéke biztosítására elegendőnek bizonyult”.⁴⁰⁴

Az egyre ingatagabb belső és külső közbiztonság kezelésére Batthyány Tivadar belügyminiszter november 6-i táviratában jelezte Neogrády Lajos alispánnak, hogy Müller Vilmos ezredorvost nevezte ki és bízta meg a kormánybiztosi feladatok elvégzésével.⁴⁰⁵ A belügyminiszter a kormánybiztost felhatalmazta a nemzetőrség megszervezésére és utasította, hogy vegyen részt a helyi nemzeti tanácsok munkájában.⁴⁰⁶ Továbbá kérte a belügyminiszter az alispánt, hogy a törvényhatóság területén a kormánybiztos tevékenységét semmiben ne zavarja és mindenben támogassa.⁴⁰⁷

A békés egymás mellett élés azonban reménytelennek bizonyult. Müller bele akart szólni a zsír, a burgonya és az árpa rekvirálásába és árának szabályozásába. Ezzel túllépett jogkörén és a nemzeti tanácsok engedélye nélkül avatkozott be közéletmezés kérdésekbe, mely kérdésről, ahogy korábban jeleztem, november elején Iglón a vármegye határozatilag egy kényes egyensúlyt létrehozva megegyezett. Erről az alispán november 22-én tájékoztatta is a belügyminisztert.

A Szepes vármegyei nemzeti tanácsok és elsőfokú közigazgatási hatóságok november 12-i értekezletén komoly problémák vetődtek fel a nemzeti tanácsok és nemzetőrségek szervezése kérdésben. A kormánybiztos kezdeményezte a helyi – városi és községi – nemzeti tanácsok átszervezését. Müller elgondolása szerint minden városban és községben külön-külön tanácsot kellene létrehozni annak megfelelően, ahány nemzetiség ott él. A három fő nemzetiség, amelyek már létrehozták tanácsaikat, úgy vélte, hogy „jelenlegi szervezetét az érdekelt lakosság

⁴⁰² Schönwald Pál: *A magyarországi 1918–1919-es...* i. m. 198–200.

⁴⁰³ Közbiztonsági állapotok. *Szepesi Hírnök*, 1918. dec. 4.

⁴⁰⁴ Uo.

⁴⁰⁵ ŠA PO, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, fond Spišska župa. Podžupan, administratívne písomnosti. 16937/1918a.

⁴⁰⁶ Uo. 16860/1918; 8488 res./1918.

⁴⁰⁷ Uo. 9182 res./1918.

megnyugvással vette tudomásul” és az átalakítás bizalmatlanságot szülne.⁴⁰⁸ Leginkább arról volt szó, hogy polgárok és az értelmiség nem akarta megnyitni a tanácsokat a paraszti társadalom előtt, ahogy Hefty Andor fogalmazott, nehogy a cselédség és a parasztság (azaz a szlovákok) döntsenek a vármegye sorsáról. A nemzetőrösről is úgy vélték, hogy már Müller meg lett szervezve a lakosság megbízható tagjainak köréből „*a helyi viszonyokat ismerő erre alkalmas és lakosság bizalmát bíró parancsnokok vezetése alatt.*”⁴⁰⁹ A kormánybiztos ezzel szemben a helyi viszonyokat nem ismerő idegen fiatal tisztek parancsnokságára bízta volna. A vármegye úgy vélte, hogy a nem megbízhatónak tartott szlovák lakosságú községekben is szükség van nemzetőrökre, de ezeken a helyeken kerülni kell a felfegyverzésüket. „*Tartani lehet attól, hogy a cseh-szlovák agitációk által tévútra vezetett és ellenséges indulatú tót nép [...] erőszakoskodásokra, [...] a magyar érzelmi terrorizálására, sőt megtámadására fogja felhasználni.*”⁴¹⁰ A vármegye úgy vélte, hogy a rend helyreállítása és fenntartása érdekében Müller közreműködésére semmi szükség, egyéni képességei sem teszik alkalmassá a közmegnyugvás megteremtésére.

Müller akkor is szembekerült Neogrády alispánnal, amikor is panasszal fordult Jászi minisztériumához azzal kapcsolatban, hogy az előbb felsorolt intézkedései elé akadályokat gördít az alispán. „*Tót nemzeti tanács megalakulása elé alispán akadályokat gördít, sőt ellene képviselői testületi határozatot akar provokálni ezekben a sorsdöntő napokban Miniszter urat kérem, hogy lőcsei alispán képviselő testület összehívását táviratilag megtiltani.*”⁴¹¹ Ennek nyomán a minisztérium kérdőre vonta az alispánt. Neogrády a november 12-i gyűlést követően telefonon adott válaszában tagadta Müller vádjait és aggályait fejezte ki a kormánybiztossal szemben. Ekkor is kiemelte, hogy a külön szlovák nemzeti tanácsok megszervezésére nincs szükség, mert a tanácsok már a magyar, a német és a szlovák lakosság bevonásával szerveződtek meg. Kitért a szlovák lakosság felfegyverzésére is, ami szerinte megingatná a vármegye addigi nyugalmát. „*Részéről eddig is mindent elkövetett, hogy Dr. Müller népbiztos úrral egységes eljárást folytasson a közbéke és közrend érdekében*”,⁴¹² de „*sajnálattal vagyok kénytelen felemlíteni azt, hogy dr. Müller Vilmos volt népbiztos oly értelmű kijelentéseket is tett melyek alkalmasak arra, hogy vármegye lakosságát indok nélkül felizgassák a közönség és a hatóságok között eddig fennállott összhangot megzavarják és a lakosság közt ellentéteket*

⁴⁰⁸ Uo. 9974 res./1918.

⁴⁰⁹ Uo.

⁴¹⁰ Uo.

⁴¹¹ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 382/1918.

⁴¹² Uo.

intézzenek”.⁴¹³ Az alispán végül tolmácsolta a Nemzeti Tanácsok álláspontját: a vármegye területén a rend helyreállítása és fenntartása érdekében nincs szükség a kormánybiztos közreműködésére, ami „*tehát az én szerény nézetemet is tolmácsolja*”.⁴¹⁴

Miután a helyzet nem változott, Neogrády alispán november 25-én levelet intézett a belügyminiszterhez. Ahogy Müller tette korábban, ezúttal az alispán vádolta meg a kormánybiztost jogkörének túllépésére. „*A csendőrséghez meghagyásokat intéz, a közigazgatási hatóságokat intézkedésre szólítja fel, munkás értekezleteket tart, ezeken a hatóságok ellen izgat és [...] kasztszerű elkülönítéseket kezdeményezve a belső rendet teljesen felforgatja.*”⁴¹⁵ Müller valószínűleg a szociáldemokrata párttal szimpatizált. Müller kinevezéséről nyilván nem kvalitásai, hanem lojalitási szempontok alapján döntöttek. A döntést meghozó bizottságnak tagja volt Lovászy Márton, Kunfi Zsigmond és Batthyány Tivadar. Más volt a helyzet például Kassán, ahol a helyi viszonyokat jól ismerő szociáldemokrata politikus, Molnár Miklós lett a kormánybiztos, aki iránt nagyobb volt a helyiek bizalma.

A belügyminiszter érzékelve a problémákat és feszültségeket, ígéretet tett az alispánnak Müller megbízatásának visszavonására, ami november 27-i hatállyal meg is történt.⁴¹⁶ Elmondhatjuk, hogy a vármegye régi elitje sikeresen megbuktatott egy olyan kormánybiztost, aki a helyi viszonyokkal szemben akarta érvényesíteni hatáskörét.

V.4. „Selbständige Zipser Republik”

Az önálló cipszer köztársaság (Selbständige Zipser Republik) gondolatát elsőként Kéler Tibor késmárki országgyűlési képviselő vetette fel a *Karpathen-Post* 1918. november 14-i számának *Republik Scepusia* című cikkében, melyet két nappal később a *Szepesi Lapok* is közölt. Kéler kifejtette, hogy a Szepesség önrendelkezésének megvan a közjogi és történelmi alapja,⁴¹⁷ kis területe pedig nem lehet akadály a önálló államalapításnak, hiszen léteznek olyan független törpeállamok, mint Monaco, Andorra vagy San Marino.⁴¹⁸ A szerző a Szepesség gazdasági felvirágzásának lehetőségét elsősorban az idegenforgalomban látta, amely

⁴¹³ Közbiztonsági állapotok. *Szepesi Hírnök*, 1918. dec. 4.

⁴¹⁴ ŠA PO, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, fond Spišska župa. Podžupan, administratívne písomnosti. 16937/1918.

⁴¹⁵ Uo.

⁴¹⁶ Uo.

⁴¹⁷ Kéler, Tibor: Republik Scepusia. *Karpathen-Post*, 1918. nov. 14. 1–2.

⁴¹⁸ Scepusi köztársaság. *Szepesi Lapok*, 1918. nov. 16. Vö. Zipler Republik oder deutsches Verwaltungsgebiet? *Karpathen-Post*, 1918. nov. 28. 1.

hosszú távon az ipar, a kereskedelem, a bányászat és a mezőgazdaság modernizálását is magával hozná. Úgy vélte, hogy a Szepesi Köztársaság lehetne „a Kárpátok Svájca”, ahova tömeges német visszavándorlás indulna meg.⁴¹⁹

A *Karpathen-Post* november 28-án még egy cikket közölt, amelyben a szerző – maga a főszerkesztő, Hefty Gyula – a köztársasági gondolat mellett a német közigazgatási régió elképzelését is felvetette. Hefty úgy gondolta, hogy lenne történelmi alapja egy önálló köztársaságnak, sajátos nemzetközi jogi státusszal, amelyre Montenegrót említi mintaként. Kitér továbbá az önállóság gazdasági előnyére is, bár elismeri, hogy az újabb trendek inkább a nagyobb gazdasági területek felé mutatnak.⁴²⁰ Hefty is Svájccal példálózik cikkében, ami 1918 őszén már jobban rímelhett a Jászi Oszkár és munkatársai által elképzelt „Keleti Svájc”-gondolatra, mint Jászi korábbi, a kisállamisággal kapcsolatos, inkább elutasító álláspontjára.⁴²¹ A fő probléma 1918 végén az volt, hogy miképp lehet védekezni a csehszlovák törekvésekkel szemben. Hefty úgy gondolta, ennek egyetlen módja, ha a szepesiek önállóan képviseltetik magukat a békekonferencián. Ugyanakkor azt is mérlegelte, hogy a Renner-féle kulturális autonómia-elképzelés⁴²² alapján német közigazgatási terület kialakítása révén is biztosítani lehetne a cipszerség jövőjét. A *Karpathen-Post* szerkesztői szerint tehát „Zipser nyelvű iskolára” és közigazgatásra volt szüksége az ottani németeknek.⁴²³

Jászi Oszkár és Milan Hodža sikertelen tárgyalásait követően felgyorsult az önálló szepesi köztársaság kikiáltásának folyamata. December 3-án a késmárki német tanács táviratban közölte Jászival, hogy ha a magyar állam nem képes megvédeni a régiót a csehszlovák törekvésekkel szemben, lépéseket tesznek egy független Szepesi Köztársaság kikiáltására.⁴²⁴ A szepesi Magyar Nemzeti Tanács és a Felsőmagyarországi Német Nemzeti Néptanács képviselői előkészületeket is tettek, amelyek ellen azonban tiltakoztak a helyi szlovák nemzeti tanácsok.

1918. december 4-én Hefty Andor Budapestre utazott, hogy személyesen tájékoztassa Jászit a szepesi némettség tervéről, majd táviratot küldött Késmárkra, amelyben arra utasította a

⁴¹⁹ Uo.

⁴²⁰ A világháború alatt jelent meg például Jászi Oszkár *A kis államok problémája* c. írása (*Múlt és jövő határán*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1918), amelyben a későbbi miniszter szkeptikusan fogalmaz a kis nemzetek önálló államalakításának – a régió leendő nemzetállamainak – gondolatával kapcsolatban. Jászi szerint ez az elképzelés idejétmúlt, korszerűtlen: „minden védővamos és nacionalista-militarista nekirugaszkodás dacára, már megcsendült a kis államok lélekharangja.” Uo. 108.

⁴²¹ Zipler Republik oder deutsches Verwaltungsgebiet? *Karpathen-Post*, 1918. nov. 28. 1.

⁴²² Bóka Éva: Karl Renner európai föderalizmusa. *Történelmi Szemle*, 2002/3–4. 350.

⁴²³ Zipler Republik oder deutsches Verwaltungsgebiet? *Karpathen-Post*, 1918. nov. 28. 1.

⁴²⁴ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, VII. 601/1918.

helyi tisztviselőket, hogy a köztársaság kinyilatkoztatása után válasszák meg az új állam vezetését, és szólítsák fel a megye városait és községeit a köztársasághoz való csatlakozásra. Egy másik táviratában Hefty közölte, hogy Jászi is egyetért a Szepesi Köztársaság kikiáltásával⁴²⁵ és azt kéri, hogy keressenek kapcsolatot az eperjesi Keleti Szlovák Tanáccsal, amely hasonló lépéseket kíván tenni.⁴²⁶

Molnár Miklós, Kassa akkori szociáldemokrata főispánja dokumentumgyűjteményében közreadta a *Felsőmagyarország* interjúját Milan Hodžával, amelyben a szlovák politikus a cipszerek ezirányú tevékenységéről mosolyogva jegyezte meg: elismeri a cipszerek jogát az önálló köztársaság kikiáltására, de ilyesmire véleménye szerint nem fog sor kerülni. „Éppen tegnap volt itt ötven szepesmegyei úr, [...] akik közölték velem, hogy ők hangosan a köztársaság mellett kiabálnak, de ha nyílt színvállásra kerül sor, akkor Szepesmegye a csehszlovák köztársasághoz fog csatlakozni”⁴²⁷ – mondta Hodža.

A korabeli magyar sajtóban is megjelent a köztársaság megalakításának elképzelése, méghozzá a kikiáltás dátumának és helyszínének megjelölésével: több helyen, tévesen, az volt olvasható, hogy december 9-én, Igló városában kiáltják majd ki.⁴²⁸

1918. december 9-én a Késmárkon székelő Felsőmagyarországi Német Nemzeti Tanács deklarálta az Önálló Szepesi Köztársaság gondolatát.⁴²⁹ A cipszerek az motiválta, hogy Szepes vármegye számára minél előnyösebb „megadási”, azaz megszállási feltételeket nyerjenek vagy a csehszlovák, vagy a lengyel csapatok parancsnokától. Végül a köztársaság kikiáltásának gondolata a tervezőasztalon maradt.

December 11-én a szepesi németek képviselői, Förster Kálmán és Winkler Ernő Liptószentmiklóstra érkezett,⁴³⁰ hogy felvegyék a kapcsolatot a Szlovák Nemzeti Tanáccsal. A szepesi németek helyzetében bekövetkezett változás nemcsak a csehszlovák csapatok érkezése

⁴²⁵ Jászi elfogadta 1918 december elejére, hogy megegyezései politikája az elszakadni készülő nemzetiségi tanácsok vezetőinél elutasításra jutott. Ezen eseményeket követően tekintet a kis állami/kérésállami alakulatokra úgy, mint a plebiszcitum és a Wilson-i önröndelkezés megnyilvánulási lokális szinten. Jászi ezt felismerve, minden előítélete ellenére volt kénytelen tárgyalóasztalhoz ülni helyi, kalandor vezetőkkel. Lásd Dvortsák Viktor a keleti szlovákok részéről vagy Hefty Andor a cipszerek részéről. De fontos, hogy hivatalosan sohasem támogatta ezen vezetők törekvéseit. Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Magyar Hírlap Könyvek. Budapest, 1989. 71.

⁴²⁶ ŠA PO, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, fond Spišska župa. Podžupan, administratívne písomnosti. 28/1918.

⁴²⁷ Molnár Miklós: *Kassától Košicéig. Történelmi adatgyűjtemény az 1918–19 évi forradalom, vörösuralom és a csehszlovák köztársaság megalakulása idejéből*. II. k. Kassa, 1942. 316.

⁴²⁸ Lásd Szepesség önálló köztársasággá alakul. *Világ* 1918. dec. 6.; Felsőmagyarországi városok tiltakozása a tót impérium ellen. Külön szepesi köztársaság. *Budapesti Hírlap*, 1918. dec. 6.; Iglón proklamálják a szepesi önálló köztársaságot. *Pesti Hírlap*, 1918. dec. 6.

⁴²⁹ *Világ*, 1918. dec. 8.

⁴³⁰ Tajták, Ladislav: *Národnodemokratické revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*. Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika, Bratislava, 1972.

utáni új hatalmi-politikai valóságból és a Csehszlovák Köztársaság elismeréséből fakadt, hanem a helyi német vezetők politikai és nemzeti tudatából is. A budapesti német konzul is erre utalt, amikor azt jelentette Berlinnek, hogy bizonyos apátia volt tapasztalható a német lakosság körében.⁴³¹

A ki nem kiáltott „állam” december 17-én megszűnt a csehek késmárki bevonulásával, aminek háttérében a Liptószentmiklóson kötött megállapodás állt.⁴³² A csehszlovák hatóságok hazaárulás vádjával Heftyt börtönbe csukták, majd 1919. március 4-én szabadon engedték.⁴³³

⁴³¹ Spiššiaci v Mikuláši. *Tatranský sokol*, 1918. dec. 18.

⁴³² Tajták, Ladislav: *Národnodemokratické...* i. m. 86–91.

⁴³³ Po vzniku Československa boli v Kežmarku snahy o vytvorenie Spišskej republiky. <https://spis.korzar.sme.sk/c/20945261/po-vzniku-ceskoslovenska-boli-v-kezmarku-snahy-o-vytvorenie-spisskej-republiky.html#ixzz5nsf5fx00> (letöltve: 2020-03-01)

VI. A „Keleti Tót Népköztársaság”

VI.1. Csehszlovák önrendelkezés

Ma már egyértelműen látszik, hogy 1918 őszén a szlovák politika összes meghatározó tényezője a Magyarországtól való különválás mellett foglalt állást. Az önrendelkezést a csehszlovák államhoz való csatlakozás révén tartották kivitelezhetőnek.

A szlovák különválásnak Szarka László három periódusát különítette el a *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918* című könyvében. Az augusztus elejétől október végéig tartó időszak a Prágát is egyre inkább aggasztó szlovák politikai tétlenségtől a csehszlovák államegységhez való szlovák csatlakozás 1918. október 30-i kikiáltásáig, a turócszentmártoni szlovák nemzeti deklaráció elfogadásáig tartott. A novemberi hónap a Károlyi-kormány kezdetben sikeresnek tűnő belgrádi tárgyalásai és a Beneš-féle párizsi diplomácia ellenlépései révén kialakult diplomáciai egyensúlyhelyzetet jelentette, amely időszakban a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Tanács a budapesti és a prágai kormánnyal párhuzamosan tárgyalva próbálta a szlovák nemzeti érdekeknek megfelelő megoldásokat véglegesíteni. A harmadik periódus Szlovákia déli határainak kijelölésétől Szlovákia új államkeretek közé való betagolásáig tartott.⁴³⁴ Mindezt én egy negyedik periódussal egészíteném ki. Ez a periódus novembertől és december közepéig tartott, a kialakuló és megszerveződő keleti szlovák mozgalom, illetve önrendelkezési kísérlet rövid időszaka volt.

A világháború kitörése után, 1914 augusztusában politikai passzivitásba vonult Szlovák Nemzeti Párt 1918 tavaszán reaktivizálódó tagjai Matúš Dula vezetésével Turócszentmártonban, Vavro Šrobárral az élén Rózsahegyen, Emil Stodola irányítása alatt Pesten és Milan Hodža körül kialakult politikai csoport Bécsben élesztették újjá a polgári szlovák politikai mozgalmat. Az 1918 év tavaszán a szlovák politikai vezetés még távol tartotta magát a radikális megnyilvánulásoktól.

A Szlovák Nemzeti Párt vezetése sokáig halogatta a párt egészének reaktivizálását, majd csak május végén hívott össze Dula pártelnök tanácskozást Liptószentmiklóásra, ahol már a csehszlovák orientáció hívei kerültek többségbe. A gyűlésen Šrobár felolvasott egy határozati javaslatot, amelyet a gyűlés résztvevői elfogadtak. A rezolúció a pacifista, szocialista és demokratikus jogok mellett a nemzeti önrendelkezés óhaját is kinyilvánította. A

⁴³⁴ Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés...* i. m. 199.

liptószentmiklósi rezolúciót az antant országokban működő cseh propaganda minden alkalommal úgy igyekezett feltüntetni, mint a magyarországi szlovákok egybehangzó vélekedését a csehszlovák államegységről.⁴³⁵

A turócszentmártoni *Národnie noviny* szeptember végén a következőképpen fogalmazta meg a szlovák kérdést: „*A nemzetiségi kérdés megszűnt belső kérdés lenni [...] a nemzetiségi kérdést és megoldását nem az érdekelt nemzetiségek tartják kezükben, hanem az egész világ. [...] A nemzetiségek ma már nem kérnek, nem követelőknek – hanem várnak.*”⁴³⁶ A szlovákkérdést Dulák a békekonferencia dolgának tekintették, az októberben napról napra változó bel- és külpolitikai helyzet nyílt színvallásra kényszerítette az egyes csoportokat. A szlovák politikai vezetés felismerte, hogy számára egyedül a Masaryk-féle emigrációs politika, illetve a békekonferenciára való hagyatkozás jelentheti a különválást és a nemzeti önrendelkezés garantálását.

Az 1918 szeptemberétől egyre intenzívebben szervezkedő szlovák vezetők októberben már készek voltak nyíltan megfogalmazni politikai követeléseiket, bár még kevesen remélték, hogy a szlovákok lakta Felvidék egyáltalán kiszakítható lesz Magyarország testéből. Matúš Dula, a Szlovák Nemzeti Párt elnöke körlevélben tájékoztatta az ismertebb szlovák vezetőket, hogy október 30-án Turócszentmártonban megalakítják a Szlovák Nemzeti Tanácsot.

Október 30-án sor került a Nemzeti Tanács megalakítására, majd eldöntötték, hogy a három politikai deklaráció-tervezet közül melyikről szavazzon az értekezlet. Végül az előterjesztett deklaráció-tervezetek közül Samuel Zoch fogalmazványát fogadták el. A Zoch-féle tervezet deklarálta az önrendelkezés igényét, s azt a csehszlovák államhoz való csatlakozás formájában fogalmazta meg. Ez a Samuel Zoch modori evangélikus lelkész által összeállított nemzeti deklaráció formálisan még tiszteletben tartotta Magyarország integritását, ugyanakkor nem tett semmilyen kötelező hűségnyilatkozatot, sőt kijelentette, hogy a szlovák nép nevében többé nem hivatott a magyar kormány nyilatkozni vagy dönteni. Másnap, október 31-én az elfogadott deklarációt a *Národnie noviny* módosított szöveggel hozta nyilvánosságra. Az

⁴³⁵ 1918. május 24-én Liptószentmiklóson a magyarországi szlovák politikusok Matúš Dulának, a Szlovák Nemzeti Párt elnökének hívására tanácskozást tartottak arról, hogy a világháború kirobbanását követően elhatározott politikai passzivitás megszüntessék, a jelenlévők többsége már azt kívánta, a Monarchia, s benne a történeti magyar állam mielőbb szűnjék meg. A liptói értekezlet végén elfogadott titkos határozat a csehszlovák államalapításhoz való csatlakozásban jelölte meg a követendő nemzeti utat. „*A Szlovák Nemzeti Párt a szlovák nemzet feltétel nélküli és maradéktalan önrendelkezési jogának álláspontjára helyezkedik, és ezen az alapon követeli a szlovák nemzet részvételét a Szlovákiából, Csehországból, Morvaországból és Sziléziából létrehozandó önálló állam megalkotásában.*” A titkos határozat szövegét idézi Hronský, Marián: *Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920*. Národné literárne centrum, Bratislava, 1998. 27–28. Vö. Michela, Miroslav: *Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon*. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – MTA BTK TTI, Békéscsaba–Budapest, 2016. 15–19.

⁴³⁶ Východná svetovej vojny. *Národnie noviny*, 1918. szept. 24. 2.

október 30-án este Bécsből Turócszentmártonba érkező Milan Hodža – az október 28-án Prágában kikiáltott Csehszlovák Köztársaság hírére alapozva – két módosítást tudott átvinni az Szlovák Nemzeti Tanács által jóváhagyott deklaráció szövegén. Pontosan aligha ellenőrizhető az az általánosan elfogadott állítás, hogy a tanácskozás résztvevői közül senki sem tudott az október 28-i prágai eseményekről, a Csehszlovák Köztársaság kikiáltásáról. Ezzel a tájékozatlansággal szokás a deklaráció homályos megfogalmazásait és a Hodža-féle változtatásokat igazolni. Az tény, hogy Hodža a prágai események hatására törekedett az Szlovák Nemzeti Tanács alakuló ülésén elfogadott deklarációt módosítani: törölte a szlovák deklaráció 4. pontját, amely a csehszlovák állam keretei között a szlovák öngazgatás jogforrása lehetett volna.⁴³⁷

A Szlovák Nemzeti Tanács október 31-i ülésén ellentétek támadtak a csehszlovák államon belüli szlovák öngazgatás kérdéséről. Emil Stodola, Andrej Hlinka, Ferdiš Juriga sérelmezték a szlovák nemzeti önállóság államjogi garanciájáról való lemondást, és csakis feltételekhez kötve, 10 éven belül való államjogi rendezést sürgetve adták belegyezésüket az egységes csehszlovák államhoz való csatlakozáshoz. Jurigáék annak is tudatában voltak, hogy a csehszlovák nemzetegység koncepciójának szlovák elfogadása az új állam létrejöttéhez szükséges külpolitikai feltételek között rendkívül fontos tényező. Aggódva figyelték Károlyiék diplomáciai erőfeszítését, nem kevésbé tartottak a területek hovatartozásáról döntő népszavazás eshetőségétől. A turócszentmártoni deklaráció nem jelentette egyidejűleg a hatalom átvételét is. A magyar karhatalom és közigazgatás az ország északi vármegyéiben továbbra is ellátta feladatát.⁴³⁸

A deklaráció nem fejezte ki a szlovák nép egészének egyetértését és véleményét a Magyarországtól való elszakadás és a csehekhez való csatlakozás kapcsán.⁴³⁹ A furcsa körülmények közt megszületett szlovák önrendelkezési nyilatkozat magyar elutasításának klasszikus érvrendszerét Szviezsényi Zoltán fogalmazta meg: *„Nem fedi a való tényállást, hogy az 1918. október 30-án összeült turócszentmártoni Rada a Felvidék összes politikai pártjának megbízásából alakult. A résztvevők között nem volt jelen a néppárt, ker. szoc. párt stb. képviselője, nem volt ott a Felvidéken élő magyarság, németiség és ruténség képviselője, a keleti vármegyék tótsága részéről egyáltalában senki. [...] a turócszentmártoni gyűlés egy alkalmi*

⁴³⁷ Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés...* i. m. 212–213.

⁴³⁸ Uo. 213–214.

⁴³⁹ A turócszentmártoni deklaráció. *Magyar Szemle*, 1928. febr. 165.

*társaság összejövele volt, mely minden mandátum nélkül nevezte ki magát a tót nép képviselőjének.*⁴⁴⁰

A *Felsőmagyarország* c. lap is úgy vélekedett, hogy a gyűlésen nem jelent meg a teljes szlovák nép képviselője, az itt hozott döntések csak a nyugati szlovák érdekeket tükrözték, figyelmen kívül hagyva a valós helyzetet, így a deklarációt semmiképp sem lehet a szlovák nép megnyilatkozásának tekinteni.⁴⁴¹ A szlovákoknak egy kisebb hányada ráerőltette akaratát olyanokra is, akik a csehekhez való tartozásból nem kértek. Stróbl Miksa 1919-es könyvében hasonlóképpen írt a „nyugati szlovákok” önálló akciójáról. *„Soha, de soha, mióta a szlávok történetét ismerjük, Tótország és Csehország együvé, egy államköziségbe nem tartozott. [...] A tótok nem akarnak Csehországhoz tartozni. [...] A cseh-szlovák állam alapítását nem a tót nép kezdeményezte. A nép teljes megkerülésével a cseh imperializmus bérencei kiáltották ki ezt az államot az ország határain kívül, olyan időben és helyeken, amikor és ahol a tót nép összessége ezt megakadályozni nem tudta.*⁴⁴² Ez a tény a későbbiekben lehetőséget kínált a regionálisan megjelenő keleti szlovák önrendelkezési kísérlet elvi megindolására.

1918. novemberében folyamán bebizonyosodott, hogy a párizsi székhelyű ideiglenes csehszlovák kormány által kivívott eredményeket a németek és a magyarok kétségbeesett erőfeszítései ellenében meg is kell védeni. Duláék szerint amennyiben a prágai kormány rövid időn belül nem képes katonailag elfoglalni Szlovákiát, mérlegelni kell a pesti magyar kormány javaslatát. A magyar kormány engedményeitől, tárgyalási javaslatától a prágai kormány szemmel láthatóan igyekezett elszigetelni a Szlovák Nemzeti Tanácsot.

VI.2. Sáros és Abaúj-Torna vármegyék a csehszlovák államalapítás területi céljaiban

1918-ban, a történeti magyar állam felbomlásának, a békekonferencia összehívása előtti külső és belső támadások idején, a magyar kormány és az érintett régiók magyar politikai vezetése a régiók magyar orientációjú nemzetiségi vezetőit is megpróbálta bevonni országmentő integritáspolitikájába. A történelmi Magyarország több pontján, egymástól eltérő módon és célokkal alakultak ki parciális mozgalmak. Ezeknek a mozgalmaknak a többsége regionálisan jelentkezett és olyan nemzetiségekből alakultak ki, amelyekre az addigi magyar

⁴⁴⁰ Szviezsényi Zsolt: *Hogyan veszett el...* i. m. 76–77.

⁴⁴¹ *Felsőmagyarország*, 1918. nov. 2.

⁴⁴² Stróbl Miksa: *Tótok, akik nem akarnak elszakadni Magyarországtól*. Kultúra Könyvkiadó, Budapest, 1919. 4–5., 9.

kormányok nem, vagy csak bizonyos szempontok alapján figyeltek oda, illetve nyújtottak támogatást. Megjegyzendő, hogy ezeknek a parciális mozgalmaknak a vezéregyéniségei többnyire saját céljaikért, vagy a kialakult helyzetből (a csehszlovák és a román csapatok területi hódításai, meggyengült és tehetetlen magyar központi kormányzat) fakadó lehetőségek nyomán hívták életre ezeket a mozgalmakat.

Az Ablonczy Balázs kezdeményezésére újabban „kérésállamoknak” nevezett, eleve bukásra ítélt magyarországi regionális kezdeményezések sok esetben eljutottak ugyan az állammá alakulás formális attribútumainak megfogalmazásáig (ünnepélyes kikiáltás, alapító dokumentum, valamilyen törvényhozás összehívása, alkotmányjellegű alapidokumentum), valójában a nemzetállamok mögött álló nagyhatalmi akarat és katonai erő eleve illuzórikussá tett mindenfajta szeparatista törekvést.

Ezeket a „kérésállamokat” Ablonczy Balázs a kezdeményezők személye vagy céljai szerint négy csoportba sorolta. 1. Valamely létező etnoregionális kisebbség (szepesi németek, hiéncék, keleti szlovákok, huculok) önkifejezési kísérlete a wilsonizmus szellemében, 2. helyi szervezkedés egy nagyhatalom vagy szomszédos állam támogatásával, 3. ideológiai zárványok, regionális alap nélkül (Szlovák Népköztársaság), 4. egyszerű kalandrakciók, amelyek az összeomlás káoszának köszönhetik létezésüket (Tkálecz Vilmos Mura Köztársasága).⁴⁴³ Megjegyzi a szerző, hogy ezek a kategóriák sem választhatók el egymástól élesen.

Végkimenet szempontjából négy szempontot tudunk megkülönböztetni. 1. külső katonai erőnek vagy nagyhatalmi nyomásnak engedtek, 2. másik állam részei lettek, 3. hosszabb ideig fennmaradtak, megőrizve valamilyen különállást, vagy 4. létre sem jött, csak tervezési szinten maradt.

Mindezeken túl Ablonczy felhívja a figyelmünket arra is, hogy helyi szervezők, játékmesterek vagy kalandorok hozták-e létre ezeket a „kérésállamokat”, vagy pedig kívülről érkezett aktivisták mozgósították a helyi lakosságot. Érdekességként figyelhető meg, hogy ezen államalakulatok mind „köztársaságként” definiálták magukat.⁴⁴⁴ Ez a folyamat elválaszthatatlan volt a kontinens demokratizálási folyamataitól. Elmondható, hogy a korszellem kedvezett a köztársasági hullámnak. A nemzeti szabadság és a társadalmi-politikai reform eszméje frigyre lépett egymással: a nemzeti demokrácia a Monarchia ellenalternatívája lett. „*A kiéleződő nacionalizmus korszakában a küzdő nemzetek már nemcsak nyelvi és kulturális autonómiára vágytak, hanem hagyományos nemzeti államuk létrehozására is.*”⁴⁴⁵

⁴⁴³ Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon...* i. m. 145–154.

⁴⁴⁴ Uo.

⁴⁴⁵ Jászi Oszkár: *A Habsburg-monarchia felbomlása...* i. m. 333–334.

Az 1918–1921-es kérészállami kezdemények jobbára a történeti Magyar Királyság peremvidékein jöttek létre. Elősegítette a folyamatot a központi hatalom gyengesége mellett a helyi elitek újrapozicionálása. A Keleti Szlovák Népköztársaság, a Szepesi Cipszer Köztársaság arra példa, hogy néhány, helyben jól beágyazott értelmiségi vagy notabilitás, saját idealista meggyőződésétől vezetve, a wilsonizmus korszellemét megérezve akarta valahogy áthidalni a régiójára nehezedő nemzetállami logikát. Ezek a perifériákon létrejött, átmeneti államkezdemények egyszerre bizonyítékai a központi államhatalom meggyengülésének, a wilsonizmus messianisztikus eszmeként való felfogásának és a regionális identitások újrafelbukkanásának.

A világháborút követően a kelet-közép-európai térségben, s ezen belül a soknemzetiségű történeti magyar állam területén élő nemzetek, nemzetiségek között a bellum omnium contra omnes, azaz a mindenki mindenkivel szemben folytatott területszerző és területvédő utóháború rémképe jelent meg. Az 1918. november 13-i belgrádi fegyverszüneti egyezményt ennek megfelelően mindenki másként értelmezte.⁴⁴⁶ Az antant-hatalmak a csehszlovákokat már korábban szövetséges hatalomnak ismerték el, a magyar kormány viszont azt az elvi álláspontot képviselte, hogy területi kérdésekről csak a békekonferencia mondhat ítéletet.

Károlyi Mihály magyar miniszterelnök erre többször hivatkozott, amikor Prága jegyzékekben tiltakozott az ellen, hogy a magyarok november első felében fegyveresen akadályozták meg a csehszlovák légiók Felvidékre történő bevonulását. Károlyiék azonban nem merték kockára tenni a békekonferenciára való meghívást azzal, hogy a demarkációs vonalakat figyelmen kívül hagyva harcba bocsátkozzanak a környező nemzetekkel. Ehhez hiányzott az Európa térképén önálló államként, új entitásként kezelt ország nemzetközi jogi elismerése, a megvédendő és megvédhető országterület kérdésében az a nemzeti egység, amely a Wilson-i elvek Tisza István által is feltételezett érvényesülésével szemben az egyedüli alapját jelenthette volna az aktív honvédelemnek. És persze hiányzott a győztes nagyhatalmakkal és csehszlovák, román, jugoszláv szövetségeseikkel szemben a védelemhez szükséges katonai erő. A magyar kormány kiindulópontja mindezek miatt az volt, hogy el kell kerülni minden további vérontást, mert az az ország bel- és külpolitikai helyzetét csak még tovább súlyosbította volna.

⁴⁴⁶ Ormos Mária: *Padovától Trianonig...* i. m. 65., 88–89. Szlovákia esetében ki kell emelnünk, hogy a konvenció nem rendelkezett annak esetleges csehszlovák megszállásáról. Ennek érdekében annak pontjait dezavualni kellett. A Károlyi-kormány, miután a konvenció nem írta elő, kiürítését csapatokat küldött a terület rendjének és védelmének megvédésére. A csehszlovák kormány átfogó diplomáciai akcióba kezdett egy demarkációs vonal kijelölése érdekében.

Károlyi Mihály követet küldött Prágába Supka Géza személyében a kapcsolatok megszilárdítása céljából és feladatául adta, hogy készítse jelentést a csehszlovákok céljairól. A jelentéséből kiderült, hogy a prágai Csehszlovák Nemzeti Bizottság Masarykéknak az antant által már 1918 nyarán elismert területi céljai alapján bejelentette igényét a Felvidékre a következő határok alapján: Duna vonala Vácig, innen Gyöngyös–Miskolc–Tokaj–Csap–Máramarossziget–Verecke. Ezt Vavro Šrobár, a csehszlovák kormány „teljhatalmú szlovák minisztere” közölte a magyar követtel: a „csehszlovák” miniszter a magyar követ tudomására adta, hogy a szlovák lakosság védelmére cseh katonaságot fognak küldeni. Ebből a jelentésből az is kiderül, hogy Prágában a decemberi Vix-jegyzéket követően biztosak voltak abban, hogy a nagyhatalmak már döntöttek Kassa városának hovatartozásáról és a várost a megszülető csehszlovák államnak ígérték.⁴⁴⁷

A pozsonyi *Slovenský denník* című napilap 1919 januárjában a *Kassa* című cikkében azt írta, hogy a városnak 50 ezer lakosa van. A hivatalnokokon, a zsidóságon és az utolsó húsz esztendőben bevándorolt idegeneken kívül Kassa teljes lakossága a cikk szerint tiszta szlovák.⁴⁴⁸ A *Kassai Munkás* által ismertetett pozsonyi cikk szerint a gimnázium, a reáliskola, a kereskedelmi iskola, a tanítóképző, a jogakadémia, a színház, a Rákóczi-múzeum jelentette Kassán a magyarosítás műhelyeit, amely az egész szlovák lakta területen éreztette hatását. „A magyarok jól látták, hogy a mi egész keletünk el van hagyatva, nincsen intelligenciája és ezért vetették rá magukat ezekre a részekre.”⁴⁴⁹

A csehszlovák orientációjú pozsonyi lap egészében véve jól látta az Északkelet-Magyarországon 1918–1919 telén kialakult helyzetet, annak helyi, regionális összefüggéseit, és azzal is tisztában volt, hogy a szlovák nemzeti mozgalom szempontjából passzív megyékben viszonylag jelentős számban élhetnek Magyarország iránt lojális, kettős identitású szlovákok, s őket a régió magyar politikai tényezői igyekeznek saját oldalukon megtartani.

⁴⁴⁷ Fogarassy László: *Hodža Milán...* i. m. 79.; Švorc, Peter: Szlovenszko betagolása az új államba és Csehszlovákia létrejötte. (Fordította: Ábrahám Barna.) *Magyar Napló*, 2009/9. 62.

⁴⁴⁸ A népszámlálási adatokból szokás kiindulni. Magyarországon 1880-tól a népszámlálások során a nemzetiségi hovatartozást anyanyelv alapján határozzák meg. Ennek alapján az 1910-es népszámlálás szerint Kassán magyar 33 350, német 3 189, szlovák 6 547 fő. 6723 fő volt a zsidó felekezethez tartozók, amelyek a magyar és német lakosság között kerültek rögzítésre. (*Magyar Statisztikai Közlemények*, 42. k., i. m.) Ebből 5 403-an vallották magukat magyar anyanyelvűnek. Az 1919-es népszámlálásnak célja a legitimitáció volt, vagyis, hogy a csehszlovák állam bizonyítsa többségi voltát a megszállandó területen. 1919-ben a zsidókat csehszlovák összeírók külön rovatba tüntették fel. Egyértelmű célja volt a hatalomnak az asszimilálódott zsidóság leválasztása a magyarokról. Megindult a zsidóság „statisztikai disszimilálása” a magyarságtól, mert a többség élni kívánt a lehetőséggel, hogy magát zsidó nemzetiségűnek vallhatta. Az 1919-es csehszlovák összeírás során viszont a város nemzetiségi összetétele jelentősen megváltozott 1910-hez képest. Magyarok 17 991, szlovákok 22 858 fő vallotta magát. Kovács Alajos: Kassa népességének fejlődése és összetétele. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1938/5. Lásd bővebben Kovács Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918–1938)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2004. 25–51.

⁴⁴⁹ *Kassai Munkás*, 1919. jan. 4.

A *Kassai Munkás* magyar ismertetése szerint a *Slovenský denník* egyebek közt azt hangsúlyozta: „*Csakis a tót keleten és csakis magyar koponyákban születhetett az a nevetséges gondolat, hogy meg kell alakítani a keleti tót köztársaságot, élén a legtürelmetlenebb magyarokkal. De itt is megbukott ez az esztelen terv, mert a keleti tótság nagy elhatározásával elsöpörte és a csatlakozott a cseh-szlovák államhoz.*”⁴⁵⁰

A „keleti szlovákok” nevében szerveződő értelmiségi csoport 1918. november első napjaiban Eperjesen megtette az előkészületeket egy „Keleti Tót Tanács” (Východoslovenská národná rada) megalakítására,⁴⁵¹ amelyet a Szlovák Nemzeti Tanács ellensúlyának tekintettek azzal a céllal, hogy a regionális identitást felhasználva leválasszák a keleti szlovákok lakta megyéket a nyugatiakról.⁴⁵² Dvorčák Viktor,⁴⁵³ Ľudovít Liptay evangélikus főesperes és Karol Bulišša ügyvéd voltak a tagjai.⁴⁵⁴ Dvorčák felismerte a történelmi sorsforduló kínálta választási helyzetet, s a körvonalazódó egységes Csehszlovákia helyett az önálló „Szlovákország” eszméjét terjesztette a szlovákság körében. Abban reménykedett, hogy az őszirózsás forradalom által keltett lelkesedés lecsillapultával a szlovák

⁴⁵⁰ Uo.

⁴⁵¹ Vichodne slovjaci! *Naša Zastava*, 1918. nov. 18. 6–7.

⁴⁵² „Magyarország északkeleti tótjainak, akik a nyugati megyék lakosságától nyelvükben és kultúrájukban teljesen függetlenek A keleti tót tanácsa Eperjesen megalakult, hogy tiltakozzék nyugati tótok gyámködása ellen. A magyar haza egységének alapján állva a keleti tót nép nyelvének érvényesülésének és fejlődésének jogát követelve hűséggel csatlakozik a Magyar Nemzeti Tanácshoz.” Vichodoslovenska Rada nevében Dvortsák Győző elnök. MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918, VII. tétel, 42/1918.

⁴⁵³ Dvorčák Viktorról lásd Švorc, Peter: Prouhorské integračné snahy na území Slovenska na koncír 1918. *Historický časopis*, 1999/1. 44–54.

⁴⁵⁴ Sáros vármegyében Hauptmann Ervin szerint befolyásos politikai szereplők, akik meghatározták a vármegye politikai állásfoglalásait. „Dvortsák Győző, a keleti tót rada elnöke; Dr. Bulissa Károly, ügyvéd, tót rada elnökség tagja, tót magyar agitátor, újságíró; Fiffik Árpád, újságíró, tót rada falusi szónoka; Dr. Dessewffy István, főjegyző-helyettes a megyénél, a »Nasa Zastava« eperjesi tót újság főszerkesztője, több tót kulturális és tanügyi könyv és bresür (sic!) szerzője; Kaffan Géza és Mikó N. szélesebb látókörű tanítók, falvakban propagandát folytatnak; Szent Miklós Nyomda igazgatója, agilis munkásszervező; Magyar József, Eperjes város alpolgármestere, a tót nyelv és tanügy elismert szakembere; Böhm József, pénzügyi tanácsos, harminc évi pénzügyi külszolgálatból ismeri a tót falusi népet; Dr. Werther Henrik, az eperjesi kereskedelmi takarékpénztár igazgatója, szocialista érzelmű izraelita, a parasztság pénzügyeinek ismerője; Próner Károly, eperjesi idősebb iparos, az ipartestület elnöke, radikális szocialista, klerikális befolyással; Bálint Dezső vármegyei irodaigazgató, a tót nyelv és nép ismerője; Mikó, tanfelügyelő helyettes, a tanítók egy csoportjának bizalmasa, volt »iskolalátogató«, mérsékelt klerikális, utóbbi időben érezhetően áttér a szociáldemokráciához, sok ágú falusi rokonsága folytán a falusi politika jó ismerője; Dr. Hollenia Gyula, városi főorvos, kórházigazgató, tót nyelv és népszokások alapos ismerője, régi sárosi gentri-kaszt (sic!) volt bizalmas embere; Körtvélyessy Ádám, hernádszentistváni segédjegyző, a gentri-kaszt embere; Huszovszky Lajos, a Gazdasági Egyesület volt titkára, nagyon népszerű; Fillette Margit kisasszony, az Eperjesi Újság kiadóhivatalának és a dr. Beszkid féle nyomda üzemének vezetője, minden lokális újdonságról állandóan tájékozott; Szabó Barna, az eperjesi plébánia modernül gondolkodó káplánja, jó agitátor és szónok, népszerű; Perényi Vilmos, szociáldemokrata főgimnáziumi tanár, agilis publicista, modernül gondolkodó magyar-tót politikus.” Hauptmann Ervin főhadnagy „A keleti tót kérdés és annak egy lehető megoldása” címmel Jászi Oszkár részére készített jelentése. 1918. december 2. MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–634.

nép fogja a Magyarországon való maradás lehetőségét kérni, s ily módon elkerülhető a csehek térfoglalása.⁴⁵⁵

A Východoslovenská národná rada tevékenységét nem tudjuk közvetlenül saját iratanyagaiból rekonstruálni, mert csak csekély részük maradt fenn. Ezért érdemes segítségül hívni Hauptmann Ervin főhadnagy Jászi Oszkár részére készített jelentését.⁴⁵⁶ Az ő véleménye szerint a szlovák parasztok elégedetlenségét a Sáros vármegyei gentry réteg okozta. Sérelmük fő forrása az volt, hogy a megyében 15–20 család uralkodott felettük. *„Ezen családokból kerültek ki a főispánok, köztisztviselők szolgabírák, jegyzők. [...] a magyar nemzetet reprezentáló köztisztviselők mind úgyszólván a tehetségtelenség protekciós emberei és amellet a parasztság gőgös elnyomói voltak.”*⁴⁵⁷ Másik sérelmük abból eredt, hogy a háború idején az élelmiszercikkek nem jutottak el a szlovák falvakba, hanem a szolgabírák és jegyzők kezén elvesztek. *„Könyveket lehetne írni a parasztság mostani felszólalásaiból, amelyekben minduntalan feltűnik a jegyzők kezén elpanamázott petróleum és cukor készlet.”*⁴⁵⁸ Elégedetlenségük harmadik forrása, hogy a jegyzők és a szolgabírák korruptak voltak a hadfelmentési és hadsegély ügyekben. *„Mindezen említett a parasztonokon esett sérelmek mostan erősítő pontjai a magyarellenes propagandának [...]”*⁴⁵⁹ Ezek a tapasztalatok felerősítették a magyarellenes szlovák propagandát a parasztság körében. Azon túl, hogy táptalajt adtak a csehszlovák agitációnak, a keleti szlovákok „politikai ébredését”, politikai öntudatosodását is elősegítették.

A szlovákság hasonló sérelmeiről tájékoztatta Jászi Oszkárt Juhász János főreáliskolai tanár a Zemplén vármegyei állapotokat illetően. Juhász beszámolt arról, hogy a szlovák paraszt óvatosságból nyilvánosan nem vall színt. Politika kapcsán számukra fő szempont, hogy melyik kormány képes az anyagi biztonságot, vallási és nyelvi védelmet biztosítani. Ugyanakkor bizalmatlanok a kormány reformjaival szemben. *„Sokat ígértek már, de nem adtak soha; azt mondják, hogy másképpen lesz ezentúl, de a főszolgabíró vagy a jegyző még mindig itt van; ezek is védik a zsidókat, akiknek a magyar urak minket mindig kiszolgáltattak.”* Észrevehető, hogy a térség szlovákságában a háború végére erőteljes gentry (magyar) és zsidógyűlölet alakult

⁴⁵⁵ Szviezsényi Zsolt: *Hogyan veszett el...* i. m. 80.

⁴⁵⁶ „1918. november hó 23-án. Jászi miniszter megbízott avval, hogy a keleti tót megyék lakosságának kívánalmairól a miniszter urat értesítsem. Ezen célból november hó 27-től december hó 2-ig vagyis 6 napig Eperjesen és környékén tartózkodtam. Információs tárgyalásokat folytattam mindazon egyénekkal, akik ez idő szerint vezető állásokat foglalnak el és mindazokkal is, akik a nép bizalmát bírva, annak nevében agitálnak.” MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–634.

⁴⁵⁷ Uo.

⁴⁵⁸ Uo.

⁴⁵⁹ Uo.

ki, az sem véletlen, hogy az „átkos rendszer” jegyzőit és főszolgabíróit atrocitások érik. A nép szerint ők a felelősek életük megnyomorításáért. A fa, a petróleum és a régi közigazgatás az elégedetlenségük forrása. Ebből kifolyólag ezek orvoslására épít a csehek agitációja. Úgy gondolja, hogy az agitáció fontos lenne, de azt ne nyilvános gyűlésekkel tegyék, hanem „személyes beszélgetések keretében. Legalkalmasabb szervek e célra a falvak szóvivő parasztjai, egyes közkedvelt papok, tanítók.” Juhász hitet tett amellett, hogy a plebiszcitum elve nagyon is foglalkoztatja az embereket.⁴⁶⁰

VI.3. Dvorčák Viktor és Liptay Lajos „keleti tót” mozgalma

Maga az ötlet, hogy Északkelet-Magyarország keleti szlovák (szlovják) nyelvjárási területein, az ottani sajátos regionális nyelvi és kulturális identitást felhasználva, önálló nemzetiségi tanácsot hozzanak létre, 1918. november 3-án fogalmazódott meg. A „sárosi néphez” intézett felhívást az önálló tanács megalakítására a keleti szlovák nyelvvel hosszabb ideje foglalkozó L'udovít Liptai (Liptay Lajos) evangélikus esperes, a *Naša Zastava* c. magyar szellemiségű eperjesi hetilap főmunkatársa. Felhívásában az október 30-i turócszentmártoni szlovák nemzeti deklaráció által meghirdetett, Liptay szerint „jogtalan” csehszlovák államegységet ostromozta. Szerinte a „nyugati szlovákok” a megkérdezésük nélkül ajánlották fel a csehszlovák államnak Szepes, Sáros, Abaúj, Zemplén, Bereg, Ung vármegyéket. „*Pedig e megyék tót népe sem nyelv, sem faj, sem szokás, sem erkölcs alapján egyáltalán nem rokon a nyugati tóttal, Mondjátok meg hát nekik, hogy ők keleti tótok s mint ilyeneknek különjoguk van mindazon engedményeket követelni melyeket hazájuk területén bármelyik nemzetiség követelhet és kaphat.*”⁴⁶¹ Az említett hat vármegye területére Dvorčák Győző elnöklete alatt alakult meg a Východoslovenská národná rada.

Dvorčákkal kapcsolatban a magyar történetírásban hagyományosan az a kép él, hogy alapvetően vállalkozó szellemű, magyarbarát politikusról van szó, aki a keleti szlovák mozgalom többi vezetőjéhez hasonlóan megbízhatatlan, kalandor tevékenységet folytatott, s ténylegesen nem valamilyen nemzetiségi mozgalom emelte fel őket, hanem ők magukat önhatalmúlag tették a jórészt általuk megszervezett mozgalom vezetőivé.⁴⁶² A fenti véleményt

⁴⁶⁰ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–230.

⁴⁶¹ *Eperjesi Lapok*, 1918. nov. 6.

⁴⁶² Lásd Schönwald Pál: *A magyarországi 1918–1919-es...* i. m. 85–86. Vö. Hajdu Tibor: A polgári demokrácia külpolitikája. *Századok*. 1967/5. 897.; Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés...* i. m.

színezhetsi és egészíthetsi ki Hauptmann Ervin főhadnagy 1918 őszén kelt jelentése Jászi Oszkárnak. „*Van Eperjesen egy igen agilis ember, Dvortsák Győző, vármegyei levéltárnok, az Eperjesi újság főszerkesztője, számos magyar és tót könyv szerzője.*” Megjegyzs, hogy minden politikai mozgalomban részt vesz és volt már mindenféle párti. „*De bevallom, hogy talán csak anyagi érdekből tette, mert lévén családja, és hogy a mai ultrademokratikus irány felelt meg legjobban mindig meggyőződésének.*” Több nyelven, magyarul, németül, franciául, szlovákul, lengyelül és oroszul beszél, a tót nép nagyon szereti. Ugyanakkor a „*háború alatt mellékkereset gyanánt üzleteket közvetített, keresett és mint ilyen, közbeszéd tárgya volt. Kiváló szervező zseni, habár néha politikai kalandornak látszik.*” Kiemeli, hogy mint a keleti szlovák tanács elnöke a nép emberének tekinthető. Ugyanakkor Hauptmann jelzi Jászi számára, hogy sem főispáni, sem kormánybiztosi pozícióba nem kerülhet a világháború alatt folytatott panamázásai miatt. „*Mai állásában a kormányt indirekte nagyon is támogathatja és a nagy ügy érdekében javaslom, hogy anyagilag legmesszemenőbben támogassák.*”⁴⁶³

A Keleti Szlovák Tanács megalakulásáról Dvorčák Jászi Oszkárt november 14-i beadványban értesítette.⁴⁶⁴ Azt kérte, hogy ezt a tanácsot a kormány ismerje el a keleti szlovákok érdekképviseletének. „*[...] Abaujtorna, Bereg, Gömör-Kishont, Sáros, Szepes, Ung és Zemplén vármegyék tótsága,[...] tiltakozásául, hogy a nyugati tótság csehszlovák törekvéseivel nem ért egyet s annak vezetőit nem ismeri el érdekei képviseletére [...] a turócszentmártoni Narodná Slovenska Radával szemben megalakítassa Eperjesen a keleti tótoknak tanácsát a Vichodnoslovenska Radát.*”⁴⁶⁵ A tanács a következő jogokat követelte a magyar kormánytól: nemzeti és nyelvi jogaik tiszteletben tartását és teljes körű kulturális autonómiát. A Dvorčák-távirattal azonban Jászi minisztériuma nem sokat foglalkozott, és a következő megjegyzéssel küldték irattárba: „*Tudomásul szolgál. Intézkedést nem igényel.*”⁴⁶⁶

Hauptmann fontosnak tartotta, hogy jelezze Jászi számára, hogy ezek a politikai és kulturális követelések keleti szlovák nép körében nem szerves fejlődés eredményei, „*önmagukból, természetes kulturális fejlődés által létrejött nemzeti aspirációkról a keleti tótságnál szó nincsen. És ezért kell a keleti tót népet a nyugati tót néptől különváltan (!) kezelni. Amíg t.i. a nyugati tótoknak egy intelligens középosztályuk is van, addig ez a keletieknél teljesen*

⁴⁶³ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–634.

⁴⁶⁴ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–634. Vö. Megalakult a Keleti Tót nemzeti Tanács. *Magyarország*. 1918. nov. 14.

⁴⁶⁵ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–234.

⁴⁶⁶ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–563.

hiányzik. Itt a keleti megyékben az előbb említett okokon kívül tisztán agitációk által keletkezett azon követelő irány, amely maholnap már államot veszélyeztető méreteket ölt.”⁴⁶⁷

A magyar agitáció mellett a térségben megjelent a cseh, a lengyel és a ruszin propaganda is. Hauptmann szerint a csehszlovák propaganda terjesztése nem 1918-ban kezdődött, hanem az már a háború előtt és különösen a háború alatt nyert teret. Az 1914–15-ös orosz betörések miatt áthelyezett cseh ezredek póttesteiben gyakran bújtak meg katonaruhába bújtatott agitátorok, akik így akadály nélkül tudtak dolgozni.⁴⁶⁸ A csehszlovák agitációnak – megfigyelései alapján – két fő területe volt Sáros vármegyében. Héthárs környéke volt az egyik, a másik Lemes-abosi körlet. Magát az agitációt a csehek komoly pénzzel is támogatták, amelynek intézményi keretét Živnostenská Banka adta. Ennek a banknak a pénzét Eperjesen a Tatra Bank kezelte. A cseh aspirációkat összegezve aláhúzta, hogy a „*cseh agitáció, ha segítség nem jön, napról napra erősödik, ha ellenben megfelelő anyagi támogatással, egy akcióval ellene fellépünk, garantálom, hogy teljesen letiporható*”. Hauptmann konkrét tényeket jórészt nélkülöző beszámolóját az ügynökjelentésekre jellemző kreatív ötletekkel tűzdelte tele.⁴⁶⁹

November 18-án Dvorčák Viktor telefonjelentésben értesítette Jászi miniszter urat arról, hogy „*november 24-én vasárnap, Eperjesen tót népgyűlést tartanak, amelyen Nógrád, Gömör, Bars, Hont, Abaúj, Sáros és Zemplén tótjai nyilatkozni kívánnak a felvidéki lakosság politikai magatartásáról*”.⁴⁷⁰ Dvorčák kérte Jászit, hogy jelenlétével legitimálja a népgyűlést. Jászi választáviratában üdvözölte a Východoslovenská národná rada megalakulását, azonban „elodázhatatlan teendőkre” hivatkozva visszautasította a meghívást a népgyűlésre.

A „Keleti Tót Tanács” nagygyűlését a városi vigadóban tartották meg, amelyen másfélezer ember vett részt. A gyűlést Dvorčák Viktor nyitotta meg, felolvasta Lovászy Márton kultuszminiszter és Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter üdvözlő táviratait és Lovászy miniszter intézkedését, amely szerint a szlovák nyelvet visszaállítják az oktatásban.⁴⁷¹

Itt kell megjegyezni, hogy Eperjesen 1918 novemberében a Magyar Nemzeti Tanács mellett Rutén Nemzeti Tanács is alakult, és a ma már a városhoz tartozó Sóváron a turócszentmártoni irányzatot támogató Szlovák Nemzeti Tanács is létrejött, amely élesen tiltakozott Dvorčák tervei ellen. Az Anton Beskyd vezette rutén (ruszin) tanács pedig a rövid

⁴⁶⁷ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–634.

⁴⁶⁸ Uo.

⁴⁶⁹ Uo.

⁴⁷⁰ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–229.

⁴⁷¹ Sárosi hírek. *Felsőmagyarország*, 1918. nov. 26. 3. Az alakuló gyűlésről lásd még Völgyesi Zoltán: *Impériumváltások elleni tiltakozások a Felvidéken 1918 végén*. II. r. *Archivnet*, 2017/6. <https://archivnet.hu/imperiumvaltas-elleni-tiltakozasok-a-felvideken-1918-vegen-ii-resz> (letöltve: 2020-03-01)

ideig tartó autonomista szakasz után a Csehszlovákiához való csatlakozást támogatta, s Beskyd ennek jegyében lett a párizsi csehszlovák béke delegáció tagja.⁴⁷²

Több kiküldött felszólalása után Liptai Lajos evangélikus főesperes hosszabb beszéd kíséretében előterjesztette a határozati javaslatot, amely így szól: *„Kívánjuk, hogy mi keleti tótok mindazokkal a jogokkal bírjunk, amelyeket országunk határain belül bármely nemzet követelhet és kaphat és tiltakozunk az ellen, hogy az ország határait bárki megbontani merészelj, mert mi továbbra is az összes nemzettel együtt szeretetben és egyetértésben akarunk élni. Jászi miniszter üdvözlését megköszönve, kijelentjük, hogy nyelvi, faji és vallási egyetértésben óhajtunk a magyar nemzettel összeforrni.*”⁴⁷³ Ezután még Kokoska János és Ondercsó András kiscgazdák szólaltak föl, majd üdvözölték Mudrony János turócszentmártoni ügyvédet, a nyugati tótok vezérét, aki egyetértett a keleti tót tanáccsal a tót autonómia kérdésében.⁴⁷⁴

Hauptmann Ervin a keleti szlovák nagygyűlést követően részletesen összefoglalta Jászinak, hogy pontosan mit is akarnak a keletiek a politikai mozgalmukkal. Megfogalmazta, hogy a magyar kormányzatnak, így neki is milyen kötelességeket kellene magára vállalni a „radával” szemben és mik az azonnali teendők, hogy a Károlyi-kormány biztosan megnyerje a magyar államnak az északkeleti vármegyék szlovák ajkú lakosságát. *„A keleti tótok saját kultúráját kívánják minden téren. Praktikus kivitelben ez egy tágabb autonómia, úgyszólván nemzeti függetlenség, amely csak külügyekben és adminisztrációs okokból talán belügyekben is megszorítást szenved. Vagyis a magyarokkal közös maradhat a vasútügy, posta és távírda ügy, pénzügy, hadsereg, külügyi képviselet, de csak úgy, hogy ezen ügyek azon szervei, amelyek direkt a tót néppel érintkeznek, a tót nyelvet használják írásban és beszédben.*”⁴⁷⁵

A tanügy reformja kapcsán követelték, hogy ahol eléri az 50%-ot a szlovák népesség, ott a tanítás saját nyelvükön történjen. Sáros vármegye esetében Eperjesen külön iskolákat kívánják létrehozni a magyaroknak és a szlovákoknak, vidéken viszont a tanítás nyelvének a szlovákot jelölték meg.⁴⁷⁶ A közigazgatás esetében a régi hatalom személyeinek eltávolítását

⁴⁷² Mesto Prešov-úvod. Prešov v rokoch 1918–1945. <http://www.presov.sk/portal/?c=12&id=2904> (letöltve: 2020-03-01)

⁴⁷³ Uo.

⁴⁷⁴ Uo. Vö. Vichodnoslovenska Rada jelenti Eperjesről, hogy a keleti tót tanács állást foglalt a Magyarországhoz való csatlakozás mellett. MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–351.

⁴⁷⁵ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–634.

⁴⁷⁶ Uo.

követelték, annak belátásával, hogy nincs saját középosztályuk, így továbbra is szlovákul is beszélő magyarok tölthették volna be a közigazgatási pozíciókat.⁴⁷⁷

VI.4. Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter és a keleti szlovák törekvések

Mi is lehetett volna a kormányzat feladata Hauptmann szerint a keleti szlovákok ügyében? Mindenekelőtt anyagiakkal és megfelelő politikai lépésekkel támogathatta volna őket, mert így az eperjesi vezetők szerint meg lehetett volna megbontani a keleti és a nyugati szlovákok egységét. *„Itt megyék megmentéséről van szó. Ez kormány-program! Emelkedés vagy bukás! Első kötelesség és államérdek!”* Hauptmann szerint a keleti szlovákok támogatása és a magyar állam megmentése szorosan összefüggő kérdés volt. Szerinte államérdeket szolgált a Východoslovenská národná rada, mert elismerte a magyar állam területi integritását.

Hauptmann felhívta jelentésében Jászi figyelmét arra, hogy Milan Hodža és a Szlovák Nemzeti Tanács csak azért mutatott hajlandóságot a megegyezésre, mert félték, hogy a magyar kormányzat elismeri a keletieket és azok szervezeti egységként lettek volna képesek fellépni és érdekeiket képviselni. *„Miniszter Úr! Nem gondolja, hogy ez a nyugati tót vezéreknél egy fontos pénzkérdés is? A keleti tót rada megalakulása is igen sértette a nyugati tót vezérek egységesítési politikáját, mivel befolyásukat féltik és attól tartanak, hogy a szegény tót parasztnak a keleti tót radától hirdetett ígék inkább megfelelnek, mint a nagy csehszlovák ideák, amelyekből a paraszt úgyszem ért semmit.”*⁴⁷⁸ Továbbá jelzi, hogy ha mégis megegyezésre kerülne sor, akkor az impériumot csak a nyugati részek fölött adják át és *„a keleti megyéket nem szabad eladni. Miniszter Úr! A keleti tótság ügyeiben semmilyen jogi alapon sem tárgyalhat a nyugati vezérekkel. [...] Mert figyelmeztetem a kormányt, hogyha a keleti tót megyéket véglegesen a nyugati tót vezérek imperiuma alá helyezi, akkor ezen tény azonnal két eseményt von maga után: 1. Egy általános anarchiát északkeleten, 2. Egy megdönthetetlenül radikális kormányt buktató irányt.”*⁴⁷⁹

Tény, hogy Hauptmann Jászi elé tárt jóslatai és észrevételei rövid időn belül igazolódtak, mint ahogy az is tény, hogy Dvorčákék mögött semmilyen szervezett tömeges mozgalom vagy politikai erő nem állt. Fokozódó vidéki paraszti elégedetlenség és a városok

⁴⁷⁷ Uo.

⁴⁷⁸ Uo.

⁴⁷⁹ Uo.

zavargó lakossága folyamatosan az anarchia felé vitték a térséget. Erre a két legfontosabb bizonyíték a térségből Eperjes és Kassa. Eperjesen 1918. október 31-én a 67-es gyalogezred mintegy 300 katonája a hozzájuk társult civilekkel féktelen fosztogatásba kezdett a város főutcáján. A részben katonai lázadást a helyszínre érkező honvéd alakulatok rövid úton felszámolták és a rögtönítélő bíróság által halálra ítélt 40 katonát a Fő utcai templom falánál lelőtték.⁴⁸⁰ Kassa városának vezetői két hónappal később, december 31-én a csehszlovák légiók behívására kényszerültek, hogy a városi polgárság élet- és vagyonvédelmét biztosítani tudják.⁴⁸¹ A második jóslat is bekövetkezett, ezt is látni fogjuk, hogy bizony a szlovákság megosztásának gondolata körül a Károlyi-kormány „egységében” is repedések, majd szakítások és kormányválság következett be.

Ismeretes, hogy Budapesten, az Astoria Szállóban 1918. november 27-én kezdődtek meg Jászi Oszkár és Milan Hodža tárgyalásai a szlovák kérdés provizórikus megoldásának tárgyában. Ezen a tárgyaláson mutatta be Jászi a Tót Impériumnak nevezett szlovák autonómiatervet, amely révén megoldandónak gondolta az ország közigazgatási, gazdasági és közlekedési egybentartását a békekonferenciáig. Önmagában már maga tárgyalás ténye és a felajánlott területek hovatartozásának rendezése komoly visszhangot váltott ki a Felvidéken és a kormányban is.

A Szepességben hatása már november 28-án érezhető volt, mert ezen napon az iglói Nemzeti Tanács két előkészítő megbeszélés és összejövétel után gyűlésen véglegesen kimondta, hogy a sárosi Keleti Szlovák Tanács elvét tette magáévá és csatlakozott ehhez a mozgalomhoz. Egyúttal megválasztották az iglói Szlovák Nemzeti Tanácsot, amely két elnökből és 40 tagból állt. Elnöke Bacsányi József, társelnöke Kosztik József volt.⁴⁸² A gyűlést követően meghívást intéztek Szepes vármegye szlovákságához, hogy a „hazafias tótságot” egységes táborra tömörítse és „önrendelkezésével hazánk integritását diadalra segítse”. Ezért december 1-jén 11 órakor tartják meg a szepesi szlovákok megyei szervezetének, a szlovákság csúciszervé, a Spišská slovenska rada alakuló ülését.⁴⁸³

Dvorčák november 29-én táviratban értesítette Jászit Szepes vármegye területén kifejtett tevékenységéről és jelezte, hogy Iglón december 1-jére nagygyűlést hívott össze, amelyen kéri részvételét és olyan programot tőle, amelyben benne van a szlovák minisztérium

⁴⁸⁰ Šimko, Lukáš: Prešovská vzbura. In: *Na ceste k slovenskej štátnosti*. Ministerstvo Vnútra Slovenskej republiky, odbor archívov a registratúr sekcie verejnej správy, Bratislava, 2018. 114–131.

⁴⁸¹ Molnár Miklós: *Kassától Košicéig...* i. m. 552–561.

⁴⁸² Az iglói tót Nemzeti Tanács megalakulása. *Szepesi Lapok*, 1918. nov. 30. 1.

⁴⁸³ Spišská Slovenska Rada meghívó. *Szepesi Lapok*, 1918. nov. 30. 1.

megszervezése.⁴⁸⁴ Jászi maga helyett Juhász Jánost⁴⁸⁵ küldte. Juhász személye viszont jelzés volt, hogy Jászi személyesen nem támogatja a Keleti Szlovák Tanácsot és annak elképzeléseit. Ennek többször is hangot adott a *Világ*-ban és a minisztertanácsi üléseken.

A gyűlést Bacsányi József nyitotta meg, utána Bulissa Károly elszavalta Dvorčák Viktornak az erre az alkalomra írt költeményét, miközben kitűzték a fehér-kék-piros szlovák zászlót. Dvorčák ezt követően előterjesztette határozati javaslatát: „*A keleti tót nép követeli mindazon jogokat, melyeket minden szabad nemzet a jövőben élvezni fog. Tiltakozik azonban az ellen hogy tudomása és akarata ellenére bárki is határait megbontani merészelje.*”⁴⁸⁶ „*A keleti tótok saját természeti határaikon belül, minden más nemzettől független teljes önállóságot követlenek, egy tót miniszternek azonnali kinevezését sürgetik és helyet kívánnak maguknak annak idején a béketárgyaláson [...].*”⁴⁸⁷ A határozat elfogadását követően kikiáltották a Spišská slovenska rada megalakulását, amely a szepességi szlovákság összes érdekeinek további képviselőjét volt hivatott ellátni.

Közben Budapesten véget értek Jászinak Hodžával folytatott kudarcos tárgyalásai. Nem sikerült megállapodni az átmeneti, autonóm terület kérdéséről. A tárgyalások kudarcára ellenére december 6-án sikerült részlegesen megállapodni a felvidéki demarkációs vonalról, amelyet Bartha Albert hadügyminiszter és Milan Hodža írt alá. Ez a demarkációs vonal sokban hasonlított a Jászi-féle „Tót Impérium” tervében meghatározott területre. Ezzel Sáros és Szepes vármegye csehszlovák megszállás alá került.

Korábban már jeleztem, hogy a tárgyalások és a demarkációs vonal komoly ellenérzést váltott ki a vármegyék német, magyar és néhol szlovák lakossága körében is. Tiltakozásaikban kifejezésre juttatták, hogy a magyar állam és személyesen Jászi elárulta őket, hiszen senki sem kérdezte meg véleményüket a kérdésben, semmibe véve önrendelkezésüket. Nagy valószínűséggel a Jászi elleni vád, hogy „kiárulta az országot” a nemzetiségeknek, jórészt ezekre a tárgyalásokra vezethető vissza.

Juhász János november végén ismételt jelentett Jászinak a zempléni szlovákság politikai hangulatáról. Javaslatokat tett a nép hangulatának befolyásolására és megnyerésére. Közigazgatás terén szerinte nagyon hiányoztak a nép nyelvét beszélő vezetők. Szükség lett

⁴⁸⁴ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–480

⁴⁸⁵ Juhász János nagyváradai főreáliskolai tanár.

⁴⁸⁶ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–5693

⁴⁸⁷ A szepességi tót tanács mozgalma. *Szepesi Hírnök*, 1918. dec. 7. 1. Vö. A Spišská Slovenská Rada megalakult. Tót zászló a Vigadó teremben. *Szepesi Lapok*, 1918. dec. 3. 3. vö. Gründung des Zipser Slovakischen Volkstrates. *Karpathen-Post*, 1918. dec. 5.

volna a petróleum, a zsír, a burgonya árának csökkentésére. Meg kellett volna szervezni a nemzetőrséget, amely nem a régi rendszer védelmét szolgálta volna.⁴⁸⁸ Úgy gondolta, hogy ezekkel a kormány meg tudta volna nyerni a zempléni nép bizalmát, ami egy új néptanács létrehozásával megerősítette volna a kormány támogatottságát. Hiszen a szeparatiztikus törekvésekkel, a megye négy északi járását kivéve, Juhász szerint a nép többi része nem értett egyet. Azt javasolta, hogy ezeknek a járásoknak az összefogására, a községi tanácsokra támaszkodva, alakítsák meg az új tanácsot, amely a népakarat képviselőjeként léphetett volna fel. Érdekes, hogy a térség két nagyvárosát jelölte meg alkalmas székhelynek, pedig tudta, hogy november 2-án Eperjesen már létrejött a Dvorčák-féle Keleti Szlovák Néptanács, amely a térség érdekképviselőjeként a keleti szlovákok önrendelkezéséért szállt síkra.

Juhász viszont úgy látta, hogy Dvorčákék „keleti tót tanácsáról” a népben elterjedt az a vélemény, hogy az a „sikeres magyar asszimiláció” részeként elképzelt „keleti szlovák identitás” hordozója, azaz a magyar közigazgatásból hasznot húzó magyarbarát, magyar szellemiségű polgároknak a véleményét és „önrendelkezését” képviseli, nem pedig a szélesebb helyi szlovákságot is megszólítani képes népakaratot.⁴⁸⁹

A magyar kormány részéről Jászi igyekezett elodázni a konkrét állásfoglalást a keleti szlovákok kérdésében. A néhány sárosi értelmiségi által szervezett mozgalmat olyan parciális jelenségnek tekintette, amely Magyarország integritásának kormány által szorgalmazott megőrzése szempontjából nem jelentett igazán jelentős tényezőt. Az emigrációjában írt visszaemlékezésében is kitért a keleti szlovákokra. Arra a kérdésre, miért nem támogatta őket, Jászi akkor is hasonló álláspontra helyezkedett, mint Hodžák: „[...] mert ismertem a különböző szeparatiztikus mozgalmak keleti tót vezéreit, s tudtam, hogy mögöttük komoly tömegek nem állnak, lévén ők a régi korrump feudális rendnek mindenre kapható szolgálói [...]”.⁴⁹⁰

Érdekeselek azok a forrásszövegek is, amelyek 1918-as sajtóban találhatóak. Jászi a sajtónak tett nyilatkozataiban arra a konkrét kérdésre, miért nem tárgyal Dvorčákékkal, kitérő választ adott, s nem azt fogalmazta meg, hogy teljesen elutasítja ezeket a perifériákon jelentkező „nemzetiségi” mozgalmakat. „*Talán nem szorul magyarázatra, hogy én szívesebben tárgyalnék a hozzánk csatlakozni kívánó keleti tótsággal [...] de sajnos a reális erőviszonyokkal kell számolnunk. A cseh-szlovákok ma az egyedüli erőtenyező, amelyet az entente a tót*

⁴⁸⁸ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–266.

⁴⁸⁹ Uo.

⁴⁹⁰ Jászi Oszkár: *Magyar kálvária...* i. m. 71.

kérdésben elismer. A velük való megbeszéléseim folyamán azonban többször megkíséreltem őket a keleti tótság külön vezetőségének elismerésére rábírní és hangoztattam, hogy kívánatosnak látnám a keleti tótságot, mint külön csoportot tárgyalásainkba belevonni. [...] a keleti tótok vezetőit áltótoknak és exponált munkapárti korifeusoknak nevezték [...].”⁴⁹¹ Jászi kategorikusan kijelentette, hogy ha a közvélemény úgy gondolja, a nyugati szlovákok helyett a keleti szlovákokkal kellene paktumot kötni, akkor inkább visszalép és lemond a miniszteri pozíciójáról. Ez a gondolatot Jászi a Hodžával folytatott tárgyalások alatt tartott minisztertanácsi ülések alatt is többször hangoztatta.

Ez az elzárkózás a szeparatistikus mozgalmaktól főleg abból eredt, hogy tisztában volt az 1906–1910. évi koalíciós kormányzat idején kibontakozott szlovják mozgalom kormányzati támogatása mögött meghúzódo manipulatív szándékokkal, amelyek már akkor is a szlovák nemzeti mozgalom mesterséges megosztását célozták. Háború alatti tanulmányaiban megfogalmazta a megyei elitekkel kapcsolatos kritikus álláspontját. Mindenekelőtt szerinte a „régi Magyarországon” a gentry „szomorú változásokon ment keresztül”. A korábbi nemzeti középosztály átengedte a közéletben a helyét „a szedett-vedett álgentrynek, mely bugris, zsidó vagy nemzetiségi múltját a sovinszta-fajmentő ideológia még hangosabb kürtölésével akarja elfeledtetni.”⁴⁹² A nemzetiségi megyék élén álló vezetők jelentős részének sovinszta és demagóg ténykedése megnehezítette és a válság hónapjaiban eleve lehetetlenné tette a vármegyék demokratizálását és fejlődését. Továbbá a magyar állam minden politikai lépésében itt a perem területeken „csak nemzetiségi renegátokkal dolgozhatott”.⁴⁹³

Az 1918. november 28-i minisztertanácsi ülésen merült fel a magyar kormány miniszterei részéről komolyabb érdeklődés a keleti szlovákok iránt. Búza Barna földművelésügyi miniszter és Batthyány Tivadar belügyminiszter vetette fel a keleti szlovákokkal kapcsolatos elgondolásokat a Milan Hodža-féle tárgyalások kezdetén. Búza helytelennek tartotta azt, hogy „a keleti tótokat odavetik a csehszlovákoknak”.⁴⁹⁴ Batthyány azt javasolta, hogy Jászi biztosítsa a keleti szlovákok valamilyen formában történő elválasztását. „A wilsoni elvek alapján a keleti tótoknak valamilyen formában külön állást kell biztosítani. Ha lehet, dualizálni kell őket. Jászi ezt azonban lehetetlennek tartotta, „ki van zárva, hogy ebbe a tótok belemenjenek [...] legmerevebb ellenállásba fog ütközni.”⁴⁹⁵ Miután a tanácskozáson a

⁴⁹¹ Nyilatkozat Dénes József cikkéről. *Déli Hírlap*, 1918. dec. 8. 3.

⁴⁹² Jászi Oszkár: A magyar középosztály korrumpálása. In: Litván György – Varga F. János: *Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatás*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 260.

⁴⁹³ Uo. 261.

⁴⁹⁴ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. nov. 28.

⁴⁹⁵ Uo.

szlovákokkal folytatott tárgyalások során tanúsított magatartásról a polgári, illetve szocialista miniszterek és a Károlyi-párt miniszterei között nézeteltérés alakult ki, Jászi a következőket vetette fel a keleti szlovákság kérdésének megoldására: „[...] *ki kell verni a cseheket, akkor a divide et impera elvét kell alkalmazni a nyugati és keleti tótok között.*”⁴⁹⁶

A Milan Hodžával, a prágai csehszlovák kormány felszámolási ügyekkel megbízott képviselőjével és Matuš Dulával, a turócszentmártoni székhelyű központi Szlovák Nemzeti Tanács elnökével, illetve az utóbbi által vezetett szlovák küldöttséggel folytatott 1918. november 27–30-i budapesti tárgyalásokat követően, a december 1-jei minisztertanácsi ülésen jelentette Jászi, hogy Hodža és Dula a keleti szlovákok különállásába nem mennek bele. Emiatt ő sem hajlandó felborítani a megegyezés lehetőségét a keleti szlovákság kérdése miatt.⁴⁹⁷

Ezen az ülésen a keleti szlovákok kérdésében Búza Barna elfogadta Jászi álláspontját, de úgy vélte, hogy a népszavazás révén majd lehetőség nyílik arra, hogy a keleti szlovákok itt maradjanak, ezáltal Felső-Magyarország északkeleti területe is megmarad. A belügyminiszter viszont továbbra is azon az állásponton volt, hogy a magyar állam nem akarhatja elveszíteni őket és elfogadni a Wilson-i elveket. Jászi a felszólalásokat követően ismételten megerősítette azt az álláspontját, hogy nem hajlandó felborítani a Hodžával való megegyezés lehetőségét.⁴⁹⁸

Az Eperjesi Nemzeti Tanács december 4-i táviratában – miközben zajlottak a Milan Hodža és Bartha Albert⁴⁹⁹ közötti tárgyalások a demarkációs vonal kijelöléséről – tiltakozott az ellen, hogy Eperjes városa tót impérium alá kerüljön. Azzal indokolta a tiltakozást, hogy „*Eperjes, amelynek magyarságát eddig soha kétségbe nem vonták, amely Magyarország északi vidékén a magyar kultúrának egyik legmegbízhatóbb és legfontosabb központja volt s, amelynek aránytalanul nagy számú intelligenciája úgyszólván magyar*”.⁵⁰⁰ Kiemelik azt is, hogy az 50%-os limit, amely révén átkerülnének szlovák közigazgatás alá, nem érvényes a városra, mivel „*az összlakosságból már az utolsó népszámlálás szerint is csak negyven százalékot kitevő tót anyanyelvű közül még legalább húsz százaléka magyar*”.⁵⁰¹ Eperjes nem tagadhatja meg múltját és hazafias érzését, mivel ha ezt megtennék, akkor a történelmi múltjukat hazudtolnák meg és a jelenüket árulnák el.

Dvorčák december 4-én váratlanul megjelent Budapesten, és rögtön nyilatkozott a sajtónak. „*Azért jöttem, hogy Jászi nemzetiségi miniszternél tiltakozzam a turóci kiküldöttekkel*

⁴⁹⁶ Uo.

⁴⁹⁷ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. dec. 1.

⁴⁹⁸ Uo.

⁴⁹⁹ Károlyi Mihály kormány hadügyminiszterre volt 1918. november 9. és december 12. között.

⁵⁰⁰ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–603.

⁵⁰¹ Uo.

folytatott tárgyalások ellen. Rólunk, keleti tótokról, nem lehet a mi megkérdezésünk nélkül határozni. Mi teljes autonómiát akarunk [...].” A keleti szlovákok mozgalmáról a következőket mondta: *„Nagy tévedés ez. A nép igenis velünk van, nagy tömegben, kompakt egységben.”*⁵⁰²

A magyar sajtó és a politikai közvélemény egy része nehezményezte Jásziék nemzetiségpolitikai taktikáját. Rövidesen Jászinak is be kellett látnia, hogy a nyugati szlovák vezetőkkel mindenféle megegyezési kísérlet eleve kilátástalan.

VI.5. Keleti Szlovák Népköztársaság, a zsákutcás „kérészállam”

Jászi végül 1918. december 5-én fogadta a Keleti Szlovák Tanács képviselőit. Dvorčák megpróbálta elhíttetni magáról, hogy tényleges hatalommal rendelkezik, s azt kérte Jászitól, hogy a magyar kormány ismerje el a független „Keleti Tót Népköztársaság” létezését. Dvorčák hatpontos memorandumot terjesztett elő, amelyben a korabeli nemzeti jelszavak és divatos önrendelkezési törekvések alapján követelte a hatalom átadását a szlovák nép (sic!) kezébe. A memorandum ezenkívül azt kérte, hogy a magyar kormány ne avatkozzon be a földreformba, adja át az iskolák igazgatását a helyi kormányzat kezébe. Teljhatalmú követet akartak delegálni Budapestre Bulissa Károly személyében.⁵⁰³

A magyar minisztériumok egyikén belül külön szlovák szakosztály létrehozását kérvényezték, azonban érdekes, hogy *„ez osztály ügykörének végleges és pontos megállapítása a magyar népkormány kizárólagos joga. E szlovák ügyosztály végleges elhelyezkedéséig a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogának előkészítésével megbízott minisztériumban állíttassék fel, illetve a nemzetiségi miniszternek fennhatósága alá vonassék.”*⁵⁰⁴ Ennek az ügyosztálynak az élére Podhradszky Györgyöt ajánlották. A szlovák nép ügyét az összehívandó békekonferencián csakis „Keleti Szlovák Népköztársaság” kormánya által megbízott követ képviselheti.

⁵⁰² Megmozdult az egész ország az elszakadási törekvések ellen. *8 Órai Újság*, 1918. dec. 4. 1.

⁵⁰³ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1919–VII–259. A „Slovenská Ludová Republika” (Tót Népköztársaság) memoranduma a Magyar Népköztársasághoz. 1. sz. melléklet.

⁵⁰⁴ Uo. A „Slovenská Ludová Republika” (Tót Népköztársaság) memoranduma a Magyar Népköztársasághoz. A Szlovák Népköztársaság ideiglenes ügyvezető bizottságának tagjai: Jostiák József, Janota József, Fekete János, Lukács Mihály, Fiffik Árpád, Dr. Dvortsák Viktor, Dr. Bulissa Károly, Ocskay Sándor, Ocskay Rudolf, Podhradszky György, Hauptmann Ervin, Dr. Horhai Sándor.

A dokumentummal Dvorčákék valójában a „nyugati tót vezérek” szlovák legitimitásának megkérdőjelezésére, kétségbevonására törekedtek.

A Keleti Szlovák Köztársaság súlytalanságát azonban jól jelezte, hogy vele párhuzamosan Kassa városának Nemzeti Tanácsában is felvetődött az önálló városállam gondolata. *„Kassa város a körülötte fekvő néhány tót község miatt még beleesik abba a zónába melyre a cseh-szlovák állam igényt tart. Városunk csak úgy biztosíthatná teljesen magyarságát és önállóságát, ha önálló köztársasággá kiállítaná ki magát.”*⁵⁰⁵ A városban a cseh megszállás híre nyomán kibontakozó riadalom enyhítésére a miniszterelnökség táviratot küldött Molnár Miklós kormánybiztos főispánnak. A távirat egyértelművé tette, hogy a magyar kormány nem mondott le a városról, és csak a győztes nagyhatalmak diktátuma kényszerítheti a város elhagyására: *„Kérjük a kassai közvéleményt megnyugtatni, hogy a kormány nem mondott és nem fog lemondani Kassáról. Még a felvidék kiürítéséről szóló francia jegyzékkel szemben is azon az állásponton van, hogy Kassa nem esik bele a kiürítendő területbe.”*⁵⁰⁶ Ugyanakkor az 1918. decemberi helyzetnek megfelelően a miniszterelnökség már jelezte: *„Az azonban bizonyos, hogy a Kassával határos területeken már a csehek fognak rendelkezni.”*⁵⁰⁷

Viktor Dvorčák december 5-i budapesti tárgyalásai során a magyar népkormánytól azt kérte, hogy a köztársaság alkotmányozó gyűlését Kassán tarthassák meg. Azért nem Eperjesen volt a köztársaság kikiáltása, mert a demarkációs vonalat a két város között húzták meg. Olyan városra volt szükség, ahol a csehek nem tudták megzavarni megalakulást.⁵⁰⁸

Dvorčákék önámítását és teljességgel megalapozatlan helyzetértékelését jelzi az alábbi sajtónyilatkozatuk is. *„A tót köztársaság követe ez ügyben a következőképp nyilatkozott: A Felvidék tótsága óriási lelkesedéssel fogadja az önálló köztársaság gondolatát. [...] A cseh megszállás a tót népkormány működését ugyan megnehezíti – ezért kérünk a kormánytól Kassán vendégjogot – de tót hatalmasan megnyilvánuló tömörülését az eszme körül megállítani nem fogja. [...] A tót nép tudatában van annak, hogy szociális, kulturális, és gazdasági érvényesülése csak önálló állam szervezés útján érhető el.”*⁵⁰⁹ Miközben a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Tanács is fokozatosan kénytelen beadni a derekát a csehszlovák államalapításban meghatározó súllyal rendelkező prágai kormánynak, a nemzetközi folyamatokról alig tájékozott Dvorčák sikertelenül próbálta felértékelni magát a kibontakozó felső-magyarországi területvédő pozícióharcban.

⁵⁰⁵ *Kassai Hírlap*, 1918. dec. 6. 1.

⁵⁰⁶ *Kassai Hírlap*, 1918. dec. 8.

⁵⁰⁷ *Kassai Munkás*, 1918. dec. 7.

⁵⁰⁸ Molnár Miklós: *Kassától Košicéig...* i. m. 288.

⁵⁰⁹ *Kassai Hírlap*, 1918. dec. 10.

December 8-án a Keleti Szlovák Népköztársaság követeként Bulissa Károly kereste fel Jászi Oszkár minisztert. Bejelentette, hogy december 11-én Kassán megalakul a szlovák népkormány, amely majd át kívánja venni a közigazgatás vezetését a magyar hatóságoktól. Jászi a bejelentést feltételesen tudomásul vette. A köztársaság elismerésének kérdésével pedig az aznapi minisztertanács foglalkozott.⁵¹⁰

A sors fintora, hogy az önálló állam kikiáltására a rossz közlekedési viszonyok miatt nem sokan mentek el, s inkább Szepes és Sáros vármegye volt képviselve. December 11-én délután 3 órakor a szomszédos szlovák lakta megyék küldöttei Kassa város tanácstermében gyűltek össze, hogy megtartsák a Kelet Szlovák Népköztársaság alkotmányozó gyűlését. Az üléselés zárt ajtók mögött zajlott. A városháza előtt, a helyi sajtó hírei szerint, több száz főre tehető közönség gyűlt össze a tanácskozás alatt. Ám ez a tömeg nem a támogatás célja vonzotta ide. *„A zsibongó tömeg magatartása egyre fenyegetőbbé vált, az izgatott kiáltások egymást követték, majd több katona berohant a városháza kapuján. Rettenetes lárma keletkezett, fenyegető öklök emelkedtek.”*⁵¹¹

A városháza erkélyén Surányi Lajos, a kassai Nemzeti Tanács tagja rövid beszédet intézett a tömeghez, hogy annak dühét lecsillapítsa. Kijelentette, hogy a tanácskozásnak célja az, hogy a tót és a magyar nép közötti félreértéseket eloszlassák és megegyezés jöjjön létre a csehek elleni szervezkedés és védelem tárgyában.⁵¹² Ám az összegyűlt katonákat ez sem tudta jobb belátásra téríteni, akik végezni akartak a „cseh gazemberekkel”. Végül nagy nehezen sikerült a tömeget lecsillapítani, mégpedig oly módon, hogy egy százados és az egyik szlovák küldött felolvasta a magyar kormány táviratát, amelyben Kassán vendégjogot adtak számukra. A katonák körében a százados beszédének volt nagy hatása, amikor kijelentette, hogy a szlovákok a magyarokkal együtt kívánnak a közös ellenség, a csehek ellen küzdeni.⁵¹³

Dvorčák aznap délután fél 5-kor telefonon jelentette Budapestre, hogy vezetése alatt megalakult a Keleti Szlovák Népköztársaság és annak kormánya. A köztársaság belső adminisztrációja három minisztériumból állt. A minisztériumok mellett egy „nyugati”, illetve egy „keleti” államtitkári pozíciót hoztak létre. Ennek az volt az oka, hogy állítólag számos nyugati szlovák politikus is csatlakozott az önálló szlovákság gondolatához, illetve számos vármegye kilátásba helyezte csatlakozását a Keleti Szlovák Köztársasághoz. *„Az utolsó időben*

⁵¹⁰ Molnár Miklós: *Kassától Košicéig...* i. m. 288. Vö. Szlovák Népköztársaság. *Világ*, 1918. dec. 18. 3. 1.

⁵¹¹ Molnár Miklós: *Kassától Košicéig...* i. m. 281.

⁵¹² *Kassai Hírlap*, 1918. dec. 12. 2. Vö. *Budapesti Hírlap*, 1918. dec. 12. 4–5.

⁵¹³ Molnár Miklós: *Kassától Košicéig...* i. m. 281.

már a nyugati tótok közül is testületek, magánosok, sőt nevesebb pánszlávisták is csatlakoztak a keleti tót eszméhez.”⁵¹⁴

A népköztársaság közoktatásügyi minisztériumának vezetője Halmos József volt, mellette a keleti államtitkár Liptai Lajos, a nyugati államtitkár Mangvirt István esperes. A köztársaság belügyminisztere Rohman János, keleti államtitkára Kogutlin Kár és nyugati államtitkára Blahó János. A szociális ügyek minisztere Marecha János szocialista munkásvezér, akinek keleti államtitkára Paulók János, nyugati államtitkára pedig Kenly István.⁵¹⁵ A köztársaság fővárosa Eperjes lett volna, ahonnan a mozgalom kiindult.⁵¹⁶

A tisztségviselők nevei is mutatják, hogy csupa olyan személyről van szó, akik korábban nem fejtettek ki számottevő közéleti vagy politikai tevékenységet és a szlovák nemzeti mozgalomban sem játszottak semmilyen érdemleges szerepet. Az újonnan megalakult köztársaság üdvözölte Jászi Oszkár miniszter urat, valamint kérték a kormány elismerését.

A magukat a keleti szlovákok vezetőinek deklaráló, a szlovák mozgalomban azonban teljességgel ismeretlen és súlytalan személyek a következő napokban, hetekben a propaganda eszközével, röpiratokkal igyekezett maguk mellé állítani a városokat és a vidéki lakosságot. Az erről fennmaradt négy oldalas szöveg, a Szlovák Állami Levéltár Kassai Fióklevéltárában az alispáni anyagok között található.

A szövegben kérdés-felelet formában fejtette ki álláspontját a Východoslovenská národná rada. *„Az egyik szomszédos nemzet ördögi megszállottsága most Szent István örökségét ki akarja rabolni, a mi kedves hazánkat, melyért a mi hőseink öt éven keresztül vérpatakokba öntötték vérüket.*”⁵¹⁷ A röpirat szerint a földrajzi viszonyok és a történelmi egymásrautaltság is a magyarokkal való együvértartozást hangsúlyozza. Elutasítja a csehszlovák közösséget, mivel a csehek sohasem uralkodtak a szlovjakok felett, a nyelvük is eltér a Štúr-féle irodalmi szlovák nyelvi normától, s még inkább a keleti nyelvjárástól. *„Nem akarunk semmilyen kapcsolatot a csehekkel az ő idegen, kemény beszédük végett. Mi büszkék vagyunk a mi szlovák (slovenský) beszédünkre. A csehek kinevetik a mi beszédünket, és az ő nyelvtörő beszédüket akarnák ránk erőltetni. Nehezen értjük már a liptói szlovákot is, a csehet már végképp nem tudnánk megérteni.*”⁵¹⁸

⁵¹⁴ MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–814.

⁵¹⁵ Uo.

⁵¹⁶ Molnár Miklós: *Kassától Košicéig...* i. m. 281–282.

⁵¹⁷ ŠA KE, Abovsko-turnianska Župa, III. Podžupan, 9496/1918. Vö. Molnár Miklós: *Kassától Košicéig...* i. m. 80–81.

⁵¹⁸ Uo.

A röpirat érvelése szerint még az emberi jellem alapkérdéseiben is eltért a két nép egymástól. Míg a szlovják csendes szívű, alázatos, istenfélő, bátor, jó és nyugodt természetű, s átlag feletti dolgos nemzet, a cseh azonban nyugtalan, lázongó, lázadásra hajlamos. A szöveg a cseheket ateistának bélyegzi, „*náluk csupán az istentelenségnek van szabadsága, a bűn és erkölcstelenség hite, de erkölcs él a rabszolgaságban*”.⁵¹⁹ Viszont a szlovák nép Istent tisztelő, és ezt Szent István országa adta nekik. A szlovjások jelszava: „*Aki az isten ellensége, az a mi ellenségünk is.*”⁵²⁰

Háború esetében a röpirat szövege szerint a szlovákok a magyarokkal közösen ontották vérüket a hazáért. A cseheket árulóknak nevezi, mert „*az egész háborút a katonai eskütétel taposásával töltötték. Otthon lázadoztak, a fronton azonban a mi katonáinkat, mind a magyarországiakat, mind a szlovjásokat elárulgatták.*”⁵²¹ Visszatekint az orosz betörés időszakára, amikor a cseh csapatoknak a feladata lett volna az Északkeleti-Kárpátokba betörő oroszok megállítása és legyőzése. Ehelyett az oroszokkal szimpatizáltak és elárulták a térségben lévő szlovák katonákat. „*Sok szlovják került orosz kézre a csehek árulása végett, talán még most is ott vannak szibériai fogságukban azok végett a Júdások végett.*” A röpirat tehát a csehellenesség felkorbácsolásával, néhány száz cseh katona oroszokhoz, olaszokhoz történt átállása nyomán az egész cseh nemzetre kiterjesztett vádaskodással arra kívánta emlékeztetni Sáros vármegye lakosságát, hogy igen sokat szenvedtek az orosz betörésektől és ne bízzanak a csehekben.

A szlovják röpirat a magyarok melletti kitartás érdekében kiemeli, hogy a magyar kormánytól a szlovjások megkapták azt az autonómiát, az önállóságot, amelyre oly régóta vágytak. Ez pedig megteremti annak alapját, hogy a szlovjások mind kulturálisan, mind közigazgatásilag teljes függetlenséget nyerhetnek Magyarországon belül. A legfontosabb, hogy a keleti szlovák dialektus egyenrangúvá válhat a magyar nyelvvel.

„*[...] szlovjások akarunk lenni továbbra is, vagy csehek leszünk?*” – teszi fel a kérdést a röpirat ismeretlen szerzője. Magyarország az, amelyik biztosíthatja a tradícióinkat, hitünket, nemzetiségünket, a csehek viszont mindent elvonnának és a saját képükre formálnák át a szlovjásokat. A szöveg központi eleme a hit és a vallás, hiszen ezen a területen ez kapcsolja össze az embereket és ez adja a keretét a keleti szlovákságnak. Végül pedig egyértelműen a keleti szlovákok önrendelkezési jogát a „Keletiszlovákiai Tanács” kezébe teszi le. Ez a tanács jogosult minden szlovják kérdésben eljárni.

⁵¹⁹ Uo.

⁵²⁰ Uo.

⁵²¹ Uo.

A Kassai Munkás úgy látta, hogy azért következhetett be a köztársaság kikiáltása, mert „a régi magyar úri uralom minden népi kérdést megoldatlanul hagyott. Így a nemzetiségi kérdést is, amely miatt most legtöbbet szenved ez a szerencsétlen ország. A magyar úri uralom gonoszsága növelte nagyra a cseh agitációkat. [...] A tényleges helyzet az, hogy a tót nép sem a csehekről, sem a magyar urakról nem akar hallani.” Úgy vélték, hogy a keletiek mozgalmát a Magyar Népköztársaság is rokonszenvvel kíséri. Sajnos ez csak féligazság. Tény, hogy a kormány szóban támogatta a különféle szeparatistikus mozgalmakat, de tényleges anyagi támogatást nem nyújtott számukra.⁵²²

December 17-én Bulissa Károly keleti szlovák követ újra megjelent Jászi Oszkárnál és kérte, hogy a magyar kormány ismerje el a köztársaságukat. Jászi közölte vele a Minisztertanács határozatát. Ez azt hangsúlyozta, hogy amennyiben a szlovák nép többsége népszavazás alapján döntene úgy, hogy a tervezett köztársaságot elfogadja, akkor a népek önrendelkezése jogán hozzájárulnak. Viszont a kormány tiltakozott az ellen, hogy az új köztársaság székhelye Kassára tétessék. Jászi a helyzetet ugyanúgy látta Pestről, mint Molnár Miklós Kassáról: „Nem állja meg a helyét az az állítás, hogy a keletiszlovákiai szlovák köztársaság megalakítását a magyarok kezdeményezték. Ellenkezőleg sem a magyar kormány, sem az itteni lakosság nem tartotta komolynak ezt a mozgalmat, Arról pedig hallani sem akart a lakosság, hogy a Szlovák Köztársaság székhelye Kassa legyen.”⁵²³

Jászi egyértelművé tette Bulissa számára, hogy a csehszlovák kormány nemzetközi elismerése, nagyhatalmi támogatása miatt a szlovák kérdés többé már nem tekinthető szorosán vett magyar belügynek, hanem nemzetközi problémává vált. „A magyar kormánynak nincsen módjában ebben a kérdésben egyoldalúan határozni, mivel egy ilyen határozat beláthatatlan nemzetközi és fegyveres komplikációk csíráját rejti magában.”⁵²⁴

Jászi 1919 januárjában a sajtónak kijelentette, hogy „nincs módjában ezt a mozgalmat támogatni, mert – bár a független tót köztársaság megtartaná a Magyarországgal való gazdasági egységet – mégis arról szerzett tapasztalatokat, hogy ez a mozgalom erőtlen és csak helyi jellegű.”⁵²⁵

⁵²² Kassai Munkás, 1918. dec. 14.

⁵²³ Molnár Miklós: *Kassától Košicéig...* i. m. 541.

⁵²⁴ Uo. 360–361.

⁵²⁵ Uo. 592.

VII. Az „elvesz(t)ett város”

VII.1. A magyar Kassa végnapjai

A korabeli magyar források egybehangzóan azt állítják, hogy Kassa 1918 végén magyar jelleggel bírt, a város lakosságának nagy része pedig azonosult a magyar államiság eszméjével. Ugyanakkor a csehszlovák politikusok megnyilvánulásaiban, belügyi jelentésekben Kassáról, mint eredetileg szlovák városról beszéltek, amelyet a dualizmus „magyar sovinizmusa” változtatott magyarrá azzal, hogy elmagyarosították a várost, nem titkolva a tényt, hogy a kassai szlovákság is nagyobb részt magyar érzelmű.⁵²⁶

A megváltozott politikai helyzetre 1918 őszén először Abaúj-Torna vármegye közgyűlése reagált. Azt követően, hogy Magyarország az első világháború vesztesévé vált, fontosnak érezték, hogy kifejtsék véleményüket a megváltozott helyzetről. 1918. október 23-án Kassán tartották meg Abaúj-Torna vármegye negyedéves közgyűlését. A közgyűlésen az alispán kihangsúlyozta, hogy Abaúj-Torna vármegye *„hazafiúi erényekben mindig szerves példát”* mutatott. A vármegyének *„magyar, tót és német ajkú lakossága, anyanyelv, vallás és felekezeti különbség nélkül mindig a magyar hazát támogatta”*, ragaszkodik annak területi épségéhez és azt *„minden ellenséggel szemben”* megvédeni törekszik. *„Hazafias kötelezettségeit a legnehezebb körülmények között is híven és becsületesen [...] s életével és halálával a haza javát szolgálta.”* Szalay László az alispán beszéde végén azt indítványozta, hogy a közgyűlés intézzen feliratot az országgyűlés Képviselőházához. A feliratban kérték, hogy *„a béketárgyalások alkalmával az ország területi épsége, állami egysége s az államalkotó magyar nemzetjövöbéli fejlődésének s a magyar állam belső békéjének feltételei biztosíttassanak. Hogy Magyarország teljes politikai, katonai s gazdasági önállósága és függetlensége Ausztriával szemben [...] törvénybe iktassék és Magyarországnak önálló képviselőket kértek a béketárgyalásokon.”*⁵²⁷

Kassa város törvényhatósági bizottsága tíz nappal később, november 2-án délelőtt 11 órakor tartotta meg rendkívüli közgyűlését, amelyen egyhangú lelkesedéssel csatlakozott az őszi forradalom győzelme után a hatalmat átvevő Nemzeti Tanácshoz és határozatban

⁵²⁶ Ficeri, Ondrej: *Etnické identity obyvateľov Košice v medzivojnovom Československu. Dizertačná práca.* Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická Fakulta, Banská Bystrica, 2017. 59.

⁵²⁷ ŠA KE, Abovsko-turnianska Župa, III. Podžupan, 7663/1918.

fejtették ki, hogy a város Magyarország része kíván maradni. A közgyűlésen Blanár Béla polgármester elnökölt, aki megnyitójában hangsúlyozta, hogy amiért küzdöttek – az megvalósult. A háború megteremtette a független, demokratikus és magyar nép uralta országot. Ebből is jól látható, hogy még a régi politikai elit gondolkodása sem érzékelte a háború utáni nemzetiségi változásokat. Vagyis azt, hogy 1918 őszén már elavult és meghaladott volt mind a politikai nemzet, mind pedig a magyar szupremácia koncepciója, hiszen novemberre valamennyi nem magyar nemzetiség létrehozta saját nemzeti tanácsát. Ezek általában megalakulásuk pillanatában kinyilatkoztatták csatlakozási szándékukat saját nemzeti államukhoz vagy „fajrokonaik” országához.

A polgármesteren kívül a város nemzeti tanácsa továbbra is osztotta az egy politikai nemzet eszményét. Korláth Ferenc felszólalásában hangsúlyozta, hogy Magyarország a magyaroké (sic!), Glück Lipót pedig azt, hogy „küzdelmünknek [...] célja: szent hazánkat és annak integritását megvédeni”.⁵²⁸ Ezután Kriebel Edgár polgármester helyettes bejelentette, hogy a városi tisztikar már egy nappal korábban kinyilvánította csatlakozását a Nemzeti Tanácshoz. Ezt követően határozatot hozott a közgyűlés, amely egyhangúlag kimondta, hogy „a Magyar Nemzeti Tanácsot törvényes kormánynak elismeri és rendelkezéseit a törvény által reáruházott hatáskörben lelkes odaadással és a legnagyobb buzgalommal teljesíteni fogja. [...] Üdvözlük gróf Károlyi Mihály kormányát, amely arra vállalkozott, véget vet a háborúnak, politikai gazdasági és katonai függetlenség biztosítása, ország védelméről és vagyoni biztonságáról gondoskodik [...]”.⁵²⁹

A városi Magyar Nemzeti Tanács november 13-án megtartott ülésén Weisz Ernő arról adott hírt, hogy Kassáról az összes katonaságot a csehek ellen viszik. A katonaság átvezénylése következtében a város közbiztonságáért felelős polgárőrséget át kellett szervezni.⁵³⁰ Surányi Lajos⁵³¹ szerint a polgárőrség szervezésénél akként kellene eljárni, hogy mindenki minden

⁵²⁸ Uo. Hozzá kell tenni, hogy november 2-án hasonló szellemben a kassai népoktatási tanintézetek tanárai gyűlést tartottak, amelyen megállapodtak abban, hogy a szlovák vidéken felvilágosításokat végeznek a cseh agitációval szemben és a céljuk, hogy szlovákság „továbbra is megmaradjanak az egységes magyar állameszme híveinek”. *Kassai Hírlap*, 1918. nov. 9.

⁵²⁹ ŠA KE, Abovsko-turnianska Župa, III Podžupan, 8418/1918.

⁵³⁰ A Kassán állomásozó csapatok az északnyugati határhoz irányították a csehek jogtalan betörésének megszüntetésére és az ország területén lévő cseh légiók kiszorítására, „nemzetközi jogba ütköző támadás ellen fegyveres erővel megvédi”. *Kassai Hírlap*, 1918. november 12.

⁵³¹ Surányi Lajos – szerkesztő, publicista, politikus. 1904-től 1929-ig Kassán élt, ahol tördelőként és szerkesztőként dolgozott. 1905-ben a kassai székhelyű felsőmagyarországi szociáldemokrata pártszervezet alapítója és vezető tisztviselője, illetve a *Kassai Munkás* főszerkesztője volt. Az 1918–1919-es események idején a kassai katonatanács, majd a munkástanács egyik vezéralakja. 1920-ban a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt listáján nemzetgyűlési képviselővé választották. 1922-ben rendezetlen állampolgársága miatt megfosztották képviselői mandátumától és kiutasították Csehszlovákiából, amelyet azonban csak 1929-ben hagyott el véglegesen. Magyarországon való letelepedését követően Miskolcon, majd Budapesten élt 1969-ben

második nap teljesítene szolgálatot, 30 korona fejében. Grósz Sándor⁵³² osztotta ugyan Surányi nézeteit, de attól lényeges eredményt nem várt. Úgy vélte, hogy biztosabb eredményt akkor lehetne elérni, ha a polgárőrségben a polgárság zöme részt venne. „[...] a nélkülözhető tisztviselőket bocsássák 4–5 hétre polgárőrség rendelkezésére s az összes jelentkezők katonai kiképzésben részesüljenek.”⁵³³ Francze Géza százados, a polgárőrség parancsnoka úgy vélte, hogy a munkanélküliekből kell 100–150 főnyi törzset alakítani.⁵³⁴ Végül Molnár Miklós, a kassai Magyar Nemzeti Tanács elnöke szólalt fel a város védelmének megszervezése ügyében. Kifejtette, hogy a Kassának számolnia kell a cseh invázióval, amely föltétlenül bekövetkezik, ha nem áll majd a város rendelkezésére a szükséges katonai erő. Molnár szerint a kassai szervezett munkásság megteszi kötelességét. Szerinte ötven ember már otthagya a műhelyeket, hogy segítsen a rendet fenntartani még a katonaság körében is, mert a tisztek állandóan elégedetlenkedést szítanak az új rend ellen. Hasonlóképpen a papok is, akik a gyűléseken lázítanak a polgárság között.

A közgyűlés a város közbiztonságának megvédésére a polgárőrség létszámát 1 500 főre emelte. A létszámot a volt katonákból kívánták feltölteni kényszersorozás révén, s ennek érdekében a város létrehozta a „kényszersorozó bizottságot”.⁵³⁵

A polgárőrség felállításához, illetve a jelentkező problémák gyorsabb és hatékonyabb megoldására szükség volt kormánybiztos kinevezésére. A fegyveres erők fenntartására a polgárság vagyoni állapotáról új lajstrom elkészítése mellett döntöttek. Molnár Miklós kormánybiztos kinevezésének kérdését Stein Jenő tanácsstag vetette fel azzal kiegészítve, hogy minél hamarabb küldöttség menjen Budapestre a kinevezésért.⁵³⁶ Stein szerint Molnár Miklós, a Nemzeti Tanács elnöke egyszerre élvezte a munkásság és a polgárság támogatását. A gyűlés berekesztése előtt a gyűlés elrendelte a polgárőrség kényszersorozását,⁵³⁷ illetve küldöttség küldését Budapestre a kormánybiztosi kinevezésért.

bekövetkezett haláláig. *A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig.* <http://adatbank.sk/?p=379515> (letöltve: 2020-03-01)

⁵³² 1918. november 11-én tartotta meg Kassán a Polgári Radikális Párt az alakuló ülését Schlakházban. Ennek a pártnak az elnöki tanácsában alelnöki posztot töltött be. *Kassai Hírlap*, 1918. nov. 12.

⁵³³ *Kassai Hírlap*, 1918. november 6.

⁵³⁴ A városi Nemzeti Tanács az elvonuló katonai csapatok helyébe lépő a polgárőrségre bízta a város rendjének fenntartását és a polgári értelemben vett magántulajdon védelmét. *Kassai Hírlap*, 1918. nov. 14.

⁵³⁵ Uo.

⁵³⁶ Uo.

⁵³⁷ A városi Kényszersorozó Bizottsága röpiratokon a 20–42-ik életévüket betöltő, 42 év feletti, illetve 18–20 éves volt katonák, férfiak megjelenését várták el a bizottság előtt. Akik nem önként csatlakoznak, azokat sorozás útján kényszertik rá, amelyre 3 napot szántak. Napi 30 korona fejében kellett ezt a feladatot ellátni. *Kassai Hírlap*, 1918. nov. 14.

A magyar népkormány a városi küldöttség fogadását követően november 14-én Molnár Miklós személye mellett döntött, és kinevezte őt Kassa város kormánybiztosává.⁵³⁸ Molnár Miklós így idézte fel a kinevezés hírét: „*Őszintén bevallom nem örültem a kinevezésnek. Ezalatt a 15 nap alatt annyira kifáradtam, hogy igazán csak annak tudtam volna örülni, ha a minisztertanács valaki mást nevezett volna ki Kassára [...] Sok töprengés után mégis úgy határoztam, hogy amíg bírom, végzem a reámruházott feladatot.*”⁵³⁹

November 17-én a belügyminiszter Budapestre hívta Molnár Miklóst, hogy vegye át a kinevezést. Batthyány Tivadar belügyminiszter üdvözölte Molnárt mint „*Magyarország legelső munkásember kormánybiztos-főispánját*”.⁵⁴⁰ Batthyány szerette volna elérni, hogy ne csak Kassa város kormánybiztosa legyen, hanem hivatalát terjesszék ki az egész vármegyére. Molnár diszkréten elutasította a kérést és maga helyett Horváth Elemér vármegyei főjegyzőt javasolta, mert „*nálamnál sokkal jobban ismeri a vidéki közigazgatás embereit és a megye területén élő földbirtokos dzsenti családokkal is megvannak a kapcsolatai.*”⁵⁴¹ Molnár a november 26-ig Budapesten maradt, mert elkapta a spanyolnáthát és nem tudott utazni. Kassán a hivatali teendőket november 27-től látta el.⁵⁴²

Kassára való visszaérkezését követően megkezdte a kormánybiztosi hivatal megszervezését. A hivatal helyének Vukovics Károly városi tanácsos a Dessewffy-palota első emeleti helyiségének a város Fő utcájára eső részét jelölte ki. „*A kormánybiztosi hivatal az új helyiségben tulajdonképpen nem megkezdte, hanem lényegében csak tovább folytatta a Nemzeti Tanács működését.*”⁵⁴³

1918 novemberének első két hetében a 20. század legnagyobb méretű spontán paraszti forradalma zajlott le. A különböző hatósági személyek – főispánoktól a jegyzőkhöz és a csendőrőrsökig – több mint kétezer segélykérő táviratot küldtek a bel- és hadügyminisztériumba, mivel az élet- és vagyonbiztonság veszélybe került, és a védekezéshez nem rendelkeztek elegendő karhatalommal.

Számos esetben történt brutális antiszemita és egyházellenes fellépés. A nép a zsidókat is a falvak úri társadalmának tagjaiként tartotta számon. Úrgyűlölet és a háborús nélkülözésekért való elégtétel volt 1918 őszén a népi antiszemitizmus fő motivációja. Ahogy a

⁵³⁸ *Kassai Hírlap*, 1918. nov. 15.

⁵³⁹ Molnár Miklós: *Kassától Košicéig...* i. m. 55.

⁵⁴⁰ Uo. 57.

⁵⁴¹ Uo. 57–58.

⁵⁴² Uo. 58.

⁵⁴³ Uo. 61–63.

jegyző és a pap, úgy a falusi boltos is e címeken lett a háború felelőse. Mindenesetre kétségtelen, hogy felvidéki kisvárosokban „zsidó” és „magyar” 1918 őszén ugyanazt jelentette.

Számos anyag maradt fenn Abaúj-Torna vármegye alispáni anyagaiban arra nézve, hogy november közepétől megerősödtek főként vidéken a jegyzők, szolgabírók elleni atrocitások. Ezeknek a fellépéseknek az eredete a háború alatti eseményekre, a besorozások, hadikölcsönök, árvagondozás, özvegyi segélyezés és más hivatali eljárás során elkövetett hivatali visszaélésekre, korrupcióra vezethető vissza.

November 29-én Abaújszántó főszolgabírója fordult segítségért Horváth Elemér főispánhoz. Állítása szerint a Göncön megalakult nemzeti tanács ellen tett lépéseket Lukács Andor főhadnagy és frakciója, mivel nem kapott benne helyet. A főhadnagy emiatt Kassán érintkezésbe lépett *„a szociáldemokratákkal s eredmény képen most vasárnap délután ki jött 2 igen véres szájú iparos legény, népgyűlést tartottak [...] normális hangulat megborult. A szónokok felvilágosították a megjelent tömeget arra nézve, hogy a szabadság kivívásával az eddigi rendszer megszűnt, akik eddig a népet kizsákmányolták és elnyomták, a hivatalnoki kar most már hatáskör nélküli lett [...] a főszolgabírónak, a jegyzőnek és a papnak a hatalma megszűnt.”* A főszolgabíró szerint a jegyző ellen igen erős kifakadások történtek, olyanok hangoztak el, mint *„ki kell kergetni, meg kell ölni, meg kell nyúzni”*.⁵⁴⁴

A szikszói járás főszolgabírója november 30-án fordult a főispánhoz azzal a problémával, hogy a vidéki jegyzők és közigazgatási tisztviselők helyzete tarthatatlan. Jelezte, hogy idegei már-már felmondják a szolgálatot, mert *„nem bírják már az állandó ok nélküli durvaságot, gorombáskodást, erőszakoskodást”*. Kérte a főispánt, hogy kiáltványban próbálja meg visszatartani a népet a hivatalos személyek elleni fellépésektől, mert az *„súlyos büntetőjogi következményekkel fog járni”*.⁵⁴⁵

Miután természetesen nem értek véget a népi megmozdulások, december 13-áról újabb jelentést lehet olvasni, amely újabb esetről számolt be. A kassabélai körjegyző kénytelen volt elhagyni a hilyói körjegyző székhelyét. A kassamindszenti körjegyző szintén segítségért fordult a felsőbb hatóságokhoz, mert helyzete, megítélése szerint, teljesen tarthatatlanná vált a lakosság nyugtalansága miatt, és székhelyét Barczára kívánta áthelyezni.⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ ŠA KE, Abovsko-turnianska Župa, III. Hlavný župan, 4175/1918.

⁵⁴⁵ Uo. 730/1918.

⁵⁴⁶ Uo. 769/1918.

VII.2. Fegyveres ellenállási kísérlet a csehszlovák megszállással szemben

A csehek előrenyomulásának megakadályozására Dvorčákék szavakban szívesen vállalkoztak volna, ha lett volna elegendő katonai erejük és politikai támogatásuk. Lehetőségeik korlátjait jól mutatja, hogy amikor december 11-én szervezni kezdték az úgynevezett „tót nemzeti gárdát”, amelynek az lett volna feladata, hogy Igló térségében fegyveresen szegüljön szembe a cseh katonasággal, gyakorlatilag senkitől semmilyen támogatást nem kaptak.⁵⁴⁷ Elmondhatjuk, hogy ez a próbálkozás a csoport hiányzó szélesebb társadalmi bázisának, s persze politikai legitimitásának, elismertségének kérdéses volta miatt eleve nem vezethetett eredményre.

Párhuzamosan a keleti szlovákok katonai szervezkedésével, Kassa városa is megkezdte önmaga védelmének megszervezését. December 14-én a lapok hivatalos jelentésként közölték, hogy a magyar kormány és Milan Hodža között létrejött december 6-i ideiglenes demarkációs vonalat az antant haderő főparancsnoka, Ferdinand Foch tábornok is elismerte, amiről persze hamarosan kiderült, hogy nem felelt meg a valóságnak.

A jelentést december 15-én a Poprádot megszálló cseh csapatok parancsnokának távirata követte, amelyben azt a kérdést intézte Kassa városához, hogy hétfőn reggel (december 17-én) nyolc órakor bevonulhat-e zavartalanul és háborítatlanul a városba.⁵⁴⁸ Kezdetől fogva jól érzékelhető volt az, hogy a csehszlovák kormány és a csapatok parancsnokai az ideiglenes demarkációs vonalat nem tekintették érvényes és rájuk is vonatkozó megegyezésnek és románokhoz hasonlóan, akik szintén átlépték a demarkációs vonalat, saját területi elképzeléseiknek érvényt kívántak szerezni a területek megszállásával. Ugyanaznap délután fél ötkor kapta kézhez a már említett táviratot Molnár Miklós kormánybiztos, aki azonnal tanácskozássra hívta magához a város előjáróságait és a katonai parancsnokot, majd fél hatra összehívta a Nemzeti Tanácsot, valamint a munkás és katonatanácsot.

Hat óra után a Nemzeti Tanács ülését Drab Sándor elnök nyitotta meg. Molnár Miklós kormánybiztos határozott hangú beszédben figyelmeztette a város közönségét a fenyegető veszedelemre. Hangsúlyozta, hogy a város nem esik a december 6-án Bartha Albert hadügyminiszter és Milan Hodža által megállapított ideiglenes demarkációs vonallal a csehszlovák felügyelet alá került területhez, és ezt a tényt Molnár szerint elismerte az antant is. Kassa fenyegető csehszlovák megszállása tehát jogosulatlan. Véleménye szerint a csehek azért

⁵⁴⁷ Utolsó napjaink a cseh megszállás előtt. *Szepesi Lapok*, 1918. dec. 14. 1.

⁵⁴⁸ *Kassai Hírlap*. 1918. dec. 17. Vö. Molnár Miklós: *Kassától Košicéig...* i. m. 338–340.

szeretnék kiterjeszteni a megszállást a városra és a déli vidékre, hogy lakosság által megtakarított csekély élelmiszerkészletet elrekvirálhassák és elszállíthassák. Beszéde végén kérdést intézett a jelenlévőkhöz: „[...] Akarjuk-e hogy a város lakossága idegen csapatok erőszakosságának legyen kitéve, vagy pedig a rendelkezésre álló eszközökkel igyekszünk Kassát [...] az ellenséges invázióval szemben megvédelmezni?”⁵⁴⁹

Berzeviczy Béla tábornok kijelentette, hogy a Kassán állomásozó csapatok egyelőre vissza tudják tartani a cseheket és időt nyernek a csapatok megerősítésére. A tábornokot követően egy fiatal tüzértiszt, Nagy Félix szólalt fel. A kassai Nemzeti Tanácstól a következőket kérte: száz megbízható embert, lehetőleg továbbszolgáló altisztet és nyolc gépfegyvert. Ezt követően az elnök kihirdette a határozatot, amely szerint a Nemzeti Tanács elhatározza, hogy fegyveresen áll ellent a cseheknek.⁵⁵⁰

A kassai Nemzeti Tanács határozatát elküldték Bartha Albert hadügyminiszternek Budapestre. Másnap meg is érkezett a válasz, amely engedélyezte a demarkációs vonal fegyveres megtartását. A kassai Nemzeti Tanács a frissen felállított csapatokat a demarkációs vonal védelmére irányította. Margitfalva és Főnixhuta között állították le páncélvonalukat és Margitfalvától délre felszedték a síneket, megnehezítve a csehek előrenyomulását.

A csehszlovák csapatok Kassa felé való előrenyomulása nyomán terjedő rémhírek, a demarkációs vonal bizonytalan kijelölése, a kormány határozatlan intézkedései, a katonák közötti fegyelmetlenség, az állandó bizonytalanság és a város magárahagyatottsága arra ösztökélték Molnárt, hogy december 18-án Budapestre utazzon, és ott a város sorsával összefüggő kérdésekben közvetlenül a kormány tagjaitól szerezzen megbízható információkat. A kétnapi tárgyalást követően be kellett látnia, hogy a kormány tehetetlen és sodródik az események áradatában.⁵⁵¹

Molnár a minisztériumban a miniszterek közül Jászival és Nagy Vince belügyminiszterrel, valamint Böhm Vilmos hadügyi államtitkárral tárgyalt. Böhm Vilmosnak előterjesztette, hogy a margitfalvai demarkációs vonal megtartása egyre lehetetlenebb. A katonák egy része húzódzik a szolgálattól, másik része egyáltalán nem kíván a vonalon szolgálatot vállalni. Böhm felajánlotta, hogy egy matróz ezredet küld a csapatok támogatására. Molnár aggodalmát fejezte ki a matróz ezred miatt, főként a Pozsony környékén történt események tükrében. „Bármennyire fontos lett volna tehát a katonai segítség, a nagyobb zavarok elkerülése végett, kénytelen voltam a matróz csapatok igénybevételéről lemondani.

⁵⁴⁹ Uo.

⁵⁵⁰ Uo. Vö. Molnár Miklós: *Kassától Košicéig...* i. m. 341–343.

⁵⁵¹ Uo. 398.

*Főként attól tartottam, hogy ez a fékezhetetlen matróztársaság, még azt a pár száz főből álló megbízható őrségünket is demoralizálja és megbontja.*⁵⁵² „Ilyen körülmények között Kassa megszállása már csak napok kérdése lehetett. [...] A minisztériumból történt távozásom után reményvesztetten, lecsüggesztett fejjel indultam útnak [...]”⁵⁵³ Ami Molnárt igazán nyomasztotta az az, hogy miként fog megtörténni a megszállás. A megszállás körüli aggodalmának forrása az volt, hogy ha a csehszlovákok meglepetésszerűen vonulnak be, abból véres összeütközésre lehet számítani, mivel a kaszárnyákban több ezer fegyveres katona volt.

Jászi Oszkár és Ágoston Péter javasolta Molnárnak, hogy lépjen kapcsolatba Milán Hodzával, próbáljon megállapodni a megszállás körülményeiről. Másnap kereste fel Milán Hodzát, akivel a megállapodás létrejött.⁵⁵⁴ Szóban a következőkben egyeztek meg: a közigazgatás változatlan marad, magyar tisztviselők magyar törvények szerint irányítják, de a kinevezendő tót kormánybiztosnak a viszonyokhoz képest jogában áll a tisztviselőket elmozdítani, felelerélni vagy felfüggeszteni; a cseh-szláv kormánybiztos, akinek személyéről egyezés nem történt, a kassai viszonyokkal ismerős szociáldemokrata lesz; közjogilag a megszállás ideje alatt Kassa a cseh-szláv államhoz tartozik; a város élelmezését a cseh-szláv kormány a magyar kormányra bízta; a fizetőeszköz a cseh-szláv pénz lesz; a tisztviselők ugyanazon osztályba kerülnek, az adók és az állami jövedelmek a cseh-szláv államot illeti meg; a munkanélküliek segélye a régi marad; az egyesülési, gyülekezési és sajtószabadság teljes mértékben biztosítva lesz, a vasút és a posta némi ellenőrzés alá kerül; a megszállás valószínűleg francia tisztek vezetése alatt reguláris cseh csapatokkal történik.⁵⁵⁵

Molnár feljegyzéseiben azt írja, hogy akkor még maga Hodža is átmenetinek tekintette a megszállást, mivel Kassának a Csehszlovák Köztársasághoz való csatolását a csehszlovák kormány a békekonferencia döntése előtt csak remélhette. Molnár Miklós ezzel együtt elismerte, hogy a békekötésnél és a határok végleges megállapításánál döntő jelentőségű volt az a körülmény, hogy akkor már a város csehszlovák közigazgatás alatt állt.

A fenti megállapodás csak terv maradt, aláírással nem erősítették meg. Hodža nem kapott jóváhagyást az illetékes szervektől, mert a helyzet megváltozott. „Az ántánt katonai parancsnoksága megszállással kapcsolatos kérdésekben teljesen szabad intézkedési jogot tart fenn magának.”⁵⁵⁶ Így Molnár eredménytelenül volt kénytelen visszatérni Kassára. Mindezt persze annak fényében kell a kortárs magyar kormányzati és regionális politika szereplői

⁵⁵² Uo. 399.

⁵⁵³ Uo. 400.

⁵⁵⁴ *Kassai Hírlap*, 1918. dec. 24.; *Kassai Hírlap*, 1918. dec. 25.

⁵⁵⁵ *Kassai Hírlap*, 1918. dec. 25. Vö. Molnár Miklós: *Kassától Košicéig...* i. m. 402–404.

⁵⁵⁶ Molnár Miklós: *Kassától Košicéig...* i. m. 404.

részéről egyfajta tehetetlen sodródásként értékelni, hogy mindeközben a csehszlovák kormány Párizsban maradt külügyminiszterének, Edvard Benešnek már december 10-én sikerült elérnie Stephen Pichon francia külügyminiszternél, hogy új demarkációs vonalként a Duna–Ipoly vonalat jelölje ki, amiről a magyar kormányt a december 24-i Vix-jegyzék értesítette.⁵⁵⁷

Erről mit sem tudva, Kassán december 23-án este hívott össze rendkívüli gyűlést a város Nemzeti Tanácsa. Ezen ülés előtt tartotta a Munkástanács az ülését, ahol elfogadták, hogy nem kívánják a cseh csapatok bevonulását felesleges vérontással megakadályozni. A Nemzeti Tanács ülésén a Munkástanács határozatát Surányi Lajos ismertette és indokolta meg. *„Nem hiszem, hogy lett volna olyan idő, mely a maihoz hasonlatos lett volna. Keletről a kommunista irányzat, nyugatról az imperializmus fenyeget. [...] a kassai szervezett munkásság fájdalommal látja az imperializmus erőszakát, de a maga részéről a fegyveres ellenállást céltalannak és felesleges vérontásnak tartja [...].”*⁵⁵⁸ A Nemzeti Tanács nagy többséggel kimondta, hogy a Munkástanács határozatához csatlakozik, vagyis, hogy Kassa város a csehek „megszállásával” szemben minden fegyveres védelméről lemond.⁵⁵⁹ A határozat elfogadása előtt Molnár Miklós szólt a tanács tagjaihoz: *„Lelki szemeim előtt én már most látom azt a rettenetes tragikus jövőt, amely a város lakosaira rövidesen be fog következni. És akkor majd – mint minden nagy tragédia, minden nagy bukás és vesztett csaták után, – keresik az árulót, keresik majd Göргеit.”*⁵⁶⁰

Molnár a város érdekében tett budapesti útjáról azt a tapasztalatot hozta magával, hogy reménytelen komoly katonai értékű központi segítség érkezésére várni. A kassai honvédkerület főparancsnoki tisztjét ellátó Berzeviczy Béla tábornok arról győződött meg, hogy a parancsnoksága alá tartozó honvédség a teljes szétszűlés állapotában van, s nemhogy a város védelmét nem tudja ellátni, de már a közrendet sem tudja fenntartani. A katonák egy része kijelentette, hogy nem hajlandó kockáztatni az életét a demarkációs vonal védelmében, más részük pedig zsoldfizetés után eltűnt.⁵⁶¹

⁵⁵⁷ Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. (Harmadik, átdolgozott kiadás.) Kossuth Kiadó, Budapest, 2020. 113–115.; Ablonczy Balázs: *Az alezredes. Ki is volt valójában Fernand Vix?* In: Búr Gábor (főszerk.): *Az Eiffel-torony árnyékában. Majoros István 70 éves*. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest 2019. 15–25.

⁵⁵⁸ Uo. 449.

⁵⁵⁹ *Kassai Hírlap*, 1918. dec. 25. Vö. Molnár Miklós: *Kassától Košicéig...* i. m. 452.

⁵⁶⁰ Molnár Miklós: *Kassától Košicéig...* i. m. 455.

⁵⁶¹ Simon Attila: *Kassa három megszállása. Párhuzamok és tanulságok. Történelmi Szemle*, 2017/4. 574.

VII.3. A csehszlovák hadsereg kassai behívása

A csehszlovák csapatok 1918. december 29-én délután 4 órakor vonultak be először Kassára. Molnár Miklós kormánybiztos 1919. január 1-jén a kassai Nemzeti Tanács ülésén beszámolt arról, hogy miért is kellett a cseheknek bevonulniuk a városba. Röviden így foglalta össze a gyűlésen az előző napok, döntések történetét: „*Csütörtök reggel a margitfalusi önkéntes sereg felbomlott. Ekkor érintkezésbe léptünk a csehekkel a város megszállásának feltételeire nézve. [...] Szombat délután és este azonban a városban garázda elemek megkezdték fosztogatást. [...] Vasárnap délelőtt a fosztogatás oly nagy arányokat öltött, hogy délelőtt 10 órakor a katonai parancsnok kijelentette: nem vállalhatja tovább a város rendjéért a felelősséget. [...] Meg kellett menteni a várost és erre nem volt más mód, mint a cseh csapatok behívása.*”⁵⁶²

Kassa megszállásának történetét jóval részletesebben fejtette ki Molnár Miklós *Kassától Košicéig* című visszaemlékezésében. Molnár igyekezett a lehető legpontosabban visszaadni történéseket, hogyan történt a város csehszlovák megszállása és miért kellett végül a tervezett időpontnál hamarabb behívni a városba a csehszlovák csapatokat. Az események december 28-án vették kezdetüket. A hajnali órákban csehszlovák csapatok meglepetésszerűen bekerítették a margitfalvi csapatokat. Ez a meglepetés megzavarta a védősereg sorait és Sobotic őrnagy visszavonulást rendelt el egészen Abosig.⁵⁶³ Molnárt ezzel a hírral kereste fel Berzeviczy tábornok. Kifejtette, hogy a város megszállása innentől kezdve elkerülhetetlen. Hangsúlyozta, hogy a helyzet rendezése és a nyugodt csehszlovák bevonulás érdekében időt kell kérni a csehszlovák csapatok parancsnokától, mert a városban található katonai raktárak fegyverekkel voltak tele. Ezeknek az elszállításához viszont idő kell, mert el kellett kerülni a vérengzést és az összeütközést.

Molnár ennek érdekében parlamentereket küldött František Beran cseh alezredeshez Abosra. Azonban időközben visszatértek Kassára Margitfalváról egyes katonák, akik a történeteket kiszínezték, amivel csak növelték a város polgárságának „izgalmát”. A csehek,

⁵⁶² *Kassai Hírlap*, 1919. jan. 1. Molnár Miklós kormánybiztos 1919. január 1-jén beszámolt a Nemzeti Tanács ülésén arról, hogy miért is kellett a csehek bevonulniuk a városba: „*Csütörtök reggel a margitfalusi sereg felbomlott. Ekkor érintkezésbe léptünk a csehekkel a város megszállásának feltételeire nézve. A tárgyalások a lapokban már ismertetett körülmények között lefolytak és eredménye egy egyezmény lett [...] Szombat délután és este azonban a városban garázda elemek megkezdték fosztogatást. [...] Vasárnap délelőtt a fosztogatás oly nagy arányokat öltött, hogy délelőtt 10 órakor a katonai parancsnok kijelentette: nem vállalhatja tovább a város rendjéért a felelősséget. [...] Meg kellett menteni a várost és erre nem volt más mód, mint a cseh csapatok behívása.*”

⁵⁶³ Molnár Miklós: *Kassától Košicéig*... i. m. 516., 542.

tartva az esetleges támadástól, nem küldtek tárgyaló feleket Kassára. Molnár úgy döntött, hogy Abosra utazik a csehszlovák parlamenterekért Ferjencsik Ottó vezérkari ezredessel és Blanár Béla polgármesterrel. Ez követően két csehszlovák katonatiszttel tértek vissza Kassa vasútállomására, ahonnan autóval azonnal a kormánybiztosi hivatalba, a Dessewffy-palotába mentek.⁵⁶⁴

Tárgyaló partnerként a város részéről részt vettek Molnár Miklós kormánybiztos, Blanár Béla polgármester, Kreibl Edgár polgármester helyettes, Abaúj-Torna vármegye részéről Horváth Elemér kormánybiztos-főispán, Puky Endre alispán, a katonai helyőrség részéről Berzeviczy Béla tábornok, Zsedényi alezredes, a munkásság részéről Surányi Lajos. A csehszlovák katonatisztek Vincenc Bělohubý százados és Karel Napracil kapitány.⁵⁶⁵ A tárgyalás Berzeviczy tábornok beszédével kezdődött: „*A magyar Népköztársaság kormánya nem ismeri el a megszállás jogosultságát, de miután a vérrontás kerülni akarja [...] A megállapodásnak az a célja, hogy a megszállás minden baj és zavar nélkül menjen végbe.*”⁵⁶⁶ Majd Molnár szólalt fel, három napos halasztás kért a katonai fegyverraktárak kiürítésére, a hadianyag biztonságos elszállítására. Kérte, hogy város megszállása tisztán katonai legyen, a közigazgatás és gazdasági élet maradjon a régi keretek között, legyen biztosított a polgárság megóvása a kellemetlenségektől, a közrend, az élelmiszerellátás, a zavartalan posta- és vasúti forgalom.

A parlamenterek elfogadták a feltételeket annak fejében, hogy nem történik erőszakos akció a csehszlovák állam ellen. Ugyanakkor Bělohubý elutasította a három napos halasztást, mondván erre nincs feljogosítva. Végül Beran alezredes a város megszállását december 31-ére módosította. A megadott időpontig a harcképes magyar alakulatokat ki kellett vonni a városból. A városi rendőrség és a polgárőrség tagjai megtarthatták a fegyvereiket, de fehér szalagot kellett viselniük. Továbbra is gondoskodniuk kellett a közbiztonságról. A központi és a vármegyei hatóságok, közintézmények, egyesületek, kultúrintézmények és iskolák zavartalanul működhettek.⁵⁶⁷ A megegyezést követően a csehszlovák parlamenterek visszatértek Abosra.

A város vezetése arra számított, hogy a polgárok és a katonák körében csökkeni fog a „izgalom”, elmúlik a megszállás miatti riadalom. Viszont az események nem ezt igazolták. Még aznap este és másnap hajnalban fosztogatások indultak meg a tüzérlaktanyákban. Az események súlyosságát csak növelte, hogy a fosztogatásokat pont ezen építmények

⁵⁶⁴ Uo. 516–517.

⁵⁶⁵ Uo. 517.

⁵⁶⁶ Uo. 518.

⁵⁶⁷ Uo. 519.

munkásőrsége követte el.⁵⁶⁸ December 29-én a város több pontjáról jelentettek fosztogatásokat Molnár Miklósnak. „Nagy tömegben szekerekkel vonult fel a falvak csöcseléke, hogy „mentse” a csehek elől, amit lehet. A katonai raktárakból, kaszárnyákból egymásután cipelték a holmikat. A tisztí étkészők élelmiszer készletére is rávetette magát a tömeg.”⁵⁶⁹

A helyzet egyre reménytelenebbé és fenyegetőbbé vált, az általános felbomlás elkerülhetetlennek látszott. A katonai parancsnokság kijelentette, hogy teljesen tehetetlenül áll az események előtt. „Ekkor kellett megessnie Kassa városával az örök időkre szóló szégyennek, hogy az élet és vagyonbiztonság megvédésére a cseheket kellett behívni a városba.”⁵⁷⁰ Molnár nem azonnal gondolt csehszlovák csapatok behívására, hanem előbb megkísérelte az egyezkedést a munkásőrséggel. Azonban a munkásőrség tagjai szétszéledtek a városban, testületként tárgyalni velük nem lehetett. Molnár számára nyilvánvalóvá vált, hogy ha estig nem tudják megfékezni a dúlást és a fosztogatást, akkor „ezen az éjszakán elképzelhetetlenül rettenetes dolgok fognak történni [...] későn alkalmazott fegyveres beavatkozás nyomán mennyi vér fog folyni”.⁵⁷¹

Végül Molnár is kénytelen volt elfogadni a szomorú tényt. Zsedényi alezredes aznap 12 óra tájban felkereste a kormánybiztost, aki habozás nélkül hozzájárult ahhoz, hogy rendfenntartó erőket kérjenek a csehszlovák megszálló csapatok parancsnokságától. Molnár a könyvében erről a súlyos döntésről a következőket írta: „A tett intézkedésemet ma is helyesnek tartom és meggyőződésem, hogy hasonló körülmények között minden humánus gondolkozású ember így cselekedett volna.”⁵⁷²

A csehszlovák csapatokat szállító páncélvonat délután négy órakor futott be a város pályaudvarára. A csapatok végül fél ötkor kezdték meg bevonulást, katonás rendben, fegyelmezett sorokban vonultak. „Nótázva jönnek mind, magasra emelt zászlóval. [...] Biztatják az embereket: ne féljenek, nem bántanak ők senkit. [...] s akik előbb félve nézték a bevonulókat, most megkönnyebbülten, bizakodóan vegyülnek a közönség közzé.”⁵⁷³

A csehszlovák légiók behívására nem csak Kassán került sor a felső-magyarországi városokban. Pozsonyban, Nagyszombatban, Trencsénben, Nyitrán vagy Eperjesen is a rend fenntartása, a polgári értékek védelme és szélsőségek (kommunisták) visszaszorítása érdekében hívták be a csehszlovák hadsereget. A magyar kormánynak nem volt sem ereje, sem szándéka

⁵⁶⁸ Uo. 552.

⁵⁶⁹ Uo. 558.

⁵⁷⁰ Uo. 559.

⁵⁷¹ Uo.

⁵⁷² Uo. 561.

⁵⁷³ Uo. 566–567.

nyílt katonai ütközetekbe bonyolódni a Prága által követelt szlovák többségű régiókban, 1918 december végétől pedig a demarkációs vonalakon túl már jogosultsága sem volt megszervezni a katonaságot, illetve a nemzetőrséget a vidék védelmére.

VIII. Összegzés

Értekezésemben két szempontból közelítettem meg az 1918-as összeomlás és impériumváltás nemzetiségpolitikai viszonyait. A soknemzetiségű történeti Magyarországon belül kijelölhető „reálisan létező” etnikai régiók közül a felső-magyarországi szlovák többségű megyék közt 1914-ig nem jött létre olyan erős integrációs kötődés, amely a Vág- és Garam-völgyi (Duna-balparti) (északnyugat-magyarországi), illetve az északkelet-magyarországi, azaz a Tisza vízgyűjtőjéhez tartozó (Tisza-jobbparti) megyéket egységesen a szlovák nemzeti mozgalom törzsterületévé tette volna.

Az északkelet-magyarországi vármegyék keleti szlovák nyelvjárása alapján megszerveződött társadalmi életen keresztül azt vizsgáltam, mennyire volt meghatározó a magyar (hungarofil) politikai és értelmiségi elitjének közösségformáló szerepe. A Dvortsák Győző (Viktor Dvorčák) körül szerveződő helyi elmagyarosodott szlovák elit kormányzati támogatással megpróbált ebben a kevert nemzetiségű etnikai régióban, kihasználva a sajátos nyelvjárást és a szlovák nemzeti mozgalommal való kapcsolat hiányát, saját nemzeti identitást kialakítani és magyarbarát mozgalmat indítani. Mindezt annak érdekében, hogy az erőteljes amerikai kivándorlással is számolva, a szlovák nyelvjárást beszélőket a magyar hazafiság megerősítésével a magyar asszimiláció útjára terelje.

A másik elemzési szempont a dualista Monarchiából kiszakadó soknemzetiségű Magyar Királyság 1918 őszi összeomlásának, a Károlyi-kormány nemzetiségi régiók leválásával kapcsolatos politikájának, azon belül Jászi Oszkár miniszteri ténykedésének a vizsgálata. Végigkövetem Jászi elméleti munkásságában a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos gondolati fejlődését, a lehetséges megoldásokról kidolgozott elképzeléseit. Ragaszkodott a területi integritás elvéhez, noha minisztersége idején egyértelműen szembesült azzal a ténnyel, hogy a történeti ország integritása nem lesz megmenthető.

A világháborús vereség új politikai keretet teremtett, amelyet kezdetben ideiglenesnek, megoldhatónak fogtak fel a magyar politikai elit tagjai. Ez határozta meg a Dvorčák-féle mozgalom lehetőségeit, Molnár Miklós kassai kormánybiztos és a szepességi cipszerek mozgásterét, elérhető céljait. Belső önrendelkezés és a történelmi, multietnikus magyar állam területi integritásának védelme révén találkozott Jászi kantonterve és a térség ekkor kibontakozott parciális etnoregionális politikai mozgalma.

Jászi jól tudta, hogy ezek az északkelet-magyarországi etnoregionális mozgalmak önmagukban súlytalanok. Társadalmi bázisuk gyenge volt. Sáros, Szepes megyékben egyaránt a jórészt elveszőfélben lévő pozícióikat féltő gentry mozgalomról volt szó, amely csak az adott történelmi pillanatot próbálta kihasználni életformája, vagyona, befolyása megmentésére. Ugyanakkor Kassát és Molnár Miklós kormánybiztos tevékenységét Budapesten is elismerték, de kénytelenek voltak szembesülni a felbomlás előtt álló magyar nemzetállam hiányosságaival és gyengeségével.

Konkrét adatokkal is igyekeztem alátámasztani, hogy a két város, Kassa és Eperjes a 20. század elején és nagyrészt már azt megelőzően is nyelvileg és vallásilag sokszínű társadalmi közeg volt, egyik sem volt tekinthető kizárólag magyar vagy szlovák városnak. A dicsőséges magyar történelmi múlttal rendelkező városok sorsát is épp úgy a nagyhatalmi döntések határozták meg, mint – Bibó kifejezésével szólva – a poros falvakét. Paradox módon ez a multietnikus közeg, a vármegyei nemzetiségek sokféle kontaktusa alkalmasnak bizonyult arra, hogy Sárosban, a Szepességben és Kassán kialakulhatott a szlovákságnak, illetve a cipszereknek az a sajátos etnoregionális identitása, amely a nagyhatalmi döntésekkel szemben megpróbálta saját különállását ideig-óráig fenntartani, megőrizni. Nemcsak a népszámlálási adatok fontosak, hanem annak tisztázása is, hogy az egyes nemzetépítő elitek miért tudták olyan hatékonyan megszólítani a városi társadalmakat.

Elmondhatjuk, hogy a dualizmuskori helytörténelmi kutatásokba és a történettudományi önreprezentációba a maga keretein belül a vizsgált régió vármegyei igyekeztek bekapcsolódni. Ezzel párhuzamosan a 20. század eleji sárosi, szepesi és a kassai magyar értelmiség a vármegyék nyelvi egyediségére, vagyis a többnyelvűsége, illetve a keleti szlovák nyelvjárásra alapozva önálló, az északnyugat-magyarországi szlovák megyékétől eltérő identitást próbált meggyökereztetni a vármegyék szlovák ajkú lakosaiban. Ennek azért is szükségét érezték, hogy ellensúlyozva legyen a hazatérő amerikai kivándorlók erős szlovák öntudata.

A vármegyei kezdeményezésként létrejövő eperjesi Széchenyi Kör részben az eperjesi soknyelvűség tradícióit ápolta, másrészt viszont a Tisza Kálmán-i időszakban elkezdődött asszimilációs politika magyarosodást elősegítő törekvéseit is szolgálni próbálta. Mindazonáltal a Kör komoly munkát fejtett ki a városi polgárság és a vidéki paraszti népesség körében a magyar nyelvű kulturális és szellemi fejlődés elősegítésében, a magyar nyelvű könyvek és folyóiratok biztosításával, felolvasásokkal, zenei és költészeti estek tartásával. A Széchenyi Kör fontos szerepet játszott a bártfai Sárosi Múzeum munkájának felügyeletében, működési ügyeinek intézésében.

Az Amerikai Egyesült Államokból hazatérő szlovákság a kinti egyesületi, politikai tapasztalatait kamatoztatva, igyekezett otthon is bekapcsolódni a szlovák nemzeti mozgalomba. Egyre inkább azonosult annak céljaival, az egységes szlovák nemzettudat kiépítésével. Mindez válaszreakcióra készítette a vármegyék magyar vezetőit. Ilyen ellenakció volt többek között a Sáros Vármegyei Közművelődési Egyesület megalapítása. Az egyesület legfőbb célja a Milan Hodža által Budapesten kiadott élesen ellenzéki *Slovenský týždenník* ellensúlyozása és egy hazafias szellemben, keleti szlovák nyelven készülő hetilap megjelentetése volt. A *Naša Zastava* megtervezése és kiadása a vármegye főispánjának a bábáskodásával valósult meg, terjesztésére főleg azokban járásokban fektettek nagyobb súlyt, amelyekben az ellenzéki szlovák lapok előfizetői nagyobb számban éltek. Az északkeleti megyék „keleti szlovákságának” ezt a szlovák nemzetépítés szempontjából elhanyagolt, bizonytalan nyelvi-történelmi és regionális identitás-konstrukciókkal kijelölhető csoportját (keleti tótok, Slovjáci, szlovjások) a századforduló idején felerősödött magyarosító törekvések alkalmasnak látták arra, hogy hungarofil, magyarbarát potenciálját felerősítsék.

A Sáros megyei és eperjesi központból elindított „keleti tót” politikai akció 1907–1917 között élvezte a régió másik három vármegyéje (Szepes, Abauj, Zemplén) és a központi magyar kormányzat támogatását. Az első világháborút követő impériumváltás során a társadalmi egyesületek közül csak a Széchenyi Kör működhetett tovább. Ennek okait abban kell keresnünk, hogy míg a Széchenyi Kört teljes mértékben a vármegye társadalma hozta létre és az szervesen segítette fejlődését nemzetiségtől függetlenül, az asszimilációs szándéktól eltekintve még a helyi szlovákság számára is pozitív volt. A Sárosvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület viszont erős magyarosító szándékkal és tisztán politikai célzattal jött létre a szlovák nemzeti mozgalom megosztása és ellensúlyozása érdekében.

A magyar nemzetiségi politika mindazonáltal a századfordulótól kezdve felismerte, hogy a magyarországi etnikai régiókra támaszkodó nemzetiségi mozgalmakkal szemben nem lehet csak negatív lépésekkel, tiltásokkal, magyarosító politikával fellépni, s ezért a regionális agrártámogatási akciókkal (felvidéki mezőgazdasági akció, a kivándorlás fékezése stb.)⁵⁷⁴ is megpróbálta korlátozni, befolyásolni a nemzetiségi mozgalmak térnyerését.

A háború végén széles körben terjedt el a wilsonizmusként emlegetett béketerv fontos részét alkotó nemzeti önrendelkezési eszme. A vesztesek, köztük a magyar politikai elit egésze – Tiszától Károlyiig, sőt Kun Bélaig – úgy gondolta, hogy ez az idea rájuk is vonatkozik, a

⁵⁷⁴ Nagy Mariann A felvidéki akció. Állami gazdaságpolitika a peremvidékek felzárkóztatása érdekében. *Közép-európai Közlemények*, 2009/2–3. 22–30.

békekonferencián majd kifejthetik nézeteiket és rájuk is alkalmazni fogják az önrendelkezés elvét. Majd jött a csalódás. Az „igazság fanatizmusa” már akkor is gyengének bizonyult arra, hogy legyőzze az előítéletek fanatizmusát. 1918 őszén a tömegek békevágyában és a győztes nagyhatalmak rendteremtő akarnokságában ott parázslott a bosszú érzése és a kíméletlen büntetés rövidlátó elképzelése. Tévedtek Kossuthtól kezdve Tiszáig és Jásziig a legkülönbözőbb árnyalatú magyar liberálisok, akik azt hitték, hogy a polgárosodás sikere és az industrializmus, valamint a Kárpát-medence népességének gazdasági egymásrautaltsága bármilyen konstrukcióban erősebb lehet a nemzetiségek kifelé tartó erejénél és az önálló állami lét vonzásánál.

A koalíciós kormány idején zsákutcába jutott magyarosító, negativisztikus nemzetiségpolitika kritikájában Tisza és a korszak kétségkívül egyik legjobb nemzetiségpolitikai elemzője Jászi Oszkár többé-kevésbé azonos álláspontra jutott. A különbségek köztük nem az ország integritását, hanem a nemzetiségekkel való fokozott együttműködés módját, célját érintették. A világháborús években a vizsgált térségben, a sáros-zempléni peremvidék kivételével, az 1914–1915-ös orosz betörések komoly károkat, politikai változásokat okoztak, ami a magyar nemzetiségi politikában is jelentős változásokhoz vezetett. Tisza kudarcos háborús nemzetiségi paktumpolitikájával szemben Jászi előbb egyfajta demokratikus közép-európai integrációban, majd az ország nemzetiségi autonómiatörekvéseinek mérlegelésében látta – tévesen – a megoldás irányát.

1918 őszén a Monarchia darabjaira hullott. Az 1918 végén a háborús vereséggel és a dualizmus megszűnésével (kölcsönös felmondásával) teljesen új helyzet alakult ki. Az őszirozsás forradalom után kinevezett Károlyi-kormány megoldhatatlannak bizonyult helyzetben találta magát mind belpolitikailag, mind külpolitikailag, főként úgy, hogy a frissen létrejött független magyar államot a győztesek nem ismerték el. A kormány nemzetiségi minisztere megpróbált gyorsan és határozottan olyan országmentő programot kidolgozni, amely alkalmas lehetett volna lelassítani, mérsékelni az összeomlás folyamatát, s elvben egy távlati közép-európai együttműködésnek is letehetette volna az alapjait.

A nemzetiségekkel folytatott tárgyalások során Jászi személye volt a garanciája egy esetleges sikeres megegyezésnek. Jászi mindvégig a területi integritást, a gazdasági és társadalmi egységet tartotta szem előtt. Sohasem merült fel benne, hogy a nemzetiségeknek felkínált provizórikus megoldással átengedje idegen hatalmaknak az impériumot. Úgy vélekedett, hogy tervei csak átmeneti jellegűek, majd a békekonferencián a közös megegyezéseket fel tudják mutatni, a vitás esetekben pedig alkalmazhatják a plebiszcitumot, azaz a népszavazást. Jászi a Wilson-i önrendelkezést úgy értelmezte, hogy az az integritás

mellett biztosítja a legtöbb jogot a nemzetiségek számára. Ezt mutatták a románokkal, majd szlovákokkal folytatott tárgyalásai és végül a Ruszka-Krajna autonómiájára kidolgozott és a Nemzeti Tanácsban elfogadott törvény is.

A csehszlovák államalapítás hatását Magyarországra nézve sem Tisza („krajcáros komédia”), sem Jászi (belső önrendelkezés kantonizálás formájában) nem ismerte fel. A csehszlovák állam nagyhatalmak általi elismerése nyomán előállt helyzetben előbb arra törekedett, hogy a szlovák nemzeti tanáccsal, majd a prágai kormány képviselőivel méltányos etnikai alapú elhatárolásra kerüljön sor, de a belgrádi fegyverszüneti egyezmény párizsi érvénytelenítése után ennek sem maradt semmi realitása, a békekonferenciára szóló meghívásban, a demokratikus békekonferenciában reménykedő Károlyi-kormány lemondott a november eleji felvidéki katonai ellenállás folytatásáról. Ebben a helyzetben az északkelet-magyarországi parciális magyarbarát etnoregionális mozgalmak kormányzati felkarolása is csak tovább fokozták volna az antant által támogatott és irányított csehszlovák katonai akciók területi céljait.

A keleti szlovák mozgalom 1918 őszén részben a helyi, szlovák regionális identitásra építkezve jelentkezett. Dvorčákék ezeket a gyökereket kívánták felhasználni a szlovjások önálló nemzeti mozgalommá való összekovácsolására a történeti magyar állam szempontjából kritikus novemberi hónapokban. Mint láthattuk, a kezdeményezés Eperjesen indult meg, de Kassán érte a tetőpontra. Kassa városának a régióban betöltött szerepe még ekkor is megkérdőjelezhetetlen volt. A várossal mind a magyarok, mind a csehszlovákok, mind pedig a szlovjások kezdeni szerettek volna valamit. A városvezetés egészen addig ragaszkodott Magyarország integritásához, míg az események arra nem kényszerítették a város tanácsát, hogy a csehszlovák hadsereghez forduljanak. A belső rend megőrzése és a bolsevizmus elkerülése érdekében hívták be a csehszlovák katonákat.

A keleti szlovákokat a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztere nem tekintette komoly tárgyalófélnek, a Keleti Szlovák Köztársaságot pedig elhibázott mozgalomnak tartotta. Vezetőiben a régi hatalom továbbéltetőit látta és nem tekintette őket az új, népi és helyi akarat demokratikus képviselőinek. Azzal, hogy a keleti szlovjások nevében Dvorčákék kikiáltották a senki által nem regisztrált és nem elismert „államukat”, valójában még inkább felgyorsították a térség csehszlovák katonai megszállását.

A szepesi cipszerek önrendelkezése 1918 őszén részben a helyi németiség, illetve magyarság (asszimilálódott zsidóság) identitására építkezve jelentkezett. A csehszlovák célok elleni fellépés Késmárkon indult meg, de a vármegye, a rendezett tanácsú városok és a községek is csatlakoztak hozzá. A „Tót Impérium” alá kerüléssel, majd a demarkációs vonal kijelölése

révén a magyar kormányzat elvesztette ezeket a területeket, a katonai megtartással nem is próbálkozott. A háborús vereség következtében az egyes önrendelkezések kiélezték a város és vidék közötti ellentéteket. Láthattuk, hogy a városok német, magyar vagy szlovák értelmiségi lakossága komoly ellenérzéseket táplált a vidéki szlováksággal szemben. Ennek okán is szepesi német értelmiség nagyon komoly propagandával igyekezett a vidéki szlovákságot megnyerni.

A magyar kormányzat és köztük Jászi is foglalkozott Szepes és Sáros vármegye rövid életű önrendelkezésével. Jászi Oszkár még december 25-én adott interjút a *Világ*-nak. A németek önrendelkezése esetében is azon az állásponton volt, mint a románokkal és szlovákokkal folytatott tárgyalásain. Ugyanakkor megjegyezte, hogy németek nem egységes zárt területen laknak, hanem az ország különböző pontjain, ezért meglátása szerint az önrendelkezésük esetében teljesen más irányvonalakat és más szabályokat kell követni. Svájci mintára a német nyelvszigeteknek a legteljesebb autonómiát kellene felajánlani. Az így önkormányzattal felruházott német testületeket a Renner-féle személyi autonómia elképzelés alapján egységes német nemzetgyűlésbe kellene egyesíteni, és képviselők útján Magyarország összes német lakta vidékei a lakosságuk arányában lennének képviselve.⁵⁷⁵

Károlyi emlékiratában elismerte, hogy Jászi „*könyve rendkívüli hatással volt rám. Nagy beszélgetésünket Svájcban, 1917 novemberében, éjjel, a szálló halljában, nem fogom elfelejteni. [...] Én a nemzetiségi kérdésben az ő álláspontjára jutottam, ő a békekérdésében az enyémre.*” A befejezetlen maradt második kötet már több konkrétummal és fontos részlettel szolgált: „*én magam Jászit – bár iránta régtől rokonszenvvel viseltetem – sokáig csak írásaiból ismertem. [...] Egy kérdésben nem értettem vele a háború idején. Jászi ugyanis eleinte a Mitteleuropa gondolatának volt a híve, mert azt hitte, hogy a fejlettebb Németországhoz való közeledésünk lehetetlenné teszi a magyar oligarchia uralmának fenntartását. A közép-európai államok szövetségét akként ítélte meg, hogy ez közelebb visz a Keleti Svájc eszméjének megvalósulásához [...] Én elfogadtam Jászi nemzetiségi politikáját, ő szakított Mitteleuropával.*”⁵⁷⁶ Károlyi nagy tisztelettel volt Jászi iránt. „*Be kell ismernem, fiatalkori Habsburg elleni elgondolásomnak is, sajnos, csak a félreismert supremácia volt az alapja, és liberalizmusom éppen azért tele volt ellentmondásokkal. Jászi Oszkárnak köszönhetem, hogy ezektől a gátlásoktól megszabadultam. Jászi megértette velem, hogy szabadságjogokat nem lehet fajok szerint osztályozni, és amellet a demokrácia dobját is ütni.*”⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ A magyarországi németek önrendelkezési jogáról. *Világ*, 1918. dec. 25. 33.

⁵⁷⁶ Károlyi Mihály: *Egy egész világ ellen...* i. m. 239.

⁵⁷⁷ Károlyi Mihály: *Az új Magyarországért. Válogatott írások és beszédek, 1908–1919.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968. 362–363.

Jászi és Károlyi között az együttműködés 1918 októberében és novemberében harmonikus volt. A kormányalakítás előtt Károlyi „conditio sine qua non”-ként határozta meg Jászi miniszterségét. Jászi Károlyi legfőbb tanácsadója volt nemcsak a minisztériumához tartozó nemzetiségi politika ügyeiben, hanem a külpolitikai vonalvezetésben is.

A nemzetiségi ügyek minisztériumának vezetéséről, pontosabban a kormány munkájában való közvetlen részvételéről Jászi először november végén, tehát alig három hetes miniszterség után próbált először lemondani. Ezzel függ össze Károlyihoz intézett 1918. december 10-i levele. Ebben november 25-én kelt előző lemondólevelére hivatkozva megismétli lemondásának okait. Lemondásának szándéka a „Tót Impérium” minisztertanácsi vitájából fakadt. A tervezet a kormányon belül nagy feszültséget és vitát váltott ki. Úgy látta, hogy a „*kormány mai összetételében hiányzik az a demokratikus elszántság, merész kezdeményezés és forradalmi lendület, amely egyedül menthetné meg szerencsétlen hazánkat a mai tragikus helyzetben*”.⁵⁷⁸ Károlyi nem fogadta el lemondását, de a kormányon belül többen támadták,⁵⁷⁹ „*a függetlenségi pártban hangossá vált a régi reakciós irány, amely palotaforradalmakat rendez nemzetiségi politikám és konfederációs tervem ellen*”.⁵⁸⁰

A december 1-jei kormányülésen Jászi először kapcsolta össze a külső és belső válság problémáit. „*Ha az anarchia folytatódik [...] általános bolsevizmus lesz. [...] rosszabbat nem kaphatunk, mint egy leamputált Magyarországot, kialakulhat gyűlölködés vagy végleges összeroskadás szellemében [...] vagy békés körülmények között [...] a nagy gazdasági és geográfiai egység szempontjából a közös érdekeket érvényesíthetjük.*”⁵⁸¹ E jellemzően utópisztikus reménykedéssel együtt elismerte, hogy érzi az ellenérveket és a felelősség súlyát, és ismételten felajánlotta lemondását, amit a kormány ezúttal sem fogadott el.

A halmozódó kudarcok s velük a Keleti Svájc létrehozásával kapcsolatos kudarcok megviselték. Nem csodálkozhatunk ekkori kétségbeesési rohamain. Károlyi is feljegyezte a bukás után: „*Turbulens szcénák a minisztertanácsban. Egyiknek provokálója Jászi volt, megtámadta Lovászyt, hogy túlságosan jobbra kormányoz minisztériumában.*” Lovászy: „*Hogy támadhat, mikor én a Károlyi-párt tagja voltam?*” Jászi: „*Volt ugyan Károlyi-párt, de annak egy tagja volt: Károlyi maga.*” „*Én békíteni próbáltam, de akkor már mindkettő le akart mondani.*” Garami Ernő visszaemlékezésében azt írja, hogy „*Jászi volt teljesen elkeseredve [...] Nemzetiségi politikája teljesen sikertelennek bizonyult [...] hatalomra jutása*

⁵⁷⁸ Litván György – Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei...* i. m. 224.

⁵⁷⁹ Lásd MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. nov. 28.

⁵⁸⁰ Litván György – Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei...* i. m. 225.

⁵⁸¹ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. dec. 1.

következtében ő lett egyszerre felelős mindazoknak a kormányoknak a bűneiért, amelyek ellen [...] harcot folytatott.”⁵⁸²

Lemondása után érezte, hogy élete fordulóponthoz jutott. 1919. január 19-i keltezésű az a hivatalos levelet, amelyben Károlyi Mihály Jászit saját kérelmére felmenti miniszteri megbízatása alól, s egyben elismerését és köszönetét nyilvánítja „*rendkívüli viszonyok között végzett kitűnő szolgálataiért*”.⁵⁸³ 1919. január 21-én búcsúlátogatást tett Károlyinál. Aznap este kezdte újra vezetni naplóját: „*Most három napja procul negociis nagyon összeestem. [...] Iszonyatos kiállási és reménytelenségi érzések. Egyetemi tanári kinevezésem egy kis vigasz volt [...] talán itt csakugyan lehet majd tenni valamit!*”⁵⁸⁴

Jászi naplójában leírja, hogy utolsó hivatalos megbeszélésük során (1919. márciusában) az elnök elé terjesztette a béketárgyaláson teendő lépcsőzetes engedmények taktikai elgondolását (dunai konföderáció – szabad kereskedelem a volt magyar területekkel – népszavazás, mint végső kompromisszum). „*Ha az antant ezt nem teljesíti, meg kell tagadni a béke aláírását, a wilsoni elvekre és a világ munkáságára apellálva.*”⁵⁸⁵

Jászi az antant-barát nemzetiségi vezetőkkel folytatott tárgyalásai során felkínált provizórium tervezetek révén és figyelembe véve a parciális mozgalmakat dolgozta ki az országot kantonokra osztó elképzelését. A Minisztérium iratanyagában valószínűleg Somló Bódog kézírásában fennmaradt tervezet 14 kantont jelölt meg az ország területén belül. Jászi a kantonokat több vármegye összevonásából kívánta kialakítani, figyelembe véve a nemzetiségi arányokat. Számunkra III. számú kanton az érdekes,⁵⁸⁶ amelyet Szepes, Abaúj-Torna, Gömör, Borsod, Zemplén, Sáros vármegyéből alakított volna ki és központjának Kassát tette volna meg. Ez az elképzelés a tervezetek szintjén maradt. A létrehozandó kantonok „prototípusát” a Ruszka-Krajna autonómiájáról szóló 1918. évi X. számú néptörvény körvonalazta. „*A követküldést a ruszin nép is közvetett úton, tehát a ruszin nemzetgyűlés által fogja gyakorolni.*”⁵⁸⁷ A ruszin nemzetgyűlés az autonóm ügyekben lett volna illetékes.⁵⁸⁸

⁵⁸² Garami Ernő: *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulságok.* Pegazus Kiadás, Leipzig–Wien, 1922. 85.

⁵⁸³ Litván György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése.* I. k. 1905–1920. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 392.

⁵⁸⁴ Litván György (s. a. r.): *Jászi Oszkár naplója...* i. m.

⁵⁸⁵ Jászi Oszkár: *Magyar kálvária...* i. m. 94.

⁵⁸⁶ A kantonok – a nemzetiségi minisztérium által készített *Kis káté*-ban rögzített alapelvek szerint – külön-külön intézték volna saját népük és területük politikai, pénzügyi, vallási, kulturális ügyeit. Maguk választhatták volna meg tisztviselőiket és esküdtbíráikat, maguk szedhették volna be az adókat. A kollegiális rendszerű központi szövetségi tanács csupán a közös érdekű törvényhozás teendőit látta volna el. Domokos László: *Kis káté...* i. m. 31–34.; Szarka László: *A méltányos nemzeti...* i. m. 57–58.; Sztancs Gábor: *Föderalizmus helyett felbomlás. Az Osztrák–Magyar Monarchia nem domináns nemzetjeinek államépítő törekvései az első világháború éveiben. Valóság,* 2017/8. 50–63.

⁵⁸⁷ Domokos László: *Ruszka-krajna a népek ítélőszéke előtt.* Ráth Mór, Budapest, 1919. 29–32.

⁵⁸⁸ Uo. 32–35.

A Berinkey-kormány időszakában további két nemzetiségi néptörvényt dolgoztak ki és fogadtak el: az 1919. évi VI. és XXX. néptörvénnyel elvben biztosította a magyar állam a németek és a keleti szlovákok önrendelkezését.⁵⁸⁹

Dvorčák Viktor és Karol Bulissa Magyarországra költözött Eperjes és Kassa megszállását követően, ahol Hans Cnobloch osztrák követ jelentése szerint egy új Szlovák Nemzeti Tanácsot alapítottak, melynek nevében csehellenes propagandaanyagokkal árasztották el a Felvidéket.⁵⁹⁰ A már ekkor is állami tisztviselőként dolgozó, illetve az időközben Budapestre érkező, magyarón szlovák értelmiségiekben Károlyi Mihály kormánya, Jászi helyzetértékelése alapján nem látott komoly alternatívát. A Tanácsköztársaság időszakában a nemzetiségekkel való kiegyezési kísérletekben Dvorčákékkal senki sem állt szóba. Maga Dvorčák ideiglenesen Lengyelországba költözött, ahonnan csak a Peidl-kormány bukását követően tért vissza Magyarországra. A hatalomra kerülő Friedrich-kormány a Nemzetiségi Minisztérium élére a német származású Bleyer Jakabot nevezte ki, aki a minisztérium belső struktúráját átalakítva létrehozta a főosztályok rendszerét, ahol minden főosztály egy-egy nemzetiség ügyeiért volt felelős. A gyakorlatban ez a nemzetiségi vezetőkkel való kapcsolattartást és kiegyezésre való törekvést, a folyamatos hírszerzést és sajtószemlét, valamint új törvények és esetleges autonómiakonceptciók kidolgozását jelentette. Bleyer a Tót főosztály megszervezésére és annak vezetésére Szviezsényi Zoltánt kérte fel. Végül a trianoni békeszerződés ratifikálásával a Nemzetiségi Minisztériumot felszámolták Magyarországon.

⁵⁸⁹ A néptörvényekről bővebben lásd Schönwald Pál: *A magyarországi 1918–1919-es...* i. m. 75–88.

⁵⁹⁰ Hajdú Tibor – Litván György: Egy elmaradt államfői találkozó dokumentumai. Iratok Károlyi Mihály és Renner osztrák kancellár 1919. március 23-ára tervezett találkozásához. *Századok*, 1983/1. 224–225.

IX. Felhasznált források és irodalom

Levéltári fondok

- Evangélikus Országos Levéltár
 - Gömörly János hagyatéka
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
 - K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek
 - K 26, Miniszterelnökség központilag iktatott iratai
 - K 40, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter
- Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Kézirattár
 - Apáthy István hagyatéka
- Štátny archív Košice (ŠA KE)
 - Abovsko-turnianska župa, III. Podžupan
 - Abovsko-turnianska župa, III. Hlavný župan
- Štátny archív v Poprade
 - fond Magistrát mesta Kešmarok 1918–1919
- Štátny archív v Prešove (ŠA PO)
 - fond Széchenyiho spolok
 - fond Uhorský vzdelávací spolok Šarišskej župy
- Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči
 - fond Hlavný župan
 - fond Spišská župa-podžupan, administratívne písomnosti

Publikált források

- Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. Trianon, 1919–1920.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

- Barabási Kun József – Illés Gábor – Maruzsa Zoltán: *Gróf Tisza István képviselőházi beszédei*. V. k. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2011.
- Halmosy Dénes (szerk.): *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Károlyi Mihály: *Az új Magyarországért. Válogatott írások és beszédek, 1908–1919*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968.
- Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon*. 3. k. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.
- Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon*. 2. k. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.
- Litván György – Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- Litván György – Varga F. János: *Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatás*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- Litván György (s. a. r.): *Jászi Oszkár naplója, 1919–1923*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2001.
- Litván György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése*. I. k. 1905–1920. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- Molnár Miklós: *Kassától Košicéig. Történelmi adatgyűjtemény az 1918–19 évi forradalom, vörösuralom és a csehszlovák köztársaság megalakulása idejéből*. II. k. Kassa, 1942.
- Szarka László: *Iratok az 1918 novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez*. *Regio*, 1994/3.

Korabeli sajtó

- 8 órás újság
- A Nap
- Abauj-Torna vármegye hivatalos lapja
- Budapesti Hírlap
- Déli Hírlap
- Eperjesi Lapok

- Felsőmagyarország
- Huszadik Század
- Karpathen-Post
- Kassai Hírlap
- Kassai Munkás
- Magyarország
- Naša Zastava
- Slovenský denník
- Slovenský týždenník
- Szepesi Hírnök
- Szepesi Lapok
- Világ

Korabeli kiadványok

- *A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület Évkönyve*, 1895.
- Beksics Gusztáv: *Magyarosodás és magyarosítás. Különös tekintettel városainkra.* Budapest, 1883.
- Berzeviczy Albert: Sárosmegye. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen.* VI. k. *Felső-Magyarország.* 1900.
- Borovszky Samu – Sziklay János (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Abauj-Torna vármegye.* Apollo Irodalmi Társulat, Budapest, 1896.
- Czambel, Samuel: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. odd., I. čiastka: Východoslovenské nárečie.* Turčiansky Sv. Martin, 1906.
- Dessewffy István: *Nemzeti kultúrfeladatok az északkeleti hegyvidéken.* Szent Miklós Nyomda, Eperjes, 1918.
- Domokos László: *A magyar béke és a nemzetiségi kérdés.* Budapest, 1920.
- Domokos László: *Kis káté a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogáról.* Lantos A. Könyvkereskedése, Budapest, 1918.
- Domokos László: *Ruszka-krajna a népek ítélőszéke előtt.* Ráth Mór, Budapest, 1919.
- Dvortsák Győző: *Sáros földje 1914–1915.* Eperjes, 1916.
- Forberger Béla: *A szepesi német elem pusztulásáról.* Igló, 1909.

- Garami Ernő: *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulságok*. Pegazus Kiadás, Leipzig–Wien, 1922.
- Grünwald Béla: *A Felvidék. Politikai tanulmány (1878)*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2011
- Hodža, Milan: *Slovenský rozchod s Maďarmi roku 1918: Dokumentárny výklad o jednaniach Milana Hodžu ako ČSL. plnomocníka s Károlyiho maďarskou vládou v listopade a prosinci 1918; o ústup maďarských vojsk zo Slovenska*. Nákl. red. Slovenského denníka, 1929.
- Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest, 1918.
- Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetségi kérdés*. Budapest, 1912.
- Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Pallas Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- Jászi Oszkár: *Múlt és jövő határán*. Budapest, 1918.
- Jászi Oszkár: *Visszaemlékezésem a Román Nemzeti Komitével folytatott aradi tárgyalásaimra*. (Különnyomat a Napkelet 1921. évi december 1-jei számából.) Cluj-Kolozsvár, 1921.
- Károlyi Mihály: *Az új Magyarországért*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968.
- Károlyi Mihály: *Egy egész világ ellen*. Bécsi Magyar Kiadó, Wien, 1923.
- Keleti Károly: *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statisztika szempontjából*. Athenauem, Pest, 1871.
- Kertész Jenő: *A tíz év előtti Erdély napjai*. *Korunk*, 1929/2.
- Korponay János: *Abaujvármegye monographiája*. Kassa, 1866–1878.
- Kovács Alajos: *A nyelvismeret, mint a nemzetiségi statisztika ellenőrzője I. Statisztikai Szemle*, 1928/1.
- Kovács Alajos: *Kassa népességének fejlődése és összetétele. Magyar Statisztikai Szemle*, 1938/5.
- Pethő Sándor: *Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története*. Enciklopédia Rt., Budapest, 1925.
- Stróbl Miksa: *Tótok, akik nem akarnak elszakadni Magyarországtól*. Budapest, 1919.
- Supka Géza: *A Sibylla könyvei*. In: Búza Barna – Fényes László – Supka Géza – Vámbéry Ruzstem: *Öt év múltán. A Károlyi-korszak előzményei és céljai*. Globus Nyomdai Műintézet Rt., Budapest, 1923.

- Székely Artúr: A közép-európai gazdasági szövetség gondolatának története. *Közgazdasági Szemle*, 56. k., 1916.
- Szviezsényi Zsolt: *Hogyan veszett el a Felvidék?* Budapest, 1921.
- Thirring Gusztáv: *A magyarországi kivándorlás és külföldi magyarság*. Kilián, Budapest, 1904.
- Tormay Cécile: *Bujdosó könyv*. Gede testvérek Bt., Budapest, 2003.
- Tóth Sándor: *Sáros vármegye monográfiája*. I–III. k. Budapest, 1909.
- Vargha Gyula (szerk.): *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban*. Kiadja az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1880.

Statisztikai kiadványok, lexikonok, internetes adabázisok

- A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona, Csehszlovákia megalakulásától napjainkig, <https://adatbank.sk/tudastar/a-csehszlovakiai-magyarok-lexikona-csehszlovakia-megalakulasatol-napjainkig/>
- *A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei, megyék és községek szerint részletezve*. Pesti könyvnyomda-részvény társaság, Budapest, 1882.
- *A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei*. II. k. Budapest 1882.
- *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Nyolcadik rész. Közszolgálati ágak és szabadfoglalkozások*. Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1906.
- A Magyar Szent Korona országainak 1900. évi népszámlálása. *Magyar Statisztikai Közlemények*, 1. k., 1902.
- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. *Magyar Statisztikai Közlemények*, 42. k., 1920.
- Bibliothek das Digitalen Forums Mittel- und Osteuropa, <https://www.difmoe.eu/d/>
- Encyclopedia of the American Foreign Relations, <https://www.americanforeignrelations.com/>
- Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/>
- Magyar Társadalomtudományok Digitális Archívuma, <https://web.archive.org/web/20190526202625/http://www.mtda.hu/>
- Mesto Prešov-úvod. Prešov v rokoch 1918–1945,

<http://www.presov.sk/portal/?c=12&id=2904>

- *Slovenský biografický slovník*. III. K–L. Matica slovenská, Martin, 1989.
- Szlovákiai Magyar Adatbank, <http://adatbank.sk/>
- Zentai László (szerk.): *A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914*. Talma Könyvkiadó, Pécs, 2001.

Monográfiák, tanulmánykötetek, tanulmányok

- Ablonczy Balázs: Az alezredes. Ki is volt valójában Fernand Vix? In: Búr Gábor (főszerk.): *Az Eiffel-torony árnyékában. Majoros István 70 éves*. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest 2019.
- Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés történetei 1918–1921*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2020.
- Ablonczy Balázs: Virtuális vármegye: Sáros 1820–1940 között. Nemzetiségi kapcsolatok az emlékiratok tükrében. In: Bárdi Nándor – Lagzi Gábor (szerk.): *Politika és nemzeti identitás Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest 2001.
- Ábrahám Barna: Magyar-németek, tótok, szlovjások, magyar oroszok, vendek – népnév és identitás a 19. században. In: Ábrahám Barna (szerk.): *Magyar–szlovák terminológiai kérdések*. PPKE, Piliscsaba, 2008.
- Ábrahám Barna: *Megmaradni vagy beolvadni? A szlovákság polgárosodása a 19. század második felében*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2016.
- Ábrahám Barna: Szlovákok és szlovjások: a nemzeti határai. *Limes Tudományos Szemle*, 2003/3.
- Ábrahám Barna: Szlovák sajtó és nemzetépítés a dualizmus korában. In: *A sajtó kultúrák közvetítő szerepe 1867–1945. Tanulmányok*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2014.
- Ádám Magda: Egy amerikai terv Közép-Európáról, 1918. *História*, 1987/9.
- Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2006.
- Atlasz József: Az élet forrásai (Egy orvos életrajza). In: Sturm László (szerk.): *Sárosi magyar tükrök*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2014.

- Beluszky Pál – Győry Róbert: *Magyar városhálózat a 20. század elején*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005.
- Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti földrajza*. I. k. Dialóg-Campus Kiadó, Pécs, 2005.
- Bibó István: A nemzetközi államközösség és bénultságának orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. IV. k. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Boia, Lucian: *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése*. Cser Kiadó, Budapest, 2015.
- Bóka Éva: Karl Renner európai föderalizmusa. *Történelmi Szemle*, 2002/3–4.
- Bóna László: *A nemzetiségi viszonyok változásai a magyar–szlovák kontaktzóna kiválasztott városaiban a dualizmus idején. (Gazdasági, politikai, demográfiai, társadalomtörténeti elemzés). Doktori értekezés*. Eszterházy Károly Egyetem, Eger, 2017.
- Borsody István: Eperjes – időszerű városkép. In: Filep Tamás Gusztáv – Szőke Edit. (szerk.): *A tölgyfaerdőre épült város. Felföldi tájak, városok*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1996.
- Bourdieu, Pierre: Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. *Szociológiai Figyelő*, 1985/1.
- Brubaker, Rogers: *Nacionalizmus új keretek közt*. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2006.
- Brunner, Georg: *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Teleki László Intézet, Budapest, 1995.
- Burke, Peter: Lay History. Official and Unofficial Representations, 1800–1914. In: Macintyre, Stuart – Maiguashca, Juan – Pók, Attila (eds.): *The Oxford History of Historical Writing*. Oxford University Press, Oxford, 2011.
- Czieger András: Konfliktusok a tér körül. Kormányzati területrendezési törekvések és a lokális identitás elbeszélései az 1870-es években Magyarországon. In: Czieger András (szerk.): *Terek, tervek, történetek. Az identitás történetének térbeli keretei 2*. Atelier, Budapest, 2011.
- Cs. Plank Ibolya: Divald Kornél. A szentek fuvarosa. *Fotóművészet*, 1999. 5–6.
- Csunderlik Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör (1908–1919) története*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2017.
- Dávid Zoltán: A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. *Valóság*, 1980/7.

- Demeter Gábor – Bagdi Róbert: *Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715–1992)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009.
- Ficeri, Ondrej: *Etnické identity obyvatel'ov Košice v medzivojnovom Československu. Dizertačná práca*. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická Fakulta, Banská Bystrica, 2017.
- Fodor János: Magyar nemzetiségpolitikai kísérletek és a román álláspont 1918 őszén. *Korunk*, 2018/12.
- Fogarassy László: Hodža Milán és a Károlyi-kormány. *Palócföld*, 1990/5.
- Fukász György: *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez 1900–1918. Jászi Oszkár ideológiájának bírálata*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1960.
- G. Fodor Gábor: *Gondoljuk újra a polgári radikálisokat*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004.
- Gali Máté: *Berzeviczy Albert. A márványarcú miniszter*. Szépmíves Kiadó, Budapest, 2017.
- Glant Tibor: A 14 pont története és mítosza. *Külügyi Szemle*, 2009/4.
- Glant Tibor: *Kettős tükörben: Magyarország helye az amerikai közvéleményben és külpolitikában az első világháború idején*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2008.
- Gunda Béla: Műveltségi áramlatok és társadalmi tényezők. *Ethnographia*, 1958.
- Gyáni Gábor: *Történelemszövegek*. L'Harmattan, Budapest, 2002.
- Györi Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 67–69.
- Hajdu Anikó: A magyar–szlovák kulturális kapcsolatok regionális változatai a 19. század második felében. In: Fedinec Csilla – Szoják Szilvia (szerk.): *Közösség és identitás a Kárpát-medencében*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2014.
- Hajdú Tibor – Litván György: Egy elmaradt államfői találkozó dokumentumai. Iratok Károlyi Mihály és Renner osztrák kancellár 1919. március 23-ára tervezett találkozásához. *Századok*, 1983/1.
- Hajdu Tibor: *1918–1919. Két forradalom utóélete*. Medvetánc 1984/4., 1985/1.
- Hajdú Tibor: A nemzeti kérdés és az 1918–1919-es forradalmak. A dualizmus nemzeti politikájának csődje és a monarchia felbomlása. In: Arató Endre et al.: *A magyar nacionalizmus kialakulása és története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964.
- Hajdu Tibor: *Károlyi Mihály*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1985.

- Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Jaffa Kiadó, Budapest 2018.
- Hatos Pál: *Hogyan lett vége? Az összeomlás és forradalom Magyarországon 1918 őszén. Kommentár, 2017/5–6.*
- Hronský, Marián: *Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920*. Národné literárne centrum, Bratislava, 1998.
- József Farkas: *Álmok és tények. Magyar írók a demokráciáról és a nemzeti kérdéstről a Monarchia felbomlása idején*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2001.
- Juhász Nagy Sándor: *A magyar októberi forradalom története (1918. okt. 31.–1919. márc. 21)*. Cserépfalvi, Budapest, 1945.
- K. Lengyel Zsolt: „Keleti Svájc” és Erdély 1918–1919. A nagyromán állameszme magyar alternatíváinak történetéhez. In: K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007.
- Katus, László: Die Magyaren. In: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie*. III/1. *Die Völker des Reiches*. VÖAW, Wien, 1980.
- Katus, László: Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen der Nationalitätenfrage in Ungarn. In: Hanák, Péter (Hrsg.): *Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900–1918*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.
- Keményfi Róbert: A kulturális határok értelmezésének kérdéséhez. In: Újváry Zoltán (szerk.): *Folklór és Ethnographia 85. In memoriam Sztrinkó István*. Debrecen, KLTE, 1994.
- Keményfi Róbert: *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza*. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1998.
- Király Péter: Maďarské a nemecké slová vo východoslovenských a ukrajinských nárečiach východného Slovenska. *Studia Russica*, XXIII, 2009.
- Kiss Gy. Csaba: „Hazafiak” és „pánszlávok” a felföldi kisvárosban Mikszáth Kálmán és Svetozár Hurban-Vajanský egy-egy regényében. In: Kiss Gy. Csaba: *A haza, mint kert*. Nap Kiadó, Budapest, 2005.
- Kovács Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918–1938)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2004.
- Kovtun, Jiří: *Masarykův triumf. Příběh konce velké války*. Odeon, Praha, 1991.

- Kővágó László: *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- Kövér György: „Statisztikai asszimiláció” Magyarországon 1880–1910. *Századok*, 2016/5.
- Litván György – Szarka László (szerk.): *Duna-völgyi barátságok és viták: Jászi Oszkár közép-európai dossziéja*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991.
- Litván György – Szarka László (szerk.): *Duna-völgyi barátságok és viták; Jászi Oszkár közép-európai dossziéja*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991.
- Litván György: Egy régi könyv időszerűsége. In: Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés: Válogatás*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.
- Litván György: *Jászi Oszkár*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Mendöl Tibor: *A Felvidék*. Magyar Szemle Társaság, Budapest 1940.
- Michela, Miroslav: *Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon*. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – MTA BTK TTI, Békéscsaba–Budapest, 2016.
- Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Minerva, Kolozsvár, 1944.
- Mikszáth Kálmán: A gavallérok. In: Mikszáth Kálmán: *A sipsirica és más elbeszélések*. Unikornis Kiadó, Budapest, 1999.
- Nagy Mariann: A felvidéki akció. Állami gazdaságpolitika a peremvidékek felzárkóztatása érdekében. *Közép-európai Közlemények*, 2009/2–3.
- Nagy Mariann: *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2003.
- Nagy Mariann: Nemzetiségi régiók, agrárregiók a 19/20. század fordulóján. *Közép-Európai Közlemények*, 2008/1.
- Olay Csaba: Implicit regionális és explicit nemzeti identitás. In: Hörcher Ferenc – Lajtai Mátyás – Mester Béla (szerk.): *Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2016.
- Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. (Harmadik, átdolgozott kiadás.) Kossuth Kiadó, Budapest, 2020.
- Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984
- Pajkossy Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. Században. Szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

- Paládi-Kovács Attila: Kulturális határok és kontakciónak Észak-Magyarországon. In: Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Hermann Otto Múzeum, Miskolc, 1984.
- Paládi-Kovács Attila: *Tájak, népek, népcsoportok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- Passuth László: Az örök Sáros. In: Filep Tamás Gusztáv – Szőke Edit (szerk.): *A tölgyfaerdőre épült város. Felföldi tájak, városok*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1996.
- Pelle János: *Jászi Oszkár. Életrajzi, eszme- és kortörténeti esszé*. XX. Század Intézet, Budapest, 2001.
- Popély Gyula: *Felvidék. 1914–1920*. Magyar Napló, Budapest, 2010.
- Pölöskei Ferenc: *Tisza István és kora*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2014.
- Rácz István: A parasztok elvándorlása faluról. In: Szabó István – Pintér László (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában, 1848–1914*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. Magvető Kiadó, Budapest, 1987.
- Richly Gábor – Ablonczy Balázs: Jászi Oszkár. In: Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Helikon Kiadó, Budapest, 2018.
- Romsics Ignác: *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901–1921*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Romsics Ignác: Trianon okai. In: Romsics Ignác: *A múlt arcai: történelem, emlékezet, politika*. Osiris Kiadó, Budapest, 2015.
- Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és a 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- Schönwald Pál: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
- Šimko, Lukáš: Prešovská vzbura. In: *Na ceste k slovenskej štátnosti*. Ministerstvo Vnútra Slovenskej republiky, odbor archívov a registratúr sekcie verejnej správy, Bratislava, 2018.
- Simon Attila: Kassa három megszállása. Párhuzamok és tanulságok. *Történelmi Szemle*, 2017/4.
- Švorc, Peter: Szlovenszko betagolása az új államba és Csehszlovákia létrejötte. (Fordította: Ábrahám Barna.) *Magyar Napló*, 2009/9.
- Szarka László – Szász Zoltán: Umgestaltungspläne und die Nationalitäten Ungarns. In: Plaschka, Richard Georg – Haselsteiner, Horst – Drabek, Anna M. – Suppan, Arnold

- Zaar, Birgitta (Hrsg.): *Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1995.
- Szarka László (szerk.): *A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780–1918. Párhuzamos nemzetépítés a multietnikus Magyar Királyságban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011.
 - Szarka László: A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának történetéhez. *Kisebbségkutatás*, 2008/2.
 - Szarka László: A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége. *Regio*, 1990/1.
 - Szarka László: *A multietnikus nemzetállam 1918–1992. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2016.
 - Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Ister Kiadó, Budapest, 1998.
 - Szarka László: Egy XX. századi államalapító emlékiratai. In: T. G. Masaryk: *A világforradalom 1914–1918*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990.
 - Szarka László: Felföld, Felvidék, szláv kerület, Slovensko. Adalékok a felföldi magyar–szlovák nemzeti térkijelölés XVIII–XIX. századi történetéhez. In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *A nemzeti tér történelmi reprezentációi*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008.
 - Szarka László: Identitás és lojalitás nemzetállami konfliktushelyzetei. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László. (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Balassi Kiadó, Budapest, 2005.
 - Szarka László: *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák*. Lucidus Kiadó, Budapest 2004.
 - Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1995.
 - Szász Zoltán: Az erdélyi román polgárság szerepéről 1918 őszén. *Századok*, 1972/2.
 - Szeghy-Gayer Veronika: Slovjacké regionálne hnutie v rokoch 1907–1918. *Mesto a dejiny*, 2014/2.
 - Szeghy-Gayer, Veronika: Mešťanostovia na rázcestí. Stratégie, rozhodnutia a adaptácie najvyšších predstaviteľov miest na nové politické pomery po roku 1918. In: Hudek, Adam a kol.: *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*. VEDA, Bratislava, 2019.

- Szekfű Gyula: *A három nemzedék és ami utána következik*. ÁKV-Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- Szekfű Gyula: *Állam és nemzet. Tanulmányok a nemzetiségi kérdésről*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1942.
- Szmrecsányi Géza: Dobry luft. In: Sturm László (szerk.): *Sárosi magyar tükrök*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2014.
- Sztancs Gábor: Föderalizmus helyett felbomlás. Az Osztrák–Magyar Monarchia nem domináns nemzeteinek államépítő törekvései az első világháború éveiben. *Valóság*, 2017/8.
- Tajták, Ladislav: K otázke historicko-geografického obrazu východoslovenského regiónu. *Geographia Cassoviensis*, 2007.
- Tajták, Ladislav: *Národnodemokratické revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*. Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika, Bratislava, 1972.
- Tajták, Ladislav: Naša Zastava – nástroj politiky maďarských vládnúcich tried. *Nové obzory*, 1966/8.
- Tóth József: Régiók a Kárpát-medencében. In: Papp Norbert – Tóth József (szerk.): *Európa politikai földrajza*. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1997.
- Újváry Gábor: Kultúrpolitikus, diplomata és tudományos menedzser. Hetvenöt esztendeje hunyt el Gragger Róbert. *Európai Utas*, 2001/3.
- Varga Bálint: Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 2014/2.
- Vargyai Gyula: *Nemzetiségi kérdés és integráció. Adalékok Jászi Oszkár nemzetiségi koncepciójának értékeléséhez*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jurtudományi Kara, Pécs, 1970.
- Vermes Gábor: *Tisza István*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Völgyesi Zoltán: Impériumváltások elleni tiltakozások a Felvidéken 1918 végén. II. r. *Archivnet*, 2017/6. <https://archivnet.hu/imperiumvaltas-elleni-tiltakozasok-a-felvideken-1918-vegen-ii-resz> (letöltve: 2020-03-01)
- Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Zeidler Miklós: Apponyi Albert párizsi beszéde. *Rubiconline*, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/apponyi_albert_parizsi_beszede_forraskozles/ (letöltve: 2020-03-01)